

ISSN 0134-4536

Looming

5

1986

MARJE ÜKSINE. Rändlind

(Koloreeritud lito) 1985

LOOMING

5

1986

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄALEKANDJA

Enn Vetemaa

TUUL OLÜMPOSELT TUHKA TÕI...

OHUDRAAMA KAHES VAATUSES

Lugu on lõpuni mõeldud, kui ta võtab võimalikest kõige halvema pöörde.

(F. Dürrenmatt — «21 punkti seoses «Füüsikutega»».)

TEGELASED:

INES
MARTIN
KLAUS
ÜLEPALU
RINALDO
LAVASTAJA

LAVASTAJA:

Tere õhtust!

Üldlevinud komme on küll selline, et teatrisse tulnud vaatavad kõigepealt ära näidendi ja hiljem — muidugi, kui neid ilmub — loevad ajakirjandusest retsensioone teose ja lavastuse kohta. Seekord oleme otsustanud teid rohkem asjasse pühendada kui tavapärane. Meie teatritöö käib üldreeglina nii: pärast seda, kui autor on toonud teatrisse oma näidendi, tutvub sellega kunstinõukogu, paralleelselt on aga meil õigus anda laekunud teos konsultatsiooni korras lugemiseks ka teistele, antud temaatikaga tuttavamatele inimestele, või lihtsalt dramaturgia-asjatundjatele, et tellida niinimetatud siseretsensioone. Käesoleva ohudraama puhul arvan mina, lavastaja, et poleks ehk halb vaatajat veel ka eelnevalt ette valmistada — mul tekkis nimelt kiusatus lugeda üks retsensioon teile kohe siinsamas ette. Ma arvan, et sellest on teie eelhäälestamisel ja võimalik ka et kriitilisemaks muutmisel kasu. Niisiis, kui lubate:

Enn Vetemaa ohudraama seab retsensendi küllaltki komplitseeritud probleemide ette. Et sport on muutumas keemikute võidujooksuks, sellel arvamusel on maailma mitmedki tuntumad sportlased, aga samuti meedikud ning ühiskonnateadlased. Doping ja selle kasutamisest johtuvad probleemid on iseenesestmõistetavalt aktuaalsed. Teatavaid kõhklusi tekitab globaalse probleemi mõnevõrra kunstlik ületoomine meie ühiskonda, konkreetselt meie väikesesse liiduvabariiki, kus taoliste küsimustega — olen konsulteerinud spordile lähedalseisvate inimestega — veel oluliselt kokku puutunud ei ole. Dopinguprobleemid pole aga ka meil välistatud, mistõttu profülaktiliselt, ennetavalt on ohudraama igati omal kohal. Siiski oleks ehk mõistlik lavastuse käigus vältida võimalust, et vaatajal tekiks soov otsima hakata konkreetseid prototüüpe — taoline soov võib ikka tekkida —, kuna neid (v i s t) pole. Naturalismi, tege-likkuse kopeerimise kahtluste vältimiseks oleks võib-olla kasulik katsetada Brechti-teatrile omast võõritusefekti. Et näidendit kavatsetakse esitada Draamateatris, siis äratab see häid lootusi: oma akadeemiliselt sõnalavastusteatrilt on meil õigus eeldada tasemelist lavastuskultuuri.

ENN VETEMAA

Võoritusefekti kasutamine võiks olla kasulik teisestki aspektist: retsensendil oli võimalus näidendit tutvustada — muidugi autorit anonüümseks jättes — ka mõnede tegevsporlastele. Ohudraamat peeti huvitavaks, aktuaalsekski, ent siiski arvati, et «meie, sportlased, nii ei räägi, me oleme ka oma käitumises ja läbikäimises teistmoodi». Seda võime lugeda näidendi puuduseks, kuid taibuka lavastamise puhul ei pruugi see nii olla. Eriti kui lähtuda hoiakust «täna mängime sportlasi ja nende probleeme». (Meenub mitmeid näidendeid *à la* «täna mängime...».)

Dramaturgiliselt on näidendile vähe ette heita. Üsna õnnestunuks võib pidada I vaatuse lõppu ja üldse pinge säilitamise meetodikat. Teatud jõhkermagus melodraamalisus lõpposas on ilmselt taotluslik ja ei pruugi mõjuda sugugi vanamoeliselt. Küll võiks pisut töötada teksti kallal, milles on üsna ohtrasti vulgarisme; eks deklareeri ju autor ise, et «musta pesu ei pesta avalikult».

Retsensendi arvates on lugu siiski üsna aktuaalne: võitlus tervise ja üldse tervete eluviiside eest on meie praegusel arenguetapil ühiskonna tähelepanu keskpunktis. Kui võitleme alkoholismiga, siis seda enam ei tohiks me mööda minna narkomaania veelgi ohtlikumatest vormidest.

Pärast näidendi puhastamist vulgarismidest ja mõningasest liigest sümbolite ületähtsustamisest võiks tema esitamine siiski kõne alla tulla.

Retsensent

17. juuni 1985.

I VAATUS

See on üsna avar tuba. Tingimisi võiks seda ka salongiks nimetada. Ilmselt asub ta eramajas, tõenäoliselt mitte kesklinnas, vaid pigem Meriväljal, Pääskülas, kärast kaugemal. Toas on kamin, pianino, suur reproduktsioon olümpiamängude isast Pierre de Coubertinist. Mõni sporditemaatiline foto, mitmeid auhindu ja karikaid. Kui tuppastub Martin — viiekümnele lähenev sportlasliku kehaehitusega soliidne hästi rietatud mees, siis ehmub ta: karikad on ümber lükatud, trofeed segi paisatud, fotod tagurpidi keeratud. Siit oleks nagu torm üle käinud. Kähku asub Martin korda looma. Nähtavasti on tema külaline alles eiskus. Sinnapoole ta hüüabki.

MARTIN: Võtke need hollandid, need puutallaga kingad! Ma loon siin natuke korda. Inesed on kõik pilla-palla. (Heidab kontrolliva pilgu üle toa — kõik on siiski juba enam-vähem korras. Nüüd siseneb KLAUS, kolmekümnendates aastates küllaltki enesekindel meesterahvas, kelle naeratus on mõnevõrra käsiteldamatu: kord irooniline, samas jälle poisilikult siiras. Pakkumist ootamata istub Klaus nurgadiivanile, mille nahkne õdusus näib talle meeldivat. Istub ka Martin, ent laua taha.) On ikka lugu...

KLAUS (rahulikult): Veidi piinlik tõesti.

MARTIN: «Veidi» on vähe öeldud.

KLAUS: Nojah. Ta on ju teie õpilane... Ebameeldivad seosed.

MARTIN: Urve Kasemaa oli minu õpilane. Juba pool aastat ei tööta ma temaga. (Tõuseb, istub taas. Nii toimib ta vahetevahel ka edaspidi.) Niisama seda asja jätta ei saa. Ja ei tohi! (Osutab Coubertini pildile.) Minul on selle inimesega ühised ideaalid.

KLAUS (uurib maali): Pierre de Coubertin, kui ma ei eksi. (Irooniata.) Olümpiamängude isa. Möödunud sajandi laps. Hilisromantik. Tšaikovski ja Maeterlincki kaasaegne. Kahju küll, aga need ajad on möödas.

MARTIN (mitte retooriliselt, pigem väsinult): Minule on eetika igavene kategooria. Spordi vaim... Jah, antiikajal jäeti ausa võistluse nimel isegi sõjad katki.

KLAUS (napilt): Viimased olümpiamängud peeti Los Angeleses...

MARTIN (mingil määral enesele): Lõpuks ometi pärast pikka-pikka

- mõõna teeb üks eesti tüdruk rahvusvahelisse klassi küündiva rekordi. Ja kohe seejärel tabatakse ta autoroolis mingis ebamäärases eufooria-seisundis. Ütle mata kurb lugu.
- KLAUS (*tõuseb, jalutab aknani*): Teil on siit kena vaade. Isiklik metsatukk või nii. Siit välja vahtides võib ennast hea tahtmise juures tõesti Coubertini aega mõelda.
- MARTIN: Ines ja Urve jooksid seal koos.
- KLAUS (*järsku tõsiselt*): Ma imestan, kuidas Ines suurest spordist nii ootamatult kõrvale tõmbus.
- MARTIN: Ajutiselt. Nii me otsustasime.
- KLAUS: Aga siiski. Kuidas ta nõustus? Niipaljukest, kui mina teda tean, on üsna uskumatu, et üks sihuke tulesäde ainuüksi teie kamina süütamisega lepip.
- MARTIN: Ega ta lepig. Aga praegu ta p e a b. Ta närvid läksid päris sassi. Viimasel ajal oli ta Urve järel igavene teine. Ja Inesel on... raske iseloom. Aga ma usun, et *come-back* tuleb. Igatahes me tree-nime.
- KLAUS (*jalutab üle toa. Silmitseb pianii not*): Pianii no teil kah juugendstiilis. Coubertini-aegne...
- MARTIN (*ärritub*): Jätame nüüd selle lobisemise! Rääkige lõpuks ometi, mis Urvega oli. Rääkige kõik, ja nii täpselt, kui te teate!
- KLAUS (*rahulikult*): Selleks ma siia tulingi. Ja muu seas tean ma sellest asjast vähemalt p r a e g u rohkem kui keegi teine.
- MARTIN: No mis me siis venitame!
- KLAUS (*ei kiirusta eriti, ent läheb istub siiski taas nurgadiivanile. Pooledi mediteerides*): Üks naine kihutab tulipunase «Ziguli» roolis läbi linna. Foorid ei tähenda talle vähimatki. Ta annab vahet pidamata, otsekui lustist signaali. Hämmastav on see, et auto tuiskab peaaegu kogu aja vasakul teepool. Et see naine just on rekordi püstitanud, võib ta eufooriast ehk kuidagi aru saada, kihutamisest kah, aga too vasak teepool näitab, et tema refleksidega ei ole kõik korras. Ta peetakse kinni, sest õnneks on keegi pealtnägijaist inspeksiooni helistanud. Siis peksab Urve Kasemaa läbi kaks inspektorit. Ka selles poleks ehk midagi imelikku, sest tema jõud käiks ka kolmest mehest üle. Aga kui ta, suu vahus, meestele karjub, et need on äraostetud piinajad, kes raadioväljadega kogu aeg tema odakaart lühendavad, ja et alles täna «sain ma teist kuraditest jagu», siis on lugu juba otsaga patoloogias.
- MARTIN: Urve on muidu ju nii endassetõmbunud, vaikne tüdruk. Temalt tuleb sõnu tangidega suust välja kiskuda. Elab ainult spordile. Kummaline... Mis temaga siis õieti oli?
- KLAUS (*pärast pausi*): Natuke kummaline jah...
- MARTIN: V ä g a! (*Silmitseb Klaus i, ebakindlamalt.*) Mida te mõtlete?
- KLAUS: Mõtlen seda, et miks te küll n i i küsite.
- MARTIN: Kuidas?
- KLAUS: Et mis temaga siis õieti oli.
- MARTIN: Ja mis selles nii imelikku on?
- KLAUS: Iga teine inimene arvaks otsemaid, et küllap oli Urve purjus. Seda oleks ju nii loomulik oletada. Ma tahaksin teada, miks teile sellist mõtet pähe ei tulnud.
- MARTIN: Purjus Urve... Seda on võimatu ette kujutada. (*Ebakindlamalt.*) Kas ta siis oli?
- KLAUS: Ei olnud.
- MARTIN: Jumal tänatud! (*Kiirustavalt, rõõmuga, milles on siiski nagu midagi tehtut.*) Kõik saab veel korda! Tüdruk läks suurest rõõmust segi. Seitsmevõistluse võitja on kergejõustiku kuninganna! Kogu lugu!
- KLAUS: Jumalat on vara tänada! Mõnes mõttes olnuks ehk paremgi, kui too kuninganna tõesti oleks end täis trimbanud.
- MARTIN: Andke andeks, aga ma ei saa millestki aru...
- KLAUS: Jätke see infantilismi mängimine!
- MARTIN: Mis mõttes?
- KLAUS: Üks tänapäeva treener ei saa ometi nii loll olla! Õelge mulle

- parem, miks te Urve Kasemaaga lõpu tegite, miks ta enam teie õpilane ei ole.
- MARTIN: Meil tekkis lahkavamus... Eetika plaanis.
- KLAUS: Noh, enam udusemalt vist öelda ei saagi.
- MARTIN (*takerdudes*): Mulle tundus, et Urve hakkas farmakoloogia vastu liigset huvi ilmutama.
- KLAUS: Nüüd ma saan juba aru. Retaboliil, nerobool, metüülandro-stendiool? Need musklikasvatavad arvatavasti?
- MARTIN (*väsinult*): Küllap. Esialgul äratas mus kahtlust see, et ta spordikotis olid alailma farmakoloogiaraamatud.
- KLAUS: See küll ei ütle veel midagi. Kaasaja sportlane peab meditsiini tundma.
- MARTIN: Ja mulle jäi mulje, et ta füsioloogiaga polnud kah enam kõik korras. Kuuriided igatahes kadusid. Ah, sellest on inetu rääkida...
- KLAUS: Hääl? Vuntsikesed?
- MARTIN: Midagi niisugust ma küll ei märganud.
- KLAUS: Aga igaks juhaks otsustasite siiski Urve ilma hooleks jätta.
- MARTIN: Ma rääkisin temaga väga tõsiselt. Aga mulle tundus, et kasutult. Sentimeetrit on tänapäeva spordis tohutu hind. Ning ma ei saa ju kedagi kontrollida. Ma pole lapsehoidja.
- KLAUS: Kadusite silmapiirilt. (*Konstateerivalt.*) Tema võimalikud võidud lähevad nagunii teie arvele, eksimused aga enam mitte.
- MARTIN (*solvub*): Nii ma küll ei mõelnud.
- KLAUS: Võib-olla läksin ma liiale, aga kui juba on tegu niisuguste sfääridega nagu tippsport...
- MARTIN (*katkestab teda*): See «niisuguste» kõlas teie suust nii, et iga-sugused kommentaarid on liigsed.
- KLAUS (*jätkab rahulikult*): ... nagu tippsport või kunst või ka kaas-aeagne teadus, siis mõtled tõesti kõige halvemat.
- MARTIN: Mis Urvest sai? Kuhu ta viidi?
- KLAUS: Loomulikult viidi ta niisugusesse paika, kuhu taolises olukor-ras inimesed ikka viiakse — psühhoneuroloogiahaiglasse.
- MARTIN: Te käisite seal? Mitmendas majas ta on? Mis palatis?
- KLAUS: Aega on... Muidugi käisin. Te siin ennist tahtsite jumalat tänada. Kui just väga tahate, siis tänage teda selle eest, et ta sattus minu kursusekaaslase palatisse ning et too mulle otsemaid helistas. Läksin kohe sinna. Pilt oli kaunis jube. Tüdruk, või mis tüdruk ta enam, oli fikseeritud ja...
- MARTIN: Fikseeritud?
- KLAUS: See on selline ilusam sõna, mis tähendab voodi külge kinni-sidumist. Tema taltsutamiseks oli vaja läinud tervet sanitaride ja velskrite rügementi. Seal ta siis vabises nagu kaldale uhutud vaal. Ma loomulikult palusin, et talle enne midagi ei süstitaks, kui olen ana-lüüsid võtnud... Jumala eest, see oli jube... ta oli seal otsekui mingi ebardlik kaltsunukk. Lapse nägu ja tsirkusetõtja biitsepsid. Tõinas nagu titt, ainult et päris bassihäälega... (*Paus.*) «Oo sport, sa oled ilu!» Coubertin vist... Mulle oli kohe selge, et mängus on keemia ja et teie eksõpilane on ilmselt midagi tohutul hulgal alla kugistanud. Noh, pärast tehti talle verevahetus. Nüüd ta juba toibub.
- MARTIN (*ehmub*): Verevahetus! Kas see on ohtlik?
- KLAUS (*tüdinult*): Misasja te küll tohmanit mängite? Nagu te ei teaks, et kui näiteks uisutajad kõrgradadele viiakse, jätavad nad teinekord oma püha vere ilusti mäejalamile ja saavad uue, ettevalmistatud vere. Aga pärast rekordeid võivad oma armsa isikliku vere jälle tagasi saada, kui tahavad.
- MARTIN: Olen kuulnud... Ja mida need Urve analüüsid siis näita-sid? Oli ta tõesti midagi... alla kugistanud?
- KLAUS: Kujutage ette, alla kugistanud võib-olla isegi mitte.
- MARTIN (*kergendusohkega*): Tahate mineraalvett? Või «Kellukest»?
- KLAUS: Vara rõõmustate... kui te rõõmustate. Mina, ma jooksin kuiva veini. Muidugi, kui teie Coubertinlikus kodus niisugust kraami on.
- MARTIN: Kuiva ei ole, aga koduveini on küll. (*Õpetlikult.*) Koduvein on vereloomele hea.

- KLAUS: Ega ikka ole! Aga tooge pealegi. (*Martin läheb ja avab baarikapi. Nähtavale tuleb poolik viskipudel. Martin kohmetub, nuusutab pudeli sisu, rahuneb mõnevõrra.*)
- MARTIN: See on mee, sidruni ja aaloe tõmmis. (*Ebalevalt.*) Ines võtab mõnikord söögiisu tõstmiseks. Ma ei tea, kas...
- KLAUS (*muiates*): Mul pole midagi söögiisu tõstmise vastu. Kallake pealegi. (*Martin kallab jooki väikestesse klaasidesse.*) Hüva rüübe! Kuhu me jääme? Ah jaa... Alla kugistanud võib-olla tõesti mitte, kuid väikesed punased täpid hakkasid kohe silma.
- MARTIN: Mingi lööve?
- KLAUS: Sihukesti ilusaid väikesi täpikesi teeb süstlanõel.
- MARTIN: Süstal? ... Niisiis ikkagi...
- KLAUS: Urve Kasemaa elab kõige ehtsamalt kaasajas. Ta veres oli ultramoodne bukett kemikaale. Päris kosmonaut kohe.
- MARTIN: Minul teie asemel oleks igatahes piinlik. Kõik need vahendid on teiesuguste kätetöö.
- KLAUS: Kui inimene võtab ette näiteks kuu peale minna, siis peab ju teda ette valmistama. Kosmosemeditsiin. Aga seda asja juhendavad akadeemikud. Siin pole mingit isetegevust. Urveke on aga sel alal taitleja. Laps laskemoonalaos! (*Nukralt.*) Ja teie jätsite ta sinna üksinda.
- MARTIN: Mis ma siis oleksin pidanud tegema? Kõigega leppima?
- KLAUS: Ma ei tea. Aga seda ma tean küll, et üksinda poleks teda tohtinud jätta.
- MARTIN: Minu kõige parem õpilane juhendab teda praegu. Ma palusin. Ja üldse, ma hoian tal ka ise silma peal niipalju kui...
- KLAUS: Kena silma pealhoidmine.
- MARTIN: Ma olen teinud kõik, et Urvel millestki puudu ei oleks. Ka sellest, mida keemia, õige ja inimlik keemia, sportlasele pakkuda võib. Vitamiinid, glükoos, erilised šokolaadisordid.
- KLAUS (*lõbus-lõikavalt*): Sokolaad... Teate, kunagi elas üks Lösenko-nimeline mees. Tema ja ta jüngrid toitsid koorešokolaadiga rekordlehmi. Pulle ka. Et lehmad annaksid vägevasti piima ja pullid tuleksid toime suurepärase «kõrgtulemustega». Kuid aeg pole enam see. Teie Urved ja Tiiud oma tulemusi kommilutsimisega enam ei paranda. Ja paljud neist Urvedest-Tiiudest teavad väga hästi, mida neile vaja on. Ning, nagu välja tuleb, saavad ka. Hiljaaegu oli tume lugu naisatleetvõimlejatega. Ametlikult meil seda ala ei harrastata nagu naiste tõstmistki, kuigi naised mõlemaid juba nõuavad. Võrdõiguslikkus ikkagi. Ja need musklivaimustuses plikad olid kah leidnud võimalusi end tasapisi härgadeks muutma hakata. Üleni süstla jälgi täis. Samuti isetegevus.
- MARTIN: Kust need tüdrukud noid aineid said?
- KLAUS: Apteekidel on tagauksed. Sportlased käivad välismaal. Ja te teate väga hästi, et enamik dopinguaineid on ju ka üldmeditsiinis kasutusel. Neid kirjutatakse välja teatud haiguste puhul, neid saavad raskeid operatsioone läbiteinud. Vahel kirjutatakse üht-teist välja ka kenadele viisakatele vanainimestele, kelle sisesekretsioon enam ei jõua nende soovidega ja nn. elu nõuetega sammu pidada. Kuid kes võib garanteerida, kuhu ravimid tõeliselt satuvad. Aga mis ma siin räägin, teie kui teeneline treener olete kõigest sellest nagunii kuulnud.
- MARTIN: Muidugi olen. (*Väsinult.*) Aga ma ei taha kuulda. Mul tuleb tahtmine jaanalinnuna pea liiva sisse peita. Mingi narkomaania! Küm-nendiksekundi nimel...
- KLAUS: Nii see on.
- MARTIN: Kõige selle pärast ma tagasi tõmbusingi. Meil nõutakse aina rekordeid ja rekordeid. Ja kui sa väga hästi tead, kuidas mõnel pool nendeni jõutakse, siis võtab eluisu ära. Nii ma jäingi ainult Inesega. Mõnd teist juhendan nii-öelda kaugõppevormis. Olen nagu mingi pensionärist nõunik...
- KLAUS: Ja Ines? Tema ei taha? (*Martin lööb käega.*) Vaikite?
- MARTIN: Kes ei tahaks tippu tõusta. Aga räägime nüüd siiski Urvest. Nii et ta oli tarvitanud hormoonpreparaate?

KLAUS: Kurguni täis. Ja see pole kõik. Ta on ilmselt pruukinud midagi ka fenamiinirühmast. Hormoonid eufooriat üldiselt ei tekita.

MARTIN: Fenamiin — see võtab ju viimase...

KLAUS (*õlgu kehitades*): Jah, sellega on palju hobuseid derbidel loorberitele jooksnud. Ja kohe pärast seda rebasefarmi. Inimestest tulevad enamasti narkomaanid; vähemalt võimas ravimisõltuvus.

MARTIN (*purskab*): Aga dopingukontroll?! See on ju teie eriala!

KLAUS: Te teate väga hästi, et seda sugugi alati ei tehta. (*Ka tema ägestub.*) Ning muide, minu ülesanne ei ole mitte naiste WC-s piigasad pissitamas käia. Mina analüüsin seda, mida mulle pidulikult üle antakse. Ja annavad, kui nad annavad, just teiesugused mehed — treenerid, eetikavõitlejad, Coubertini jüngrid. Küllap toovad mis tahavad, sest mitte kordagi pole mul sellest materjalist veel dopinguaineid leida õnnestunud. Nüüd muidugi Urve Kasemaa välja arvatud.

MARTIN: Aga siiski te olete kohustatud huvi tundma...

KLAUS: Ega ikka ei ole küll! Mina olen teadlane ja mitte kombuspolitsei. Ning muu seas tegelen ma praegu uute dopinguainete sünteesimisega. Sellistega, mida juba naljalt ei avasta.

MARTIN: Teete nalja või?

KLAUS: Kulla mees, mul on tõesti tahtmine teile midagi ajuvärskendavat välja kirjutada... Vaadake, kui akadeemik Kurtšatov plutooniumipommi löi, siis mitte selleks, et seda kasutada.

MARTIN: Nõukogude sport ei...

KLAUS: ...ei hakka dopingumängus kaasa mängima. Tahaks loota, aga naiivne optimist ei maksa ka olla. Spordiliikumine tervikuna mitte, aga ikka leidub mõni Urve. Ja üldse tegelen ma nende ainetega nimelt sellepärast, et kui minul midagi uut sünteesida õnnestub, õnnestub see süntees tõenäoliselt ka kellelgi teisel. Ja inimesed unustavad oma leiutisi väga harva. Olgu see siis ratas või püssirohi või aatomipomm. Kui nüüd keegi peaks kasutama mõnd senitundmatut dopinguainet, siis me suudame seda avastada. Nii võitleme — ah ei, mina ei võitle — nii me loome vahendeid, mille abil saab ehk omakorda niiõelda mingeid dopinguvabu tsoone luua. (*Joob viskit ilma seda lahjendamata. Martin segab joogi hulka «Kellukest».*)

MARTIN: Nii et Urve rekord on dopingu vili?

KLAUS: Täiesti kindel.

MARTIN: Sünge lugu.

KLAUS: Subjektiivselt võttes muidugi. Ta lihased on nii üle forsitud, et kui ta ühel päeval peaks treeningud lõpetama, siis võib teatud aja pärast mõni pisike äkkpingutus, kas või piimapudeli tõstmine, tal lihase pooleks käristada. See pakatab nagu üliküps ploom, vajub lõhki nagu kaller; paljas lihaskiud, sidekudet peaaegu polegi.

MARTIN (*valvas-tigedalt*): Te ütlete «subjektiivselt võttes». Aga kuidas siis lugu objektiivselt on?

KLAUS: See huvitab teid?

MARTIN: Isegi väga.

KLAUS: Muide, objektiivselt võttes teie võite uue auraha saada... Rahunege, ma räägin ju üldiselt! Aga see päris õige objektiivsus on veel lausa kuratlikult keerukas.

MARTIN: Teie kõrgteaduslikult aristokraatne «õige objektiivsus» huvitab mind üha enam ja enam.

KLAUS: Hästi. (*Tõuseb, läheb raamaturiuli juurde, uurib seda Martini jaoks piinavalt kaua. Lõpuks võtab raamatu, teise, kolmanda, neljandagi ja paneb need Martini ette lauale.*)

MARTIN: Baudelaire...

KLAUS: Minagi imestan. Sihuke paheline autor teie vooruslikus kodus.

MARTIN: «Modigliani elu», Henri de Toulouse-Lautrec, Dostojevski. (*Vaheuksele, mis ilmselt viib kööki, ilmub Ines, tõmbub piida varju, jääb kuulama.*)

KLAUS: Lugupeetud Martin! Kui me kunstis kasutaksime dopingukontrolli, siis poleks Modigliani ja Lautreci maalid jõudnud ühelegi näitusele, Baudelaire ja küllap ka Dostojevski saanuksid avaldamiskeelu, Hemingwayle teeksime häbi-häbi... Samuti Jesseninile ja

paljudele-paljudele teistele. Nii on asjad objektiivselt võttes, sest alkohol on ju samuti doping. Ameerika kaasaegses kunstis on olemas koguni meskaliini- ja marihuaana-koolkond. Tuleb välja, et vaimukultuuris huvitavad meid tulemused, mitte vahendid. Nii et keha- ja vaimukultuuri vahel oleks justkui mingi ebavõrdsus, mingi apartheid, mille vastu te muudes küsimustes ise muide ägedasti võitlete. Kunstnik võib juua nagu soovib, kas või end surnuks, olla narkomaan või homo, ei sest ole häda midagi! Mnjaa — inimkond on nii igatahes otsustanud, sest keegi ei tea, kui suure tüki vaimukultuurist me vastasel korral peaksime lindpriiks kuulutama. Ja ka sugupoolel pole kunstis tähtsust: ole Kreutzwald või Koidula, oma asi...

MARTIN: Mis see sugupool siia puutub?

KLAUS: Urve puhul küll, ja isegi väga... Talle tulnuks näiteks raskem kuul anda.

MARTIN: Ma ei saa aru...

KLAUS: Temake on praegu rohkem tema, ta kuulub rohkem mees-sukku...

MARTIN (vaikselt): Jama!

KLAUS: Võtsin tükikese ta suulimanahka ja uurisin kromosome. Nii see paraku on.

MARTIN: Urve... on ju päris naiselik, noh, sedavõrd muidugi, kui jõualadel tugev seitsmevõistleja seda olla saab.

KLAUS: Rinnad on tal veel olemas jah. Aga see bass-bariton, see prismaatiline kehaehitus, vuntsikesed. Ja nägu! Urve nägu on ju hirmus! Ei, ma ei ütle, et see mehele kuuluks, pigem on see sugupooletu. Emotsioonideta, tardunud mask, silmad absoluutselt elutud — loomulikult, kui ta parajasti ei määratse. Pole midagi teha — mikroskoop näitab, et teie kuninganna on hoopis kuningas... (Siseneb Ines. Tal on näpus Martini toatuhvlid. Ines viib need mehe kätte, teeb demonstratiivselt viisaka kniksu.)

INES: Papake, pane ilusti papud jalga! (Pöördub Klausile poole.) Mul on rõõm teid näha, armas pissiteaduste kandidaat. Või rotiteaduste?

KLAUS (ei solvu põrmugi): Kuidas soovite. Valgeid rotte on mul laboris tõi terve leegion. Mnjaa... Aga te pole mind enam kaua aega rõõmustanud ühe teatava pudelikesega.

INES: Pole põhjust olnud. Aga kui te nii väga soovite... Vaevalt küll — teid näikse huvitavat muud pudelid. Minu mark! (Kallab jooki Martini tühja klaasi ja kummutab selle otsemaid.) Eto že jee-est! (Täiesti võimalik, et Ines on juba enne poolpurjus. Igatahes on ta liigutustes ja reageeringuis midagi haiglast, palavikulist, väljakutsuvat. Autori ettekujutuses on Ines üsna vastandlik hiidnaisele Urvele — keda me küll näinud pole. Ines on andekas pigem kiirusaladel: äge, süstikuna liikuv, eksalteeritud.)

MARTIN: Ega sa rahusteid ole võtnud? Siis ei tohi...

INES: Ei mingeid rahusteid. Ma olen üleni roosa ja rahulik. Kallis papa, pane juba papud jalga!

MARTIN: Ines!

KLAUS (mõnevõrra lõbustatult): Küll te olete hoolitsev, Ines. Aga miks «papa»?

INES: Martin on mulle sõber, vend, õpetaja ja papake. Mees ikka kah. (Pioneerlikult.) Kõige eest, mis mus head, võlgnen ma tänu Martiniile...

MARTIN: Kas sa ei tahaks meid kahekesi jätta?

INES: Ei tahaks... Aga see, mis ma räägin, on püha tõde. Tema tõmbas mind pinnale. (Parinal.) Mu kodu nimelt polnud eriti respektabel. Minu isake tarvitas rohkesti alkohoolseid jooke ja käis igal hommikul pargis, käes jalutuskepp, mille otsas oli nael. Ta oli selline kummaline kepimees. Selle kepiga korjas ta konisid ja väike Ines toppis nende sisu hiljem tema piipu. (Ines ei hooli Martini vaikimisele kutsuvaist žestidest.) Minu kallis ema oli jälle kergelt nümfoomaanlik. Muide, väga ilus.

MARTIN: Sa oled napsitanud, Ines! (Klausile.) Jumala eest, ole neile närvipundardele lapsehoidja eest...

INES: Nati-nati-natikene. Urve rekordi auks. Ja nüüd ma ju pisut tohin, sest praegu ma ei kaitse meie kalli kodukolka ülipüha spordikuulsust. Ning mul on hea lobisemistuju. Miks ma peaksingi pissikuninga eest varjama sinu teeneid? (*Klausile.*) Martin, nagu öeldud, korjas mu üles, lahendas minuga matemaatikaülesandeid — teate nihukesti, kus paa-gist A voolab vesi paaki B ja mõlemasse tuleb mujalt kah vett juurde. (*Eksalteeritult.*) Ja siis abistas ta mind veel naiseksaamisel. Meie, naised, kiindume teatavasti väga neisse meestesse, kes meil aitavad neitsiaust lahti saada. Kohe väga ja väga!

KLAUS: Tohoh hullu! (*Silmitseb teda mure ja lusti seguga.*) Ja seda te peate mulle ka ilmtingimata kuulutama!

MARTIN (*tumedalt*): Sa võiksid meid tõesti lasta rahu omi asju aru-tada. Meil on...

INES (*katkestab teda*): Varsti, varsti... Aga nüüd, kus selline eba-diskreetsus on mul juba kord üle huulte libisenud, ei või ma ometi poolele teele peatuma jääda — meie külaline võib sinust halvasti mõt-leva hakata.

MARTIN (*Klausile*): Tal on vahel sellised hood.

INES: Mitte hood! Ma näitan oma tõelist s i s u, nagu ütlevad spordi-kommentaatorid. (*Klaus turtsatab.*) See minu sisu pressib välja. Ma olen selles mõttes nagu Juudas Iskariot. Kuhu me jäimegi? Ah jaa. Palun ärge arvake, et meie Martin minuga inetult käitus.

MARTIN (*tahaks Inest lüüa, kuid saab endast jagu*): Ma lähen panen ise kohvi üles. Inesest pole seda loota. Ärge ta jutte liiga tõsiselt võtke. Kui uaahne inimene arengus seisma jääb, siis hakkab miski käärima. Inimene läheb umbe nagu põial. (*Lahkub toast.*)

INES (*saadab teda tapva pilguga ja kummutab seejärel uue klaasi vis-kit*): Mul on kahju, et mu mees nii häbelik on. Tõeliselt pole tal midagi häbeneneda. Defloratsiooni akti puhul tõi ta mulle roose ja omavalmis-tatud patent-koorekompvekke «Martin». Kuulus mark sportlaste seas. Ja kogu selle neitsidusest ülesaamise aja istus ta ontlikult ukse taga. (*Ines räägib nimme valjusti, et ta jutt kõõki kostaks.*)

KLAUS: Ukse taga???

INES: Ilusti ukse taga. Ning tema laup oli higine. Suured-suured martinlikud higipärlid. Vastutustundest. Martin on meil vastutustunde-mees.

KLAUS: Mis pagana ukse taga?

INES: Ki-rur-gi. Mina kaotasin oma süütuse kaasaja eesrindliku teaduse meetodikat kasutades; teie, meedikud, olete ju meie väsimatud abimehed. Mis te muigate? Sellepärast, et Martin ukse taga istus? Ma usun, et arvan teie alatud mõtted ära. (*Naerab.*) Eksite! Martinist on asja küll, vägagi! Ainult et Martinil on martinlikud põhjused. Põh-jusmõtete-mees on ta kah veel. Aga jooge ometi! (*Klaus joo.*) Tubli! Ja nüüd kuulake! Lugu seisnes selles, et tollal pani Martin kõvasti riistvõimlemisele rõhku. Mina pidin koguni Tallinna esivõistlustel kaasa tegema. Ah et mis siis sellest? On ikka küll. Mõned väikesed valgete püksikestega neitsid võivad piinlikku olukorda sattuda, kui peavad näiteks spagaati tegema — mis teist, tohtrist, häbeneneda, eks ju? — nad võivad nimelt... veritsema hakata. Ja selleks, et niisugust häbiasja ei juhtuks, viiski Martin mind eskulaapidelt abi saama. Ning, nagu juba öeldud, istus väga higine, kohe ekstraklass higine Martin ukse taga ja ootas. Pärast võttis mul pidulikult käe alt kinni, andis kingid kätte ja viis autoga koju. Vohh! Vaat niisuke mees on meie teeneline treener Martin. Ei tea, kas ta rahvatreeneriks kah kunagi saab? (*Itsitab.*)

MARTIN (*uksel kohviga*): Muuseas tunnistas doktor pärast, et tema abi polnudki vaja.

INES (*kuuleb seda, mis muidugi tõi ei ole, esmakordselt*): Siga! Valetad!

MARTIN: No-noh... Sa vist tahad öelda, et sellistest intiimsetest asjadest avalikult ei räägita, eks? (*Klausile.*) Pardon! Aga Inese esimene kallike võis tõesti ka Sport ise olla. Pisike sporditrauma. (*Ines kal-lab taas pitsi täis. Martin joo selle tema eest ära.*)

KLAUS: Ehk aitab? Oelge ausalt, palju te täna joonud olete? Teie jutu järgi...

INES (*sekka tänavatüdrukulikult*): Mis see sinu asi on, onuke! Me ju ei võistle praegu. Me puhkame loorberitel. Me puhkame kuivanud loorberitel. Need on muide sama teravad kui leivapuru voodis.

KLAUS (*sõbralikult*): Ma küsin seda ainult sellepärast, et enne oli siin juttu rahustitest. Võib juhtuda potenseerumine.

INES: Mis söök see on?

KLAUS: Eluohulik söök. Sihuke ühepajatoit, mis tappa võib.

INES: Araaetud hobused lastaksegi maha... Ja tulebki maha lasta.

KLAUS: Araaetud hobused peavad hästi puhkama... Te olete täna tõesti üleliia eufooriline.

INES: Või et mina kah eufooriline! ... Tahate mind Urvele palatikaas-laseks saata? (*Naerab.*) Sellest ei tule välja. Martin ei luba mind mees-terahvaga ühte ruumi sulgeda!

MARTIN (*tuhmilt*): Sa siis kuulsid meie juttu pealt?

INES: Uks oli pärani lahti. (*Paus.*) Noh, nüüd peaks selge olema, miks ma täna kah natuke teisem olen kui muidu. Vaadake, Martinil on jälle need tema tuntud higipärlid laubal!

MARTIN (*paluvalt*): Ole hea tüdruk, palun mine kööki. Tee meile paar võileiba!

INES (*tahaks nagu protesteerida, ent kuuletub*): Olen jah hea tüdruk ja lähen kööki ja teen teile paar võileiba... Mul on muide köögis vaja suur uhke kala ära puhastada. Jaa, naabrimees kinkis — see vuntsidega, kes kohe oma jänesemokka limpsima hakkab, kui mind näeb. Ta nimetab mind siiani sprindiprintsessiks. Mõni peab must siiski veel lugu... Kunagi olid ajad, mil ma poes eales sabas ei pidanud seisma ja sain niisugust kaupa, mida letil ei näegi. Ja koguni koju aidati tassida. Täna tarisin kapsaid nagu eesel. (*Läheb köögi poole, möödub klaverist, millel lööb paar akordi ja ümiseb karikeeritud tunderikku-sega*):

Oi aegu ammuseid,
oi aegu ammuseid,
kui saaksin tagasi nad veel... (*Väljub.*)

MARTIN: Kuulis.

KLAUS: Ega see teie olukorda kergemaks küll tee.

MARTIN: Miks minu?

KLAUS (*peaaegu ükshõikselt*): Mina nimelt annan Urve analüüsipude-lid teie kätte. Ja ka analüüsitulemused. Te kas annate nad ametlikult edasi või...

MARTIN: Või? ...

KLAUS: Või viskate nõgesepõõsasse. Teete, mis tahate!

MARTIN (*aeglaselt*): Nii et vastutus endalt ära. Seda te igatsete.

KLAUS: Just!

MARTIN: Selge pilt...

KLAUS: Teie olete treener, kasvataja ja eetikamees. Teie tegite temast sportlase ja teil on õigus öelda, nagu ütles Tarass Bulba, et mina su löin, mida su ka hävitan... (*Väga lihtsalt.*) Minul... minul pole selleks südant. Ta oli voodi külge seotud ja vabises seal nagu hiidvangel. Kui me ta naissuguhormoonidega naissukku tagasi toomegi, siis ema ei saa temast küll enam iial. Ja ta on narkomaan. Kes sellist naiseks tahakski. Rekord on tema ainus laps. Isaks mister Doping. Selle lapse võite teie ära võtta. Mina pesen käed puhtaks.

INES (*ukselt*): Te... te ei tohi Urvelt rekordit võtta! See on talle kõik. Mina ju tunnen Urvet. Ta ei hooli lastest. Isastele ta nuuskab. Tema jaoks on maailmas olemas ainult sport. Te siin räägite, et Lautrec ja Dostojevski ja... (*Peaaegu karjub.*) Inimesel on õigus ennast suure ürituse nimel ohverdada. Püha õigus. Inimesel on õigus endale ka köis kaela panna. See on igauhe enda asi.

KLAUS: Te olete väga suuremeelne. Ta oli ju teie peakonkurent. Ja rekord, nii imelik, kui see ka on, oli siiski teie vana rekord.

INES: Kui vaja... kui vaja, neelan mina kah neid aineid ja teen uue

- rekordi. Jah, ka mina olen selleks valmis! Ka mina ei taha elult midagi muud!
- KLAUS (*tasa*): Te ju teate, missugune Urve välja näeb?
- INES: Taevas appi — misuke sultanlik, misuke haaremiperemehelik vaatenurk. Teie teda oma austajannade hulka ei võtaks, ta on ju kaotanud oma graatsia. Väga mehelik aspekt! Aga Urve, tema sülitab — ja see on veel viisakalt öeldud! — teie ideaalidele naiselikkusest. Mina samuti. (*Martini poole.*) Aga tema, see õnnetu moraalijünger, neid pudelikesi põösasse juba ei viska. (*Irooniaga.*) Tal pole õigust... Tema õiglane südametunnistus ei luba seda. Häh!
- KLAUS (*kainelt*): Mul on mulje, et Martin ei peagi neid ära viskama. Vastutust saab alati teistele veeretada. Nagu minagi seda tegin.
- MARTIN: Mina olen küll pimedusega löödud.
- KLAUS: Vaadake, kas te tõesti arvate, et teist kõrgemal ei ole kedagi, kes selle asja meelsasti summutaks?
- INES: Miks?
- KLAUS: See heidab meie spordi puhtusele halba, väga halba valgust. Arvatavasti erandjuht küll, aga ikkagi.
- MARTIN: Niipalju kui mina tean, töötavad meil spordijuhtidena ausad inimesed. Vastutustundega inimesed.
- KLAUS: Küllap. Sellele ma loodangi. Te ei mõista? Igas kollektiivis on mõni eriti vastutustundlik inimene, kes leiab, et meil pole õigustki seda ebatüüpilist fakti suure kella külge panna. (*Inese käitumises on määrgata muutust. Muidugi pettumuse poole.*) Meie spordiliikumise peajoone õilsuse nimel ja ikka nii edasi. On fakte, millest rääkimist heaks tooniks ei peeta. Üheski riigis. See on selline vaikne inimkonnasisene kokkulepe; poodu majas olevat köiest rääkida ebasünnis. Ma arvan, et kindlasti leidub mees, kes üliõilsatel ajenditel on nõus oma südame-tunnistust ohvriks tooma...
- INES: Te arvate siis, et... (*Pöördub järsult, astub kõögi suunas.*)
- KLAUS: Mis teiega on?
- INES: Mis minuga on? Minuga pole kunagi mitte sittägi! Mina... ma lähen kala rookima. Ma jäängi igaveseks kala rappima. (*Kaob.*)
- MARTIN: Milline jesuiit te küll olete! Ja niisugused mehed, kes ise on selle mürgikeemia leiutanud, astuvad rahulikult kõrvale. See kõik on ju teie endi süü!
- KLAUS: Võimalik. See on väga einsteinlik süü. Köis on muidugi meie leiutatud. Aga meie ei sunni kedagi end pooma. (*Paus.*) Hukka tuleks mõista mentaliteet, mis inimesed niikaugele viib. Kriminaalkoodeksis on juttu enesetapule viimisest, ja see on karmilt karistatav. Enesetapjat ennast on absurdne karistada. (*Köögist kostab mütsatus.*)
- MARTIN (*hüüab*): Kukkus midagi?
- INES: Ma... kohe toon... toon võileibu. (*Tema hääles on aga seda-võrd segadust, et mehed vahetavad pilgu, tõusevad korraga ja lähuvad talle järele. Mõne hetke pärast talutatakse sisse poolsegane, märg, kalasoomustega määrdund Ines. Ta surutakse istuma.*)
- INES: Ma... ma mõtlesin, et ta on ammu surnud. See haug, tähendab. Ta oli kraanikausis, silmad klaasised, suu verine, külm ja kange. Aga kraanist tilkus talle vist vett lõpustele. Kui ma teda pesema hakkasin, siis... siis tõmbas ta end kõveraks nagu vedru. Lartsatas ja oligi käest läinud. Kolmekilone ikkagi. Vähkres ja laperdas põrandal. Suu ahmis õhku. Jube suu — äärtesse nagu kummipael krousitud. Kala irvitas... Nagu teetanuse irve. Ma tean, ma oleksin pidanud talle millegagi virutama. Kaalupommiga. Aga ma ei saanud.
- MARTIN: Oleksid pidanud mind hõikama. (*Püüab naljatlevat tooni võtta, kuid see mõjub võltsilt, isegi võikalt.*) Ma oleks sellele poisile alles äsanud ja pärast teinud hea poola kastme. Poola kaste ja pohlamoo. Sööd ja mõnuled. Pärast lakud huuledki puhtaks. (*Inese pilk paneb ta vaikima.*)
- INES: Mul hakkas tast kohutavalt hale. Viisin ta vannituppa ja lasin vanni vett. Ta ujus, aga nii, nagu oleks ta purjus. Ja siis hakkas ta mind vahtima. Ausõna, ta hüpnoteeris mind. Ma ei tea, kaua me nii viisi jõllitasime. Ning siis tuli jälle minule mingi imelik raev peale.

Kogu maailma vastu. Tema on merest väljas ja ei saa sinna tagasi, ta on mõnes mõttes minu olukorras. Maailm on pask! ... Ja ma võtsin ta kätte ja tagusin ta pead vastu vannitoa kahhelkividest seina. Plarts! Plarts! Plarts! Lõpuks jäi ta vait. Ta suust tuli verd ja see suu ei naernud enam ja vajus tõllakile. (*Martinile, peaaegu karjub.*) Ja nüüd vahid sina! Sina olid see, kes mu oma konkuga välja sikutas. Poola kastme jaoks. Pohlamoosiga. Sööd ja lakud huuledki puhtaks. (*Ines on hüsteeriahoogu langemas. Klaus võtab ta käe.*)

KLAUS: Vaadake mulle otsa! Silma sisse!

INES (*rabeleb*): Ära käperda, kurat!

KLAUS: Ma ju mõistan teid.

INES: Tuhkagi te mõistate!

KLAUS: Martini suhtes pole te küll õiglane. Tema tegi teist ikkagi tipp-sportlase. Seda ei saa ometi eitada.

INES: Tegi just niipalju, kui talle endale tarvis oli. Et oma au ja tiitlid kätte saada. Ja voodisse naise, kes on võimlemist õppinud...

MARTIN: Ines! (*Nördinult.*) Kas sina siis tõesti midagi pole saanud? ...

INES: Kui üleliidulise koondise treener mind märkas, tegid sa kõik, et ma Moskvasse ei satuks. Aga ma oleksin võinud sinna saada: Eestimaal polnud seni veel keegi kaheksateistkümnesealt sprinti ja kaugust paremini teinud. Aga sina, sina vajasid voodisoojendajat. Kvalifitseeritud, omakoolitatut.

MARTIN (*järsku rahulikult*): Koondisse poleks sa saanud. Urve — temaga oleks olnud teine asi. Sa oled andekas, isegi väga, aga tippu poleks sa oma eeldustega pääsenud. Sind oleks ära aetud. Ja äraaetud hobused... Sa olid nääpsuke. Praegu oleks, ja võib-olla ongi, teine asi. Kui palju me oleme jõuharjutusi teinud. Sinu aeg on veel ees.

INES (*raevukalt*): Või Urve on parem! Nüüd sa siis ütled seda mulle esimest korda otse näkku. (*Ähkpöördega.*) Urve... Urve on muidugi parem. Urve on kangelane! Tema on valmis endast kõik andma. (*Klausile.*) Ta pole niisugune ego nagu teie kallid naine.

KLAUS: Jah, Urve Kasemaa on tõesti palju, väga palju endast andnud. Ja järele on jäänud see, mis vaevalt veel kuhugi kõlbab.

INES: Urve on kangelane. Urve on märter.

KLAUS (*tõuseb, jalutades*): See kangelaslikkus on vahel väga vastik mõiste. Kunagi lugesin ma — vist keskajakirjandusest — kahest kange mehest, kes hakkasid põlevat viljahoidlat kustutama. Traktoriga ja buldooseriga, kui ma ei eksi. Traktoril bensiin plahvatas. Üks mees suri. Teine oli üleni ainus suur haav. Imekombel jäi ta siiski ellu. Muidugi invaliidina. Pimedana. Tal on naine ja kolm last. Vili suures osas tõesti päästeti... Aga öelge mulle nüüd, kas seda ohvrit oli vaja. Kui enne taolist õnnetust oleks korraldatud rahvaküsitus — kodudes, kinos, tänaval —, et öelge, kas olete nõus järgmisel hommikul, ühelainsal hommikul, sööma saiatüki asemel tüki sepikut või leiba. Et sel juhul jäävad kaks noort meest terveks. Mis oleks vastatud, ah? Kui tõesti oleks leidunud inimene, kes poleks sellega nõus olnud, ma arvan ta oleks kohapeal ära lintšitud... Nii on lood kangelaslikkusega. Ja selle nimel, et oda kolm sentimeetrit kaugemale visata, tehakse end sandiks. Hullumeelsus, mitte kangelaslikkus.

INES: Sport on tänapäeval poliitika, kallid doktor. Ja oma kodumaa kuulsuse nimel on end ennegi ohverdatud ja ohverdatakse ka edaspidi. (*Teravalt.*) Õnneks ei kipu mitte kõik sportlased sangaremadeks.

KLAUS: See on vihje, eks? Leale?

INES: Teie armulist abikaasat pean ma silmas jah.

KLAUS: Lea ütleb, et viimasel ajal, kui ta teile vastu tuleb, siis pöördub teie pilk kosmoseavarustesse. Te mitte ei näegi teda.

INES: Võimalik. Kuid mulle tundub, et tema ei näe mind. Ei näe üldse kedagi meist. Ta laseb oma kuldse lapsevankriga, kaksikutevankriga, nii marutähtsalt ringi. Kõik muu on talle õhk. Spordi peale ta sülitab. Oleks võinud enne paar kulda tuua. Noor inimene, aega sigida küll.

KLAUS: Ta on neid kuldasiid toonud.

INES: Aga võiks veel tuua. Peaks. Tema peale on raha ja vaeva kulutatud. Sa, Martin, ju mäletad, kuidas sa ööde kaupa Leale treeninguplaane nuputasid?

MARTIN: Mina ei heida Leale midagi ette. Inimesel on õigus valida. Ja kui järele mõelda, siis on sport ikka inimese jaoks, mitte vastupidi.

INES: Seda juttu räägi lasteaias. Laste spordikoolis igatahes vilistatakse sind selle peale välja. (*Klausile.*) Ja mulle näib, et teie madonna on praegu jälle... õnnistatud olekus. Igatahes on tal taas näol see õnnistobe naeratus.

MARTIN: Sa oled vulgaarne.

INES: Ja tahangi olla. Meie sportlaste vennaskonnale, meie sektile näidatakse järjekordselt trääsa.

MARTIN: Ines!

INES: Jah, Martinikeneke...

KLAUS (*ei solvugi; mõtlikult*): Vennaskond... Sekt... Jah, seda te olete tõesti. Usulahk oma sisemiste intriigidega, kuid siiski kokku kuuluv. Mitte ei tea, kuidas selline keskaegne ellusuhtumine kaasajale suudab vastu panna. Ja veel nii imetlusväärset kindlalt. Aatomisajand tõi moodi spordi ja sport jälle keskaja. Paradoksaalne... Te käite läbi elu silmaklappidega. Ei kuule ega näe midagi peale spordi. Ei tahagi kuulda ega näha. Vaevalt et kerjsumungadki nii truult oma jumalat teenisid. Ja kui üks teie seast järsku otsustab inimese moodi elama hakata, siis on ta teie jaoks põlgusväärne renegaat.

INES: Tunnistage, et te ise keelasite Leal viimasel korral kaasa teha!

KLAUS: Ma oleksin keelanud, aga polnud õnneks vaja. Iga naine teab, et esimesed raseduskuud on need kõige ohtlikumad. (*Pooltõsiselt.*) Ma usun, et teiegi närvisüsteem saaks emaduse läbi korda. Siis ei ihkaks te enam olla riigi nimekaart, vaid lihtsalt ema ja naine. Ja uskuge mind, riigile on terveid lapsi rohkem tarvis kui kulda.

MARTIN: Lea ütles Ülepalule igatahes väga kenasti...

INES: Siis kui teda läbi võeti või?

MARTIN: Muidugi. Ma olin ju seal juures. Ta teatas väga armsalt, et tema ei kavatsegi riigile kuldmine munedada. Tahab ikka neid harilikke, millest terved inimesed kooruvad.

INES: Kana!

KLAUS: Vähemasti ei tee see kana kukehäält.

INES: Jälk enesearmastus! Sõjas heideti end riigi nimel dzottidele, see ei saa sadat meetritki joostud.

MARTIN: Sport pole sõda! Need on ja peavadki olema iseasjad.

INES (*ei kuula teda*): Lea arvab, et ta on õnnelik...

KLAUS: Ja miks ka mitte?

INES (*purskab*): Tõeliselt õnnelik on Urve! Olgu tal praegu nii halb kui tahes, siiski on ta oma südames kõige õnnelikum inimene.

KLAUS: Aga öelge, kas see oli aus võit ja aus rekord?

INES: Aus ja aus... Mul on sellest kõrini! (*Kargab toolilt üles, tormab magnetofoni juurde, pusib seal veidi. Me kuuleme löiku Pierre de Coubertini oodist («Ood spordile»). Ettekanne on retoorilis-pateetilise. Võib uskuda, et ausa võitluse ülistus antud situatsioonis tõesti sobimatult mõjub. Inese hüsteeriline naer. Martin tõuseb, lükkab Inese jõuga eemale. Magnetofon vaikib.*)

MARTIN: See on siiski juba mõnitamine ja rüvetamine.

INES: Ja las olla! Kus kurat see ausus siis oli, kui minu kunagine võitja maavõistlustel, see Rootsi-Adeele, kes võitis mind ainult fotofinišiga, pärast jooksu nii segane oli, et kaapis aga edasi lipata. Me pidime teda jõuga kinni hoidma. Au ja ilu! Mingi poole tabletiga otsustatakse saatusi. Au on inflatseerunud. Ja kui Urve rekord kinnitatakse, siis... siis (*ta on jõudnud absoluutsesse ebaloogilissusse. Takerdub, ent jätkab*) on au väärtus juba selge null! Seda rekordit...

KLAUS (*sekka*): ...ei tohi kinnitada, tahate vist öelda. Näete nüüd, kuhu välja jõudsime.

INES: Ma... ma pole öelnud, et... (*Tormab kööki.*)

KLAUS (*tõuseb, ent istub hetkeks taas*): Ei, minge parem teie teda rahustama! Meie jutud ongi nagu räägitud. (*Klaus lahkub. Ukselt.*) Nii et

kõik jääb teie otsustada. (*Martin istub. Joob. Uksel ongi taas Ines. Ta on pisut rahunenud, kuid irooniline.*)

INES: Tahad ehk kala, kallid abikaasa?

MARTIN: Mitte midagi ei taha ma praegu. (*Astub Inesele lähemale, haarab tal raevukalt küünarnukest. Sellist Martinit pole me veel näinud.*) Sind... tuleks läbi klobida! Mis kuradi näitemängu sa siin korraldasid? Neitsinahandus... (*Ta on tõesti naist löömas.*)

INES (*täiesti rahulikult*): Lase aga käia. Ma olen ennegi tappa saanud. MARTIN: Ja joonud oled! Mis sinuga täna õieti lahti on!?

INES (*lihtsalt*): Sa veel küsid... Nii palju pettumust ja... rõõmu ühekorraga. Muidugi teeb lolliks.

MARTIN: Rõõmu!?

INES: Rõõmu ka! Jumala ja sinu abiga on Urve Seevaldis. Ehk nüüd lõpuks ometi on ka minu päev käes. Ma enam ei uskunudki. Eks ta ju saab disklaafi?

MARTIN: Sinu päev... (*Mornistub. Valuga.*) Ja tõesti — tõesti võiks sinu *come-back* nüüd käes olla.

INES: Et sa need pudelid põõsasse viskad, seda ma küll ei usu. Ise ju valmistasid kõik ette. Ja ma tänan sind selle *show* eest.

MARTIN: Mind? *Show* eest?

INES: Mis sa salgad! (*Tumedalt.*) Sa oled kohutav jesuiit, aga niisugused mehed ongi minu maitse. Las tulla skandaal! Sina praegu Urve eest enam ei vastuta. Las Rein saab! Ta üldse on hakanud laياما.

MARTIN: Oleks ma seda teadnud, et need kuradi alkeemikud nüüd juba isegi kuu aega hiljem kindlaks teevad... Laovad mingid klotsid kokku ja...

INES: See on ju väga hea!

MARTIN: Taevast appi, kui lolli see kõik on välja kukkunud! (*Siiralt.*) Aga kui sa mõtled, et ma Urvet tahtlikult... Ei, nii alatu ma ka pole.

INES: Aga mulle meeldiks, kui sa oleksid. Ja nagunii, kusagil alateadvuses sa seda võimalust ette siiski nägid. Kohe algusest peale. Vaikid? Ei tasu ära! Ära mängi pühameest. Minule pühamehed ei istu.

MARTIN (*on lausa õnnetu*): Kuu aja pärast on eriti olulised sisevõistlused. Kui sa, Ines, tõesti teaksid, mis see meile tähendab...

INES: Aga kui äkki tean!

MARTIN: Tuhkagi sa tead! Asi on selles, et sina ka ei saa võistelda!

INES (*naerab*): Mina võin oma testid anda juba homme. (*Osutab viskipudelile.*) Noh, ütleme siis ülehommel. See on nii. Ma teadsin kõike. Kõik on arvesse võetud.

MARTIN: Mis kõik ja kõike?

INES: Seda, et Rein sinu käest endiselt Urve jaoks üht-teist saab. Ja seda ka, et sa, hea inimene, oma naist samuti ei saanud unustada.

MARTIN (*rabatult*): Misasjal?

INES: See teeb sulle au. Aga nii loll ma küll ei olnud, et neid valgeid imeliku maitsega tablette B₁₅-ks oleksin pidanud. Need rändasid kõik... (*Äravisikav käeliigutus.*)

MARTIN (*elavneb*): Mis sa räägid? Kuhu?

INES: Nõgesepõõsasse, kullake. (*Talle sobib ka teeseldud lapselikkus.*) Sa ei tea, kui kole suureks ja karvaseks see põõsas läks...

MARTIN: Tõsi või?

INES: Ja kuidas ta veel kõrvetab! Enne oli sihuke ilus õrn valgete õitega emanõges, aga nüüd on väga-väga kuri isane. Jõle rüütelnõges.

MARTIN: Sa ikka tõesti ei võtnud?

INES: Muidugi mitte. Viskasin põõsasse. Seda tänast päeva ma ootasin, selle nimel loobusingi. Ma olin surmkindel, et Urvega varem või hiljem midagi juhtub. Ja juhtus.

MARTIN (*peaaegu õudusega*): Sa ootasid... Jube...

INES: Ja olengi! Tänapäeval vahendeid ei valita. Sa ju tead, et ma lihtsalt ei või Urvega koos teha. Ma põlen juba enne algust läbi. Aga nüüd... nüüd sa ei oska aimatagi, mis ma suudan. Vabalt, ilma selle surutiseta... Võta teatavaks, et su naine on õnnelik. Ja tänulik. (*Ta lülitab sisse magnetofoni — kõlab John Lennoni «Kollane allveelaev» (?)*). Valgused muutuvad. Ines süütab küünlad. Need on lõhna-

küünlad, mis tekitavad idamaiseid heiastusi. Tubagi nagu pole enam see. Ines heidab diivanile. Läidab sigareti. Laseb suitsurõngaid lae poole.) Ütle, miks see sind nii väga imestas, et komiteesse kaks inimest helistasid? Istu siis! (Martin istubki ta kõrvale.) Sellepärast imestas, et sa ühte väga hästi tead, eks? See olid sina ise!

MARTIN (surutult): Nüüd ma vist tean teist ka. (Ines ei vasta.)

INES: Sa vaatad mind, nagu ma oleksin mõni Strindbergi naine. Või mõni Hedda Gabler.

MARTIN: Ma peaaegu kardan sind.

INES (võtab ta käed): Lollike! Aga võib-olla teed õigesti...

MARTIN: Ma ju tunnen sind... Kuigi vist mitte lõpuni... Jah, aga ütle, kuidas sa suutsid kiusatusele vastu panna? Eriti veel seetõttu, et sa aimasid, mis nad tõeliselt on. Ma mõtlen tablette.

INES: Ma näen Urvet pidevalt. Ja niisuguseks ei taha ma tõesti saada. Mine tea, äkki ihkan minagi olla kord... pärast come-back'i muidugi... madonna väikese kõrvitsaga...

MARTIN: Mis inimene sa küll oled! Sa oled nii kuradi naiselik ja samas on su suuvärk nagu selle auto toru, millega põldudele orgaanilist väetist...

INES: Ütle lihtsamalt — ütle, et selle auto toru, millega peltasid tühjendatakse. (Inese kurisev, kutsuv naer.)

MARTIN: Jah, sa oled mu ära teinud. Just niisugusena ma sind... (Martin on ju mees ja tema käitumist pole raske ette arvata.)

INES (siiski veel korraks tõrges): Aga ära unusta, et kuldset lapsevankrit tahan mina alles pärast teisi kuldseid asju. Ümaraid asju. (Ta ajab end istukile. Ta on teadlikult titalik, natuke pudikeelne.) Martin, põhjusemõtetega mees, on väga-väga kurva näoga mees. (Itsitab.) Tahad, ma teen sulle lolle nägusid?

MARTIN: Misasjal?

INES: Kui ma kolmandas klassis olin, tekkis mulle minu elu esimene austaja. Tema nimi oli muuseas Mäidu. Mäidukene... Kui ma kurb olin, ilmus ta alati kuskilt jumala ootamatult platsi ja küsis alandlikult, et kas ta tohib minu lõbustamiseks lolle nägusid teha. Vaat niisuguseid... (Ajab keele välja, näpud kõrvadesse, jne. jne. Muusika. Valgused. Stseen läheb loogilise lõpuni või vähemalt niikaugemale, kui meie, puritaanlased, seda taluda suudame...)

SAMAL AJAL HAKKAB SULGUMA EESRIIE I VAATUSE LÖPP

II VAATUS

Tegevuspaik on endine.

Viivuke kodurahu.

Ines toob diivanil lesivale Martinile kandikul kohvi.

INES: Munakollasega. See on vist Varssavi moodi.

MARTIN: Hollandi. (Asuvad kohvi jooma.)

INES: Nüüd pole sul muud vaja teha kui homme Ülepalu juurde minna ja rääkida, kuidas asi on. Et enne sa kahtlesid, aga nüüd oled päris kindel.

MARTIN (vastumeelselt): Milles?

INES: Milles, milles... Loomulikult selles, et Rein, kellele sa Urve niioelda pärandasid, on asunud nõukogude spordile võõrale teele. Et ta oli nõus rekordi pärast sportlase tervisega riskeerima. Faktid on olemas. Meie spordi kõrge eetika ja nõnda edasi nimel nõuad sina, teeneline treener, et Urve Kasemaa rekord annulleeritaks ja ta ise saaks disklaafi — vähemalt pooleks aastaks —, ja muidugi ka seda, et Reinu puhul võetaks kasutusele needsamused... meetmed. Ülilihtne. Ütled, nagu ütles Martin Lutherus, su suur nimekaim, et siin ma olen ja teisi ma ei saa. Vohh! (Rüütab kohvi.) Mis sa arvad, kas nad annavad Urvele disklaafi?

MARTIN (*väsinult*): Ma arvan, et... ei anna.

INES (*vihaselt*): Arvad tõesti, et vaikivad maha?

MARTIN: Suure kella külge niisugust... erandjuhtumit vist tõesti panna ei taheta. Ja Rein on neil heas kirjas.

INES (*torkab*): Sina muidugi ka.

MARTIN: Mina siia ei puutu.

INES: Kihu ikka puutud, aga õnneks mitte eriti. Ja just sel juhul, kui sina rääkima lähed. (*Paus. Siis raevukalt.*) Täna peksab Urve miilit-said ja ajab suust mullikesi välja nagu langetõbine, aga homme lastakse ta jälle võistleva. Kas sa tõesti nii arvad?

MARTIN (*rahustavalt*): Vaevalt et kohe. Oma järeldused sellest kõigest muidugi tehakse ja ega Urve terviski teda niipea võistelda ei luba.

INES: Urve peab saama võistluskeelu. Pole minu asi, kas avaliku või mitteametliku, aga temaga koos võistelda... sa tead. Sel juhul on kogu meie asi mõtetu olnud.

MARTIN: Mulle ei meeldi, kuidas sa ütled «meie asi».

INES: Aga minule ei meeldi jälle see, et sinust üldse asja pole. Mida sa pabistad?! Praegu on trumbid sinu käes. Sa võid öelda, et kui nad Urvele disklaafi ei anna, siis teed skandaali. Suure. Üleliidulise. Tões-tusmaterjal ometi on.

MARTIN: Midagi on. Kuid see vajab veel kontrolli erilaborites. Sa ju tead, et meil siin täit kontrolli teha ei saagi. Selleks on eriseadmeid vaja. Klaus on fanaatik ja tegi analüüsid ära, kuid juriidiliselt pole see veel mingi kinnitus. Eriti siis, kui väga ei tahetagi.

INES: Sa vingerdad! ... Lõpuks on meil ka tunnistajaid.

MARTIN: Noo?

INES (*ägedalt*): Mina võin kah tunnistada.

MARTIN: Mida? Ei noh, sina tunnistaksid mis tahes, selge... Ainult et ära unusta, kes on Urve peamine konkurent ja asjast eriti huvita-tud isik. Sinu tunnistus ei tähenda midagi.

INES: Aga ma annan pea, et ikkagi hakatakse lugu uurima. Sa ju tead, kui hell see teema praegu kogu maailmas on. Eriti pärast Vainiot, kellest Soome telekas vahepeal vaata et igal õhtul vahutas. Seal oli ka ametist mahavõtmisi. Vähemalt profülaktika mõttes ei minda meilgi asjast mööda. Ja kui sa mõista annad, et nii see on ja et sa teatad kuhu vaja, siis ehmatavad meie pisipealikud väga ära. Usu mind, halvema vältimiseks on nad nõus vähemalt mitteametliku disklafiga. Summu-tamiseks. Rauda tuleb taguda, kuni see veel kuum on. Homme lähed, ja kõik!

MARTIN: See on nii kuradi piinlik. Eriti veel sellepärast, et igaüks aimab, et asja taga seisad sina.

INES (*jäigastub*): Selle taga seisavad eelkõige nõukogude spordiliiku-misele võõrad võtted. See on primaarne, mitte mina ega sina ega ka Urve. Põ-hi-mõt-ted! (*Heliseb uksekell. Ines vihastab.*) Küll tulevad meie külalised ikka sobival ajal. Alati. Ela nagu olümpiakülas, kus politseinikud meeste- ja naisteriigi vahel valvet peavad. (*Viskab endale midagi õlgadele, sest kaldume arvama, et Ines oli vahepeal üsnagi napilt riietatud. Martin läheb ja avab ukse.*)

ÜLEPALU: Öhtust! ... Oi, ma näen, et segasin.

MARTIN: Pole midagi.

ÜLEPALU: Jutt jätta! Näen ju küll, et segasin. Aga ega ma kauaks tulnudki. Tuju on kuradi sant. (*Spordijuht Ülepalu on sügavas kesk-eas mees. Üsna väsinud moega mees. Temast kiirgab mingit ülemus-likku tühimust ja elukogemusi. «Mis nad jamavad! Lapsukesed! Kas nad tõesti kujutavad ette, et kuhugi välja jõuavad...» kõneleb tema olek. Peale tühimuse on Ülepalu tubli annus enesekindlust, aga juba kogenud juhi oma, kes seda enam demonstreerima ei pea.*)

INES: Võin ma midagi kallata? (*Osutab viskipudelile.*)

ÜLEPALU: Ei. Viimasel ajal ma ei võta.

INES: Oige küll. Naps on praegu halb toon. Ja teie ju olete meie eeskuju-näitaja.

ÜLEPALU: Võib ka nii öelda. Aga üldiselt on kõige halvem toon minu enda maks. Ja maksapuhkust vajan ma tõesti ka ilma direktiivideta.

INES: Vaat kui isepäine mees.

ÜLEPALU: Mis mõttes?

INES: Tema anarhistlik maks ei arvesta mingeid direktiive. Otsustab ise. Muidugi hea, et see maks ikka selliseid otsuseid teeb, mis peajoonega kokku käivad.

MARTIN: Mis sa lööbid!

ÜLEPALU (*pisut elustudes, mis teda kohe noorendab*): Aga vaimukalt lööbib. Niisugune lööp passib mulle. Tõstab toonust. Kahju, et ma teie õhtu ära rikkusin. (*Siis terasemalt.*) Kui ta seda juba enne ei olnud.

MARTIN: Miks sa nii arvad?

ÜLEPALU: Ma ei ole seni näinud, et keegi erilist röömu ilmutaks, kui temast eksrekordiomanik tehakse. Võib teha nägu küll, aga mina, vana skeptik, ei usu. Jah, mis ühele rööm, see ei pruugi teisele seda teps mitte olla. (*Teisel toonil.*) Ah jaa... see, mis sinu prouale praegu võiks röömu teha, teeb minule muret.

INES: Mis asi see mulle praegu röömu peaks tegema? Mitte ei jaga.

ÜLEPALU: Teile teeb röömu see, kui ma nüüd ütlen, et Urve Kasemaa rekord jääb paraku kinnitamata.

INES: Miks?

ÜLEPALU: Noh, läksitegi kohe teist nägu... Ei kinnitata jah. Aga minule see heameelt ei tee. Teie olete enda eest väljas.

INES: Ja teie muidugi meie kõigi eest?

ÜLEPALU: Teie kõigi. Ja natuke ikka iseenda eest ka.

INES: Aus mees. Õelge, aus mees, kas see kumu siis tõesti juba nii suur on, et seda enam vaigistada ei saa? Fakte ju ikkagi ei tohiks nagu olla.

ÜLEPALU: On. On. Kurvad faktid.

MARTIN: Ja kust need faktid saadud on?

ÜLEPALU: Eks sealt, kus peab.

INES: Psühhoneuroloogiast?

ÜLEPALU (*mängib väga usutavalt üllatust*): Miks sealt? Ma ei ole kuulnud, et keegi seal tuule kiirust mõõdaks.

MARTIN: Tuule?!

ÜLEPALU: Nii viisi, kulla Ines, et teie rekord kehtib endiselt. Selgus, et tuule kiirus, ja just hüpete ajal, oli lubatust suurem.

INES: Ole lahke!... Ja miks seda siis kohe ei nähtud?

ÜLEPALU: Me laskime tuulekiirusemõõtjad üle kalibreerida. Valetavad teised. Roostetanud. Nii me kõik roostetame koos rekorditega...

INES (*üllatus muutub peatselt halvaks eelaimuseks*): Nii et muud ei olnudki kui tuul... Püüa sa tuulekest välja pealt...

ÜLEPALU: Aga, näe, teadusemehed püüdsid.

INES: Ja ainult tuules ongi kogu pahandus?

ÜLEPALU: Aitab sellestki. Kahjuks.

MARTIN (*tasa*): Tead sa ka, kus Urve on?

ÜLEPALU: Õigemini oli. Tean. Vaeseke pingutas end üle. Närvisüsteem ei pannud vastu. Korraks. Nüüd on ta juba kodus. Ma ise organiseerisin, et ta jääb ambulatoorsele ravile. Igaks juhuks on tal ka hooldusõde. Nii et tema pärast pole mõtet enam muretseda...

INES (*pikk, mõtlik ja mõistev vile*): Selge! Ruttu koju, et ei saadaks analüüse teha.

ÜLEPALU: Analüüse pole meil mingit põhjust karta. Ainult et kuulsa sportlase viibimine niisuguses paigas pole just soovitav. Mõistate? Tekivad kõlakad. (*Väsinult.*) Kuulujutud muide ongi juba tekkinud. Kahel korral olevat rajooni spordikomiteesse helistatud. Anonüümselt muidugi. Õilsad inimesed valutavad spordietika pärast südant. Kahtlustavad dopingut. Küll tahaks teada, kes need helistajad olid. Keda see asi võis kõige enam puudutada? (*Ta pilk on unine ainult näiliselt.*)

INES: Äkki ehk mind?

ÜLEPALU: Pole võimatu. Ent siiski vaevalt. Teie olete tõmbunud kahjuks spordist kõrvale. Praegu tuleb mulle kõige vastikumaid mõtteid pähe... Heli ja tema treener. Heli on ju praegu Urve ainus konkurent. (*Ta jälgib Inest teraselt.*) Jah, aga kahtlustada on inetu... Üldiselt hakkavad need dopingujutud mind juba lõplikult ära tüütama. (*Reso-*

luutselt.) Meie maal dopingumängu ei mängita. Meie saame ilma läbi!

MARTIN: Oled sa selles tõesti nii kindel?

ÜLEPALU: Kas sina siis ei ole?

MARTIN: Mitte nii väga.

ÜLEPALU: Mnjaa... Muidugi. Erandjuhte võib ju olla. Nagu narkomaaniagagi. Aga see kõik — kui seda üldse on olnud — on isetegevus. Meie teadmata. Muidugi peame kontrolli tugevdama, sest sportlased käivad välismaal. Sealt osta, mida tahad. Ja meilgi on apteekidel tagauksed. Kuid õnneks on see kõik praegu ainult kahtluste tasemel. Fakte pole.

INES: Kui kahtluselused kähku haiglast koju transporditakse, kui tuulekiirusemõõtjad rooste lähevad... Jah, kui jälgi segatakse...

ÜLEPALU: Kas te liiale ei lähe, Ines?! Nii et ikkagi kadetus...

INES: Klaus käis siin. (*Ülepalu käitumine muutub, kuid ta suudab end siiski korralikult vaos hoida.*)

MARTIN: Klausil olid analüüsid.

ÜLEPALU: Jah, ma juba tean, et see laborinuhkija on omavoliliselt mingeid analüüse teinud. Vabatahtlik ekspert. Ja juba ta olevat ka laterdanud, et Urve uriinis olnud retaboliili ja muudki... mina neid aineid kõiki ei tea. Anaboolsed hormoonid vist.

MARTIN: Koguni fenamiinist oli juttu.

ÜLEPALU: Fenamiinist? On see seesama mis amfetaan? On ju vist? (*Nüüd erutub ta tõesti.*) Ei. Seda ma ei usu. See on raskesti kättesaadav. Ei.

INES: Te polegi apteegiasjanduses nii võhik! Aga retaboliil ja nerobool? Kas need teid ei üllatagi? Need on ju tuntud dopinguaained.

ÜLEPALU: Urve Kasemaa puhul ei üllata need mind üldse.

INES: Noo...

ÜLEPALU (*rahulikult*): Ega nad sindki, Martin, eriti üllata? (*Martini võrdlemisi nõutu olakehitus.*) Asi on selles, et retaboliili ja mõnd muudki ravimit kirjutati Urvele välja küll. Täiesti ametlikult ja asja pärast. Sinu ajal juba. Ma kontrollisin. See oli pärast tõsist traumat — rebendid ja nihestused. Loomulikult tehakse sportlase tervise heaks kõik, mis suudetakse.

MARTIN: Sellest traumast on varsti aasta möödas.

ÜLEPALU: Nii palju ei ole... Ma tean, et Urvele tehti korralik järelravi. Tõhus. Nagu peabki. Mittesportlase puhul nii põhjalikud muidugi ei olda. Kuid sportlane peab täiesti terve olema, endise vormi taastama. Ja need ained pidavat õige kaua veres püsima. Koguni pool aastat hiljem võivat neid leida.

MARTIN: Kas just pool aastat?

ÜLEPALU: Räägitakse. Täitsa võimalik, et ülipüüdlik isand Klaus seal mõned jäljed välja kaevas... Kurat, milline vastutustundetust!

MARTIN: Oleneb, millist vastutustundetust sa silmas pead...

ÜLEPALU: Ka sina, Brutus! (*Ta erutub, kuid juttu, mida nüüd räägib, usub ta ilmselt ka ise.*) Küll on tüütus! Absurdini jõutakse välja selle meditsiinikartusega. Kui sportlasel on nohu, ei tohi ta isegi seda ravida. Langemetsal on mingi krooniline bronhiit või astma või allergia, ma täpselt ei tea, aga vist juba lapsest peale. Ja kogu aeg on talle välja kirjutatud efedriini. Tavalist efedriini. Aga Leningradis tuli sellest skandaal. Inimene ei tohi ennast ravida. Ja samas me veel räägime hoolitsusest sportlaste tervise eest. Kuidas see kokku läheb? Ma ei tea, kas enam aspiriinigi tohib võtta. Kus on piir? Piiri pole. Mõni vitamiin on organismile võõram kui need anaboolsed hormoonid, mis organismis ise ka tekivad, aga vitamiine lubatakse võtta. Dopinguaained olevat mürk. Kas sool ei ole mürk? Vanasti olevat hiinlased end soolaga tapnud, see ju tõstab kehatemperatuuri. Õhk võib ka doping olla, sest ta soodustab sporti. Aga ta võib ka mürk olla, sest enamasti on ta kantserogeenidega saastatud. Ja pliiga. Nii et ära hinga! Ning glükoos! Glükoos peaks kindlasti doping olema. Hulluks on mindud.

INES: Õhk ja retaboliil on siiski natuke erinevad asjad.

ÜLEPALU: Kõik need dopinguproovid on lapsikus. Selge, et meedikud

otsivad uusi mõjuaineid. See on füsioloogia uurimine. Seda on tehtud Avicennast peale. Ja uuritakse nende ainete mõju inimesele. Mis on siis selles imelikku, kui mõnd ainet ka sportlaste juures proovitakse — sportlased on ju kõige tervemad inimesed. Teadust ei saa käskkirjaga keelata. Kõikjal katsetatakse. Kui kusagil uuritakse aatomituuma, siis ei tähenda see veel sõda. Ja nüüd tuldi siis spordi kallale...

INES: Väga kirglik monoloog. Ja veenaks kah, kui Urvet poleks hullumajja viidud. Seda olematuks ei tee.

ÜLEPALU: Ma olen vihma käest räästa alla sattunud... Armas inime, kas siis meie oleme Urvet sundinud midagi sisse sööma... kui ta üldse seda on teinud?

MARTIN: Mina tunnen end siiski mürgitajana.

ÜLEPALU: Mis kõrge stiil! (*Osutab viskipudelile.*) Mingi retaboliil olevat ohuks inimkonnale. Seda on pruukinud ehk tuhandik promilli elavatest, aga see siin pudelis... Kas sa ka tead, kui palju seda pruugitakse ja kui palju sünnib seetõttu debiilikuid ja imbetsille? Alkohol on reaalne oht, dopingutevärk aga udu.

MARTIN: Kõik see on õige, kuid minu enesetunnet see ei paranda. Urvele kirjutati neid aineid tõesti trauma puhul. Ta paranes erakordselt hästi.

ÜLEPALU: Väga tore. Ravi oli õige.

MARTIN: Aga siis me märkasime, et tema tulemused hakkasid silmapaistvalt tõusma. Just järelravi ajal. Muidugi ei kavatse ma end nii rumalaks teha, et väita, nagu oleks see mulle kes teab mis üllatus olnud. Me jätkasime.

ÜLEPALU: Te jätkasite j ä r e l r a v i. Intensiivravi, kui soovid. Sportlase tervis on riigi vara ja te tegite õigesti, et võtsite kasutusele kõik vahendid. Ja siis ta ju ka ei võistelnud, ega?

INES: Riigi vara... Jah, aga inimese enda oma kah vist. Ja kui Urve nüüd kunagi ei saa emaks, kes siis süüdi on?

ÜLEPALU: Urve? Ja emaks? Vabandage mind väljenduse eest, aga Urve Kasemaa vajab lapsi nagu... siga sadulat. Rinaldo, see vasaramees, tegi kord täitsa süütut nalja ja sai Urvelt niimoodi vastu kõrvu, et kaheksapaudane mees vaevu jalule jäi.

MARTIN: Tahab või ei taha, aga kui ta ei saa, siis on see ikka meie süü. Ja ma kardan, et Rein jätkab minu poolt sissesõidetud rada. Ma olen selles kaunis kindel.

ÜLEPALU (*otsustab tagasi tõmbuda*): Neid asju peaks edaspidi tõesti kontrollima hakkama. Sportlaste tervis, selle eest me oleme kohustatud seisma küll. Kui praegu ka veel midagi erilist ei olnud, kes ütleb, et tulevikus ei või olla. Tuleb vist hakata pidevaid dopinguteste tegema, tuleb leida vahendid... Jah, Martin, ma saan su murest aru, kuigi sa natuke üledramatiseerid. Urve asja me avalikult ei aruta, siis oleks kogu ilm lärmi täis, aga omavahel tuleks nõu pidada. Tule homme minu juurest läbi. Pealelõunal. Ma helistan Reinu ka kohale. Midagi tuleb tõesti ette võtta. Eriti kui juba fenamiini mainiti. Sandid asjad. Ja veel väga halvasti ajastub kõik.

MARTIN: Mis mõttes?

ÜLEPALU: Nädala pärast on sinu juubel. Rahvas tuleb kokku. Mine tea, mis seal kokku võidakse padrata.

MARTIN: Minu juubel ei puutu küll üldsegi asjasse. Selle võime rahu-likult unustada.

INES: Midagi kardinaalset peate ette võtma tõesti!

ÜLEPALU: Jah?

INES: Klaus nõuab ekspertiisi. Ta on nõus asja vabariiklikus komitees üles võtma, kui Urve disklaafi ei saa. (*Martini üllatus.*)

ÜLEPALU: Vabariiklikus? (*Mõtlikult.*) Vähe tõenäoline.

INES: Miks?

ÜLEPALU: Klaus on siiski arukas mees. Ta teab, mis see kaasa tooks. Ja peale selle on ta väikest viisi filosoof. Sihuke kodukootud. Kord targutas ta päris huvitavalt vaimu- ja kehakultuuri vahekorra ning mingist apartheidist. Klaus pole mingi võitleja.

- INES (*sõjakalt*): Aga äkki on siis keegi teine? Mõned teised?
- ÜLEPALU: Kes? ... Lõpuks ma mõistan. Teie ise, Ines, eks ju? Teie olete muidugi nõus mängima *va banque*.
- INES: Aga mis saab, kui me Martiniga töepooltest? ... (*Martini ebamugavus keerab Inest veelgi enam üles.*) Vaadake, kallis seltsimees vägede ülemjuhataja, minul on plaanis teha *come-back*. Mis te sellest arvate?
- ÜLEPALU: Mis mul selle vastu? Tore on.
- INES: Erilist vaimustust ma siiski ei näe.
- ÜLEPALU: Ei, jumala eest, mul on tõesti heameel. Seda enam, et te pole vist treenimist jätnud.
- MARTIN: Ines pole halvem kui varemalt. Isegi parem. Just jõualadel.
- INES: Jah, ma tahan tagasi tulla, aga keemiaga ei soovi ma võidu joosta.
- ÜLEPALU: Ja sellest järeldeb?
- INES: Urve Kasemaa peab saama võistluskeelul!
- ÜLEPALU (*aeglaselt, ent veendunult*): Ei tule kõne alla. Sisevõistlusteks on ta toibunud ... Aga Heli asemel me võime teid saata. Olete rahul? Kuigi Heli on kah teist vist praegu üle. Lähete koos Urvega. Ja seda, et te keemiaga ei pea võidu jooksuma, garanteerin juba mina!
- INES: Mina koos Urvega ei võistle.
- ÜLEPALU (*aeglaselt*): Selge.
- INES: Mis siin selge on?
- ÜLEPALU: Siis lähevad Urve ja Heli. Kõik. Urvest ei saa me praegu loobuda. Urvele on planeeritud hõbe.
- INES (*purskab*): Planeeritud? Nemad planeerivad. Meie oleme etturid.
- ÜLEPALU (*Martinile*): Kas sa arvad, et Ines võiks pronksi tuua?
- MARTIN (*hädiselt*): Ma ei tea ju. Ma loodan. Ines, kas sa arvad, et sa suudad vastutada? ...
- INES: Pla-nee-ri-vad! Ega me sead ole, kelle kaaluiivet võib planeerida. Kas te hullumaja-kohti ka planeerite? Sportlased teid ei huvita. Inim-saatused teid ei huvita. Sportki vist ei huvita. Te loete medaleid nagu mungad palvehelmeid. Ainult väärismetalli anna teile.
- ÜLEPALU (*rahulikult*): Selles me oleme teiega kaunis ühtemoodi.
- INES: Mis mõttes?!
- ÜLEPALU: Kas te tõesti tahate mind uskuma panna, et need inimsaatused teid nii väga huvitavad? Ärge mängige narri! Just teid ei huvita muu kui see väärismetall. Inimarmastust ei tasu teil küll mängida. See ei sobi teile mitte üks põrm. Ja Urve kui inimene ei loe teile kõige vähematki.
- INES: Martin! Ütle midagi! Sa oled nagu hunnik õnnetust. Ka sina ju lubasid nõuda Urvele võistluskeeldu. Sa nõuad seda kui endine treener, kes oma õpilase pärast muret tunneb. Martin! Uu, kus sa oled?!
- MARTIN: Mis mul nõuda. Aga muidugi pooldan ka mina ausat võistlust.
- INES: Nii et hüppad alt ära! (*Tumedalt.*) Siis ... siis võtan ma kasutusse juba hoopis teised abinõud. Mul ei jää muud üle. Ja arvesta, Martin, et siis ei pääse ka sina. Eriti sina.
- ÜLEPALU: Huvitav, kuidas te oma šantaaži kavatsete lavastada?
- INES: Lähen Klausiga, lähen kas või üksinda, ja sinna, kus neid asju nii ei jäeta. Ja mul on peale Klaus'i paberite veel midagi kaasa võtta. (*Peaaegu siiralt.*) Vaene Martin, sinule ei tahaks ma tõesti midagi halba, kuid mis teha ...
- MARTIN: Mis sul plaanis on? Mida kaasa võtta? (*Ines tõuseb, läheb oma tualettlaua juurde, avab mingi lukustatud sahtli, võtab sealt kimbu pabereid.*) Martin Arukase teeneliseks tegemise puhul rõhutas seltsimees Ülepalu oma kõnes, et selle õilsa mehe ülimateks ideaalideks on Ilu ja Tervis. Neist pabereist selgub, et eespool mainitud Emm Aa on üks iseäranis äge tervise eest võitleja. Isegi lootusetutes olukordades. Martin Arukask võitleb koguni *s u r n u t e* tervise eest. Et laibad heas vormis oleksid.
- ÜLEPALU: Mis paberid need on?
- INES: Need on retseptid. Retseptid, mida säilitatakse apteekides.
- ÜLEPALU: Apteekides?
- MARTIN: Kust sa nad kätte said?
- ÜLEPALU: Kas neid tõesti usaldatakse igapähele?

INES: Lubatagu lahkelt, et see, kuidas ma nad sain, on minu oma asi.

Sellest ma ei kavatse rääkida. Muide, kerge see igatahes ei olnud.

ÜLEPALU: Mis pagana retseptid need õieti on?

INES: Need pagana, tõesti p a g a n a retseptid on retseptid nerobooli, fenoboliini, retaboliili ja metüülandro... peale, keel läheb sõlme. Ja teate, kellele on meie teeneline treener nad välja kirjutada lasknud? Muidugi te ei tea. Nendega tohterdab Martin Arukask, keda me kõik nii armastame, juba kaks aastat oma poolteise aasta eest surnud vanatädi. Rahu tema põrmule! Loodame, et need rohud on hauataguses maailmas olnud vanatädi sportlikule vormile tugevasti toeks.

MARTIN: Nii et kaks aastat oled sa minu taga nuhkinud? (*Ta on loomulikult murtud mees.*)

ÜLEPALU: Selge šantaaž. Ja põhjalikult ette valmistatud. Ma tunnen sulle kaasa, Martin.

INES (*teatraalselt*): Sa oled madu oma põues soendanud.

MARTIN: Usulahk...

ÜLEPALU (*ei mõista*): Mis usulahk?

MARTIN: Klaus rääkis siin, et sportlased on üks fanaatiline usulahk.

INES: Näete, kui ilusasti ta Coubertini poole vaatab? Aga see on ju võlts. Me kõik arvasime, et lugupeetud treener toidab sportlasi omanimeliste koorekompvekkidega, milles on glükoosi ja vitamiine, aga vaat mis tuli välja.

ÜLEPALU: Nii et Ines Arukask on otsustanud siis tõesti protsessi, üht suurt nõiaprotsessi alustada? Omaenda abikaasa vastu?

INES: Mul ei jää muud üle.

ÜLEPALU (*tõsiselt, ent mitte üldsegi ähvardavalt*): Ma soovitan teil seda mitte teha. See lõpeb teile endale halvasti.

INES: Täna soovitamast. Aga kui ma sellest ei hooli?

ÜLEPALU: Siis garanteerin ma teile, et teie *come-back*'ist ei tule midagi välja. Mitte mingisse võistkonda te ei pääse. Seda minu ajal, aga ma arvan, et ka mitte minu järglaste ajal. Neid, kes oma kaevu sülitavad, ei armastata. Ja musta pesu pestakse kodus. See on punkt üks.

INES: Ja punkt kaks?

ÜLEPALU: See on muidugi ebamäärasem. Vaadake, kui ühe naiskergejõustiklase mees on treener, kes segatud dopinguasjadesse...

INES: Martinit ma siiski natuke tunnen... Kas te tõesti arvate, et meie abielu pärast kõike, mis tuleb, veel kestma jääb? Niipalju ma teda tean, niipaljudest on ta ikkagi mees, et ma hundipassi saan.

ÜLEPALU: Üks fanaatiline usulahk...

INES: «Kodumaa spordiau nimel tuleb unustada isiklikud mured!» Nii on meid õpetanud seltsimees Ülepalu.

MARTIN: Sa tõesti mõtled...?

INES: Ma tõesti mõtlen...

ÜLEPALU: Mul hakkab selle katuse all õudne. Anna andeks, Martin, aga selle daamiga ei saa ma enam hetkegi ühes ruumis olla... Tule homme mu juurest läbi! (*Tõuseb. Samal ajal hakkab — ilmselt trepikojast — kostma mürisev, ülimehelik, lausa šaljapinlik bass. Kuulutatatakse, et:*

*Me armastame Martinit,
me armastame Martinit,
ohoho-hoo-hoo-hoo-hoo...*

Seda variatsiooni laulule «Me armastame ooperit» (mida esitab kõige kaalukamalt vist Mati Nuude) korratakse mitu korda).

ÜLEPALU: Kindlapeale on see Rinaldo... Kuule, lase mind parem tagauksest välja! (*Martin tõuseb. Ülepalu lahkub. Inese jaoks pole tal enam sõna ega pilku. Seejärel siseneb vasaraheitja Rinaldo. Hiiglaslik mees kannab soliidset musta ülikonda, mis natuke kisub. Rinaldos on koos nii ürgmehelik kui lapselik alge. Ülikonnast väljakasvanud alaealisena mõjuv vasaramees on saabunud tohutu roosikimbu ja päratu spordikotiga, millest paistavad tordi ja šampusepudeli kontuurid. Natuke kohmetult jääb ta ukse juurde seisma. Miski nähtavasti üllatab teda.*)

INES: Näe Rinaldo ise! Meie Rinaldini!

RINALDO (*kummardab*): Tere, kallis pererahvas! Palju õnne sulle, Martin! Viiekümneselt see õige meheiga hakkabki. (*Annab esiotsa tordi Inesele ja lilled Martinile, siis aga mõtleb ja jaotab ümber.*) Lilled ikka naistele, eks ju? ... Jah, aga kus siis kõik teised on? (*Nõutus.*)

MARTIN: Aitäh heade soovide eest, aga minu sünnipäev on ju järgmisel pühapäeval.

RINALDO: Järgmisel pühapäeval? No olen mina alles üks tubakas!

INES: Sellest pole midagi. Meil ongi täna (*pilguvahetus Martiniga*) üks eriti tore ja õnnelik päev. Tähistame siin mitmeid sündmusi ja ...

RINALDO (*lihtsameelselt*): Urve rekordit, eks?!

INES (*raskustega*): Seda muidugi ennekoike.

RINALDO: Kõik Martini teela. Jah, mis me oleksime ilma Martinita!?

(*Järgnevad laused mõjuvad päheõpituina ja varemaltki kasutatuina.*)

See mees tõi mu kolooniast välja. See mees viis mu vasaraheiteringi.

See mees õpetas mind nägema elu ja spordi ilu. Ma olin peaaegu pätt,

aga tema tegi minust inimese.

INES: Targa ja ilusa inimese.

RINALDO (*siiralt*): Nojah.

INES: Aga seal võrgus on sul veel midagi. Šampusepudeli kontuurid nagu.

RINALDO: Kontuurid küll. (*Võtabki pudeli välja. See avaneb aga pauguta. Rinaldo leiab tühja klaasi, nuusutab seda umbusklikult, raputab klaasi tilgatumaks ning kallab sinna piima. Opetlikult.*) Tegevspordlane alkohoolseid jooke ei joo. Alkohol on doping. Teie sporti ei tee, teie võite. (*Joob klaasi piima ainsa sõõmuga.*) Kui tahate, kallake endale ka!

INES: Jõuab, jõuab. Aga istu ometi! (*Rinaldo istub. Viini tool nagiseb õnnetult.*)

RINALDO: Urve pani asjad paika. Kõva mutt! (*Naerukil.*) Küll meist saaks kena paar! Ja mihukesed lapsed meil veel võiksid sündida, aga

Urve ei vaata meeste poolegi.

INES: Jah, isegi ilusatest ja tarkadest meestest ta ei hooli.

RINALDO: Ää lõmpsi, tüdruk! ... Või et täna polegi juubel? Oijah!

MARTIN: Sellest pole midagi. Juubeldamine ongi üks suur komejant.

Ei saa juubeliõhtul mõistlikku juttu ajada, muudkui kummarda.

RINALDO: Küllap vist. (*Inese naer.*)

INES: Tead, kes nii ütles, et «küllap vist ...»?

RINALDO: Kes? Mina ütlesin.

INES: See mees oli Põrgupõhja uus Vanapagan.

RINALDO: Uus vanapagan? Noh, mina kah paras vanapagan.

INES: Seda sa oled. (*Martinile. Eufooriliselt.*) Pane õige makk mängima.

Täna on selline eriline päev, et ma tahan vanapaganaga tantsida.

RINALDO (*kohmetub*): Ega ma suurem tantsumees ole ...

INES: Mina panen karud ka tantsima.

RINALDO: No eks sa siis proovi ... Aga oota natike! Martin, tead, (*muutub murelikuks, hakkab nihelema*) rahvas räägib igasugu jutte ...

MARTIN: Mis jutte?

RINALDO: Just nagu Rein, see Urve treener, olla talle andnud mingeid rohte, mis tulemused kõrgeks ajavad. Ei tea, kas sellel jutul ka tõepõhja all on?

MARTIN: See huvitab sind? (*Ta ei tea, mis vastata.*)

INES: Äkki tahaksid ise ka proovida?

RINALDO: Ega ma loll ole! ... Muidugi tahaksin, kui ta tulemusi tõstab. (*Isegi Martin peab naerma.*) Ja niisugustest rohtudest olen ennegi kuulnud. Väljamaal olla laialt levind.

INES: Aga mõned räägivad, et sellised rohud olevat tervisele ohtlikud.

RINALDO (*naerukil*): No tead ... Minu tervis — see peab igale asjale vastu! Kellel ei pea, see ärgu võtku! Aga mina juba võin. Spordis on tugevate eesõigus.

INES: Kas Ilmar sulle siis midagi ei anna?

RINALDO: Annab ikka. Igasugu nasvärki annab. Aga need pole vist need õiged. Mul on harilikud jõurohud. Vitamiinid ja ... ei mina nende nime tea. Mis antakse, söön ära. (*Martin ei pea vastu, läheb märkamatuks köögi poole.*)

INES: Ja tulu on?

RINALDO: Ju on. Sa mu tulemusi tead. Kui saaks midagi veel, äkki teeksin kaheksakümmend ära.

INES: Martin! Pane muusikat! (*Märkab Martini puudumist.*) Laseb köögi vahet nagu teenijatüdruk.

RINALDO (*röömsalt*): Äkki läks mulle võileibu tegema? (*Ines muigab, käivitab magnetofoni ise. Muusika. See võiks mingi tango olla. Magusmürgine, milles on nagu varjatud ohtu. Rinaldo krapsab püsti, kumardab Inese ees.*) Ei tea, ega Martin vastu ole?

INES: Narr! Meil on täna nii õnnelik päev. (*Tõuseb, liibub Rinaldo vastu, kes sellest algul nagu kohkub, ent ainult algul. Rinaldo vaatab oma pikkuse tõttu Inesele lausa ülalt alla.*)

RINALDO: Jessas, Ines, misuke äge soeng sul on! Lööb ninast vere välja.

INES: Kleidile ma küll vereplekke ei taha. (*Rinaldo pahvatab naerma, kuid arvatavasti viiv hiljem.*) Soeng on mul tavaline. Igapäevane.

RINALDO: Ma pole enne nii lähedalt näinud. Ja nii ülevalt alla.

INES: Sa lõhnad nagu muskushärg.

RINALDO: Eks ma paras härg olegi. Aga kui mul miski lõhn juures on, siis vist nendest jõurohtudest. Rotid kah haisevad nii.

INES: Mis rotid?!

RINALDO: Minuga on viis rotti sama režiimi peal. Noh, toidu ja jõuainete mõttes. Kuradi vägevad elajad.

INES: Nii et Ilmar teeb sinuga eksperimente?

RINALDO (*pahaselt*): Mitte minuga. Rottidega! Ja mitte Ilmar, vaid üks keemik või mis ta on. (*Naerukil.*) Tead, Ines...

INES: Mida ma teadma pean?

RINALDO (*kavalalt, poolihääli*): Räägivad, et neil rottidel, katserottidel tähendab, pidada emaste juures kõvasti lööki olema. Rotidaamid peavad neist väga lugu. (*Naerab üsna mürisevalt.*)

INES (*näeb kõõgiuksel Martinit ja liibub nimme Rinaldo vastu. Siis aga tiirleb vurrina ümber hiiglase.*)

RINALDO (*natuke õnnetumalt*): Aga mingit haisu pidi ka minu juures olema. Ma käin küll kolm korda päevas duši all või vannis. Nagu Kennedy olla käinud. (*Kui Ines loodab oma väljakutsuva tantsumaneeriga Martinit häirida, siis ta eksib, sest too on mõtetega kuskil mujal. Temas on midagi kuutöbist.*)

MARTIN: Ma ei tea, aga täna ei tule mul välja. Esimest korda ei tule välja. Kõik on untsus.

INES: Kuuled, Rinaldo, sellel mehel on kõik untsus. Kas sa ei arva, et sa peaksid seda ära kasutama?

MARTIN (*nagu unes*): Suhkrut on õige hulk.

INES: Mis pagana suhkrut?

MARTIN: Glükoosi! Kuus supilusikat.

INES: Pandi kuus supilusikat glükoosi ja ikka on kõik untsus.

MARTIN: Klimpi kisub.

INES: Klimpi kisub... Ütle ometi, kulla hing, mis asi see sul klimpi kisub! (*Poolhüsteeriliselt.*) Minul kisub ka klimpi, kogu mu hing ja sisikond ja... kõik, kõik, kogu meie elu kisub klimpi. Mis sa seal köögis vussitad? Paned kalale suhkrut või?

MARTIN: Koort panin ma õige hulga... See, et... ma teen neid maiustusi, neid koorekompvekke. (*Tobedalt.*) Sööd ja lakud pärast huuled ka puhtaks.

INES (*rabatult*): Sa teed täna, sellisel päeval, koorekompvekke? Teed «Martineid»?

MARTIN: No jah. Ma mõtlesin. Ma mõtlesin, et teen veel viimast korda. Kui sa siia majja tulid, siis oli see kõige esimene, mis ma sulle pakkusin. Täna sa lähed... Ma mõtlesin, et kui teeks jälle...

RINALDO: Koorekompvek «Martin». See on priima kaup. Miks mina ei tea. Kõik teame. (*Lugu hakkab temani jõudma.*) Aga kuhu see Ines siis läheb?

MARTIN: Eks ta vist ära lähe. Päriselt. (*Pikk paus.*)

RINALDO (*kehastunud mure ja kaastunne*): Teil oli tüli või? (*Tants kat-*

- keb.) Mis te kullakesed ... Ikka tülitsetakse vahel. Omad koerad kisu-
vad, omad koerad lepivad. Mis jutt see on, Ines!?
- INES: Ei. Ma lähen tõesti ja päriselt. Meie lool on lõpp.
- RINALDO (*erutub üha enam, raevukalt*): Sina, plika, tahad selle mehe
juurest ära minna!? Kas sa ise ka aru saad, mis jampsi sa siin kokku
räägid! See mees ... (*Takerdub.*)
- INES: Tegi sinust ... me juba teame. Minust ta vist eriti ilusat inimest
ei teinud.
- RINALDO: Ta tegi sust sportlase. Sa olid äss! Ja Urve rekord on tema
teene. Ja üldse meie kergejõustik, eriti naised. Naiste kergejõustik
püsib Martini õlgadel. (*Talle meenub midagi.*) Oot-oot. Ma tõin veel
ühe kingi. Süm-sümboolilise kingi. (*Haarab oma spordikoti järele,*
tuhnib seal, leiab «Teguri» täispuhutava kumminuku.) Vaat misuke
oli meie naiste kergeraks enne Martinit. (*Lehitab kummiliistakut.*)
Ja ma näitan, mihukeseks ta sai. (*Ta hakkab kumminukku täis puhu-*
ma. See paisub, paisub. Punktvalguses näib äärmuseni täispuhutud
mänguasi groteskne, jube. Rinaldo on nukule spordipüksid ja -särgi
selga joonistanud, üle rinna aga kirjutanud suurelt URVE. Lõhkemis-
piiril nukk asetatakse lauanurgale.)
- RINALDO: Näed nüüd! (*Lõõtsutab.*) Ja sina tahad selle mehe maha
jätta! Meie, meie ei luba seda! Vohh! (*Ines ei saa nukult pilku.*)
- INES: Nii et sa kinkisid meile Urve?
- MARTIN (*nuusutab õhku*): Nüüd lähevad vist kõrbema. Tuli jäi alla.
(*Tahab lahkuda.*)
- INES (*tasa*): Tuli.
- MARTIN: Ma lähen.
- RINALDO: Oota, Martin! (*Tormab talle kööki järele.*)
- INES (*nihutab endiselt põleva lõhnaküünla üsna Urve kuju lähedale.*
Tardub vaatama. Siis tõmbab küünla õige natuke kaugemale. Samal
ajal heliseb telefon.)
- URVE HÄAL (*läbi võimendi*): Ines! Inni! (*Hääles on ahastust. Urve*
hingeldab, võitleb pealetükkiva oksendusega. Ta kööksuv hääl on
baritonaalne.) Kuuled sa mind?
- INES: Ma ... kuulen ... sind.
- URVE: Mul on öudselt halb. Kui sa saad, tule siia. Tule kohel!
- INES: Miks? Ma ei saa praegu.
- URVE: Sa pead tulema! Sa pead mulle neid tooma. Muidu ma ei ela
üle. Muidu ma suren.
- INES: Mis neid?
- URVE: Rohtusid.
- INES: Mis rohtusid?
- URVE: Ma ei mõtle neid valgeid tablette, mis Reinul on. Ma mõtlen neid
rohelistes paberis, mida ainult sinul on. (*Paus.*) Fe-na-miin vist ...
- INES: Võib-olla ma peaksin nad ise ära võtma. Terve karbi korraga.
- URVE: Üle kahe ei tohi, Inni! Sa ise ütlesid. Too mulle kas või ainult
kaks ... Miks sa vaikid? Inni, kuuled sa mind? (*Teda tabab uus läkas-*
tushoog.) Inni, kallid, ma armastan sind. Kõigi oma tulemuste eest
olen ma sulle tänu võlgu. Ja rekordi eest. (*Uksele võiksid ilmuda ka*
Martin ja Rinaldo.)
- INES: Nad ei kinnita seda rekordit.
- URVE: Mis sa ütlesid? Sa ajad midagi sassi ... Aga sa pead mulle neid
tooma. Neid rohelistes hõbepaberis. Kas või ühe!
- RINALDO: Mis on? (*Talle ei vastata. Martin läheb tõmbab küünla*
nukust kaugemale.)
- URVE (*karjub*): Sa pead! Muidu ma ... (*Ines paneb telefonitoru vaik-*
selt hargile. Tasa läheb ta magnetofoni juurde. Me kuuleme Franz
Mohni «Blaiberg Funerali», text-sound composition'i, mida autor nime-
tab akustiliseks pantomiimiks.)
- RINALDO: Mis see on? (*Talle ei vastata. Muusika paisub. Pimeneb.*
Jäävad vaid küünlad ja hiigelnukk.)

OHUDRAAMA LÕPP

Juuni, 1985

ENN VETEMAA

Rudolf Rimmel

RING LÄBI AASTATE

*

naisesilmadest saavad kord tähed
minu taevas nii palju on neid
nad ei kustu nad ära ei lähe
pöörlev maailm ent lahutab meid

nende valgusest libisen varju
päev ent ujub siis vastu mu ööst
neid on palju ma ära ei harju
õrnus iharus valu ja trööst

naisenäod minu aastate kohal
minu mäestiku päike ja kuu
teine loovutab teisele koha
üks on anduv ja teine on truu

koidu mäestikus asendab eha
läbi aastate kordub see ring
ühe järele januneb keha
teise järele januneb hing

*

Panen sinusse kasvama poja,
kuid võib-olla ka tütre, ei tea . . .
Poeg või tütar saab toreda koja,
ole temaga õrn, ole hea.

Las ta kasvab, et ilmale tulla,
kuigi ilm on nii suur ja nii julm.
Kord ta jookseb ja mängib ja hullab,
kuni klirinal puruneb ulm.

Olgu kaitstud ta vähemalt sinus
kõik need üheksa kasvamiskuud.
Iga last ootav naine on ilus,
see on tõde, ja polegi muud.

RUDOLF RIMMEL

Kui sa hoiad ja armastad teda,
siis kord sirgudes jõudu on tal
tunda armastust, elu ja seda,
et me maailm ei olegi halb.

KORTERIVAHETUS

siin majas võtan viimast korda viina
ja viimast korda armastan siin naist
ma lahkun siit hing kollane kui hiina
pea tühi nagu laual belõi aist

ei suutnud seinad kähiseda valust
ei suutnud laulda siis kui oli rõõm
ma lahkun siit kui asunikutalust
mu maja seinu rüüstab tulelõõm

kuid mälestused lahti mind ei lase
kõik valud rõõmud endas kaasa viin
ja käivad minus seal kus tulease
kõik naised keda armastasin siin

kui seinad oskaks karjuda nad karjuks
ja hüüaks kõigest mida näinud nad
head naised põlevad mu majja varjuks
saab nendest tuhk mis katab halli maad

ent kosutab mu hinge leebe puhang
kus sünnib halb on sündimas ka hea
seal õitseb läbi valude ja tuha
mu väike tütar nagu meelespea

---

*
Sa oled nagu elu ihkav maa,
ma sinu sisse kasvan nagu puu
ja sinust kasvan välja nagu puu,
sa oled nagu elu hoidev maa,
ma sinu üle laotun nagu puu
ja sinu kohal õõtsun nagu puu,
sa oled helde õnnerikas maa,
ma kohisen su kohal nagu puu
ja tuulevaikselt longun nagu puu,
mind hoiad endas, õnnistatud maa,
on mulla mõte puu ja puul on maa:
et elada üks teiseta ei saa.

*
Oma mehega jagatud õnn
läbi laste ja oma pere,
teise mehega jagatud õnn
läbi hinge, keha ja vere,
mis hüüab ühtaegu laste
ja tolle teise järele.
Terve meretäis jagatud ära,
ent ikka jäänd meri järele.

*
Mis on meil, meestel, maises elus vaja?
Puu istutada. Ehitada maja.
Siis teha lapsi rõõmu tundma majast.
Nii majast linn saab, linn ei lahku ajast.
Linn jääb. On kerge ehitada linna.
On mehel raskeim auga hauda minna.

PÖLD

Kord oli põld mu üle ähvardavalt tõusnud nagu laine
ja kõik mis temal kasvas harilikust suurem
Ma seisin põllu ees või sees nii nõutuna
kui oleks halvas unes mind jäetud siia
kas võitlemiseks või siis mingiks tasuohvriks

On imelik et meelde tulid kauged lõuna-
maised riitused jumalatepekski
kui maa parkus põuast

Ma olin inimene ega mitte kuju Mis
eest mind pekstagi kui mõni vana
tava alt on vedanud ja taevast ei
saa vihma

Tookord meeldis mulle rahva viha kes pidu-
likus protsessioonis kummardatud kuju
keset põldu viskas

Ehk tantsiti ehk olid sõnad teised
ehk oli kõiges enam paganlikkust
Kogemata loetud lõik sest raamatust
näis siinmail nagu tõekski saavat

Seisin põllu ees ja teadsin: siin otsustub mu saatus
Kui kamar langeb kui see kõrge kuuskki oma
juured sirutab mu ümber Olen põld ma
eikeegi sama mulla sees kust
leivavilja kartulit ja lina olen harjund saama

Ristlõikes üleskerkind mullal polnud nägu
ma ei osanud ta kihte ega poore eristada
Sest ma ei teadnud Silmades ei olnud selgust
vaadata kui kõrge sein on kohe langemas

See kestis vist küll kole kaua Hetk või uni
mälestus või vaikus Põld taganes ja vajus
nii endastmõistetavalt minu jalge ette
et põlvili ma kaua ei tea keda palusin

*
On lapsel täna külm kui toona
Vihma sajab nagu aasta eest
Kurg pesa kohendab ja raage
seab Varsti pojad kaelu õiendavad
Nii märkamatult läheb mööda
mida korduvalt sa nägid et näib
igavik end meelde tuletavat
Ta sunnib päevi tagant
ja tusatunnil sinu südant valutab

*
Vast ainult üks meil on see päris hull
kes lõhkus aknaraamid ja Poolamaale
põgenes Ta oli mütsita ja kuueta
ja rongilt maha võeti kui kukutatud kuningas
Sealt mööda külmund metsi tagasi ta tuli
põder tuleleilis kisendas see ainus mis tal meelde
jäi Pärast tihast aknal uuris kaela alt valge
kõht kollane Mis öelda tahtis tema
Lumesajus sumpides kui teed ei ole tulekiiri
me olemegi tema Ei otsi küsimusi ega oota
vastust See tulek on me saatus

*
Õhk oli sügisene Maa pruuniks kõrbenud
veel kuum Kodumaja trepil istusin kui palju
kordi varem Üks võõras heki vahelt
maja piidles Hirmuvahk mind läbis
Köökus kogu tulla üritas Ei tulnud
Naerda kehutas Ei naernud
Läksin talle vastu eemalt hõigates
Kes oled mees et ei julge õue tulla
Mees sellest veelgi enam kohkus aga
pagemiseks polnud jõudu
Su elud surevad sust varem Sina ise
elad kaua veel ütles huulte
habisedes
Ei tundnud mina seda meest
Õhtupäike paistis temast läbi
Vari murdus ära libises

*
Vahel linnas kuulda on ka äikest Mul tundub
ligi tõmbab teda raud ja mõned korstnad ka
on nõnda kõrged et meelitavad taevast välja
vihma See sajab alla mööda kohvikute seinu
ja hallinõruliseks muudab näod
Kitsas kivikoridoris raske mõista on kustpoolt
puhub tuul Äng on suur kui suruks aasta
kudedesse kurbust Suvi möödub Varsti ongi talv
Paksus härmatises topeltklaasid

*
Mäletan see regi sõitis ära Ta põhjas oli õlgi mingeid kompse
ees üsna vana kronu kes sõrkis ühtlaselt ei ajand aega
taga ja õigeks ajaks siiski jõudis pärale
See oli kronu eelis Selleks valitudki Nõnda mõistan täna
öeldes teda hobuseks

Ühel vana-aja maalil üks hobu lõhkus aisad
Oli tulekahi Talv ja majad külmavaevas
Me saime sõnumi kui leekis taevas ja lakkades
liig kuumaks läksid heinad
See leitsak meenutas mul leina
aga ometigi meil polnud midagi
mis teinuks kurvaks meele

Üks pilt vaid rippus seinal
Regi oli ammu ära sõitnud Peremees end
õlgedesse peitnud Kes teab kuhu sõitis tema
meie juurest igaveseks ära

Need kaks pilti on nüüd ühte sulanud
Raam püsib vapralt ega teagi saladust

*
Kesk uduhāmu ilmakatuselt
kui valgust tilgakaupa nõrguks
Lamp seisab tühjalt Vali tali
on tema tummaks teinud traat ei
surise Põõsas sirutab liig musti oksi
valges palistuses Mis on ta ise
ei ta tea Ta nähtub külma mäles-
tustes millest kõneled või oled ilma
Just nõnda kiiresti kui möödud jäävad
silmi linnud nendel okstel

Märt Luige

MAAKUULAJA

Rohi kasvab kõrvust läbi
maapõhjas käib keegi
keegi kes kasvab kividest läbi
samblasse kasvatab leegi

siug tema juurde teed teab
lill tal tõuseb läbi pealuust
ja need kes tulevad tagasi sealt
on naasnud küll surmasuust

minu kõrvus lõpeb üks trepp
temal on maapõhjas trumm
ja ma kuulan ja kuulatan et
maailm polegi seestpoolt tumm

trummipulgad ja hääled nagu niid
kui maakivi läbistav lõim
ma kuulan ja tean minul siit
lahkuda puudub võim

*

lrdhing
muldpõrandal pekslemas
kui tiibvaikus
ei saa ära ilmalaiusse
ei lenda teepikkusse
ikka muldpõrandal
hällilaulus ja sitikavalguses
unesilmsi vaid selgivad
maailm ja ta kaugused

*

Maapõhjas sügavas
kuhu ei jõua avalik arvamus
puhkab mu vanaisa

kas see on ikka puhkus
kui su kohal käivad
keelekorraldajad häälekandjad
ja lentsõnalevitajad

jah seegi on puhkus

MAAPARANDAJA

Olen parandanud seda tasast maad
ükskord üle lendas kaljukotkapaar

lendasid sookured viu ja kanakull
ja ma hetkeks unustasin töö mis teha mul

ja nii päris loomuldasa alles jäi lapp maad
aga sinna küll ei mahu kaljukotkapaar

kõrvuti ei elaks ära viu ja kull ja kurg
ja ma äkki iseendast olin päris kurb

nõnda see on ikka olnud kui sa tööd ei tee
puhkad hetke tõstad pilgu juba silmad veel

*

Heaolust võiksid kirjutada
vaid need
kellel on tõeliselt hea
luiged tiigi rohelises vees
või oravad puude peal

olen silitanud su pead
selles pargis
sa olid skulptuur
ja tiigi rohelises vees
peegeldusid me pead
nagu inimajus kultuur

KÕIGE ILUSAM SURNU

Teda kes käis mööda vett
ei nuteta nõnda taga

kui seda ilusat meest
kelle vesi kandis me randa

vaatavad naised teda
loodavad et ainult magab

*

Jääst vabaks Läänemeri veel nädalateks jääb
kuid siis on kole vaadata kui algab lainehääb

mu tüdruk ka on minuga ja tuule ära hää
me kõrvus aina vilistab üks otsib teise käe

me nõnda päevi vaatame ja unub jook ja söök
jääb aina harve-harvemaks laine uljas lõök

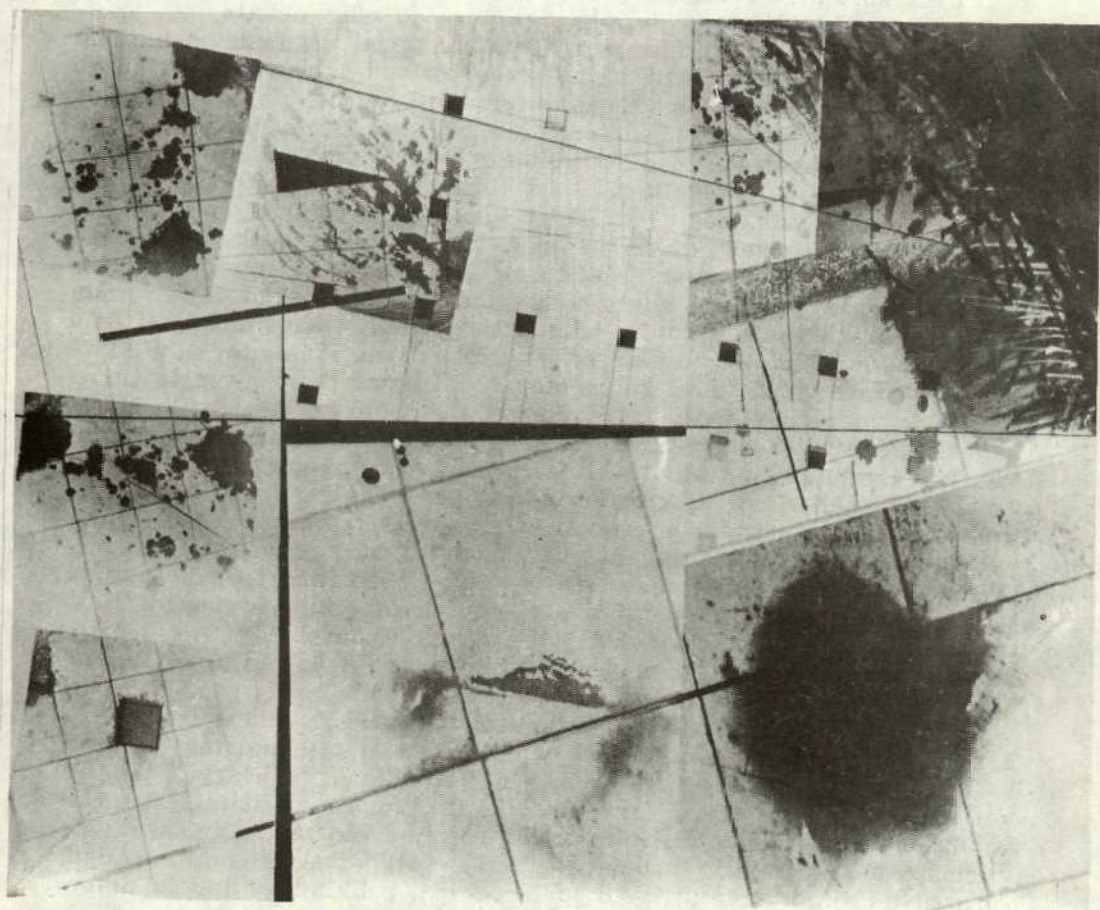
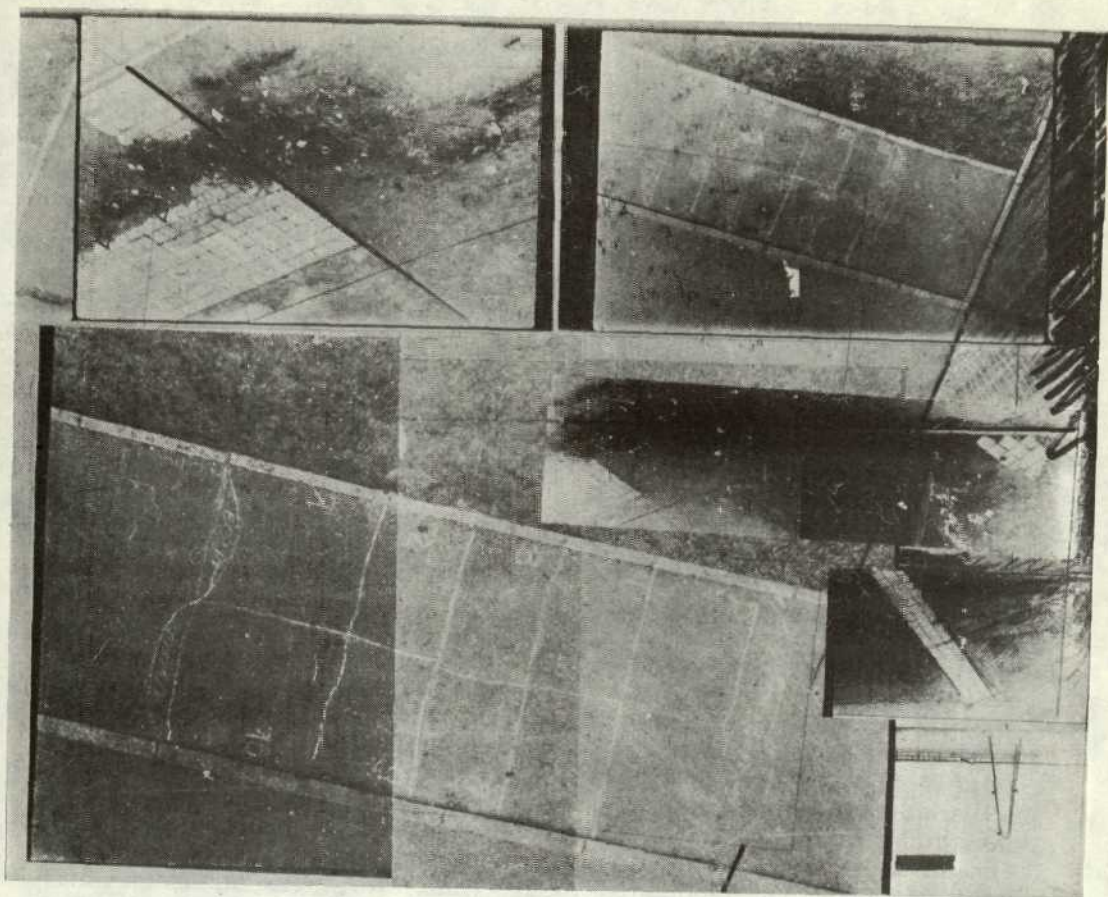
kuis inimveri hüübib kord nii tarduvad need veed
ja võõrsil surnu kalmule võiks viia saaniteed

noort jääd ei siiski usalda ta vappub pilgu ees
mind kutsub endatapule kuid tüdruk seisab ees

mu vere puhub soojemaks ja silmades tuld säeb
ta ütleb nõnda lihtsalt et kes minuga siis jääb

tõepoolest pole kedagi siin talve võetud maal
ja nõnda tuleb tagasi taas hinge tasakaal

ning soojus tuleb tagasi hingeõhku ja
näen — avamerel murrab teed jäälõhkuja

JÜRI OKAS. Maastik VI

JÜRI OKAS. Maastik VII

(Sügavtrükk) 1985

(Sügavtrükk) 1985

Tõnis Lehtmets

METSATOHTER

KATKEND ROMAANIST

I

Nagu hiiglane seisis haavapuu kuuskede-kaskede keskel. Kõikidest naabritest kõrgemale tõusis ta tohutu jäme oksteta tüvesammas, teiste puude latvade kohal kirendas ta lai kollast ja punast värvi lehekübar.

«On alles onkel!» mõtles Joss, tüürides põliste puude vahel haavale mootorsae ja kirvega lähemale. «Nagu mõni ministrisaks teiste ulgas! Laialt endale ruumi ja valgust kätte ahmind... Aga ise on juba suve lõpul ilissügise värvi! Pöeb mingit aigust ja on siest arvatavasti õenes. Puu ainult kaugelt vaadates!»

Haavamürakas kasvas sooäärse segametsa-kvartali nurgal ja oli Josile esialgu paistnud teise kvartalisse kuuluvana. Järelevaatamisel siiski selgus, et puu on tema tööpiirkonnas — vana kitsas metsasiht kulges teisel pool haaba —, ja Joss vahtis pahuralt haava mustjashalli tüve, mille küljes oli suuri taelu, mädanikulaike, erkrohelisi samblatorte, tühjaks kõdunenud oksamuhke. Rähnid olid mitmesse kohta auke raiunud. Ilmselt said elumahlad puutüves liikuda veel üksnes kitsaid pindmisi kanaleid mööda ja hääbumisi. Mehe rinna kõrgusele oli metsavaht koorde raiunud suure X-i — surma ja küttepuu märgi.

«Ei saa sust öieti sedagi!» pomises Joss. «Mis küte sie podipuu on?! Raiska sinu tükeldamisega ainult ulga aega ja näe vaeva!»

Metsamees oli niigi higine: pruuni pluusi turjal mustasid ja aurasid niiskuselaigud, jämeda päevitunud kaela kortsudes hiilgas vesi, kõrge otsmik läikis ja mööda silmaäärseid kraavikesi nõrgus higi laiale ninale ja habetunud põskedelegi, kilgendades hallides karvatüügastes. Joss oli ühtekokku juba paar nädalat siin tagalaanes sanitaarraiet tehes — neid õnsaid haabu, üraskite näritud kuuski ja vanadusetõbe põdevaid kaski halgudeks hakkides — kuumade ilmadega kõvasti higi valanud ja täna tööle eriti kõvasti pihta pannud, lootes päevaveeruks kvartaliga valmis saada. Päike rippuski juba kuskil lääne kandis, Suuresoo männikägerate kohal, nagu seda suure metsa tiheda oksakatuse all ainult umbkaudu määrata andis, kuid töö polnud selle viimase haavamüraka tõttu kaugeltki lõppenud. Ja Joss otsustas veidi puhata, libistades enne kirve paremast käest ja seejärel ka mootorsae vasakult õlalt pehmele tumerohelisele samblale. Tööd jätkub inimesel alati rohkem kui higi ja jaksu, käis troostitu mõte läbi pea. Ja kui sa ennast vaid töösse ja higinisse uputad, jäävad elus paljud huvitavad ja ilusad asjad nägemata ja tegemata. Tõmba siis vähemasti korraks hinge tagasi, elupõline metsaraidur!

Joss seisis lõõtsutades haava all ja mõtles, et vana kuivanud kuusk, mille ta äsja jontlike halgudena riita ladus, oli tast peaaegu et kangem olnud ja südame narrilt puperdama ajanud. Okslikud kuusepakud, mida ta kahe kirve ja suure raudkiilu abiga lõhestas, olid talle meelde tuletanud, et ta pole enam noor. Kuuekümnes sünnipäev kukub varsti nagu käbi kuuse otsast nina ette ja ole siis lahke, arva järele, kas see on kuldne käbi ja üldse mingi rõõmustav sündmus!

Ta elu oli tervenisti möödunud metsas, suurem osa sellest metskonna kaadritöölise kohustusterakkes. Nii palju kui ta ennast mäletas — harva ta küll enesele mõtles —, oli tal ikka ligi olnud saag või kirves, labidas või vikat, lappekõblas või istutamiskiil. Ikka mõni tööriist. Sest metskonnal oli töölisi vähe, ja aastatega jäi neid üha vähemaks. Temasuguste viimaste mohikaanlaste hoolde anti kõik valgustus- ja sanitaarraied, võsastuvad sihid, kraavitrassid ja teeperved, pehkinud sillad ja umbe-

jooksnud kraavid, rohtuvad taimeaiad ja üha laienevad lageraie-kännustikud... Ta istutas, kasvatas ja arstis metsa, lõigates vahel nagu kirurg sellest välja pöördumatult haigestunud kohti, nakkuslikke põletikukoldeid, üraskite pesapuid ja tormitraumasid. Seda tähtsat tööd kogunes kuhjaga. Kuid metskonnal olid veel heina- ja kaeramaad, metsloomade söödapõllud, hangu- ja kirvevarte, luudade ja vihtade plaanid, mida muidugi temal tuli täita. Tööd oli alati üle pea ja elu oligi öieti üks higiste päevade joru, millele nõrgema kondi ja lödvema närviga mehed kaua vastu ei pidanud.

Südame puperdamine vaibus pikkamööda ja Joss arvas selle ainult esialgseks üldiseks hoiatuseks. Polnud tal vähimatki isu mõelda enesest kui pensionärist, pealegi kui pooltöbisest ja tööta pensionärist. Sest rasket mootorsaest oleks ta võinud ammu loobuda, metsatöö staaži kogunes talle ju samuti kuhjaga, kuid ta armastas oma rasket tööd ja suhtus pensionäripõlve enam-vähem nagu suurde õnnetusse. Ta kavatses edasi rassida nii kaua, kuni tervis vähegi lubab — kui ta kõvast kuusest ka võitu ei saa, siis pehme haava klopib ta halgudeks igatahes! —, ja asus veidi tahenenult haavatüve päris põhjalikult uurima. Kustkandist sellele saega kõige targem on ligi minna?

Haava põhjapoolsel küljel, vastu maapinda, mustas tüves suur avaus nagu karukoobas. Uudishimust ronis Joss sinna peadpidi sisse. Niisugustes tüvekoobastes leidus alati loomade-lindude elamisjälgi, mis asjatundjale mõndagi kõnelesid. Koopa põhja katval pruunil pehmel kõdupurul oli kõhutanud rebane ja noore tedre pintslisse pannud. Rebasejälgede ja kirjude suleudemete kõrval vedelesid vanad tedremunade koored. Tedrekana oli haavatüves pesakonna välja haudunud, kuskil ümbruskonnas poegadega sügiseni ringi paterdanud. Siis ilmus kaval pikksaba, napsas ühe poegadest kinni ja ronis seda nosima just tedrepoja sünnipaika. Sihuke saatuse ironia! Metsaelu seaduste julm rõngas! Vaenlane sööb su ära sinu oma hällis!

Kaela äginäl vinti keeranud ja soni peast pillanud, piilus Joss haava-samba hämarasse sisemusse, kuhu ülaltpoolt paarist rähni taotud august õrna valgust langes. Neid õõnsa puu kõrgemaidki korruseid armastasid paljud metsloomad ja -linnud, mitut tõugu putukadki. Oravad, nugised, nahkhiired, öökullid, kaelustuvid, rähnid, tihased, haabalased, herilased... Kord talvel sellist haaba langetades oli Joss pahaaimamatult surnuks põrutanud talveund tukkuva lendorava, haruldase loomakese. Vahel oligi inimlik selliseid haabu loomade-lindude tarvis püsti jätta. Aga siis polnud ta asja taibanud, enne kui lendoravake paku lõhkumisel elutuna lumme pudenes. Ta oli end veidi rehabiliteerinud sellega, et viis lendorava metskonda, kust see saadeti edasi linna muuseumi topise tegemiseks. Kui ehk linnalastel kuskil üks lendorava kaavik praegugi vahtida on, vahtigu nad seda hoolega, sest isegi siit põlistest mudadest on see loomake täiesti kadumas!

Joss ei näinud puutüves öieti midagi. Ainult üks väike punane ja tige sipelgas kukkus talle silma. Ja kui ta käega pea kohal ringi kobas, sadas alla ka peenikest kõdu, mis higisele näole kleepus. Jossi silmapilud kõrgete kulmupuhmaste all kipitasid juba niigi. Kaunistest pettunult ukerdas ta koopast välja. Sihuke haavajurakas ja nii igavalt tühi! Järelkontrolliks kolatas ta kirvesilmaga mõned korrad vastu haaba, mõeldes, et varem oli neid huvitavaid metsaleide ikka palju rohkem. Kord oli Metsaküla lähedal õõnsast puust talle pihku sattunud koguni vanaaegne eestlaetav jahipüss, küllap mõne ammu surnud salaküti tapariist, mille samuti päris linna muuseum. Muidugi ei varjanud kaugelki kõik õõnsad puud haruldasi loomakesi ja muid muuseumieksponaate, seda Joss ei lootnudki, kuid vähemasti mõni suurem rahn, nõgikikas, oleks võinud haavast parinal välja lennata: siis oleks ka tema saanud puu esi-algu rahumeeli puutumata jätta ja metsavaht Meikale seletada, et nii ja nii — looduskaitse seisukohalt vaadates ja oma südame järgi otsustades on sanitaarraie siin kvartalis lõpetatud. Haruldasematele lindudele tuleb nende pesapuud säilitada!

Ohtuvaikusesse tekkinud kerge sumin ja helin, mida Jossi terased kõrvad haavalehtede vaevukuuldavast kahinast eristasid, vedasid ta

pilgu kõrgele haavakrooni alla. Pingutusest silmi kissitades märkas ta seal ümber puutüve tiirutamas väikesi hallikaspruune tompe, tiivulisi putlasi, keda arvu, värvi ja käitumisviisi järgi sai pidada ainult mesilasteks. Haablased ja herilased need ei olnud.

«Suur mesilaspere! Vaata siis! Kes otsib sie ikke midagi leiab!» tõmbus vanamehe kuivetu pruuni kõdupuruga määrdunud nagu hoobilt muhedaks. «Viab mul viel nagu näha!»

Pea kuklas, puhastas ta soni voodripoolega nagu ja jälgis mesilaste lendu. Meelde tuli vana uskumus, mida ta kunagi kas kadunud isalt või kelleltki teiselt vanamehelt oli kuulnud. Mesilaspere leidmine metsast tähendas leidjale suurt õnne lähemal ajal. Uskuda seda või mitte, kuid heameelt pakkus teadminegi, et ka mesilaspere pärast võis puu kasvama jätta. Nii oli metskonnas ammu otsustatud. Tööl oligi sedapuhku lõpp. Mis sest, et üksnes õnneliku juhuse tõttu ja natuke nagu viilimisi — selle-eest üsna õigel ajal. Päevavalgust veel jätkus ning Joss mõtles ette võtta mitu päeva plaanitsetud käigu Metsakülla sõber Meika juurde. Ta oli küll ammu üksindusega harjunud, sest enamasti ta metsas pikki päevi üksinda töötaski, aga vahel mõne pikema tööotsa järel tabas teda siiski igatsus inimeste järele.

Ta asus tööriistu haluriitade ja oksahunnikute juurest kokku korjama: peale mootorsae ja väikese oksaraiumiskirve oli tal kaasas ka suurem lõhkumiskirves, paks raudkiil, bensiiikanister, veelännik, puldanjope, seljakott mootorsae tagavaraketi, viilide ja luiskudega... Varustust vägevaks kandmiseks koondades arutas ta, kuskohast mesilased sinna haavalatva olid tulnud. See pidi tänavukevadine pere olema, kuskilt mesilast põgenenud, sest karmid talved tapsid mesilased puuõõnsustes enamasti ära. Ümbruskonnas küllap oma tosinna või rohkema kilomeetri raadiuses pidas kodumesilasi üksnes Metsaküla teetöolisest pensionär Aivastu, üldiselt väga hoolikas vanamees.

«Selle pere magas ikkagi maha!» muigas Joss. «Ja pärast ohkis mitu päeva!»

Ta ei sallinud kitsit ja pahatihti ainult rahast rääkivat Aivastut eriti, ehkki Aivastu oli üks kolmest siia laia metsanurka allesjäänud mehest, kellest selle viimase asjaolu tõttu tuli natuke ka lugu pidada. Läbi käis Joss temaga ometi vähe ja talle ei tekitanud mingit südametunnistuse piina mõte, et ta Aivastule ülesleitud mesilastest sõnagi ei lausu. See mees laseb siis kohe jutujoru lahti, et haavaladvas on tema mesilased — tema omad! —, keda keegi teine ei tohi puutada. Kutsub pojad linnast appi. Rühhib metsa, ehitab tellinguid ja pikki redeleid ja katsub mesilased kas või seaduse keelust hoolimata iga hinna eest tagasi tuua. Aga mesilasi saab vahest ainult helikopteriga sealt pilvede alt ilusti kätte! Tegelikult on lugu nii, et neid ei suuda päästa Aivastu ega säästa saatus. Kõik Jossi ilmatähelepanekud näitavad, et tuleb jälle pakaseline talv, mis nad ilmselt selle tohlaka sees ära võtab. Aga kui keegi ainult mett tahab saada, jääb tal üle langetada puu, lasta pesal kõrgelt vastu maad räntsutada ja mesilastest, kärjetükkidest, meest ja puukõdust koosnev sõdi mee pähe ämbrisse kaapida. Muidugi, Aivastust kogenum metsalangetaja siin midagi päästaks, aga sellele pole praegu põhjust mõelda.

Suureks paisunud seljakotti turjale upitades, «Družbat» õlale vinnates ja kirvest kätte võttes mõtles Joss hoopis sellest, et vahel on päratult kentsakas, kui inimene — ise looduse osake! — kõike elusat ja elutut ümberringi enese omaks peab. Isegi inimese abita sündinud metsloomi ja -linde! Aga võtame rändlinnu, kes elab ainult suvel siin ja pika talve kuskil Aafrikas. Kelle oma ta on, ahne inimlaps?

Käbedasti rühkis mees läbi ta enese korrastatud metsakvartali, luges teel kokku valendavad haluruumid. Pilk lendas vasakule ja paremale, kuid omapäi sammuvad jalad leidsid osavasti toetuspinna juuremügarate ja samblamatuste vahel. Samm oli pikk ja nõtke nagu põdral, mehe madala kasvu kohta ehk natuke veidraltki pikk, aga sobis igati pinnasega. Vana segametsa taga algas pehme muhklik raba, täis jõhvikakünkaid ja sookailusasi, ning Joss laskus joonelt sinna, mõtlemata sihtidele ja metsaveoteedele, mis täna tema plaanidega ei klappinud.

Ta hoidis sirget kurssi taamal rabamännikeste kohal õhtupäikeses siredavate kuuselatvade järgi, mida ta ammu ükshaaval tundis. Aeg-ajalt tõkestasid ta teed kuivenduskraavid ja nende kallastel kasvav linatihe kasevõsa. Siis välgutab ta kirvest, löi endale käigul tee ette ning ronis kõrvalekaldumatult läbi kraavide, sest põuase suve tõttu olid need enamasti kuivad. Talle meeldis niimoodi, teedest ja sissetallatud radadest sõltumatult, läbi laane liikuda, ehkki see polnud alati kerge ja pani tänagi pea varsti aurama. Sedasi oli silmadel ikka midagi uut leida, marsimine ei muutunud kunagi igavaks ja jalgu tiivustas mingi omapärane iseseisvustunne.

«Eralõbu inimesele, keda enam kiegi kuskil ei oota,» mõtles Joss. «Ja kellel tegelikult pole enam ka kuhugi kiiret... Päris naljakas, kuhu ma sedasi torman? Ei jookse Metsaküla ega sõber Meigas iest ära, tal aigid jalad!»

Ta võttis sammu maha, sest õhtupäike küttis rabas, kus okste varju vähem, veel päris kõvasti selga, nahk kuumas ja süda puperdas taas imelikult: nagu koputanuks teine vastu roieteseina, et tasem-tasem, vana naaber. Turbamullasel kraavikaldal tegi Joss koguni peatuse, kükitades uurima teab kui palju aastakümneid turbakihi seinunud tumepruune puujuuretükke, mis ekskavaator oli päevavalgele tõstnud. Need olid väga huvitava kujuga, mõned äravahetamiseni sarnased põdravõi metskitsesarvedega. Neid viimaseid puhastas Joss paar tükki mullapurust ja toppis seljakotti. Mõte aga liikus samal ajal edasi juba alustatud üksinduse rajal, mille muutis tumedaks läheneva vanaduse vari.

Naine oli Jossil mitme aasta eest surnud ja tütar, ta ainus laps, kodumaja Rõõmussaare metsakünkal samuti maha jätnud. Tütar oli lõpetanud Vaivere alevi koolis kaheksa klassi, töötanud pärast seda natuke aega sovhoosis kanatalitajana ja sõitnud siis ära pealinna. Joss oli tütre linnaminekule kõvasti vastu olnud ja lubanud tal minna vaid tingimusel, et laps edasi õpiks. Selleks oli ta tütrele raha kaasa andnud ja korduvalt järele saatnud. Kuid tütar leidis endale linnast kõigepealt poisi, viinamaia laotöölise, muretses lapse ja abiellus, olles ise veel paras laps. Noorpaari piiravas rahahädas oli tütar sunnitud minema üsna kesisele tööle — sanitariks kuhugi haiglasse. Joss toetas tütart endiselt rahasaadetistega, kuid ise külastas noorpaari harva. Linn väsitab, nüristas, koguni kohutas teda ning teda ajas turri tütre tühiuhke arvamuse, nagu tähendaks ainuüksi pealinnas elamise fakt iseenesest palju. Ka tütar käis Rõõmussaares üha harvemini, peamiselt vaid suvel marjade ajal, suhtus isasse nendel vähestelgi kokkusaamistel kuidagi üleolevalt, õpetajalikult ja külmalt, andes Jossile küllalt alust endamisi arvata, et linn teeb inimesed üksteisele võõraks, kisub katki kõige lähedasemadki sugulussidemed ning hävitab hingesoojuse.

Linn polnud Jossilt üksnes tütart ära meelitanud. Sinna nahka oli läinud paar pruuti, hulgaliselt sõpru ja häid tuttavaid inimühjaks jäänud ümbruskonnast — kõigist neist metsaküladest ja üksikutest soosaretaludest, mis nüüd juba pooleldi võsa alla kadusid. Juba selle pärast põlgas Joss linna nagu mõnd läbinisti pahaloomulist elukat, kuigi ta looduses ühtki võrdluseks sobilikku olendit ei teadnud. Oli seal — kogu selles ühes hunnikus ja üksteise kukil elamises, liiklusemelus, mööda kauplusi ja sööklaid tunglemises, bensinivingus ja pigihaisus — midagi narrilt kunstlikku, kiiruga väljamõeldut, ruttu kuluvalt aseainelist, tervele mõistusele kauget ja loodusseadustele risti vastukäivat. Üle kraavi turniv Joss mõtles, et linna kui seesuguse hävitabki ehk ükskord, kui tema vahest juba mullas on, samasugune asustustiheduse seadus, mis ei luba mõnedel loomadega liiga massiliselt koos elada ja surmab neid salapärasel viisil, ilma et nad oleksid otse näljas või kannataksid janu. Sest üks ole inimenegi loomariigi esindaja.

Ainult linna Joss metsakandi rahva äraminekus siiski ei süüdistanud. Oli siin teisigi põhjusi, mille kallal ta vahel üksinduses juurdles. Ei lahkutud ju üksnes linna, vaid lepiti ka suuremate lageda maa küladega. Nendega, kus jätkus töötamiseks masinaid, leivakauplus oli lähemal, lastel oli kergem koolis käia ja arstiabi kättesaadavam. Niisugustest põhjustest sai ta enam-vähem aru. Mida sa teed, kui on masinate

ajastu — tal eneselgi see «Družba»-jurakas õlal! — ning poisid nagu haiged auto- ja traktorirooli taha kipuvad; kui kohalik majand kiratseb, leiba pole võimalik enam kodus küpsetada, kui lastel on igav internaadis istuda ja jala nad käia ei viitsi, kui inimeste tervis on viletsam kui vanasti, valutundlikkus suurem ja sinise lehe lootus niikuinii olemas. Jaah! Aga mindi ära ka sellepärast, et üldse loobuda metsa- ja põllutööst — nagu oleks seni midagi rumalat ja lolli tehtud, mindi, et elada tingimata keskküttega korteris, kanda päev läbi puhtaid riideid, pääseda sagedamini kinno, teatrisse, kõrtsi — nagu peakski inimene ainult kinos, teatris ja kõrtsis käima! Lõpuks mindi juba lihtsalt sellepärastki, et kõik lapsed ja naabrid olid läinud ja inimesed hakkasid oma elupõlises kodus üksindust kartma. Neis oli kadunud esiisade julge ja teokas vaim, mis viis mehi kunagi kaugetelegi soosaartele kodu asutama ja aitas neid üksinduse kõrval taluda suuremaidki eluraskusi.

«Inimesed läksid vist siest pehkima,» mõtles Joss rabarannale jõudes. «Nagu sie aab sial tagametsas. Kukkusid moodi ja kerget elu taga ajama, välimusega uhkeldama ja muutusid siest õensaks... Mismoodi sa muidu seletad seda, et mees jätab maakodu maha ja arvab endale linnast uue leidvat!»

Matk oli ta hingeldama ajanud, kuid sihtmärk oli ka juba käega katsuda. Rabaranna ja ridamisi Metsaküla piiravate kõrgete kuuskede vahel jäi läbida vaid paarsada meetrit paksu pilliroogu meenutavat lepikut, metsavaht Meika kunagist karjamaad. Seal kuskil pidi asuma metsavahipere marjul- ja seenelkäimise rada, aga Joss ei viitsinud raja ülesotsimisega aega viita. Ta tungis lepikusse nagu väike traktor, surudes puukesi laiali ja enda alla. Ja siis oli ta täpselt Meika sauna kohal kasvavate kuuskede varjus, nagu oligi arvestanud. Kuusetüvede vahelt kulges tihe ja tugev lattaed, viimane tõke ta teel. Hoogsa tuleku inertsi jõuga vinnas ta end aiale ja kõikus seal koos oma koormaga, otsides tuge teda varjavatest kuuseokstest, kui laste lõbus jutusädin ta tähelepanu saunatagusele ristikuädalale tõmbas. Metsavahi lapselapsed — poisimugul ja tüdrukutirts — uurisid seal ja sonkisid keppidega mutimullahunnikut. Joss tundis mudilasi juba mitu suve ja oli nende suur sõber.

Ta istus latil, kohendas endale laia kuuseoksa ette ja laskis kuulda vale valju urina. Rrrrrrr! Sinna juurde murdis ta katki mõned kuivad oksaraod. Lapsed viskusid mullahunniku kohalt sirgu, silmad-suud pärani. Tüdruk haaras abiotsivalt venna käe. Joss urises veel korra, kuid arvas samas naljast küll olevat ja libistas end aia otsast alla.

«Joss, Joss! Kulamuse Joss!» kilasid lapsed talle vastu sibades.

«Mina muidugi, äh-äh-hää!» naeris metsamees. «Ega siis ükski loom teiesuguseid suuri inimesi murdma tule!»

«Aga nüid sa meile alles mängid!» hüüdis väike tüdruk. «Teisi ei tohi niiviisi ehmatada! Mängid lindusid ja loomi ja vedulit! Kõiki!»

Joss oli neile näidanud, kuidas siuhkab ja susiseb tedrekukk mänguplatsil, kuidas karu turtsudes ja aevastades sipelgapesa lahti kaevab, kuidas rebane käpaga siili veeretab. Ta oli neile jäljendanud paljusid loomi ja linde ning ette mänginud autot, vedurit, reaktiivlennukit. Seda-puhku tal küll hullamisisu polnud, sest väsimus tuikas keres. Aga ka pääsu polnud. Lapsed lunisid ta kallal teineteise võidu. Joss siuhkas ja kudrutas korraks tedrekukena, krööksatas ronga moodi, naksutas ja suksutas nagu orav ja proovis siis metsavahi sauna nurga taha pageda. Aga teda haarati lapitud püksitagumikust, narmendavatest pluusivarrukatest, kummikusäärtest. Lapsed olid nagu naervad näpitsad ta küljes.

«Vedulit! Vedulit!» nõudsid nad.

Oma koorma maha ladunud, laskus Joss käpakile ja ajas jalad sirgeks. Niimoodi, tagumik püsti, hakkas ta tasakesi susisema nagu auru all seisev vedur. Lapsed ta kõrval tardusid õndsas ootuses. Susin valjenes, muutus rütmiliseks ja kahatooniliseks: šiih-šuuuh, šiih-šuuuh! Samal ajal löid veduri kepsud, Jossi käed-jalad, liigestest lõtkuma ja edasi-tagasi pendeldama. Algul aeglaselt, seejärel ikka kiiremini ja kiiremini. Ka susin valjenes. Ja siis vedur vilistas — nii et lepik sellest ulinast vastu kaikus! — ja pani pöörase tambiga sauna poole ajama. See oli etenduse kulminatsioon: lapsed kiljusid vaimustusest ja jooksid veduriga kaasa.

Sauna ees õuel vedur peatus, tegi väsinult puhh-pahh, puhh-pahh, ja vajus rööbastelt maha — kummelimirule küljeli. Lapsed katsusid teda küll kõigest jõust püsti upitada, kuid ei jaksanud. Vedur lamas nagu sada tonni tina.

«Kas te põrgulised jätate onu rahule! Või ma võtan püksirihma!» tuli maja poolt Meigas, samasugune lühike hallpea nagu Josski. «Noh, marss siit minema!»

Lapsed põgenesid kilgates ja naerdes. Vanaisa püksirihma-lubadust nad küll ei uskunud, kuid natuke tutistada võis tema käest siiski saada. Vanamehed muhelesid, Joss tõusis ja nad istusid kõrvuti sauna laiale trepikivile.

«Noh, lõpetasid selle rabataguse kvartali ära?» küsis Meigas.

«Enam-vähem. Ainult üks aavapirakas jäi püsti...»

«Oli liiga jäme tüepäeva parajakstegemiseks? Mulle nagu torkas sialt üks sihuke jõmm silma.»

«Eks tast mootorsaega ikke üle käi... Sial on teine ooper.»

Joss tegi salapärase näo ja andis Meikale mõtlemisaega. Tal oli komme sõbra vahel metsamõistatuste ette seada — metsateadmiste ja ka üldisema mõtlemisvõime kontrollimiseks. Ent Meigas ainult muigas ja tegi kohe vastukäigu. Haigutades lausub ta: «Täna toodi lõpuks meie post ära. Sinu jagu on veel männi küljes kastis. Ma ei akand seda kuiva ilmaga köeki viima... Aga sial paistis ajalehtede vahel sulle üks tähtis ametikiri olevat. Piele oli maalitud: «Toktur Juhan Vaarikale»... Sulle vanamutid tokturitiitli kätte and, või kuidas?»

Meika pruunid naerukil silmad jälgisid sõbra kavalalt. Ja Joss taipas, et ta on üle mängitud. Sõbra pruun pargitud tubakalehe värvi nagu ei ilmutanud rabataguse haava vastu mingit huvimärki, sellal kui Joss ise tundis kihelust postkasti juurde minna.

«Ah või kiri? No mõni siis kipub jälle tülitama või küsib kirja tiel, kuidas varbavilli lahti autada...» katsus ta veel ükskõiksust teeselda. «Ei jõua ma nende kõikidega põhjalikumalt tegelda!»

«Soo-oh! Arsti suus sihuke jutt?!» põlastas Meigas, ise äkki kangesti tõsine.

«Pole ma kellelegi mingit arstivannet and...» torises Joss ja lonkis juba õuevärava kõrval kasvava suure männi poole. Ajalehed pistis ta männi all rullikeeratult pluusipõue, kirja, mille ümbrikul seisis tõesti «Metsaküla-Röömussaare. Toktur Juhan Vaarikas», käristas siinsamas lahti.

«Armas Tohter! Olen teist palju iad kuuld. Minul on vist vähk, kuigi linna tarkpiad ja uhked inged mulle seda ei ütle,» teatati üsna rohmaka käega. «Tahan Teiega nõu pidada ja rohtusid paluda. Ma ei tia ainult kas ja milla ma Teie jutule pääsen? Olete äkki pühapäe kodus, sie on kahekümne esimene. Ma siis tulen. Eks ma tasuda ka ikke kuidagiviisi jõuan. Austuse ja lugupidamisega Emmeriine Kivi Kullinõmmelt.»

Kirja samuti põue toppinud, lontis Joss sõbra kõrvale tagasi. Ta oli veidi sünge, sest tõttõelda talle need metsarohutude järele käivad eided eriti ei meeldinud. Nad latrasid alati kaua, viitsid tema aega tulutult, ja nende hädad ja jutud olid Jossile ammu ette teada. Nagu see Lullikatku Vilma, ligi kaheksakümnene vanaeit, kellel pole ainukestki häda peale vanaduse, kuid kes kardab jubedasti surma ja käib Jossilt sellevastaseid rohtusid küsimas, kõneldes sinna juurde maa ja ilma kokku. Kullinõmme on küll peaaegu tundmatu koht, vist üksik metsatalu Vainvere lagendike taga, sellest Emmeriine Kivist on enne ainult nime kuulud, vahest ehk ühe korra kannatab ta jutu kuidagiviisi ära.

«Mis sial siis oli?» küsis Meigas haigutades. «Surmatõbi? Või oopis armupalavik?»

«Ise arvab, et tal on vähk,» ütles Joss tujutult. «Sellega ei oskaks ma midagi ette võtta.»

«Kas naise endaga... või vähiga? Ja oota — kas kirjutas vana või nuorepoolsem?»

«Käekirja järgi paistis nagu vana.»

«Noh, siis kirjuta talle vastu, et vanadus, eideke, on su aigus ja surm su õige rohi — jäta mind tülitamata!»

Meigas haigutas taas pikalt ja Joss tundis ta hingeõhus viina lõhna. «Muidugi, selge pilt... Vodkat oled jälle tasapisi mekkind,» nentis ta. «Võtad ise ja unustad sõbra!»

«Ära nori... Mul pinsirahakeste iest ostetud silmavalgus!»

Astus Meigas saunaesikusse ja tõi seal rippuva vatijope põuetaskust pudeli välja.

«Rüipa! Näed kui vähe ma siit üksinda olen võtt! Võid igatahes kaljukindel olla, et ootasid sind appi, kuigi viinavõtmine on sie ainus tüe, mida sa ei oska. Viin akkab sulle ju pähe!»

Joss polnud tõesti viina sõber. Ta oli rohkem niisama Meigast nokkinud. Vanemas eas ja peamiselt Meika seltsis oli ta viina vastiku maitsega siiski mõnevõrra harjunud. Ta võttis paraja lonksu ja sülitas. Vaadates, kuidas sõbra kõrisõlm pudeli kohal ahnelt jõnksatas, soovitas:

«Vii sie nüüd peitu tagasi! Su Emmale vist ei tasu seda näidata.»

«Ega jah,» ütles Meigas. «Mammil on nisuke raske aigus. Pudeli allergia! Niikui tühja või täis taarat silmab, läheb näust punaseks ja kukub valu pärast tänitama!»

«Äh-äh-hää!» naeris Joss. «Ta on sul ia mammi! Teda ei maksa õrritada!»

«Ära sa minu naist minu kuuldes kiida!» hoiatas Meigas. «Ia võib ta olla ja tüekas kah — praegaltki kuab tuas kangast, nii et surnukas tahab läbi seina lennata —, aga eks mina tian kõige paremini, kui kiusu täis ta vahel läheb! Nied pudelid vihastavad teda alalõpmata, kuigi ma neid oma arust päris oolikal peidan... Ta naisterahva mõistus ei jaga, et viin kõikse paremini mu valusid lievendab.»

«Su jalad ei lähe paremaks ühtigi?» küsis Joss, kelle süda ei lubanud metsavahi teistpoolt tagaseljagi halvustada. Tema silmis oli Emma tark ja väga vastutulelik naine. Emma õmbles talle tööriideid ja särke, kinkis vahel sokke ja kindaid. Emma täitis ka alati tema länniku piimaga. Ja Joss tundis, kuigi ta piima eest raha maksis, Emmale metsast seeni ja marju ja ravimtaimi tõi, ennast metsavahiemandale ees igavese võlglasena.

«Ah et mu kossid? Ei nemad päriselt paranegi! Nagu sie närvipõlendik neile põntsu pani, nii nad mind aplaagri poole viivad. Juba ammu kuivatan kepi- ja kargupuid! Ja ootan pikisilmi, millal lõpuks mu kohale noorem mies leitakse!»

Metsavaht sülitas tusaselt, rüübanud veel korra pudelist.

«Ei nad seda nooremast meest leiagi,» arvas Joss. «Metskonda ei tule kiegi tüele! Raskeks piavad. Ja sie sinu palk — sie on kah nagu kanadele naeruks!»

«Ainult sina saaksid mind aidata.»

«Mina?! Kudamoodi?!»

«Noh, mielitaksid mõne noorema patsiendi endale naiseks. Tema siis paneksimegi metsavahiks! Praegusel ajal sobivad naised igasse auku. Põrutavad kuarmaid vedada nagu tüeruunad!»

«Kuramus! Alustad jälle oma naistejuttu! Pane sie pudel ometi ära — sie tieb su lolliks! Endal naine kodus, aga muudku lorised! Paremb räägi, kuidas sie pinsipaberite ajamine käib.»

«Enne meki viel pudelist! Sie on sihuke jutt, et kaine piaga aru ei saagi. Ja nii pikk, et kuiva suuga ära ka ei räägi... Igatahes enne kui seda asjaajamist alustad, varu närvi ja osta ühed paksema tallaga kingad!»

Nad mekkisid pudelist ja metsavaht valgustas Jossi, kellel tuli mitu korda sülitada, kuuldes, missuguseid tõendeid tal tarvis läheb ja kuhu ta kõik sõitma peab. Linnagi on vaja selle pärast minna ja sealsetel ametnikukoidel end pureda lasta!

Kui vanamehed seda Kolgata-teekonda selgitasid, tulid metsavahi poja-lapsed taas Jossi nina alla kenitlema. Nad ei suutnud tõrvast ja narmendavat kirkvemeest kuidagi rahule jätta. Ettevaatlikult vanaisa poole pilludes tõi poisike sauna tagant pika nõgese, ja ise enda vaprustest pingul, proovis sellega Jossi kämbलाई kõrvetada.

«Kas on valus?» küsis ta põnevusega.

«Jubedasti!» kokkus Joss, käsi selja taha peites, ehkki ta nõgest ei tundnudki.

Poisike naeris ja kõditas nõgeseladvaga Jossi nina. Aga Joss ahmas nõgeseladva suhu, näris selle laste suureks jahmatuseks peeneks ning neelas alla.

«Issand!» hüüdis pisitüdruk. «Mina saan niiviisi ainult kommi nävida!»

«Noh, ja minge ja närige oma komme! Marss!» käsutas Meigas.

Lapsed vudisid kaugemale. Tüdruk hüüdis: «Aga, vanaisa, kommid on täitsa otsas! Suhklutoosi peitis vanaema kah äla! Meil pole midagi magusat!»

«Magusat? Tont võtaks! Seda ju leiab ikka!» elustus Joss. «Kuule, vana Meikakull! Sul põngerjad magusanäljas, aga selles aavas, mille ma püsti jätsin, on suur mesilaspere! Mett oma paar ämbrit! Lähme toome ära!»

«Või sedasi,» ei nõustunud Meigas jalamaid. «Ma mõtlesin kohe, et midagi selle aavaga lahti on. Ei sinusugune oolikas mies muidu oleks üht puud alles jätt!»

«Ara aiguta! Lastele on mesi väga kasulik! Otsi ämbrid, kulp, pikk nuga, kuivi kaltse...! Ma valan seni saele uue penssiini sisse!»

Joss oli juba jalul, tegutsemisindu täis.

«Tahad mu lapselapsi ära ellitada — nagu oleksid nad sinu omad,» torises Meigas. «Mu pojaga sa mässasid, nüüd võtad nied kah üle! Lase ikka enne aru pidada, mis sial kõik vaja läheb...»

«Ei mingit arupidamist! Maast lahti!» kärkis Joss.

Temas ei olnud enam väsimuse kübetki.

II

Päevavalgus kahanes juba. Metsavahi sauna taga kasvavad kuused heit-
sid pikki teravaid varje kaugele õuemurule ja elumaja kõrvale õuna-
aeda, kuid vanamehed koperdasid ikka veel sauna ees ja vaidlesid. Nage-
lemine algas vana sääsevõrgu pärast, mille Meigas aidast üles otsis ja
meevõtmise juurde kaasa kavatses võtta.

«Meil pole seda vaja!» leidis Joss. «mis nied mõned nõelad mehele
tievad?! Sul oleks tegelikult just tarvis end mesilastel nõelata lasta!
Kui sipelgavannid, mida soovitasin, su jalgadele ei aita, proovigi mesi-
lasemürgiga...»

«Ull! Pärin inimesepiinaja!» katkestas teda sõber, ilma et oleks sääse-
kübarat kõrvale pannud. Selle peakoti krookpael oli kadunud. Metsa-
vaht otsis saunast uue paela ja püüdis kotti korda seada. Ta jämedate
kangete sõrmedega oli paela sisseajamine niisugune hirmus töö, mis
nõudis ropult aega ja ajas mehe närvi. Meigas vandus vägevasti.

«Anna siia! Kaua sa jukerdad!» nõudis Joss. «Ma viskan selle rämpsu
minema! Sinu ajaviitmise pärast jääme metsas pimedada kätte ja lendame
viel mieämbritega kápuli!»

«Ma näen, et ärra tokturil pole närvid korras,» tähendas Meigas mür-
giselt. «Ma toon sulle kohe rohtu! Ega arstid ju iseenast oska ravida!»

Ta sai paela lõpuks siiski paika, surus sääsekübara ämbrisse, kus olid
ees pikk puss ja kulp, ning tõi saunaesikust uuesti välja viinapudeli.

«Keri sellega põrgusse!» taganes Joss mootorsaega ümber sauna
nurga. Meigas rüüpas üksinda ja naeris: «Ega me üle raba küll ei lähe!
Minu kossid nisukest tampi välja ei kannata! Oia õuevärava poole...
Me lähme müeda Rõemussaare tied alla ja sialt püerame metsasihile!
Saame kõva maad pidi kohale.»

«Sinu jalad on kõikidel me käikudel risti ies! Tied kaudu tuleb ju
irmus ring!»

Torisedes astus Joss õuele tagasi ja sõber torkas talle pudeli nagu liik-
lussaua nina ette. Ta pidi pudeli vastu võtma, polnud parata. Vihase
märtri näoga kallutas ta seda.

«Ega ole vigagi?» irvitas Meigas. «Kas sa Essensteini tunnend?»

«Puhh, pagan! Kes sie sihuke on?»

«Sie on mies, kes tõestas ära, et ümber nurga saab vahel kiiremini kohale kui otse. Oleks mu poiss kodus, ta seletaks sulle täpsemini, mis-moodi sie tiioria käib... Ühesõnaga — kõik siin jumala maailmas on suhteline, nii aeg kui kiirus.»

«Sa ära mind lollita! Ma olen küll ainult kaks klassi koolis käind ja sellestki pool aega karjas old, aga seda tian raudselt, et kahe punkti vahel on kõige otsem tie sirgjoon!»

«Ega ma sind päris lolliks piagi! Sa oled ainult suhteliselt loll. Nagu minagi!»

Pudelit käest kätte andes liikusid nad õueväravasse. Suure männi all lõppes viin otsa ja mõlemad tundsid, et seda oli täiesti paras ports kemp-lemise jätkamiseks ja elust muudmoodigi rõõmu leidmiseks.

«Äh-äh-ää!» käivitas Joss oma naerukäia. «Eks räegi mulle veel selle suhteliselt targa Essenteineni kõverjoontest! Me piame ju nüid Aivastu õueväravast müeda minema! Maru lugu küll, kui vanamies meid näeb ja pärima kukub, kuhu me lähme ja miks meil nied mievõtmsriistad kaasas on! Kas sa arvad, et tema meie ämbrite vastu uvi ei tunne?!»

«Jah, Joss, vahel oled sa targem kui Essenstein!» tunnistas Meigas. «Selle piale ma äkitselt ei tuld...»

Metsavaht nuhtas ninaga, sellega vasakult ja paremalt õhku sisse vedades — ta kitsas kuivetu nina tegi seejuures kentsakaid vönkeid —, ja kuulutas: «Aga kes meil käsib müeda külatied kõmpida?! Pole sellist käsku. Tatsame einamaa kaudu, metsaserva pidi, pähklopõesaste varjus. Siis ei näe ta tuhkagi!»

«Äh-äh-hää!» naeris Joss. «Kohe näha, et mies on kodanlikul ajal tervelt kuus klassi koolis käind! Aga sie kõverus läheb siis kah vielgi suuremaks! Sedasi, kui sinuga asju ajada, tuleb endale pudrulusikas kah lõpuks tagantkaudu sisse pista!»

«Eks-jah,» nõustus sõber, «kui jalad viletsad, tuleb ka tagumikul süe-gile mõelda.»

Nad läksidki heinamaa kaudu, tiiruga ümber Aivastu maja. Läksid, ja unustasid täiesti naabri koerad, kaks suurt kurja õuevalvurit. Keda ei näe ega kuule peremees, seda haistab koer. Ootamatult lendasid mustad murjanid meie ränduritele valju larinaga põõsaste vahel vastu. Vanameestel polnud mahti vemmaltki murda, juba löid koerad nende ümber vihast vurri. Edasi ei pääsenud. Meigas tõrjus kallalekippujaid tagasi kulbiga. Joss püüdis agaram olla, sihtis ühele koerale kirvesil-maga vastu tagumikku, aga löi muidugi mööda, kaotas mootorsae raskuse all tasakaalu, tutedas ettepoole, ja seni kui ta tasakaalu tagasi sai, nähvas koer tal kummisääriku kannal kohalt lõhki.

«S-surmaputke otsin teile!» susistas kirvemees üllatunult.

Samal hetkel viskus ta sõber kápuli, jooksis neljal jalal koertele vastu ja pistis nende kombel haukuma. Auh-auh-urr-auh-auh! Käte ja jalga-dega leheprahti maast üles kraapides lõugas Meigas üha valjemini. Kallalekippujad seisatasid, niutsatasid kokkunult ja punusid teineteise võidu värava poole.

Koerad lippasid, nagu oleks neid hundikari jälitanud. Pilt oli nii nal-jakas, et Joss tahtmatult naerma puhkes: «Äh-äh-hää, äh-hää!» Ta kähises ja kõöksus.

«No vaata kui kena, et sinu naerukäi ka käima akkas!» tähendas Mei-gas. «Veike psükkoloogia tükk, ja on koerad kadund ja sõber ias tujus!»

«Mis tükk? Kuidas sa ütlesid? Äh-äh!»

«Käia-käia! On lõbusam astuda!»

«Ega ma tellimise piale ei naera! Aga naljakas on ju siegi, kui sa — enda mielest tark mies! — tuntud sõnu valesti äeldad! Psihhuloogika on sie, mida sa vist nimetada tahtsid!»

«Ah, ära targuta! Piaasi, et sa põhimõttest aru saad! Ja põhimõte peitub vaat milles! Metsaküla koerad pole kápuli kõndivat inimest näind ega oska teda nisukeses asendis ära tunda. Nendel jäeb puudu kaasaeg-sest elukoolist. Kuskil Vaivere kaupluse juures, kus joodikuid alati nurga taga vedeleb, on nad juba palju targemad. Aga nied Aivastu lõukoerad lödisevad praegalt aida all. Eks me ise vist kah viskaks varvast, kui mõni võeramaa loom — krokotill või puamadu! — vastu tuleks!»

Nad tõusid Rõõmussaare uuele kruusateele, mis metsa pöördus ja noolsirgenä üle taamal laiuva raba kihutas. Madalal kauge teeküüru kohal rippuv päike ergas neile silmi pimestades näkku. Ja päikeseketta all ukerdas mingi tume kogu, kas kaugenedes või hoopis lähenedes.

«Näed sa paremini, kes sial on?» küsis Meigas.

«Äh-äh-hää! Kohe selgub!» naeris Joss, kätt silmade varjuks tõstes. «Krokutill vist tulebki vastu! Kas kargame võpsikusse?»

«Ei, kurask!» pingutas Meigas silmi. «Sie on vist üks inimene.»

«Inimene jah. Tema ise!» ütles Joss imestunult. «Ja kujuta ette — käib jala! Nagu meiegi! Normaalse sellie küll ei saa olla! Oige lugu ammugi... Praegalt liiguvad kõik sienelised, marjulised, jahimehed autodega... Kes sie muu võiks olla?»

«Vaata, kas on mies või naine,» õpetas Meigas.

«Mis tarkust sie vahe meile annab!» kurtis Joss. «Nüidisel ajal mehed ja naised ühtemoodi... Püksid oleksid teisel nagu pikad, mehe omad — aga pianupp on eide moodi. Pikad eledad juuksed, vist lokiiki...»

«Siis on vast keskoost? Nisuke si nüid sigineb. Sa võid tema pial silma ära nikastada, aga ei leia kõiki mehe ega kõiki naise tunnukseid! Minu poiss kasvatas ka endale naisejuuksed pähe, toppis mõlema käe sõrme sõrmuse — ja ma siis ütlesin talle ükskord saunas, et jumal tänatud, pojake, näen, et sa pisikese jupi võrra oled viel mies! Muidu oleksin sulle sünnipäevaks uulepulga ja kunstripsmed ost!»

«Äh-äh-hää! Naeruväärt muidugit, kui poisid eidestuvad ja mutid mehetempe tievad! Kui sie kuramuse linnaelu inimsugu tuksi kierab... Aga kust sie keskoost kahejalgne siia sadas? Mida ta siit otsib? Tuleb ju otse Rõõmussaare poolt!»

«Ah, et ma kohe ei jagand!»

Meigas laksas endale peoga vastu otsaesist.

«Sulle toodi ju täna Rõõmussaarde kaasüürnikud. Tehnik juhatas nad kohale. Käisid minu värava alt autuga läbi...»

«Miiss?! Ja seda tiatad sa alles nüid?!»

Joss isegi peatus üllatusest, uurides sõpra, nagu poleks selle mõistusega kõik korras. Ta väikesed hallid silmad kiiskasid kurjal.

«Nojah. Küllap sie on üks nende ulgast. Neid oli sial autokastis kolm või neli tükki, ma täpselt ei vaadand. Simmi-koloosi metsatüelised. Koloos ostis endale Rõõmussaare tagant terve langitüie ehituskuuski ja saatis nied metsa üles tüetama. Tehnik seletas, et linnast palgatud poisid. Koloosil endal ei jätku seda tüejõudu...»

Märganud sõbra ilmet, lõpetas Meigas oma rahuliku aruande. Ta tammus kohmetult Jossi kõrval.

«Sa, kuramus, neid Metsakülla mõnda tühja majja ei võinud soku-tada!» urises Joss. «Põrutasid küll paugu!»

«Mida siin mina?! Neil metsatüelima luba ja korraldus.»

Meigas vaikis, taibates seletamise mõttetust ja tundes sõbrale ta järjekordse saatuselopsu puhul kaasa. Juhtunu oli mõnetigi paratamatu. Rõõmussaare ainus maja, kus oli kolm korterit, ei kuulunud seaduse järgi Jossile. See oli metskonna maja, ehitatud kaadritüelilistele. Jossi isamaja, mis oli samuti Rõõmussaares asunud, põles sõja ajal maha. Joss elas riigi kööktoas aastakümneid ja seni, kuni kõrvalkorterites püsisid vanad paiksed naabrid, ei kurtanud ta ise millegi üle, kuigi naine ja tütar ruumipuuduse pärast nurisesid. Kuid siis kolisid naabrid, kellele metsatüel tervisele hakkas käima, alevisse kergemate ametite peale, metskonnal uusi kohta pidavaid tüelilisi värvata ei õnnestunud, ja Rõõmussaare maja muutus suurelt jaolt ajutiseks ulualuseks mitu masti rändtüelilistele. Vaheaegadega pesitsesid seal metsakuivendajad, tee-ehitajad, mitmesuguste asutuste ja majandite puulüekajad. Nende ajutiste asukate hulka aga sätus üha sagedamini selliseid, kes Jossiga Rõõmussaares ei arvestanud ja oma mustlasekommetega ta elu vahel päris räbalaks tegid. Metsatüel ei olnud kergete ega meeldivate hulgast isegi nüid, kui raielankidele tasapisi juba tehnikat ilmus, ja nii mõnigi mees saadetigi laanekolkasse nagu sunnitüel — karistuseks pattude eest. Mõni, keda muidu oleks ehk päris vangitüel ähvardanud, tuli siia ise, et olla kauge-mal seaduse silmast ja inimeste hukkamüelust. Seetüel löid Rõõmus-

saare üksikus metsamajas vahel põlema ka niisugused kired ja tehti sel-
liseid tempe, millele mõtlemine korralikul mehel juuksed peas püsti ajas.
Meigas teadis seda kõike sama hästi kui Joss, olles pikkade metsavahi-
aastate jooksul mõistlike metsalõikajate kõrval ka küllalt vanglakandi-
daate kohanud, ometi leidis ta endas jaksu lähenevale õnnetusele vastu
naeratada ja sõpragi lohutada.

«Usume, loodame ja armastame!» sosistas ta. «Vahest pole inimsugu
viel sajabrotsendilisel alla käinud! Ma mõtlesin järele — kõige targem
on, kui sina suu kinni oiad ja mina üksi selle väljamaa-saadikuga rægin.»

«Polegi mul isu rækida!» kohmas Joss.

Vastutuliija, pikka kasvu blond noormees ruudulise kauboisärgi ja
kulunud teksaspükstega, oli neil juba nina ees. Ka tema naeratas Meikale.

«Tere õhtust! Näe, saingi vist metsavahi enesega kokku? Päeval just
nagu nägime korra?»

«Sie ma olen jah... Kuigi nüid juba rohkemb nagu metsavahi ase-
aine,» lausus Meigas. «Kaadripuuduse tõttu ametis.»

«Mul oli just teie poole veidi asja.»

Noormees laskis ilusatel valgetel hammastel särada. Naeratus sobis
ta ümmarguse kassinäoga, koheva lokkis juuksepahmaka ja suurte siniste
silmadega. Ja ta ise oli sellest nähtavasti teadlik, sest naeratus püsis,
ilma et sel erilist põhjust paistnuks olevat.

«Mis rõemu tal meist nii väga piaks olema?!» mõtles Joss.

«Mis asja siis?» küsis Meigas. «Tehnik näitas teile metsalangi arva-
tavasti kätte?»

«Tulin küsima, kas teil piima on anda.»

«Anda nagu poleks. Müia ehk saab. Omme ja edaspidi. Tänane lüps
juba paika mäeratud.»

«Osta ma muidugi mõtlesingi!»

«Noh, siis võtke omme õhta plännik kaasa!»

Ei meeldinud Meikalegi noormehe lakkamatu naeratus, viimase lause
tõi ta kuuldavale nii tõsiselt ja järsult, et noormees märkas tõsiseks tõm-
buda. Kaup oli siiski koos. Ja Joss astus esimesena edasi, kõõritades
möödudes noormehe laia vasknaastudega püksirihma. Küll oli poiss oma
keskkeha alles ehtinud! Rihm oleks nagu pärit olnud rikka mustlase
metallnaastudega hobuserakmete hulgast!

«Olete enne ka metsa leigand?» küsis Meigas võõralt, kes otsa ümber
pööras ja nendega kaasa sammus.

«Paar korda on ette tulnud. Maal. Sugulaste pool.»

«Ise siis ka maalt linna läind? Või kuidas?»

«Nojah, vanemad juba läksid. Ise olen nii siin kui seal olnud.»

«Ah et nii siin kui sial? Aga mis siis noormehe metsa tõi? Raskele
tüele. Linnas ikke kah nagu igasuguseid ameteid?»

«Eks neid ole muidugi... Aga siin niisugune hea ots... Kolhoos
lubas hästi maksta. Andis avanssigi!»

«Või raha järele tulite? Sie on nüidisel ajal jah suur jõud: ajab poisid
puusse ja naised kaksiratsa sadulasse! Sõbrad on ka siis selsamal põhju-
sel siin? Rubla pärast?»

«Pole me eriti sõbrad midagi. Valdekuga saime alles kolhoosikonto-
ris kaubasõlmimisel tuttavaks, venelast ja tema mutti olin linnas enne
paar korda näinud. Kus sa sedasi ütled, mille pärast keegi siia tuli.»

Joss kikitask kõrvu. Vaata nalja! Sakstel isegi naine metsas kaasas!
See just puudus! Ei tea, kus temast abi võiks olla? Kas tassib oksti kokku
või poisse voodisse? Jossi keel kipitas vestlusse sekkuma, kuid enne küsis
Meigas: «Ühe nimi on siis Valdek... aga kuidas teid ennast ka kutsu-
takse?»

«Mina olen Arno,» naeratas noormees.

«Olete vist arjund ainult iesnimega läbi ajama?» tähendas Meigas.
«Mind kutsutakse jälle piamiselt perekonnanime järgi — Meikaks. Sie
nagu paberites kah olulisem... Aga üks ta üldiselt ole ükskõik. Piaasi,
et poissi ei tuleks alati ainult poisiks ja vanamiest vanameheks üida.
Nimed ju koertel ja kassidel ja teistelgi pudulajustel!»

Meigas tonksas küünarnukiga Jossi ja heietas edasi: «Meil käib siin
põhjalik tutvustamine. Sa ehk ütled ka oma nime, Joss? Võtke tiadmi-

seks, Arno, et sie sünge näuga vanametarikas on Rõemussaare maja-valitseja ja kõigi asjade peremies. Temaga on teil tarvis ästi läbi saada, muidu ta võib teid soolasambaks nõiduda . . .»

«Oia suumulk nüid selle ja kõigi järgmiste kohtade pial kinni!» ütles Joss mornilt. «Näed, sihiots ongi siin. Me piame alla püerama.»

«Nojah, meil on sedapuhku tõesti vaja noormehest lahkuda,» nõustus Meigas, koperdades ämbritega alla purdepalgile, mis üle teekraavi viis.

«Kuhu te õieti lähete? Selle maski ja . . . kulbiga? Ja pussiga?» küsis Arno, ise kummargil ja suured silmad ämbriil.

«Nüid lobiseb Meigas kohe mesilastestki!» mõtles Joss. «Vindine, nagu ta on . . .» Kärmosti astus ta purdele jõudnud sõbrale selja taha katteks, et noormees enam hästi ämbritesse ei näeks, ja lausus üle öla: «Me lähme parasitikaid korjama.»

«Misasja?!»

Üha rohkem imestav Arno ronis talle järele ning Joss taipas, et häda vältida püüdes oli ta selle just kaela kutsunud. Süngelt jätkas ta oma huupjuttu, lootes Arno uudishimu kohapeal rahuldada: «Kui täpne olla, siis me lähme üraskeid ja muid metsakahjureid ävitama. Meil on sial kaugel metsas nisuke järskude seintega püigikraav, kuhu nad sisse kukuvad.»

Kunagi oli Meika vahtkonnas tõesti selline putukatõrje kraav olnud. Joss ise oli selle kaevanud. Aga polnud küll suureks õnneks, et kraav talle praegu meelde kargas. Arno küsis kasvava huviga: «Neid koguneb sinna siis kohe nii paksult, et saab kulbiga tõsta?»

«Loomulikult! Parasitike sugu areneb ju igal pool nii jõudsasti, et abi pole kiemiarelvadest ega kõrgemast tiadusest. Tõsta aga teisi kulbiga ämbresse ja kalla tulle! Ainult tuli veel võtab teisi veidi vähemaks!»

«Kuule, Joss!» hüüdis Meigas kaugemalt. «Akka juba kõndima! Pimedus vajub piale!»

«Aga mida te näovõrguga teete? Ja pussiga?» ei andnud Arno Jossi vabaks.

«Vaata, poiss, parasitikad on jube vihased ja mürgised nagu kõik muidusüejad. Nad kaklevad sial kraavipõhjas omavahelgi, koguni pintslipistavad üksteist. Igaüks tahab sedasi tõestada, et just tema on kõige kangem parasitikas. Ja kui sa sihukest pühas vihas rabelevat selli lähed puutama, võib ta sulle otsejoones näkku karata! Neil on suured lõuad, kõva koorik ja teravad küined. Kui nisuke soomustatud õgard sulle silma satub, oled jalamaid okulaarist lahti . . . Saad nüid ise kah aru, miks näukaitset tarvis on . . . Aga puss — noh sie on rottide, maduusside ja teiste kõrgemat klassi süedikute tagasitõrjumiseks . . .»

Joss tundis ise ka, et ta hädavale veab teda libedale, kust enam paremgi fantaasia edasi ei aita. Aga enne kui ta pidama sai, lausus Arno nõrdinult: «Sa, vanamees, ajad jama! Lollitad mind! Ma tulen vaatan oma silmaga, mis sitikaid te tegelikult püüate! Näita mulle ära, kus need jõledad kurjategijad sul hunnikus on!»

Ta ilme väljendas lollitatud inimese täit kibedust.

«Ega maksa kurvastada, kui ma natuke villast viskasin!» taganes Joss Meika juurde, kes sihil seistes naeruga võitles. Sõbrale sosistas ta: «Mis sa irvitad nagu oinas ute tagumiku taga! Seda su ümbernurgakäimise tioria tähendab! Oleksime otse üle raba läind, oleksime õnnestusest pääsend . . . Nüid ta vaksib aava juurde kaasa ja miski ei aita! Seletab pärast jumal tiab kus, et metsavaht isiklikult lõhub metsmesilaste elamuid! Toob sulle mõne looduskaitse mehe kaela — elbi siis oma suppi!»

«Las ta patsierib,» muigas Meigas rahulikult. «Sel poisil on põhjust parakrahvidest palju kaugemale oida kui meil, nisuke ei räägi kuskil midagi.»

Arno asus neile kannule ja kõnetas Meigast: «Metsavaht, ega teil midagi mu uudishimu vastu ole? Mulle aeti äsja seesugust lora, et ei oska enam midagi uskuda!»

«Ei minul ole teie vastu midagi: loodusõnnetused ju käivad niikuinii oma rada,» vastas Meigas. «Külalised ja nende uudisimu — sie kõik on

paratamatu. Teie ise kah, ärge selle Jossi pärast solvuge! Tema räägib arva ja enamasti valet! Kohe siesugune kaasasündind viga küljes! Pluhvimise aigus teisel — mis sa tied ära... Ainult põhimõtte oli ta jutus õige. Parasitikeid sigineb palju. Kui parajasti pole saajajalgseid, ilmub kahejalgsed!»

«On see uue lollitamise algus? Äkki teie kah...» küsis Arno ettevaatlikult.

«Ei-ei, mina olen õige mies nagu oinasarv! Kui ei usu, räägin teile ühe tõestisündind loo... nende parasitike kohta. Alles müedund suvel asusid naaberküla lõppu tühja majaütti ühel ilusal päeval elama kolm vangilaagrist ärakaranut, keda arvatavasti kõvasti igalt poolt taga otsiti. Elased sial ulk aega, ilma et kiegid neid õieti oleks märgand. Küla ju inimestest püüaegu tühi, pooleldi metsa täis kasvand! Elased ja läksid tasapisi julgemaks — akkasid järele kontrollima, mida kohalikel pensunäridel ja linnast suvitama tuld vanaemadel panipaikades ja sukasäertes leidub. Kadusid lihatükid ja piimaplekid, moosipurgid ja kurgivitsikud. Ühele eidele pandi üesel puss kõri peale ja nõuti pinss välja. Aga kiegid ei julgend miilitsat kutsuda ega väljaspool küla kolmest uustulnukast õieti kõssatagi! Argade vanainimeste asi, ja üks nied olud ole siin ka, nagu nad on. Jumal kõrgel, keiser kaugel! Ja miilits tieb oma mootorrattaga tulles metsatüel ja põllu vahel nisukest lärmi, et rüevlitel enne aega küllalt tema iest võpsikusse karata! Siis mõtle selle piale, kas kabajantsikud nende ülesandjale kätte ei tule maksma. Ei pista tuld räestasse või sulle endale pimedas piki piad ei koputa!»

«Ja ei saadudki neid siis kätte?» küsis Arno elavalt, ilma et ta toonist enam vähimatki solvumist oleks kostnud.

«Kaks ikke nabiti kinni: sattus külla agar traktorist, kes miilitsa jalamaid kohale kutsus. Aga kamba piames paseses plehku. Kargas saunaknast lepikusse, ja oligi läind. Vanaeitedel jäend muud üle kui akata tuhka koguma ja vanamiestel — peitupandud jahipüssid välja otsida! Juhuks kui see pärisrüevel tagasi ilmub.»

«Milleks see tuhk!» naeris Arno.

«Noh, üks ta ole üksiku eidekese viimane abivahend. Tuhka saab sissetungijale silma visata. Sie läheb silmavies leheliseks ja kõrvetab omajagu. Vana nõks. Kui miilitsat ja televonni pole, on vähemasti tuhk,» seletas metsavaht kannatlikult. «Minul on õnneks nii ametitelevon kui -püss majas. Ja isegi mu eit oskab püssiga ümber käia, nii et minu poole pole varga- ja rüevlinägudel soovitav sissetungida. Khm!»

Viimaseid sõnu lausus Meigas isevärki rõhutatult ja kõhatas neile veel paljutähendava punkti taha. Joss taipas, et sõbergi oli märganud muutust Arno olekus, kui see kurjategijate tabamise järele päris, ning aimas nagu temagi Arnol midagi musta hinge taga peituvat. Meigas hoiatas Arnot, juhuks kui noormehel või ta kaaslastel vargakalduvusi peaks olema.

«Noh, püsside pidamine on üldiselt keelatud. Koguni karistatav!» teadis Arno. «Need taadid, kes pole metsavahid või jahindusklubi liikmed, võivad oma tortsudega ise miilitsale jalgu jääda!»

«Paljugi, mis paberil kielatud on!» muigas Meigas. «Kui kõiki siaduste kioldusi täht-tähelt vaadata, on selge, et siadusega on kielamata ainult üks asi — ära surra! Seda võib sie sivilisieritud inime oma tahtmise järgi!»

«Aga püssiga inimest lasta on ikka kahe otsaga temp küll! Teine pauk tuleb kohtust endale vastu habet! Meil linnas laskis üks tige vanamees õunavargile tulnud poisikesele soola tagumikku. Läks istuma!»

«Mida siin irvitada?!» ei kannatanud Joss enam Arno naeru välja. «Siin ei olnud jutt inimestest, vaid varastest! Rüevlitest, kõrilõikajatest! Kuidas, näituseks, vana üksik mies — pialegi siin metsanurgas! — ennast nende vastu kaitseb?! Peab ta oma viimased kopikad kummarduste saatel lauale panema ja paluma rüevlitel teda teine kordki külastada? Ptüi!»

Joss sülitas suurest nõrdimusest.

Tükk aega kõnniti ehamugavas vaikuses, kuni Meigas ohkas ja arutas: «Jah, oleks meiesuguste vanaaegsete meeste käes vägi ja võim, ei me

neid kõverdi kasvand poisse nii väga ellitaks ega pillitaks! Ei me nime-taks vargaid äraajajateks, rüevleid võera vara omastajateks, ei annaks neile nii kergesti amnestiat ega loodaks nii lihtsamiselt, et kõver puu üksnes sõnade mõjul jälle sirgeks kasvab! Kui minu teha oleks, saadaksin ma kõik kõvemad näpumehed ja nuakangelased kuhugi kaugemale tüh-jale saarele. Annaks neile kaasa ainult soola, tuletikke, lihtsamaid tüe-riistu, et nad endid ise elatada ja toita saaksid — kui nad seda viitsi-vad! Aga paati tagasisõiduks ei lubaks neil ehitada! Las siis elaksid-oleksid omaette varaste vabariigis!»

«Äh-äh-ää,» häälitsetes Joss endamisi. «Äste suur saar piaks sie olema! Ja kaunis rikka taimkattega! Nied laiskvorstid süevad ta muidu varsti paljaks nagu kitsed kapsamaa! Ja kukuvad siejärele äkki üksteist õgima! Tuleb nisuke jube pilt, et merelojuksed minestavad ümberringi ära!»

Arno lai naeratus kadus. Osake sellest tardus noormehe näkku põlg-liku grimassiks. Ja kui viinastunud taadid edasi arutasid, missugune üks seaduserikkujate saar peaks olema ja kuidas see lõpuks välja näeks, ütles Arno äkki täiesti naljavõõra tooniga: «Seletate, vanamehed, nagu fašistid! Nagu viimased inimvihkajad! Mõttes teil vist ainult okastraat, verekoerad ja kumminuiad! Te ei arvesta kõige lihtsamat asjagi — et iga inimene võib eksida, ühe hetke jooksul peast pimedaks minna ja lolli tembu teha, mille pärast ka ise hiljem kogu elu kannatab!»

«Ahsoo?! Või kohe nagu vassistid?!» ühmas Joss, tundes, kuidas kogu ta olemus siilina turri tõmbub. Ta ei tahtnud Arnoga enam sõnagi vahe-tada. Niisugused mehed, kes nalja ei jaganud või kes iga jutu poliiti-kasse keerasid, olid tema silmis kõige lollimad mehed päikese all. Arno oli Jossi meelest küll variser, poiss, kel enesel mingeid kindlaid maailma-vaatelisi seisukohti pole, kes neile ainult jultunult vihjab ja sedasi ini-mesi ehmatab, tema torke oleks võinud ilusti kõrvust mööda lasta, aga sellegipoolest tundis Joss end solvatult. Päril isiklikult! Sest tema oli sellal, kui seda noort karvapead vahest veel vanemate mõteteski ei eksis-teerinud, Hitleri armeesse värbamise eest kõrvale hoidnud ja vähemasti paaril korral sakslaste verekoertega kimpus olnud. Üle noatera päästsid teda metsaoja ning Suuresoo veesilmad, kust ta hirmuga läbi kahlas. Pärilfašisti automaadivalangud olid temast vaksa kauguselt mööda vuhisenud, ja nüüd võrdles see noor sõnameister teda ennast fašistiga!

«Oota! Küll me veel vaatame, kaua sa sõnu pillud!» mõtles Joss. Ta nägi, et Meigaski oli puudutatud. Metsavaht nohises valjusti ja sülitas mitu korda, nagu oleks talle puukstelt prahti suhu sadanud.

Metsas oli juba videvik, kui mehed suure haava alla jõudsid. Joss tõm-bas mootorsae ainsa ropsuga käima ja demonstreeris puulangetamise kõrgemat klassi: täpselt tema arvestuse kohaselt kukkus haavamürakas kahe kõrvuti kasvava kuuse vahele, pidurdus seal ja kohatas vastu maad võrdlemisi tasakesi, nii et meekärjed tema õõnsuses eriti katki ei põru-nud. Kui Joss ruttas mesilaste pesa kohalt tüvest paku välja lõikama, oli Meigaski nobedasti platsis: ta toppis mesilaste lennuaugu samblaga kinni, ja valmistas tohust, kaltsudest ja kuivast samblast vängelt suit-seva tõrviku. Suitsuga peletasid nad mesilased paku ühte otsa kokku, lõikasid pakust klopi välja ning asusid pussi ja kulbiga kärgede kallale — tõtsid kuld kollast vaha ja mett kahte ämbrisse, mis mõlemad kiiresti täitusid. Tupikusse aetud ja uimastatud mesilasi pääses vähe lendu. Ning Meigas unustas seetõttu oma sääsevõrgu.

«Need on ju mesilased!» hüüatas Arno, kes algul ninapidi lähedale tikkus ja seejärel kohe kaugemale kargas, kohutatuna mõnest tiirutama pääsenud nõelamehest. Noormees toppis maas vedeleva sääsekübara igaks juhuks endale pähe.

«Oled sa ikke kindel?» muigas Meigas.

«Muidugi!» ei teinud Arno pilkest välja, sest teda paelusid ämbritesse kuhjuvad kärjed. «Kas ma võin siit ühe tüki võtta? Pole ammu midagi niisugust maitsnud!»

«Eks võta!»

Arno napsas ämbrist kärjetüki, kergitas näokatet ja karjatas. Kärje-tüki küljes olnud mesilane nõelas teda otse ninna. Visanud kõrvale kaitse-võrgu ja kärjetüki, sööstis noormees aietades puude vahele.

«On alles memmepoju!» vangutas Joss pead. «Jookseb üheainsa pisekese putuka pärast kas või pia lõhki!»

Teda ennast oli juba mitu mesilast kättesse nõelanud, kuid ta kaapis puuõõnsuse kärjejääkidest hoolikalt puhtaks. Mõne hetke pärast kandis nad Meikaga saagi metsasihile, tõmbasid hinge. Nende juurde tuius ka Arno, nina pihus.

«Oi kurat! Küll on valus! Vesi tuleb silma!» kurtis ta. «Ja paiste läheb vist roppu moodi!»

«Tõmba kõigepialt nõel välja!» õpetas Meigas, kes ka ise karvasest lõuast mesilase nõela otsis. «Ja siis võid siit traktorirüepast nosplile muda piale potsida! Sie aitab paistetuse vastu.»

«Muda?! Torkehaavale peale?!» ajas Arno silmad pärani.

«Äh-äh-ää,» kõhistas Joss, suutmata enam tõsine olla. «Kus sie aav sul on?! Ädaldad — nagu oleksid suures sõjas käind!»

«Kougi aga pori!» käsutas Meigas. «Pole siin midagi pirtsutada! Met-sas metsarohud! Ja kui valmis oled, võta mootorsaag enda kanda! Joss tassib teist ämbrit... Nied on kuramuse rasked!»

Arno kummarduski kraavitaolise traktorirööpa põhja. Vanamehed hakkasid astuma. Kuuta augustiõhtu oli sihiveertele mustad läbipaistmatud kardinad ette riputanud, kõrvale ei näinud enam paari sammu kauguselegi ja eeski pimenes siht nagu tuledeta tunnel. Taadid astusid nobedasti. Arno kupatas neile mootorsaaga järele, käis nohisedes kannul. Ei lausunud sõnagi. Eemal kottpimedas metsa all raksatas miski. Varsti praksusid kuivad oksad juba lähemal.

«Kuulete? Keegi nagu saadab meid!» sosistas Arno vanameestest möödudes.

«Pole sial kedagi,» arvas Meigas. «Aga eks sa käi pialegi ies, kui taga kõhe on.»

Ragin valjenes, liikus nendega tõesti kaasa, kord kaugenedes, kord lähenedes. Ühtäkki kuulsid nad kõik kolmekesi otse sihi kõrval pahurat vingumist, urinat, mõminat.

«Kar,» ütles Joss. «Ei kieggi muu. Mielõhn on talle paganale ninna läind!»

«Kas ta tuleb kallale kah?» seisatas Arno ärevana. «Mis me nüüd teeme?!»

«Eks ta mõnikord tuleb küll, aga...» tahtis Meigas seletada, kuid Joss tonksas sõbrale külge. Olgu vait! Tegemist sai olla vaid noore karuga, küllap möödunudtalvise jõmpsikaga. Vanad karud siinmail inimestele julgelt ligi ei tikkunud, ka ei häälitsevad nad niimoodi — jonniva lapse kombel. Ja Jossil tärkas idee, mis ta enese juba ette vaikselt naerma ajas.

«Loomulikult üppab ta varsti külge!» sosistas ta. «Meikakull, oia kirves akkamas! Sina, poiss, anna jalgadele valu nagu jaksad! Sul pole mie-ämbrit, sind ta püüdma ei jookse! Päestad vähemasti oma nuore elu!»

Arno ei kuulanud kaua. Ta traavis mööda sihti minema. Ka vanamehed lasksid paista, nagu oleks neil lausa tuli takkus.

«Kuramuse sell oled!» ähkis Meigas, kui arvas Arno kuuldekaugusest väljas olevat. «Lased linnamehel selle veikese jonnipunni pärast püksid täis teha! Teine juokseb ennast ingetuks!»

«Las lippab natuke! Äh-äh-ää! Tieb õhtust trenni,» naeris Joss, «ega ta Rõemussaare tiest ikke üle juokse! Märkab ehk koju püerata!»

Ega nad ka ise just magama jäänud: vana metsamehetarkus ütles, et karupoeg ei jälita neid üksinda. Kuskilt kaugemalt seiras neid kindlasti karuemagi, keda Joss oli alles hiljaaegu koos pojaga rabaserval patseerimas näinud. Kujutlus vana karumüraka lähenemisest andis nagu isenesest jalgadele hoogu juurde. Ähkides ja higistades vadisid nad Rõõmussaare tee poole ja ohkasid kergendatult, kui karupoeg lõpuks vaikis.

Rõõmussaare teetrass oli lai, seal kumas veel valgust, mis karujõmpsi-ka ilmselt ära kohutas. Küllalt kaugelt silmasid meetassijad Arnot teel seisemas. Kõrge teetamm sügava kraavi taga oli noormehele julguse tagasi andnud.

«Püsi natike paigal!» sosistas Joss sõbrale. «Poiss pole selle iest veel juoksnud, et ta meid vassistideks ristis! Kohe esitame talle veikese näite-

mängu ja estraadikontserdi! Maa ilma tasemel! Sa karju appi, nagu mur-
raks karu sind! Karu osa võtan ma endale. Üks, kaks, ja korraga!»

Meikale vajus naer peale, aga ta kuulas sõna, päästes niisuguse häda-
kisa valla, et mets ümberringi kaugele kaikus. Joss möirgas ja urises,
murdis tükkideks jalgu sattunud kaika ja klopsis selle jupiga vastu ämb-
rit. Kontsert oli täiuslik. Arno ei võinud kahelda, et selles hääletpaa-
belis vähemasti ühe vanamehe hing ihust lahkus.

«Vast nüid aitab,» lõpetas Meigas esimesena. «Poiss on sihiotsalt
kadund ja mina kähisen juba nagu Tõnis Mägi! Ei sa äkki enamb elu-
aeg lauluäelt tagasi!»

«Ah-äh-ää, ah-äh-äh!» võttis Jossi naerukäi õige vungi sisse. «Sellest
vennast jäi maha ainult kabjaplagin ja paha aisi!»

Naerust kõveratena ronisid nad teele, kus vedeles mootorsaag.

Aado Lintrop

KODU TEERISTIL

I

kui sajab uduvihma on kuidagi eriti hea
on rohkem kodu ja linn ja taevas
mina ja sina on rohkem
pilgud ja puudutused
sõnad on rohkem
inimesed ja linnud ja kassid
jõgi ja puud ja kuhu nad saavad
pargipingid ja kellalaja
mis oli enne mida üldse ei tule
mida mäletan mida ei tea
kõik on rohkem mu juures
lähedased ja märjad

IV

märgade katuste kohal
hakkide lärmakas lend
keda ka õhtuti otsid
leiad vaid iseend

oled kui jõgi ei teagi
kust algasid sinu veed
verelible kuid iga
mäletab tagasiteed

sinus on kohtunud kogu
maailma surnute põrm
käsi on inimsoo kestus
keskaeg on väike sõrm

öösiti kohiseb kõrvus
viis tuhat hääbunud keelt
kuula ja vaiki kui südant
jätkub ja pikka meelt

AADO LINTROP

KIRG

variseb kokku
seni püsinud kord
roiete trellid murrab
kirgede hord

liha saab sõnaks
vere mõõn ja tõus
rebib end luudest valla
rütimide jõus

löövad end mullast lahku
süda ja hing
sõnad kui lingukivid
keel nagu ling

VALGEVENE LUULET

Edi Ognetsvet

EMA, VASTA MU HÜÜDELE!

Olen Fjokla Novik,
sõja eelõhtul sündind
Valgevenemaa linnas Disnaas.

Emal
Mu otsingud
leidnud ei ole künnist,
kus oled?
Vasta mu hüüdele sal

Ise tunda ei saanud su hellust,
ei karmust,
aeg nüüd endalgi
käest hoida lapselast...
Igast tarest
ja tänavalt, päikeselangust
ma otsin, ons kuskil su jala-ast?

Olen Pavel Kužal
Borissivist, sündinud Blonis,
sõja saateleht kaasas,
nüüd orvuna käin.

Kas vennast
eal keegi veel sõnumeid toobki?
Polnud Janka-Ivanka veel nelja täis.

Sel vaevasel teel
oli poisike äkki
hirmtormlevas summas
must lahku kant...
Ma unes näen vaelevat tikitud
särki,
välgub sinise mütsi alt linalakk.

Ma unes näen meest,
rüht aastate takka
nii tuttav, see kõnnak, see sinipilk,
nii vaatas see mees —
see on ju Janka:
ikka linalakk,
silmad kui sinililli!

Õine hädakell mälus
ei vaiki,
seni kui elan
mu südames lööb...
Lindpriideks nean tuuli ma kõiki,
milles sõjaoh
lastele köeb!

Inimlik lootus
omastelt vastust ootab
suvel ja talvel, olgu siis öö või päev:
ema, kus oled?
Vend, lase mul loota!
Vasta hüüdele, ema!
Vend, ära vaiki jää!

Jakub Kolas

MEIE TEE

MINSKI VABASTAMISE PÄEVAKS

Mu kodumaa on noor ja tugev!
Nõukogudemaa suur ja lai!
Meil läinust täna meelde tuleb,
kuis õelus suunas meile tule
ning purustas me piirimaid;

kuis muld ja vesi lahvatasid,
leek tõusis suure taevani,
ka pilved purpurlahvatasid,
raudrajus põllud kahvatasid,
mürsk-äiksed metsi vaevasid.

Siis muremustal vaevatunnil
üks võitlushüüd käis üle maa:
«Et elada saaks vabalt sunnist,
et meie maad ei tallaks hunnid,
kõik elu nimel võitlema!»

See võitlushüüd meid kõikjal saatis,
täis siirast usku oli põu.
Said selgeks vastaspoole plaanid
ning temast lõpuks jagu saadi
küll terase, küll tina jõul.

Nii läbi häda, sõjaäikse
maailm sai valguse meilt taas.
Näeb iga rahvas, suur või väike,
me sihti, hoolt: jääv olgu päike
ning kurjust ärgu olgu Maal.

Las tigidusest vahutavad
need, kelle jumalaks on kuld.
Ei kaevikuisse maha mata
või katakombidesse kata
nad rahvast tulvil elutuld.

Me valisime õige raja
ja ülal kõrgel taevalael
nüüd üle terve maa ja aja
ja lõpmatuse viimse raja
käib täht, kust särab meie aeg.

1947

Rõgor Borodulin

MEENUTUS

Jaanuar 1942

Ajalehes «Стяг социализма», mis vahet pidamata
ilmus meie partisanipealinnas, minu Ušatšis, trükiti ära
mulle meeldejäanud teade:

«Põhja-Itaalia inimesed põiklevad igati kõrvale
fašistlikku sõjaväkke astumisest. Milaanos ilmus mobilisatsioonipunktidesse kõigest 6% kõigist kutsealustest. [---] Siis võtsid hitlerlased kinni kaheksakümend esimesena ettejuhtunud milaanolast ja lasksid nad kohtuta maha.»

Eks kodupaigad meid noores eas
saada rahus ja vaikuses ellu.
Jalgraja silm vaid jälgib meid seal,
muudkui heegelda — välule, villu,
soost põika eemale, möödu rändrahnust,
siugle küngastel, kerge on jooks.
... Aoeelse uduvoo lõikab seal lahku
otsekui noatera jääraaku joon.
Lõikab küll, kuid mälestuse lõng
koju juhtiv jääb tast lõikamata.
Hagu murrab selle jaoks, et kõnd
kaldale viiks mutta põikamata
ja et lahusolekust, mis raske kanda,
ei saaks süngeks poisipõlve teed.

Kuhjab sügis heinad ümber varda,
talvevihur hanged kõrgeks teeb.
Kui end tunnen üksildaselt, siis
vana rada laugelt kaares-käänus
taas mind veres läve juurde viib,
kus ma inimeseks sain ja olen jäänud.
Möhnakene asfaltkattel maas
näib kui mätas Põlendiku rabas,
haarab juustest mind üks herne köitraag
kohe raja käändekoha taga.
Järv, mil nimeks Lahja Ahvenas,
teab mis ajast, helgib koidusäras.
Puhtevalgus kiirgavamaks saab
allikselge vetepeegli pärast.
Tunnen, ümberpiiratute jõul
äkki hingab mu Ušatši
Roomas.

Paik, kust laps kord leidis kaitset, nõu,
sülelde teekäija ümber voogab.

Maksim Tank

*
Näidatakse luuletaja maja. —
Ent ennistajad unustasid selle,
et tarel, kus ta sündis-kasvas,
ei võinud kalki raudbetoonist eendit
olla välistrepi kohal,
ega igavtuimi seinu,
katust, millest vihm ei tilgu läbi,
iluriividega uksi,
õhukindlaks tihendatud aknaid,
uhkeldavalt kõrget lävepakku
ega hirmus tõrjuv-torisevat vahti.

Kui nii oluks tema eluajal,
kuis ta juurde lennanuks siis linnud,
päevatõusud, tuulehood ja vihmad?
Kuidas vaadanuks ta akendesse
lilleõied, nõtked puudeoksad,
rääkimata juba inimestest,
kellega ta pidas sõprust?

Tõlkinud VALEERIA VILLANDI

August Kitzberg

PIHTIMUSED

Moto:

Nurjunud õnn, nurjunud elu.

Panin järgnevate ridade pealkirjaks «Pihtimused», see ainus sõna ütleb Teile juba kõik ette ära ja nüüd seisab Teie võimuses, kas soovite mu pihtimusi lugeda või mitte.

Te pole mulle eales andnud võimalust Teile südant puistata ega pisa-raid, mis mu paljukannatanud südant rõhuvad, Teie jalgade ette valada. Ja siiski ütleb mulle Teie lapsesilmade pilk, mis vahel üle minu libiseb, et tunnete mulle kaasa ega mõista mind ilma ära kuulamata hukka.

Hukka mõistma! Kui kohutavalt, kui surmkõledalt kõlavad need sõnad, mis halastamatult välja tõukavad inimlikust, heast seltskonnast.

Nõnda olen jõudnud otsusele valgustada Teile oma sisimat, lasta Teid vaadata oma hinge sügavusse — juhul kui Teie seda soovite . . .

Jean Paul ütleb: «Mees, kui sind mure vaevab, kui sind kurbus rusub, siis mine naishinge juurde! Ilmaski pole naisehää! Kaunim kui lohutades.»

*

Jäin varakult orvuks — mu ema suri, kui ma veel ei taibanud, mida ma kaotasin. Õdesid mul ei olnud. Mu lapse-, poisi- ja noorukiaastad olid raske töö, kannatuste ja lootuste aastad. Ülirikkalik fantaasia toetas minu väevõimuga edasipüüdmist ning ma kujutlesin tulevikku roosilisenä «omaenese jõust». Võimalus rohkesti lugeda tegi minust puhtaimat sorti fantasööri ning idealisti. Oppisin palju ning väsimatult ja rajasin endale teed ellu nii hästi, nagu ma suutsin. Selles osas ma saatuse üle ei nurise.

Ilmselt sellepärast, et mul ei olnud ema ega õdesid ja ma polnud eales tundnud õilsat naisearmastust, tundis mu hing põletavat armastusjanu. Jõudnud ikka, kus noorukid tavatsevad armuda, vaatasin ma igale tütarlapsele otsa küsivalt ning nõudvalt: kas sina võiksid mind armastada, kas just sina ei pea mind armastusväärseks? Seda ei teinud ükski — olin ju alles poisike.

Siis juhtis saatus mu teele minu endise naise. Ta oli lihtne ning tagasihoidlik ja torkas mulle seetõttu meeldivalt silma.

Tahtsin tingimata kellegi armastust võita, kuid tulevik paistis mulle vähe töötavat, ma ei julgenud loota, et suudaksin parema põlvega harjunud naisterahvale kunagi lähedat elujärge pakkuda. Niisiis lähtusin ma seisukohast, et tütarlaps, keda ma võiksin armastada ja kellega ennast siduda, peab olema vähenõudlik ning tagasihoidlik.

AUGUST KITZBERG

Sophie Peterson oli küllalt lihtne ning tagasihoidlik. Ta oli pärit korralikust kodust ja ilmselt saanud hea kasvatuse. Igatahes tollal, kui temaga tutvusin — ta polnud siis ammugi enam plikake —, liikus ta mingi vana guvernandi järelevalve all. Tollel guvernandil oli vähe naiselikkust, elukogemusi ja kavalust see-eest aga rohkelt, mis seletab paljugi.

Ma ei aimanud, et preili Petersoni tagasihoidlikkus ning lihtsus ei pärinenud õilsast loomulikust taktitundest, vaid et need olid talle sisse drillitud — ta ei osanudki teisiti. Ta lihtsa rõivastuse oli targalt välja mõelnud kaval guvernant, kes oli eluaeg Petersonide majas elanud ja kõik nende lapsed üles kasvatanud ning tundis end perekonna tänuvõlglasena. Osavasti oskas guvernant esitada perepreilit maailmale kui lihtsat põllulille.

Mina olin suisa sõge ning pimedusega löödud ja tegin katset talle läheneda — see läks mul üllatavalt ruttu korda. Nägin S[ophiet] vaid ainsa korra ja sellest korrast piisas — samal päeval oli mul tema jaa-sõna käes! Kes oli õnnelikum kui mina . . .

Olin küll alles 20-aastane ja veel mitte mingi «partii», preili Peterson aga oli 21 täis, sellega ammugi neis aastates, kus jõukate perede — ka Petersonide pere oli üks sääraseid — tütreid tavatsevad mehele minna. Ja mina vähemalt töötasin «partiiks» kujuneda, seegi oli parem kui mitte midagi. Mul oli ebatavaliselt hea maine. Mind peeti nooruse ja arukuse kehastuseks, keegi ei kahelnud, et ma kord karjääri teen.

Nii edenes kõik ladusalt. Olin 4 aastat õnnelik peigmees. Mu pruudi kirjad olid südamlikud — kahtlustan, et ta ei kirjutanud neid alati üksinda. Või oli ta selles töös vilunud.

Mina mõtlesin ainult oma armastusele ja tormasin pimesi õnnetusse. Aeg-ajalt sõitsin neuu poole ja nägin loomulikult üksnes head. Mu pruut oli võluv naiivitar.

Kogemusteta, nagu ma olin, ei näinud ega kuulnud ma midagi. Hääli, mis oleksid mu plaani maha laitnud, ei leidunud, sest ma sulgesin oma hinge kõigi kõrvaliste eest. Daamidega suhtlesin ma vähe — võrdlusvõimalused puudusid. Tartust saabus anonüümkirju, mis preili Petersoni ränga kahtluse alla seadsid ja mind hoiatasid — pidasin neid tuulest võetuiks ja kirjutajaid kadedaiks inimesteks, kes minu õnne ei soovi.

Kihluse eelõhtul sorisin oma mõrsja asjade hulgas, leidsin enda kirjade seast ka ühe võõra armastuskirja ja nägin sellest, et preili Petersonil olid vahepeal olnud teistegi meestega samasugused suhted nagu minuga. Olin nõrdinud.

Kui ma tahtsin preili Petersonilt samal õhtul aru pärida, tõi ta ettekäändeks ägeda hambavalu ja hoidus asja selgitamisest. Tema vennad anusid mind terve öö, et ma ei valaks perekonnale, kes mind nii usaldavalt vastu oli võtnud, häbi ja teotust kaela, sest avalikkus teadvat juba ammugi, et kihlused toimuvad homme. Vahekorra katkestamine olevat mõeldamatu. Lasksin end rahustada. «Kirja kirjutaja olevat üks lapsepõlve sõber, kes on ilmselt lubanud endale midagi, milleks tal õigust ei olnud. Mida siis üks süütu kiri lugevat?»

Viga peitub minu iseloomus. — Annan võõrad vead, nõrkused ning eksimused kergesti andeks, enda puuduste üle aga mõistan rangelt kohut. Ma andestasin oma pruudile. Liiasi polnud ma tema suhtes erapooletu, ma armastasin teda ja kihluse tühistamine poleks sobinud minu meheaugaga.

Kihlusime ja pidasime mõne kuu pärast pulmad. Ülejäänut Te teate. —

Meie elu polnud õnnetu, kuigi meie vahel ei valitsenud tõeline hingede kooskõla.

Paari aasta pärast aga kukkusin ma otsekui pilvedest alla. Mul tekkis ränk kahtlus, et naine on mulle truudust murdnud. Tema küll eitas kõike, ent minul oli, kuigi ma midagi otseselt tõestada ei suutnud, küllalt kaudseid tõendeid, mis kahtluse poolt kõnelesid. Ma lasksin jalamaid lahti oma abilise Varriku ja püüdsin mõelda, et ma võisin ka eksida ja et kõik oli ainult halb unenägu.

Varsti pärast seda otsisin ma midagi kummutist ja avastasin seejuures, et mu peigmehepõlveaegsed kirjad, mis ma pärast pulmi olin korralikult kimpu sidunud, olid imelikult segamini aetud. Sorisin neid kirju kui meeldivaid noorpõlvemälestusi.

Äkki leidsin nende hulgast kirja, mille mu naine oli kirjutanud Varrikule. Kirjavahetus oli käinud kahe toa vahel.

Taipasin, kuidas lugu oli olnud: mu naine oli minu kirjad Varrikule lugeda andnud ja too oli mu naiselt saadud kirja nende hulka unustanud. Kui siis Varrik paugupealt lahti lasti, oli ta kiiruga mu kirjad naisele tagasi andnud ja Sophie oli nad hooletult kummutisse visanud.

Too kiri oli nii ääretult rõve, et ma veel praegugi ei taipa, kui kõlvatu peab olema naine, kes suudab säärase kirja kirjutada. See kinnitas toimunud abielurikkumist varjamatult.

Nüüd ei salanud S[ophie] enam midagi. Hoop ei tulnud mulle ootamatult — lasin hobused ette rakendada, viisin Sophie Tartusse vanemate juurde ja nõudsin lahutust.

Vaased vanemad ringutasid meelegeite käsi ja embasid mu põlvi, mu naine põlvitas mu ees ja suudles mu jalgu. «Võtku ma ta enda juurde tagasi kõige alamaks teenijaks.» (Tema sõnad.) Ta töötas pühalikult, et tahtvat ennast parandada, ja kinnitas, et sureb, kui ma talle ei andesta.

Oma naisevanematest, kellest ma väga lugu pean, oli mul hirmus kahju. Ma heldisin ja andsin andeks.

Andestasin ja püüdsin kõike unustada, nagu ma olin kõik andeks andnud. Kunagi ei lasknud ma Sophiel tunda, et meie vahel pole kõik nõnda nagu varem. Kui olin andeks andnud, siis tahtsin ma ka unustada ja maha matta selle, millel ei tohi päikese all kohta olla.

Siis aga järgnes uus abielurikkumine Marzahniga! Jumal karistagu seda hallipäist patustajat! Sophiel oli ilmselt liiga halb maitse. Nüüd polnud enam midagi päästa. Ma andsin lahutuse sisse. Minu elu ja eluõnn olid hävitatud, purustatud, minu hooleks jäi ainult oma au raasukesed porist üles korjata.

Kuidas ma kannatasin, seda teab üksnes Jumal. Ma heitlesin ja võitlesin, pimedatel öödel neelas maapind Jumala piiritu tähistaeva all mu pisaraid. Kuid inimene talub paljugi.

*

Ma ei suuda leinata ja silmakirjalikkust ma endale lihtsalt ei luba.

Kui oleks leidunud mingigi põhjus, millega saanuksin S[ophiet] vabandada, oleksin ma tahtnud ning suutnud veel kord andestada! Et meie abielu pidi lastetuks jääma, teadis S[ophie] täpselt. Lasksin teda Tartus kuulsaimate professoritega konsulteerida. Ta ei võinud iialgi emaks saada. *Armastusest* mu härrade rivaalide vastu ei saanud ju ka juttu olla.

Kas talle kaasa tunda? Tema ei tundnud mulle põrmugi kaasa. Pea-

legi pole S[ophie] vaene, vanemate varandus võimaldab tal mugavalt oma kalduvustele anduda.

Veel kord: andestage, et ma nii ebadelikaatsetest asjadest juttu tegin. Puhtale on kõik puhas. Tundke kaasa õnnetule, kes oma eluloteriis kõik mängu pani ja kaotas.

*

Mis saab edasi? — Ma ei tea seda. Siin ma istun nüüd üksinda oma toas ja jälgin oma piibu suitsupilvi. «Olen muutunud vanaks meheks», lapseliku meelega rauk, enneaegu vananenu. Noorus on kadunud, koos temaga õnn. Möödas, möödas. Purunenud on õhulossid, mida nooruslik fantaasia endale kord ehitas. Julgus kadunud, keha varemeis. Nurjunud õnn, nurjunud elu! Elu laevahukust «ei päästnud ma endale paraku muud kui au ja oma vananeva pea». Isegi mitte au! Sellel on siiski plekk, kuigi inimesed ei anna mulle seda tunda.

Õnn! Sa oled üksnes noorte eesõigus, vanadusele kuuluvad mured. Taltsutamatu süda küll tõrgub mõtte vastu, et nüüd on kõik möödas ja mäng kaotatud, elu elatud ja õnneunelm hajunud, — kuid sellised soovid on vesivõsud, mis tõusevad tormimurtud krooniga pehkinud tüvest. Neil pole jõudu ega mahla, nad peavad närbuma.

«Noorus, kus sa oled? Tule tagasi!»

Hüüe kaob. Mägedelt kajab pidevalt vastu:

«Möödas, möödas!»

31. juulil 1885

1958. a. lõpul täienesid Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi fondid A. Kitzbergi lese Johanna Kitzbergi pärandi hulka kuulunud kirjade, dokumentide, raamatute, fotode ja muude esemetega. Lühikese ülevaate laekunud allikmaterjalidest andis prof. dr. V. Altkoa («Uusi Kitzbergi-materjale TA Kirjandusmuuseumis». KK 1959, nr. 4).

Kirjaniku noorusaastate kohta sisaldab mõningaid senini avaldamata biograafilisi ning olustikulisi detaile saksakeelne vihikuke, pealkirjaga «Bekanntnisse» («Pihtimused»). Selles kõneleb Kitzberg lähemalt oma esimese abielu nurjumisest, millest on vihjamisi juttu ka memuaariteose «Ühe vana «tuuletallaja» noorpõlve mälestused» peatükis «Der reine Tor». Memuaaride koostamisel ongi kõnealust vihikut kasutatud ühe abivahendina.

«Pihtimused» on paberile pandud kirja vormis, pöördumisena tundmatu saksa rahvusest daami poole. Eespool mainitud kirjutises lisas V. Altkoa sel puhul: «On aga väga võimalik, et sääraat adressaati pole üldse olnud ja et pöördumine kellegi poole on vaid stiilivõte.» Ühes hilisemas suusõnalisest vestlusest pidas V. Altkoa siiski võimalikuks, et kiri oli mõeldud ühele Polli naabruses elanud mõisapreilile. Kas läkitus sellisel kujul ka ära saadeti, on jäänud lahtiseks. Teiselt poolt on Kitzbergi sugulastelt säilinud teateid, nagu oluks kirjanikul juba Karksi-perioodil kavatsusi uuesti abielluda.

Peatugem sissejuhatuseks lühidalt veel A. Kitzbergi ja Luunja mõisa rentniku tütre Sophie Petersoni (kirikukirjade järgi Sophie Emilie Adele Petersohn) kümmeaastat kestnud vahekorral. Nende tutvumine toimus 1875. a. suvel Peipsi ääres Kodaveres, kus noor Kitzberg töötas kihelkonnakohtu notarina Rannamõisas. Samas alustas ta ka oma kirjanduslikku tegevust. Noorte tutvumisele järgnes kihlus, kuid abiellumist takistas algul nähtavasti peigmehe ebakindel majanduslik seisund. Abielu sai teoks alles 1879. a. juunis, kui Kitzberg töötas kihelkonnakohtu notarina Abjas. (Laulatus toimus muide Tartu Maarja kirikus; võimalik, et noorik elaski algul rohkem Tartus, kus ta vanematel oli maja.) 1880. a. kevadel asus noorpaar elama Polli vallamajja, kuna Kitzberg oli vahepeal valitud Polli, Pöögile ja Karksi valla kirjutajaks. Palka sai kolme valla kirjutaja 730 rubla aastas, lisaks mõnesugune naturaaltasu. Kitzbergil tuli küll abillise (vahel oli neid kaksiki) palk endal maksta, kuid igatahes ei olnud noorpaaril põhjust kurta majandusliku kitsikuse üle. A. Kitzbergi kirjanduslik aktiivsus oli neil aegadel alles vähene, piirdudes peamiselt kaastööga C. R. Jakobsoni «Sakalale». Seda suurem oli ta agarus ühiskonnategelasena, nii valiti ta korduvalt Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi juhatuse liikmeks, ühtlasi kuulus ta Karksi karskusseltsi «Iivakivi» asutajate hulka. Kas ja kuivõrd saksikus õhkkonnas kasvanud Sophie oma mehe seltskondlikus tegevuses kaasa löi, selle kohta puuduvad andmed. Peagi aga kerkisid perekonnaelus esile lahkkelid, mille järeldusel A. Kitzberg algatas abielulahutuse, mis tollal nõudis rohkesti aega. Riias asunud Liivimaa Evangee-

AUGUST KITZBERG

liumi Luteri Usu Konsistooriumi otsusega lahutati Kitzbergide abielu 31. mail 1886, kusjuures süüdlaseks pooleks tunnistati naine. Tegelikult lahkus Sophie Kitzberg Pollist juba 1884. aastal. Lahutatud abielupoolte edaspidise võimaliku omavahelise suhtlemise kohta puuduvad andmed, kuid V. Altoa teatel kõndis Sophie Peterson-Kitzberg 1927. a. sügisel kaasa kirjaniku matuserongis.

Loomulikult jättis see abieludraama tunduvaid jälgi ka kirjaniku ellusuhtumisse. Mitmeid «Pihtimustes» esinevaid mõttekäike kohtame tema memuaarides ja ilukirjanduslikeskis teostes. (Näiteks ühiskonnast väljatõrjutuse tunnet, mis on ju ka üks «Libahundi» põhimotiive, kohtame algsel kujul juba siin.) Seetõttu on kõnealuse kirjatöö avaldamine nüüd sada aastat pärast kirjutamist kirjandusloo aspektist õigustatud, kuigi see kajastab ainult ühe asjaosalise seisukohti.

Lõpuks lisatagu, et Johann Varrik (1857— ?) teotes Pollis vallakirjutaja abina ja Marzahn oli V. Altoa teatel üks Polli mõisa ametnikke.

Saksa keelest tõlkinud ja kommenteerinud
OSKAR KUNINGAS

KLASSIKAEEPOST TÄNAPÄEVAKEELES

«Kalevalat» on kaks korda tõlgitud eesti keelde. Esimene kord tegi seda ligi sada aastat tagasi Matthias Johann Eisen, teine kord 1939. aastal August Annist. Mõlemad tõlkijad on kasutanud enam-vähem runovärsi meetrumit ja arhailist eesti keelt, mis on lähedane sellele, mida leiame Virumaa rahvalauludest.

See keel erineb suuresti tänapäeva eesti keelest, on mõnikord isegi lähemal soome kui eesti keelele (näiteks kohtab tõlkes possessiivsufikseid ja ne-potentsiaali).

Eesti keel on koos liivi keelega teinud suure tüpoloogilise hüppe aglutinatiivsest läänemeresoome keelest (nagu on soome keel oma sufiksiohrusega) põhjaeuroopalisemasse tüüpi ja on saanud lähedaseks saksa keelele ja skandinaavia keelele. Sel kombel lahutab meid ka tunasest rahvalaulu keelest pikk maa, võib-olla pikemgi kui vahemaa «Kalevala» soome keele ja Virumaa vanade laulude eesti keele vahel.

Tõlke arhailisust süvendab seegi, et kvantiteeriv värs on meile jäänud võõraks, kuigi on tehtud katseid teda taaselustada nii regivärsi kui antiikmeetrumite malle jälgides. Nähtavasti on tegemist üle laia areaali Vahemerest Põhja-Jäämereni ja Atlandist Uuraliteni ulatuva nihkega prosoodias — silbipikkused kaotasid tähtsust ju ka kreeka ja ladina keeles. Vaevalt siis on erilisi lootusi mingi poeetilise või pedagoogilise pingutusega seda arengusuunda muuta.

Soomlasele on «Kalevala» keeleliselt mõnevõrra lähemal kui meile meie vana regivärs. On ju tegemist ikkagi ühe Soome murdega, mis ei ole võib-olla kirjakeele oskajale arusaamatum kui näiteks Savo murre. Igal juhul ei ole «Kalevala» keele ja tänapäeva soome keele vahel niisugust sise- ja lõpukadude ning tüpoloogiliste muutuste kuristikku, mis meid teistest läänemeresoome keeltest ja ka iseenda keele vanematest mälestusmärkidest lahutab. Nii runovärs kui regivärs on jäänud meist teisele kaldale ja me ei pääse nendele enam ligi, kuigi võime nende ilu eemalt imetleda. Kui aga tahame «Kalevalat» (ja miks ka mitte mõnd oma vana laulu) tänapäeva eestlasele tõesti lähedale tuua, peame tõlkima ta tänapäeva eesti keelde.

Tänapäeva keelde tõlgivad muide oma klassikalist luulet hiinlased ja jaapanlased. Lähemaks analoogiaks võiks olla Pentti Saarikoski tänapäeva soome keelde tehtud «Odysseia» tõlge, kus on vormi-meetrumi täpsele jälgimisele eelistatud sisu täpset edasiandmist. Seni oleme kangelaslikult püüdnud luulet tõlkides võimalikult täpselt edasi anda nii vormi kui sisu. Usun, et tasub julgemini eksperimenteerida ühes kui teises suunas. Olla vahel formalist, nagu me Soome runosid, Kreeka heksameetrit või Hispaania romansse tõlkides oleme olnud. Ja vahel kontentist nagu viimasel ajal paljud Euroopa ja Ameerika tõlkijad, kes luulet tublisti proosalähedasemaks tõlkides säilitavad ometi olulisi sisulisi jooni. «Kalevala» proosastamisele seavad alliteratsioon ja parallelism muidugi piirid — soome keelest väga erinevas keeles kõlaksid mõnedki sõnaühendid kummaliselt, motiveerimatult. Kui pole alliteratsiooni, on raske aru saada, miks kirjused kaasi peab olema nimelt kuus, miks ahven itkeb aitasid ja kiisk kivilossisid. Eesti lugejale on seda motivatsiooni küllalt hõlpus edasi anda. Tõsi küll, mõnigi sõna tuleb asendada teisega, ületades päris suuri semantilisi kaugusi, aga ka niisugune varieerimisvabadus on runopoetikale õnneks omane, tõestades, et sisu vormist lahutada pole kuskil päriselt võimalik. Järgnevalt üks näide säärasest tõlkimisvõimalusest.

KALEVALA

47. runo

Vana vaga Väinämöinen	mängis kaua oma kannelt,
kaua mängis, kaua laulis,	ilmaõhkki ilutses.
Mäng see kostis kuu tuppä,	ilu päeva aknale.
Kuu siis tuli toast välja,	astus kõverale kõivule.
Päev pages oma lossist,	laskus pedaja ladvale
kandlemängu kuulutama,	ilmailust osa saama.

KALEVALA

Louhi, Põhja perenaine, hõrehammas Põhja eit,
 sealt selle päeva kinni sai, sealt kuugi kinni püüdis,
 kuu kõvera kõivu otsast, päeva pedaja ladvast.
 Kohemaid nad koju kandis, pimedale Põhjamaale.
 Peitis kuu, et see ei kumaks, kirjukülg-kivi sisse,
 laulis päeva, et see ei paistaks terasest mäe sisse.
 Ise ütles, nõnda sõnas: «Ärgu sealt nad iial pääsku,
 ärgu tõusku kuu kumama, ärgu pääsku päev paistma,
 kui ma ise ei lähe päästma, ei tule välja vedama
 üheksa täku väega, ühe mära varssadega.
 Kui oli kuu kätkenud, kui oli päeva ära saatnud
 Põhjamaa kivimäe sisse, Põhja raudsesse kaljusse,
 ära varastas valguse, tule Väinola tubadest:
 nii jäid need toad tuleta, tared ilma valguseta.

Oligi õõ ilmotsata, pikk ja pilkane pimedik;
 oli õõ Kalevalas, õõ Väinola tubades;
 oli õõ ka ülal taevas ilma-Ukko pingi pääl.
 Tuim oli küll tuleta olla, vilets ilma valguseta,
 kurb oli olla inimestel, kurb Ukkolgi üleval.

Siis Ukko ülem jumal, suur ilmalooja ise,
 hakkas asja võõristama, mõtlema, aru pidama.
 Mis on kuu kinni katnud, peitnud päeva valguse,
 et kuu ei pääse kumama, päev ei pääse paistma.
 Astus pilve äärt mööda, taeva radasid mööda,
 sinikirja sukad jalas, jalas kirjud kapukad;
 käis kuud otsimas, käis päeva taga nõudmas:
 ei seda kuud olnud näha, päeva ei paistnud kusagil.

Tuld siis löi ilma-Ukko, valget välja välgutab
 oma mõõga tuliteraga, sätendava saabliga;
 löi tuld omaenda küüntest, sähvis oma sõrmedest
 seal üleval taevas, tähiste aedade taga.
 Saigi tule välja löödud, peitis siis tulesädeme
 kuldseesse kukrusse, hõbedase kera sisse.
 Andis neiule hallitada, ilmapiigale kiigutada,
 et saaks teha uue kuu, alustada uue päeva.

Neiu pika pilve pääl, piiga ilma veere pääl
 seda tuld siis hallitas, valge-kübet kiigutas
 seal kuldse kätki sees, hõbedaste paelte otsas.
 Nõtkusid hõbeõrred, kuldne kätki kõlises.
 Pilved liikusid, taevas kiikus, taeva kaaned kõikusid
 seda tuld hallitades, valge-kübet kiigutades.
 Piiga tuld hallitas, valge-kübet kiigutas,
 sättis tuld sõrmedega, sädemekest kohendas:
 tuli kukkus tuimal käest, sättijal sõrmede vahelt.
 Taeva rebenesid reiad, ilma sisse löid lõhed.
 Kargas tulekübeke, sähvatas punane säde,
 läigatas läbi taevaste, pudenes pilvede vahelt
 läbi üheksa taeva, läbi kuue kirju kaane.

Ütles vana Väinämöinen: «Vend sepp Ilmarinen,
lähme vaatame järele, vaatame, kas saame teada,
mis tuli see tuline, mis valgus see välgatas
ülemistest taevastest alla emale maale;
ehk see oli sõõrik kuu, ehk oli pöörik päev!»
Läksid mehed kahekesi, astusid, aru pidasid,
kuidas sinna kohta saada, sinna paika pääseda,
kuhu see tuli pudenes, valgesäde välgatas.

Jäi jõgi meeste ette, lai nagu lausa meri.
Seal siis vana Väinämöinen hakkas paati tahuma,
metsakõrves kõlksutama. Aga sepp Ilmarinen
tegi kuusepuust mõlasid, männist tegi aerusid.
Nii sai paadike valmis, tullidega, aerudega.
Mehed viivad paadi vette, sõuavad ja jõuavad
seda Neva jõge mööda, ümber Neva jõe neeme.
Ilmatar, ilus piiga, ilma kõige vanem tütar
astus nendele vastu, küsis nõnda, päris nõnda:
«Mis mehi te olete, kuidas teid kutsutakse?»
Ütles vana Väinämöinen: «Meremehi me oleme,
mina vana Väinämöinen, tema sepp Ilmarinen.
Ütle, mis soost sina oled, kuidas sind kutsutakse!»
Naine kostis sedaviisi: «Olen naistest kõige vanem,
vanem ilma piigadest, ema enne kõike teisi,
kel on viie naise vägi, kuue mõrsja kenadus.
Kuhu te, mehed, lähete, kuhu, taadid, astute?»

Ütles vana Väinämöinen, ise kostis, nii kõneles:
«Meil on tuli kustunud, meil on valgus vaibunud,
nädal on oldud tuleta, pesitsetud pimedas.
Nüüd on meil nõu valmis minna tuld otsima,
mis on taevast kukkunud, pilvedest pudenenud.»

Naine kostis sedaviisi, ise ütles, nii kõneles:
«Tuld on raske üles leida, valget on vaev pidada.
Juba on tuli kurja teinud, valge paha sünnitanud!
Kukkus see tule kübeke, pudenes punaraasuke
paigas, mis Looja loonud, ilma Ukko ise seadnud
läbi tasase taeva, läbi ilma ilusa,
läbi umbse unkaaugu, mööda kuiva harjapalki
Tuuri uhiuude tupp, Palvoise laeta taresse.

Kui sai tuli sinna tulnud, Tuuri uhiuude tupp,
hakkas pahale tööle, kukkus tööle nurjatule:
rikkus tütarlapse rinnad, näppis nännid neidudel,
põletas poja põlved, peremehe habeme.
Ema lapsukest imetas kitsukese kätki sees;
kui tuli sinna sai, seal tegi kõige halvema:
põletas lapse kätki seest, ema rinnad mõlemad.
See laps läkski Manale, pojake läks Toonelasse,
eks oli loodud surmale, oli kutsutud kaduma
punase tule piinades, valge vaevade käes.

Ema aga teadis enamat,   ema ei läinud Manale,
tema teadis tuld manada,   oskas valget vaigistada
läbi peene nõelasilma,   kaudu kalgi kirvesilma,
läbi kuuma tuuraputke,   põllupeenarde peale.»
Vaga vana Väinämöinen   ise kiirustas küsima:
«Kus see tuli sealt läks,   kuhu kübeke kihutas
Tuuri põllupeenra pealt;   kas läks metsa või merele?»

Naine vastas, naine ütles,   ise kostis, nii kõneles:
«Kui see tuli sealt taganes,   valge minema veeres,
palju maid ta põletas,   palju maid ja palju soid;
viimati veeres vette,   Alue järve lainettesse:
see löi tules põlema,   leekides lõkendama.

Kolm korda suvisel ööl,   üheksa korda sügiseööl
kerkis kuuselatvadeni,   kargas üle kallaste
kurja tule palavas,   valge lõõma väes.
Kallas kalad kuivale,   ahvenad rannamaale.
Kalad jäid vahtima,   ahvenad aru pidama,
kuidas olla ja elada;   ahven itkes oma aitasid,
kalad kodukambreid,   kiisad kivilossisid.

Läks siis ahven küürusselg   tulesädet tabama:
ei saanud ahven ühtegi.   Nüüd läks sinine siig:
ära ta sõi sädeme,   alla neelas kübekese.
Vakka jäi Alue järv,   kallas kallastelt tagasi
jälle vanasse paika   ainsa suvise ööga.
Läks veidike aega: tuli häda neelajale,
valu alla ampsajale,   tuhud tule sööjale.

Seal ta ujus, seal ta oigas,   ujus päeva, ujus teise
siiasaarte servi pidi,   laiu lõhelahtesid pidi,
tuhande neeme ninas,   saja saare kaenla all.
Iga neem andis nõu,   iga saar seletas:
«Ei ole vaeses vees,   halvas Alue järves
selle kala neelajat,   õnnetukese õgijat,
keda see palav piinutab,   tulevalge vaevab.»

Kuulis sest herk hõrnas,   neelas alla sinise siia.
Läks veidike aega: tuli häda neelajale,
valu alla ampsajale,   tuhud tule sööjale.
Seal ta ujus, seal ta oigas,   ujus päeva, ujus teise,
lõhelahtede vahel,   kalahaua-kambrites,
tuhande neeme ninas,   saja saare kaenla all.
Iga neem andis nõu,   iga saar seletas:
«Ei ole vaeses vees,   halvas Alue järves
selle kala neelajat,   õnnetukese õgijat,
keda see palav piinutab,   tulevalge vaevab.»

Tuli siis hele havi,   neelas alla hergu hõrna.
Läks veidike aega: tuli häda neelajale,
valu alla ampsajale,   tuhud tule sööjale.

Seal ta ujus, seal ta ohkas, ujus päeva, ujus teise
linnulaidude vahel, kajakakivide kõrval,
tuhande neeme ninas, saja saare kaenla all.
Iga neem andis nõu, iga saar seletas:
«Ei ole vaeses vees, halvas Alue järves
selle kala neelajat, õnnetukese õgijat,
keda see palav piinutab, tulevalge vaevab.»

Vaga vana Väinämöinen ja see sepp Ilmarinen
kudusid nooda niinest, keerutasid kadakast;
värvisid pajuveega, köitsid remmelga koorega.
Vaga vana Väinämöinen ajas naised noodale.
Läksid naised noodale, õekesed õngitsema.
Seal nad sõudsid, seal nad jõudsid, neemest neeme, saarest saarde,
lõhelaidude lähedalt, siiasaarte serva alt
ruskesse roostikku, kaunite kaislate vahele.

Küll püüti, küll pingutati, küll veeti, nähti vaeva.
Nuripidi pööras nooda, vääripidi vedas võrgu:
ei saanud seda kala, keda võistu püüti.

Velled veeresid vee pääle, mehed läksid noodale.
Küll püüti, küll punniti, küll veeti, venitati
lahesus, laidude vahel, Kaleva kivikaridel:
ei saa sealt seda kala, mida taga aetakse.
Ei tulnud heledat havi vaesest lahe veest,
ei suure selja päält: kalad väiksed, võrgud harvad.

Juba kalad kaebavad, havi kurdab havile,
siig küsib säinalt, lõhi teise lõhe käest:
«Kas on koolnud kuulsad mehed, kadunud Kaleva pojad,
linanooda tirijad, võrgupaelte vedajad,
suure mütaga müttajad, pika varda vajutajad?»
Kuulis vana Väinämöinen. Ise sõnas sedasi:
«Ei ole surnud need mehed, kadunud Kaleva rahvas.
Üks suri, kaks sündis, kel on mütag paremad,
vardad vaksa pikemad, noodad kaks korda kangemad.»

Soome keelest JAAN KAPLINSKI

EFRAIM ALLSALU. Paul Ariste

(Õli) 1985

ENN PÕLDROOS. Jaak Kangilaski portree

(Õli) 1985

Ants Saar

DIALOOG ISEENDAGA

Dialoog iseendaga pole «Loomingu» jaoks väljamõeldud kena vormivõte oma seisukohtade õigustamiseks ja teise poole väljanaermiseks, enda erudeerituse ja vastase rumaluse demonstreerimiseks. Dialoogis iseendaga on väitlejad võrdsed.

Oli aeg, mil vaidlust iseendaga peeti arutleja nõrkuse ja kindlate seisukohtade puudumise tunnuseks, iseendaga vaidlejas nähti kõiges kahtlejat ja üldse lõhestatud hingega inimest. Ometi on niisugune sisevaidlus mõtlemise, ja just uut moodi mõtlemise eeldus. Igale tõe väljaütlemisele tribüünil või ajakirjanduses peab eelnema dialoog iseendaga.

Olen kindel, et praegugi peavad vaidlust iseendaga miljonid inimesed meie maal, kõrgemal ja madalamal tasemel, sest selline arupidamine on iseloomustav pöördelistele perioodidele. Nii oli 1940. aasta juunipäevadel, oli viiekümnendate lõpul ja kuuekümnendate algul, mil mitmed sõnavõetud ajakirjanduseski olid pealkirjastatud nii nagu minu tänane. Kuid küllap oli seda liiga vähe, muidu poleks praegu vajadust ikka ja jälle tagasi tulla tollaste sündmuste interpreteerimise juurde, poleks juhtunud, et dogmatismi ja vulgaarsotsioloogia vastu peetud võitluses heideti koos tarbetu ja takistavaga aia taha ka mõnigi ammu läbiproovitud tõde.

Me peame aru iseendaga. Mida rohkem, seda parem. Ainult nii saab ära hoida arengupendli kõikumist ühest piirseisundist teise, äärmuslikke või siis poolikuid järeldusi. Ja selles pole midagi imelikku. Pöördelisi perioode on alati iseloomustanud vanaga harjunute vastuseis. Kevadise sulaga tekkinud suurvees ujub esimesena pinnale kergekaaluline, hulpides voolus, kuni lõpuks kusagil kaldale lennutatakse.

Pole mõtet teha illusioone, nagu oleks praegu teisiti, kuigi ma pole kuulnud, et keegi seaks kahtluse alla ühiskonna arengu kiirendamiseks kavandatu. Kuid üldises heakskiidusuminas näen ka aplodeerijaid, kes tava kohaselt on harjunud kõike ülevalt poolt tulevat heaks kiitma ja teevad seda praegugi. Mehaaniliselt. Näen ka niisuguseid, kes kaasa löövad hingitseva lootusega, et varsti too kiirendamise ja uuendamise kampaania lõpeb ja siis võib jälle vanaviisi elada.

Siiski on enamuses need, kes muudatuste vajalikkust olid märganud juba varem, kes sellest on rääkinud omavahel, aga ka tõusnud kõnetooli ja kirjutanud trükisõnas. Nende jaoks tähendab uut moodi mõtlemine tegelikult vana jätkamist, enesega arupidamist uuel, kõrgemal tasandil. Küllap on põhjust kõike praegu toimuvat nimetada realistlikuks optimismiks, kuigi eeskätt näeme asju, mis on jäetud tegemata või lahendatud vääralt ning endastmõistetavaks on saanud kriitiline ja enesekriitiline suhtumine.

Kuid alati on leidunud nõrganärvilisi, kes tõe näkku vaadates on sattunud hüsteerikasse, kes pole õigesti osanud hinnata toimuvat, ja alati on olnud väikekodanlikke kõrvaltvaatajaid. Just nende seast tulevad hiljem tagantjärele targad ja pihkuitsitajad.

Hiljuti sain kirja inimeselt, keda ma üldse ei tunne. Lugenud «Loomingust» nr. 3 mu kirjutist «Suvepuhkuse ajal», tundis ta vajadust mulle pihtida. Meil praegu valitsevast kriitikapaatosest, vigade esiletoomisest ja uuenduste vajadusest oli ta teinud järelduse, et kõigele senisele tuleb kriips peale tõmmata ja alustada kõike uuesti. Miks siis muidu on vaja muuta juhtimisstruktuuri, ümber korraldada demokratismi ja tsentralismi vahet, innustada kohapealset initsiatiivi.

Kiri sundis mind taas kätte võtma Lenini Oktoobri-järgseid teoseid, otsima üles kohti, milles ta räägib, et uue ühiskonna ülesehitamine on alati raskem kui vana võimu kukutamine. Sundis mõtlema meie ühiskonna ülesehitamise etappidele.

Oli sõjakommuun ja sellele järgnev uus majanduspoliitika NEP. Ka siis leidis inimesi, kes toimuvat ei mõistnud, kes süüdistasid Leninit sotsialismi positsioonide käestandmises. Ja neid, kes läksid kaasa väikekodanliku stiihiaga ja sinna uppusidki. Ka nüüd kuulsin ühes raadiofoorumis esitatud küsimust: «Mida ma pean tegema, et saada kolhoosilt talu?» Vajadusest arendada väiketootmist kolhooside ja sovhooside ääremail oli küsijale juba külge hakanud «oma talu» mentaliteet.

.Kriitika kriitikaks, aga saavutatut olematuks teha ei saa. Meie vabariigis kas või seda, et masinatraktorijaamade likvideerimine ja põllumajandussaaduste hinnapoliitika muutmine tõstis siin kolhoosid jalga dele.

Oma majanduse ja üldse juhtimise struktuuri täiendamine ning parandamine vastavalt vajadusele ei tähenda veel ummikut. Ummik tuleb siis, kui pikka aega muudatusi ei tehta, kui ei märgata, et täismeheikka jõudnud tehnika ja tootmine on välja kasvanud planeerimise ja finantseerimise põlvpükstest, mis ömmeldud mitukümmend aastat tagasi.

Arupidamisele iseendaga sundis ka teine väide tollest kirjast. Inimene oli korralikult läbi lugenud ja ritta seadnud kõik ajalehesõnumid, mis rääkisid juhtivtöötajate ja parteiliikmete ebaväärikast käitumisest, seaduserikkumistest, ametiseisundi kuritarvitustest. Tundub, et kirja autor pole ainuke, kes sääraseid fakte kogub. Trükisõnaski on ilmunud mõtteavaldusi, milles nõutakse partei puhastamist, partei liikmepiletite ümbervahetamist jne. jne.

Pöördun uuesti Lenini poole. Tema hoiatas juha nõukogude võimu esimestel päevadel, et parteile võivad külge kleepuda karjeristid, kes partei liikmepileti taha varjudes tahavad uut võimu kasutada omakasu-püüdlikel eesmärkidel. Tollal oli see uus nähtus, sest pörandaalusele parteile külgekleepijaid polnud. Niisugune oht varitseb vaid võimulolevat. Alati on inimesi, kes kaasajooksikuna loodavad teha järgmist sammu oma ametiredeil.

Ma mõistan nende kibestumist, kes kommunistis näevad kuuma südame, külma pea ja puhaste käte ideaali. Kuid häda pole selles, et me praegu heidame rämpsu parteist välja ja kõigest ka avalikult räägime. Viga oli, et me seni küllaldaselt ei kontrollinud iga kommunisti tööd ja käitumist, olenemata tema ühiskondlikust seisundist või kohast ametiredelil.

Saksamaa Sotsialistliku Ühtsuspartei XI kongressil peetud kõnes ütles NLKP Keskkomitee peasekretär Mihhail Gorbatšov:

«Mõnikord küsitakse: kas me ei ole mitte enesekriitikaga üle pingutanud, kas me ei toida sellega antikommunistlikku propagandat? Oleme veendunud, et ei ole üle pingutanud. Nii K. Marx kui ka V. I. Lenin õpetasid, et revolutsioonilise partei edu moodsapääsmatu tingimus on kriitiline suhtumine on tegevusse. Seda juhtmõtet me oleme püüdnud järgida ning oleme pälvinud kommunistide, kogu nõukogude rahva täieliku toetuse.

Saavutatatu realistlik hinnang oli lähtepunktiks konstruktiivse programmi esitamisele.»

Niisiis — eelkõige saavutatatu realistlik hinnang ja sellest lähtudes konkreetne tegevusplaan. Riiklikus ulatuses, töökollektiivides ja iga inimese enda töödes-tegemistes. Nii üks kui teine nõuab iseendaga arupidamist: kuhu oleme jõudnud, mida kaasa võtta, mida maha jätta ja kuidas edasi minna. Eks minuvanused mäletavad ju veel aega, kui kõike, mis olnud enne 1940. aastat, peeti igandiks, oli see siis kultuurrohumaa või kesapõld. Nooremad mäletavad, kuidas viiekümnendate aastate lõpu ja kuuekümnendate alguse võitlustuhinas nähti sõjajärgsete aastate poliitilises ja ühiskondlikus mõtlemises vaid musta maad. Nüüd peaks meie ühiskond olema küllalt mehistanud ja varustatud minevikukogemustega, et mitte enam korrata vigu.

Kuidas aga ikkagi on konstruktiivse algega meie igapäevastes tegevustes ja nägemistes? Taas kord loen sõnu «on vaja korraldada», «on

vaja muuta». Sageli on need vaid deklaratsioonid või kõrgematelt partei-foorumitelt teadaoleva ümberjutustamine oma sõnadega. Tegemist pole vähese ajakirjandusliku professionaalsusega, vaid suhtumisega, mõtle-mise stampidega.

On saanud tavaks, et majandi juht loetleb üles meie põllumajandus-masinate kõik puudused, räägib, kuidas kombainer või traktorist peab uut masinat kuu aega putitama, enne kui saab minna põllule, et puudu-vad vajaminevad haakeriistad. Ja tavaliselt lõpeb niisugune sõnavõtt hüüatusega: «Meie kollektiiv oskab ja tahab töötada kommunistlikult, antagu selleks vaid võimalus ja tasustatagu vääriliselt.»

Hakkad aga seda peaaegu kommunistlikult töötavat kollektiivi lähe-malt vaatlema... Kümme paremat mehhanisaatorit teevad ära üle-jäänute töö. Traktor sõidetakse lohakusest puruks. Kümnekond meest jäävad juhilubadeta, sest ronisid purjuspäi rooli. Kui võtaks kätte ja teeks statistikat, mis on mehhanisaatorite põuas rõhkem süüdi, kas ebaõiglane tasustamine või autoinspektsiooni hoiuleantud load? Ja väliselt uutmoodi mõtlev juht (näete, kui julgelt ta kõik puudused esile toob!) osutub tege-likult üsna vanamoeliseks. Ta on harjunud, et kõige parem kaitse on pealetung ja süü teiste kaela veeretamine. Ta teab — eelkõige tuleb nõuda, et ülevaltpoolt antaks.

Nõuda muidugi tuleb. Kuid kas ei alga uutmoodi mõtlemine just küsi-musest: aga mida saaksin mina ise ja minu töökaaslased paremini teha? Saamise-mentaliteedist on vaid üks samm järgmise küsimuseni: öelge, mismoodi ma pean hakkama uutmoodi mõtlema?

Olen kuulnud rääkimas ka noortejuhte. Nad loevad üles kõik, mis takis-tab noorte vaba aja veetmist ja kasvatustööd. Puuduvad kultuurikompleksid, saalid. Staadionid on korrast ära. Noor inimene ise kurdab, et juba ammu pole organiseeritud teatrite ühiskülastusi, rahvarallit või midagi muud. Aga kas ei võiks ükskord minna teatrisse ka ilma organi-saatorita või teha tervisejooksu metsaserval ilma treeneri juuresolekuta? **Kui kasutaks paremini ära neid võimalusi, mis meil on?**

Kultuurikomplekside püstitamisega läheb ju aastaid. Ja kui oodata käed rüpes, võib juhtuda, et neid ei kerkigi. Tehastes alles planeeritakse tagavaraosade, haakeriistade ja muu tootmise laiendamist. Aga põllule tuleb minna juba praegu, 1986. aasta kevadel.

Lisaks uutmoodi mõtlemisele ja uutmoodi rääkimisele on vaja ka uut-moodi tegutseda. Kritiseerimise kõrval oleks ootuspärane senisest suurem positiivne alge.

Aga kuidas töötada uutmoodi, kui ümberringi võimutseb veel vana? Uusi seadusi ja eeskirju alles töötatakse välja, kehtivatest eeskirjadest kinnipidamist aga jälgib rahvakontroll ja muud järelevalveorganid. Õiguste ja kohustuste vahekorrad on üsnagi sassis. Ja taas tekib dialoog iseendaga: mida mina siin teha saan? Kus on piirjoon, mis lahutab vana-nenud eeskirjadest vajalikku üleastumist ja võimu kuritarvitamist? Mis-suguses piiripunktis muutub arukas tegutsemine kõiki eeskirju eiravaks anarhismiks? Ja kas tabavad õiget piiripunkti need, kes on seatud andma hinnangut mu tegevusele?

Need ja paljud teised küsimused keerlevad praegu küllap iga juhi sise-väitlustes. Ent uus ja vana võitleb täna igas inimeses. On ju tõsiasi, et tun-duvalt kergem on muuta igasuguseid struktuure, ehitada kultuuri- ning spordikomplekse ja koguni terveid linnu, kui muuta inimestes juurdunud põhimõtteid. Kõige suuremaks võiduks nimetatakse inimese võitu ise-enda üle.

Ma ei hakka otsima näiteid kaugelt. Just neil päevil ajasin taga mulle majapidamises hädavajalikku nublakat, mida kaupluselettidelt vaid harva leida. Võtsin ette telefoniraamatu ja hakkasin sõrmega vedama mööda kaupluste telefoninumbreid. Sõrm peatus seal, kus teadsin tööta-vat üht oma ammust tuttavat. Ei, mitte selleks, et temalt midagi välja norida. Ma tahtsin lihtsalt saada tarvilikku informatsiooni. Anonüümse informaatori vastused on ju nii napolisõnalised — ei ole, ei tea, midagi ei tea.

Ja jälle asun dialoogi iseendaga. Kus lõpeb inimlik suhtumine, kui kaugele võib ulatada sõbrakätt ja kus algab tutvuse kuritarvitamine?

Keegi ei eita ju sõprust, sõprus aga tähendab ka abistamist, olgu tege- mist isiklike või ettevõtet puudutavate probleemidega. Tean juhte, kes selles hirmus on üldse loobunud sõprus- ja tutvusringkonnast, vähemalt oma asutuses. Aga on see õige? Pealegi hõõrutakse niisugusel juhtumil nina alla seltsimatust, endassetõmbumist, kollektiivist eemaldumist. Need pole sugugi vähese tähtsusega asjad, ükskõik missugusel ameti- redeli pulgal inimene asub. Ja ega sellise eraldumisega ikkagi ei likvideeri oma sümpaatiad ja antipaatiad. Nähtavasti on siingi igal konkreetsel juhtumil vaja sisedialoogi teemal: kus lõpeb sümpaatia ja algab soosi- mine, millal võib öelda, et antipaatiast on saanud ebaobjektiivne käitu- mine.

Eelnevaga on tihedalt seotud inimlikud vahekorrad ja üksteisemõist- mine, humaansus. Ta on tore ja sõbralik, ei ütle kunagi kurja sõna, saab kõigiga hästi läbi, ta armastab inimesi. Umbes niisugune hinnang antakse hea juhi või üldse hea inimese kohta. Põhjalik kõnelus huma- nismist, usaldusest ja usaldamatusest toimus ka eesti kirjanike äsja- lõppenud kongressil. Ja ometi ei saa ma lahti tundest, et mõnigi kord jutlustame humanismi sildi all kõige andestamist, usaldamist aga mõis- tame lahtiütlemisena igasugusest kontrollist.

Armastus ja ilu on suurepäraseks asjad. Kuid neid tuleb osata kaitsta. Kui vaja, siis ka karmilt karistada neid, kes tungivad kallale asjadele, mida kalliks peame. Inimest tuleb kaitsta ühiskonnas toimuvate ebard- like nähtuste vastu, kuid ka ühiskonda tuleb kaitsta väärastunud inimeste eest. Vastasel korral jääksid jutud humaansusest ja armastusest tühiseks, tarbetuks lobisemiseks. Midagi pole teha, ka karmus ja karistamine kuulub humanismi juurde, samuti kui on kaksikvennad armastus ja vihkamine.

Kirjanike kongressi kolme päeva jooksul kõneldi päris palju kirjaniku missioonist uut aastatuhandet vääriva inimese kasvatamisel, sest «estee- tiline alge hingestab tööd üha rohkem, ülendab inimest, kaunistab tema igapäevast elu». Nii on öeldud NLKP uues programmis.

Kuid sealsamas on ka kirjas, et kunsti ja kirjanduse ülesanne on kaasa aidata ideelisele rikastamisele ja kõlbelsele kasvatamisele. Eetikata pole esteetikal mõtet. Ilu ükspäinis ei aita. Ka roosikasvataja võib olla kurja- tegija ning lähiminevikust on teada massimõrvareid, kes olid kaunite kunstide nautijad. Võidelda tuleb mitte ainult kirjanduse esteetilise hal- luse, vaid ka ideelageduse ja maailmavaatelise kõigesöövuse ilmingute vastu. Kahjuks räägime partei programmi sellest osast tunduvalt vähem.

Romain Rolland kirjutas «Jean-Christophe'i» viimase kõite eessõnas oma kaduva sugupõlve kurbmängust, põlvkonnast, kes oli võtnud endale inimese võimeid ületava koorma — ümber luua terve maailm. Kõlblus, esteetika, usk, kogu inimkond. Ta kirjutas seda 1912. aastal. Vahepeal on maailmas paljugi muutunud. Kuid ikkagi seisab kirjaniku ees maailma- parandaja ülesanne, nüüdki on ülesandeks muuta paremaks terve maailm ja inimkond. Taas kõlblus, eetika, ideoloogia.

Ja keegi pole andnud õigust neist ülesannetest välja noppida vaid üht osa.

... Dialoogid iseendaga jätkuvad. Jätkuvad ka aastal 2000, sest aeg veeretab teele uusi probleeme. Ja see on arengu parim tunnus.

Ivar Raig

VARIMAJANDUS

SISSEJUHATAVAD MÄRKMED

NLKP Keskkomitee poliitilises ettekandes NLKP XXVII kongressile nenditakse, et majanduse juhtimine vajab pidevat täiustamist. Ent praegu on olukord niisugune, et osaliste parandustega piirduda ei saa — on vaja radikaalset reformi.

Pole kahtlust, et meie majanduse põhilülks on ja jääb riiklik suur-ettevõte. Kuid see veel ei tähenda, et väikeettevõtete ja individuaalmajapidamiste võimalustesse võiks suhtuda hoolimatult. Sellele vihjas M. S. Gorbatšov oma ettekandes mitmel korral: «Nagu kogemused näitavad, on tehniliselt hästi varustatud väikeettevõtetele paljudel juhtudel omad eelised. Nad võivad kiiremini ja paindlikumalt arvesse võtta tehnoloogilisi uuendusi, nõudluse muutusi ning operatiivsemalt rahuldada vajadusi väikeseriates ja tükiviisi valmistatava toodangu järele, kasutada paremini vabu tööjõuressursse, eriti väikestes linnades.»¹

Individaalmajapidamise probleeme käsitledes ütles M. S. Gorbatšov: «On tunnustatud vajalikuks rakendada juba lähemal ajal lisaabinõusid, mis on sihitud priileivasööjate, sotsialistliku omandi riisujate ja altkäemaksuvõtjate vastu [- -]. Ent tõkestades mittetöiste tulude saamist, ei tohi lubada, et heidetaks varju neile, kes ausa tööga teenivad lisisissetulekuid. Veel enam, riik hakkab kaasa aitama elanikkonna nõudluse rahuldamise ja teenuste mitmesuguste vormide arengule. Tarvis on tähelepanelikult läbi vaadata ettepanekud, mis puudutavad individuaalse tööse tegevuse korrastamist. Mõistagi peavad niisugused tööliigid olema täielikult ühitatud sotsialistliku majandamise põhimõtete ja rajanema kooperatiivsel alusel või sotsialistlike ettevõtete ja sõlmitud lepingutel. Ühiskond ja elanikkond ainult võivad selle läbi.»²

Kongressil rõhutati korduvalt, et majanduse ümberkujundamisel tehtavas töös on nüüd tähtsam kui kunagi varem tugineda teadusele. Elu nõudmistest lähtudes on tarvis uut moodi vaadata mõningatele teoreetilistele ettekujutustele ja kontseptsioonidele.

Nende mõtete valgusel võiks meie majandust mõneti ka teistmoodi struktureerida.

Majanduse traditsioonilises analüüsis tehakse vahet ühiskondliku ja erasektori (arenenud sotsialismi tingimustes — individuaalsektori) vahel. Kuid majandust võib struktureerida veel mitut moodi — plaanimajandus ja turumajandus, legaalne ja illegaalne majandus jne. Viimast mõistepaari meil analüüsitud pole, küll aga on teada, et seadusevastane (illegaalne) majanduslik tegevus on praegu maailmas laialt levinud. Eri-nea ühiskondliku korra ja arengutasemega riikides täheldatakse vaid selle esinemise eri vorme ja ulatust. Asjata ei osuta majandusteadlased ja teised ühiskonnateadlased illegaalse majanduse uurimisele kogu maailmas viimasel ajal üha suuremat tähelepanu.

Kodanlikud majandusteadlased tähistavad illegaalset majandamist sõnadega *shadow economy* («varimajandus»), *hidden economy* («peitemajandus»), *black economy* («must majandus»), *informal economy* («mitteametlik majandus»), *parallel economy* («paralleelmajandus»), *underground economy* («põrandaalne majandus»), *irregular economy* («korratu majandus»), *subterranean economy* («salamajandus») jms.

¹ M. Gorbatšov, NLKP Keskkomitee poliitiline ettekanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXVII kongressile. Tallinn, 1986, lk. 43.

² Sealsamas, lk. 54.

Euroopa sotsialismimaades on kasutusel mõisted «esmane majandus» (primaarne, põhiline, peamiselt ühiskonnastatud suurtootmine) ja «teisene majandus» (sekundaarne, teisejärguline, valdavalt ühiskonnastamata väiketootmine), kusjuures viimane haarab ka illegaalset, ebaseaduslikku, varimajandust. «Teisese majanduse» osaks võib olla suuremahuline registreerimata väikeettevõtlus (kodutööndus, individuaalteenindus), kuid samuti sotsialistliku omandi riisumised, juurdekirjutused jms. Ka eesti lugejale pole termin «teisene majandus» enam uus. Kumatigi on majanduse jagamine esmaseks ja teiseseks teaduse seisukohalt ebatäpne ja sobib pigem populaarsesse käsitlusse. Kui on esmane tootmine, peab olema samuti esmane jaotamine, vahetamine ja tarbimine, ent ka teisese majanduse (tootmise) puhul võib olla esmast jaotamist jne. ning vastupidi. Seetõttu on nende terminitega raske kirjeldada kogu majanduse taastootmise keerukust ja vastuolulisust.

Siiski on termin «teisene majandus» paljudele meie ühiskonnateadlastele olnud vastuvõetav. Suur osa neist tunnistab üksnes «puhta» sotsialistliku majanduse ideed, mille alusmüüriks on üldrahvalik (riiklik) omand ning tsentraalne planeerimine. Kõik, mis sellega kokku ei sobi, kuulutatakse tulevikuühiskonna lõppeesmärkide seisukohalt teisejärguliseks või isegi võõraks. Sellist mõtteviisi järgides tuleks kooperatiivsed majandusorganisatsioonid lugeda teisese majanduse koostisosaks, sovhooside ja muude riiklike majandite loomade lepinguline üleskasvatamine isiklikes abimajapidamistes aga arvata esmase majanduse alla. Seega ei anna majanduse klassifitseerimine omandivormide või planeeritavuse alusel iga kord enam soovitatavat tulemust, sest majandus on täienenud paljude «mittepuhaste» vormidega. Millises majandamise sfääris üks või teine vorm efektiivsem on, selle peaks selgeks tegema nende omavaheline majanduslik võistlus.

Kui teisese majanduse all siiski mõista kodanike väikeettevõtlust individuaalsektoris, siis pole meie eesmärk enam teisese majanduse väljasuretamine, vaid hoopis tema ratsionaalne juhtimine, põllumajanduses ja elamuehituses koguni tema arendamine. NLKP programmi uues redaktsioonis on kirjas, et toitlusressursside täiendamiseks kasutatakse kodanike abimajapidamisi ning kollektiivaiandust, korteriprobleemi lahendamisele aga peab kaasa aitama ulatuslik individuaalehitus. Ebatäiusliku reguleerimise tõttu on ka individuaalsektori majandamises veel palju ebaseaduslikku (põhimõttel mis pole keelatud, on lubatud), ent siinkohal käsitleme tema puhtillegaalseid, seadusevastaseid majandamisvõtteid. Seejuures teeme vahet sotsialistliku varimajanduse ja kapitalistliku varimajanduse vahel, sest kuigi sotsiaalne ebaõiglus seeläbi suureneb mõlemas ühiskonnas, on nende tekke- ja funktsioneerimismehhanism paljuski erinev. Me ei eksi vist kuigi palju, kui väidame, et kapitalimaades on varimajanduse leviku peamiseks tõukejõuks töötajate kasvav maksukoorem ja tööpuudus, sotsialismimaades aga disproportioonid kaubalis-rahalistes suhetes ja sellega kaasnev defitsiit.

Väga raske on määratleda varimajanduse osakaalu ühiskonnas, sest ametlik statistika seda ei kajasta ning kaugeltki mitte kõiki majanduskuritegusid ei avastata ega fikseerita. Sellepärast ei pretendeeri ka alljärgnev varimajanduse ammendavale analüüsile. Tegemist pole isegi mitte uurimistöö tulemuste esitamisega, vaid esialgse probleemipüstitusega. Jääb loota, et see ergutab avalikkust ja teadlasi käsitlema majandust kogu tema tõelises keerukuses, paljutahulisuses ja vastuolulisuses.

VARIMAJANDUS KAPITALIMAADES

Makrotasandil saab varimajandust uurida käibeloleva raha liikumisteede muutuste kaudu. See meetod rajaneb asjaolul, et mida kõrgemad on maksumäärad, seda suurem on soov maksudest kõrvale hiilida, mis omakorda suurendab nõudmist sularaha järele. Varimajandustehingutes tuleb ju maksta peamiselt sularahas, et mitte sattuda maksukogujate kontrolli alla (pangad, hoiukassad jms.). P. M. Gutmanni analüüs võimaldas fikseerida seose ringluses oleva ja hoiustatud raha suhte ning

varimajanduse vahel. Mida suhteliselt rohkem on raha käibes ja mida vähem hoiukassades, seda levinum on varimajandus ja vastupidi.³

Varimajandus etendab märkimisväärset osa rahvusliku koguprodukti tootmisel. E. Wohlersi poolt kogutud andmetel kõigub tema osatähtsus USA-s ja Saksamaa Liitvabariigis 8—12%, Kanadas ja Prantsusmaal 5—8% ning Norras ja Rootsis 6—17% piires nende riikide rahvuslikust koguproduktist.⁴

Arenenud kapitalimaades on varimajanduse kasvu täheldatud eriti alates 70-ndatest aastatest, mil ilmesid sügava majanduskriisi nähtused. Varimajanduse kasvutempo paljudes industriaalmaades ületas tunduvalt ametliku majanduse kasvu. Nii oli Saksamaa Liitvabariigis aastatel 1975—1980 tootmise nominaalkasv ametlikus sektoris vaid 7,3%, mitteametlikus sektoris aga 18,3%. Reaalkasvu näitajate osas olid vahed veelgi suuremad — vastavalt 3,5% ja 14,3%.⁵

Varimajanduse leviku ja ulatuse võrdleva analüüsiga on läänemaailmas endale nime teinud Zürichi ülikooli professorid B. Frey ja H. Weck. Uurimistega, mis põhinesid varimajanduse arengutaset kaudselt iseloomustava seitsme näitaja kompleksanalüüsil, selgus, et kõige suuremat osa etendas varimajandus 1975. aastal Hollandis ja Belgias. Suur oli tema osa ka Austrias, Itaalias ja Prantsusmaal, väike aga Inglismaal, USA-s, Soomes, Jaapanis ja Šveitsis.⁶

1980-ndatel aastatel on varimajandus kiiresti kasvanud Rootsis, Norras ja Hollandis, mõõdukat kasvu täheldatakse Inglismaal, Hispaanias, Šveitsis ja Saksamaa Liitvabariigis. USA-s, Kanadas ja Prantsusmaal aga on varimajandus püsinud endisel tasemel.⁷

Seega on majanduskriisi leevendumine mõningates kapitalimaades 80-ndate alguses aeglustanud ka varimajanduse kasvutempot. Varimajandus on kujunenud omapäraseks, kogu majandust stabiliseerivaks nähtuseks. Mida väiksem on kasv ametlikus sektoris, seda suurem on tõus mitteametlikus sektoris ja vastupidi. Paljud Lääne majandusteadlased püüavad varimajanduse kiire arenguga 70-ndatel aastatel isegi välja vabandada juhtivate kapitalimaade majanduse kasvu pidurdumist, leides, et summaarne kasv ei olnudki nii väike, kui varem välja kuulutatud. P. M. Gutmanni arvates on tegemist vaid majanduse kasvu mõõtmisvigadega.⁸ Teine tuntum Lääne varimajanduse teoreetik E. Feige leiab, et tegu pole niivõrd kriisiga majanduses, kuivõrd majandusteadlaste võimetusega varimajandust mõõta.⁹

Makroökonomilised mudelid, mis rajanevad keerulistel matemaatilistel võrranditel ja rafineeritud ökonomeetrilisel analüüsil, pakuvad inflatsiooni, majandusliku kasvu ja tööhõive muutuste kohta prognoose, mis majanduspoliitiliste otsuste aluseks on kõlbmatud. Makroökonomilised uurimised on jõudnud surnud punkti — puudub kooskõla abstraktsetele teooriatele rajatud teadusuuringute ja igapäevase majanduselu vahel.¹⁰ Et majanduslik tegevus siin traditsioonilises statistikas ei kajastu, siis pole ka selge, millisel määral aitab mõõteaparaadi täiustamine kaasa tegeliku olukorra adekvaatsele peegeldamisele. Näiteks meditsiinis on mõõte- (registreerimis-) aparadi täiustamine kaasa toonud haigestumise kasvu. Võib tekkida küsimus, kas haigestumine on tõesti kasvanud või on asi üksnes paremas mõõteaparaadis. Analoogi-

³ P. M. Gutmann, The Subterranean Economy. — «Financial Analysis Journal» 1977 (november-detsember), lk. 64—69.

⁴ E. Wohlers, The Shadow Economy — An Expanding Field of Activity. — «Inter Economica» 1984, nr. 5, lk. 216.

⁵ D. Cassel, The Growing Shadow Economy: Implications for Stabilization Policy. — «Inter Economics» 1984, nr. 5, lk. 220.

⁶ B. S. Frey, H. Weck, Estimating the Shadow Economy: a «naive» approach. — «Oxford Economic Papers» 1983, nr. 1, lk. 23—44.

⁷ B. S. Frey, H. Weck, What Produces a Hidden Economy? An International Cross-section Analysis. — «Southern Economic Journal» jaanuar 1983, nr. 49, lk. 822—832.

⁸ P. M. Gutmann, Statistical Illusions, Mistaken Policies. — «Challenge» 1979, nov./dets., lk. 14—17.

⁹ E. L. Feige, How Big is the Irregular Economy. — «Challenge» 1979, nov./dets., lk. 5—13.

¹⁰ E. L. Feige, Den dolda sektorns tillväxt — 70-talets ekonomiska problem in nytt ljus. — «Ekonomisk Debatt» 1980, 8. kd., lk. 570—589.

liselt võib arutleda ka varimajanduse puhul. Kuid siin on oht nii varimajanduse osa ületähtsustamiseks kui ka alahindamiseks, sest varimajandust on tunduvalt raskem piiritleda ja fikseerida kui haigust.

Varimajanduse leviku täpsemad uuringuid on kapitalimaades tehtud majanduse mikrotasandil — elanike büdžetiuuringute ja sotsioloogiliste küsitluste teel. Arenenud kapitalimaades võib nende alusel väita, et sissetulekute allikana on varimajandus seal levinud massiliselt.

1980. a. Norras korraldatud uuringuga fikseeriti, et varimajandusest sai sissetulekuid 18% elanikest (vanemad kui 15-aastased). 26% elanikest väitis, et nad kasutavad mitteametlikus majandussfääris töötavate isikute teenuseid. Kokku oli 37,5% Norra elanikkonnast seotud varimajandusega kas ostjatena või müüjatena.¹¹

On selge, et kapitalimaades varimajandus aasta-aastalt kasvab, muutes sealse ühiskonna orgaaniliseks osaks. Sellel on tõsised majanduslikud ja sotsiaalsed tagajärjed: väheneb majanduse juhitavus, sest makrodünaamilised prognoosid on süstemaatiliselt moonutatud, kasvab tööpuudus, suureneb elatustaseme ja elulaadi diferentseeritus, laostub elanike moraalne pale (laieneb arusaam, et ka varimajandus on äraelamiseks kõlblik) jne.

Üha rohkem võtab varimajandusest osa noori. See on ka igati loogiline, sest noorte osa ametlikult töötute hulgas on suur. Mõnigi kord noored isegi eelistavad tegutsemist varimajanduses töötamisele legaalses ettevõttes, sest seal võivad maksud röövida palgast 50% ja rohkem. Sellepärast on teenuste hinnad varimajanduses enamasti kuni 40% harilikest hindadest madalamad,¹² mis omakorda teeb varimajanduse külgetõmbavaks ka tarbijate teatud kontingendile.

Tinglikult võib kapitalimaade varimajanduse jaotada järgmisteks struktuurielementideks: 1) illegaalne lisatöö legaalsel põhitöökohal; 2) illegaalne eraettevõtlus traditsioonilise tootmise ja teeninduse sfääris; 3) raha väljapressimine, altkäemaks, korruptsioon jms. äritehingutes; 4) narkootikumide tootmine, prostitutsioon jms.; 5) organiseeritud röövimine, vargus.

Varimajanduses osalejad võib jaotada kodanikeks, kes tegelevad varimajandusega pidevalt, kellele see on ainus või põhiline sissetulekuallikas, ning kodanikeks, kellel see on episoodiline või juhuslik. Viimaste hulgas leidub neid, kes selles isegi teadlikud pole. Kapitalistliku eraettevõtluse puhul ei pruugi ju klient teada, kas kaup, mida ostetakse, läheb arvesse müüja maksustatava sissetulekuna või mitte.

Raha väljapressimist, altkäemaksu, prostitutsiooni jm. eristab teistest varimajanduse võimalustest see, et ohvril või asjaosalisel on tavaliselt teada, et tegemist on varimajandusega, kuid ta läheb sellega tahtlikult või ka tahtmatult kaasa. Sellist laadi varimajandustehingutesse astuvad sageli immigrandid, et suurendada oma majanduslikku iseseisvust ja saavutada tunnustust kas või teatud osa kohalike elanike hulgas.

Vähearenenud kapitalimaade varimajanduse üks tunnusoone on posijate, šarlatanide jms. lai levik. Posijad ja teised imearstid pakuvad ime-rohtusid, sageli neid, mis narkootiliste või teiste mürgiste ainete sisalduse tõttu on ravimitena ametlikult keelatud. Posijateks võivad olla isegi diplomeeritud arstid, kellelt meditsiinikomisjon on võtnud arsti kutse.

Varimajanduse eksisteerimisele ja levikule pole kapitaliriikides seni rohtu leitud. Maksuamet on tugevdanud kontrolli tuludeklaratsioonide täitmise üle, kuid tänu turukonjunktuuri kiirele muutumisele leiavad ettevõtjad alati võimalusi oma tegelike sissetulekute varjamiseks. Väga raske on maksustatavat tööhulka kindlaks teha moodsate käsitöötoodete puhul, sest käsitööd saab varjata vaba aja veetmise ja hobiga tegelemise sildi taha. Sama lugu on ehitustööstusega. Näiteks Rootsis arvatakse, et ehitustööl ulatub nn. must töö umbes 15%-ni maksustatud tööajast.¹³

Varimajanduse tõkestamiseks ei piisa kõlblus- ja moraalireeglitest

¹¹ J. T. Klovland, A. J. Isachsen, S. Strøm, The Hidden Economy in Norway. The Underground Economy in the United States and Abroad. New York, 1982, lk. 210.

¹² E. L. Feige, tsit. teos.

¹³ I. Hansson, Sveriges svarta sektor — «Ekonomisk Debatt» 1980, 8. kd., lk. 599.

ega isegi mitte vastavatest seadusandlikest aktidest. On kujunenud oma-moodi nõiarüng: monopolide kasumiiha ja riigikassa defitsiit ei võimalda makse oluliselt vähendada, tarbija aga tahab saada odavat kaupa ja odavaid teenuseid. Monopolid ja moraalitud tarbijad suruvad varimajanduse nõiarataste pedaalidele tugevamalt, kui kõlblusnormid seda peatada suudavad.

Maksudest kõrvalehoidvate kodanike arv kasvab eelkõige väikeste eraettevõtjate näol. Töö varimajanduse ettevõtetes on enamasti vähem-produktiivne kui spetsialiseeritud, optimaalse suurusega legaalses ettevõtetes, samuti kaotab varimajanduses töötaja suure osa sotsiaalhooldussüsteemi hüvedest — haigus-, lapsehooldus-, õppepuhkustasud jms., halveneb töökaitseolukord ja tööaja kasutamine ning pidurdub kvalifikatsiooni tõus.

Mõned sealse töölisliikumise ideoloogid peavad teatud arenenud kapitalimaid oma mahuka sotsiaalabisüsteemiga lähedasteks sotsialistlikele. Selliste vaadete revisionistliku olemuse paljastamiseks saab edukalt kasutada ka varimajanduse arenguloogikat.

Pikapeale kahandavad kõrged maksud, mis on sotsiaalhooldussüsteemi alus, inimeste huvi töö vastu legaalses majanduses. Maksumäärade alandamine aga toob kaasa sotsiaalkulutuste vähendamise ja sotsiaalse ebavõrdsuse suurenemise. Ei jää üle muud kui jälle tõsta makse. Nii et nokk kinni — saba lahti.

VARIMAJANDUSE ILMINGUD SOTSIALISMIMAADES

Varimajanduse mõiste meie ühiskonna nüüdisprobleemide käsitlemisel võttis ühe esimesena kasutusele NSVL TA akadeemik T. Zaslavskaja.¹⁴ Varimajandust (v. k. «теневая экономика») võib esineda nii ühiskondlikus kui ka individuaalsektoris. Esimesel juhul on varimajanduse ilminguteks letialune kaubandus, pistis, juurdekirjutis, ametialase positsiooni kuritarvitamine, sotsialistliku omandi riisumine jms. Teisel juhul on tegemist peamiselt keelatud kodu- ja käsitöõndusega ning nn. haltuuraga, kus tööd tehakse kõrgendatud hindadega.

Nagu juba mainitud, on sotsialismi tingimustes peamine varimajandust soodustav tegur tootmisvahendite, tarbekaupade ja teenuste defitsiitsus. Ainuüksi elutarbelises teenindamises on spetsialistide hinnangul elanike rahuldumata nõudlus meie maal 5,5 miljardit rbl. aastas,¹⁵ rääkimata tarbekaupade defitsiidist. Varimajanduse areng viib selleni, et isegi sotsialistlikud tootmisettevõtted lülitavad «naturaalsesse vahetusse» mitte üksnes oma toodangu, vaid ka hangitud tootmisvahendid, mille hulgas on ressursse, mis hakkavad pretendeerima üldise ekvivalendi rollile — liha, tsement, torud jne.

Defitsiit omakorda on tingitud põhilise tootliku jõu — tööjõu ebapiisavast materiaalsest ja moraalsest stimuleerimisest ning kogu majandusmehhanismi madalast efektiivsusest. Mitteküllaldane materiaalne stimuleerimine on kohati kaasa toonud alapingelise töö ja töökäte puuduse.

Alapinge vastu võitlemiseks on rangete distsipliininõuete kehtestamisest üksi vähe. Kui inimene teeb oma töö enam-vähem ära, siis teda ei vallandata, sest uut ja paremat töötajat pole kuskilt võtta. Niikaua kui inimene teab, et kaheksa tundi pingelist tööd põhitöökohal toob talle vähem sisse kui kahetunnine haltuura, ei saa materiaalse stimuleerimise probleemi lahendada ühegi ettevõttesisese palgasüsteemiga. Ühesõnaga, seni kuni eksisteerib tarbekaupade ja teenuste defitsiit, ei ole võimalik leevendada töökäte puudust ega rakendada tõhusamalt meetmeid töövõiljakuse tõstmiseks.

Niisiis on varimajandus ametliku majandussfääriga tihedalt seotud ja peegeldab tolle vajakajäämisi. Varimajandust ignoreerida ei tohi. Selle

¹⁴ Т. И. Заславская, Экономическое поведение и экономическое развитие. — «ЭКО» 1980, nr. 3, lk. 29—30.

¹⁵ А. Пин, Разговор с читателем. — «Новое время» 1985, nr. 49, lk. 31.

tagajärjeks oleks ametliku majanduse funktsioneerimise efektiivsuse langus ning elanike rahaliste tulude varjatud ümberjaotumise kasv.

Erinevalt kapitalimaadest esineb varimajandus sotsialismi tingimustes valdavalt vahetus- ja elutarbeline teeninduse sfäärides, sest tootmises ja mujal teeninduses on õiguslikud, moraalsed ning ressursilised piirangud suhteliselt suuremad.

Individuaalteenindajad osutavad meie maal kaaskodanikele mitte-ametlikus korras teenuseid umbes 5—6 miljardi rbl. eest, mida ei registreerita statistikas ega finantsorganites. Linnades langeb nende arvele 45% korteriremondist, 40% autoremondist ja 30% kodumasinatate remondist. Maal on see osa veelgi suurem — ligemale 80%.¹⁶ Mitteametliku teenindamisega («haltuuraga») on seotud 17—20 miljonit kodanikku, kelle sissetulek varimajandustehingutest on võrreldav kogu riikliku teenindusettevõtete süsteemi töötajate ametlike sissetulekutelega.¹⁷

Üks viimase aja skandaalsemaid varimajanduse ilminguid Eestis on seotud siinse Riikliku Naftasaaduste Komitee süsteemiga. On tuvastatud, et bensiinijaama tankija sajarublase palgaga ametikoha saamiseks anti bensiinijaamade juhatajatele soliidseid pistiseid, et hiljem bensiini müügist saada klientide petmise teel veel suuremaid summasid tagasi.¹⁸ Altkäemaks pole võõras ka kaubandus-, toitlustus- ja teenindussfääris.¹⁹ Kuid bensiinijaamade lugu tõi kõigele lisaks päevavalgele ka varimajanduse taastootmise varjatud sotsiaalse mehhanismi. Eesti NSV Riikliku Naftasaaduste Komitees organiseeriti altkäemaksuvõtjaid paljastavate töötajate tagakiusamine. Fabritseeriti laimavaid kaebusi ja anti isegi parteiline karistus.²⁰

Defitsiidi sünnitatud spekulatsioon tekitab sotsiaalset diferentseerumist ja psüühika väärastumist. Läti kirjanik A. Kolbergs ütleb: «On tähtis olla tipp, sest seal sind enam keegi pitsitama ei ulatu. . . . Me võime turult kas või kõik sibulad üles osta, paar kuud hoida ja siis oma hinna dikteerida. See tooks meile kahekordset ja kolmekordset kasumit. Ja ise me kätt külge ei paneks, ainult raha läheks mängu. Kõike, mis me ette võtame, teeme laia joonega. Ja elame laialt.»²¹

Ebaseaduslikkuse näiteid võib tuua põllumajandusest. Puhta spekulatsiooniga on tegemist, kui kokkuostetud või ühismajanditest riisutud toodang realiseeritakse kõrgemate hindadega väljaspool vabariiki — Leningradis, Pihkvas, Murmanskis ja teistel turgudel. Hõlptulu hankimisega võivad olla seotud ka need, kes oma isiklikes abimajapidamistes peavad suurt arvu produktiivloomi või katmikalal suurel hulgal toodavad taimekasvatussaadusi. Enamikul juhtudel kasutatakse niisugustes abimajapidamistes ka ühismajandite tootmisressursse (maa, sööt, tehnika, väetised jne.), mille eest kas ei tasuta üldse või tasutakse osaliselt. Viljandi rajooni ühes individuaalmajapidamises loendati 1984. aastal 43 siga, kelle jaoks hoiti sööta seitsme meetri kõrguses jõusöödahoidlas, mida sai täita vaid puhurautodega.²²

Äritsemine on iseäranis levinud noorukite hulgas. Erinevalt täiskasvanutest ei ajenda neid selleks mitte niivõrd raha, kuivõrd püüd omandada teatud defitsiitset prestiižriietust või muud tarbekaupa. Mõningate hinnangute kohaselt on äritsemisega seotud umbes viiendik Tallinna kooliõpilastest.²³ 1983. aastal võeti vastu täiendused Eesti NSV kriminaalkoodeksile. Nii näeb seadus korduva või suure ulatuses spekulatsiooniga eest nüüd ette vabadusekaotuse kahest kuni seitsme aastani ühes kogu või osa vara konfiskeerimisega. Sellest hoolimata äri jätkub, ühiskondlik suhtuminegi pole enam äritsejate suhtes nii hukkamõistev kui varem, mil välismaa hilpude all varjus peamiselt logard või lõngus.

¹⁶ Sealsamas.

¹⁷ Г. Лукасов, В. Толстов, . . . и другие заинтересованные лица. «Известия» 19. aug. 1985.

¹⁸ A. Golovenko, Püünispaelad esimehe jaoks. «Rahva Hääli» 15. nov. 1985.

¹⁹ V. Pohla, Mille nimel mõnitada. «Sirp ja Vasar» 28. sept. 1979.

²⁰ A. Golovenko, tsit. teos.

²¹ A. Kolbergs, Mees, kes jooksis üle tänava. Tallinn, 1984, lk. 227.

²² Ü. Rusak, Ratsa rikkaks. «Rahva Hääli» 19. veebr. 1985.

²³ T. Sildam, Ma ei taha endale sõbraks ärikat. — «Noorus» 1985, nr. 2, lk. 26—28.

«Praegu näeme välismaa asju jahtimas mitte ainult loodreid ja muidu-sööjaid. [- -] Tean inimest, kes mõnuga loetleb: sokid on Ameerikast, kingad Itaaliast, ülikond Hollandist, särk Süüriast, lips Prantsusmaalt . . . Ja pean teile ütlema: see mees pole lõngus, ta on maitsekalt riidetatud inimene. Ta pole äritseja, vaid töötab tavalises asutuses . . .» kirjutab S. Mihhalkov.²⁴

Piiratumas ulatuses esineb varimajandust transpordis, tööstuses, ehituses, kultuuris ja muudes eluvaldkondades.

Osa autojuhte võtab oma tööautot kui isiklikku omandit, millega võib rahumeeli lõbusõitu teha ja palgalisa teenida. Üsna laialt on levinud nn. haltuuraotsad mööbli, ehitusmaterjali, mulla jm. veoks eraisikutele.

On ehitustöölisi, kelle põhisissetulek tuleb individuaalehitusest. Ehitusorganisatsioon on peaasjalikult selleks, et saada sealt vajalikku tehnikat, tööriistu või isegi defitsiitset ehitusmaterjali individuaalehitaja jaoks, et olla kursis uute töövõtete ja tehnoloogiaga. Valikuuringute andmetel on ca 40% aiamajadest ehitatud riikliku tehnikaga mitteametlikus korras. Autokraana kasutamise tunni eest maksavad aiandussõbrad 55—75 rbl., buldooseri tunnist 35—65 rbl. jne.²⁵

Kultuurisfääris oli kaua aega kõige levinum haltuurategemise viis esinemine muusikuna või estraadikunstnikuna mitmesugustel asutuse-, pulma- ja muudel pidudel. Nüüd on ilmunud uus «väärikas» konkurent — videotehnika omanik. Nii korraldati Riias ebaseaduslikke videoseansse, kus propageeriti julmust, vägivalda, müstitsismi ja seksi, paljundati filme ja äritseti videotehnikaga. Varsti pärast videobisnesmenide süüdimõistmist ilmus Läti NSV tsiviilkoodeksisse uus vastavasisuline paragrahv.²⁶

Eelnevaist näidetest peaks piisama väiteks, et varimajandus etendab ka sotsialismi praegusel etapil märkimisväärset osa elanike tarbimisvajaduste rahuldamisel ja kõigi ühiskondlike suhete taastootmisel. Rõhutamem, et spekulatsioon, haltuura jms. ei piirdu üksnes õiguserikkumisega majanduses, vaid sel on hoopis laiem sotsiaal-poliitiline tähendus. Sellest, kas suudame varimajandusega efektiivselt võidelda või mitte, sõltub paljuski meie ühiskonna liikmete (eriti nooremate) suhtumine kogu sotsialistlikku majandusse ja kõlblusse.

Millest on tingitud, et sotsialistlikud suurettvõtted ei suuda alati rahuldada tarbijate küll muutlikke, kuid suhteliselt väikesi nõudmisi?

Sellele küsimusele vastuse leidmiseks peab pöörduma majandusteooria poole. Üldiselt kehtib seaduspärasus, et kui kuskil on millestki nõutavast puudus, siis selle hind turul tõuseb. Loogiline oleks, et hinna kasvule vastaks tootja suurema pakkumisega, sest kõrge hind peaks tootjale kasulik olema. Kuid selgub, et selline nõudmise ja pakkumise tasakaalustamise mehhanism ei tööta mitte alati. Sotsialismis võib seda tingida põhjendamatu hinnapoliitika (näiteks on riiklik hulgihind mõnikord tunduvalt madalam toodete omahinnast). Suurettvõtted lihtsalt ei reageeri nõudmise muutustele, kui see neid otseselt ei mõjuta. Meie põllumajandusettevõtete tulud moodustuvad eelkõige liha ja piima müügist. Sibula, kartuli, puuviljade ja mõningate teiste põllumajandussaaduste tootmine annab sageli isegi kahjumit. Sellepärast on suurettvõtted nende «pisküsimuste» suhtes võrdlemisi ükskõiksed. Alati ei reageerita isegi soodsale hinnale, eriti kui toote valmistamine pole ettevõttele tehnoloogiliselt sobiv. Alles kõrgemalseisva organi tugev surve paneb neid turu nõudmistele vastama, seda sageli ajutiselt ja efektiivsuse languse hinnaga.

Suurtootmine pole võimeline kiiresti järgima ka moe muutusi. Elanikkonna teatud kihid tahavad aga alati käia koos viimase moega ja seda kasutavad osavalt ära ärikad. Ärikatel poleks tegevusvälja, kui tarbekaupade turg oleks küllastatud. Ülimoodsaid tooteid pole vaja eriti palju, mistõttu suurtootmist pole mõtet alailma ümber häälestada.

²⁴ S. Mihhalkov, Märklauad. «Sirp ja Vasar» 4. okt. 1985.

²⁵ И. Гальпририн, Доходы «левые и правые». «Литературная газета» 21. aug. 1985.

²⁶ N. Kištšik, J. Vostruhhov, Videoõppetunnid. «Sirp ja Vasar» 6. dets. 1985.

Defitsiidi levikut on soodustanud elanike vajaduste diferentseerumine, mis on ühiskonna ja isiksuse arengu paratamatu kaasnähtus. Üha suuremat osa töötajaid ei rahulda massitarbekaup (eriti suurtööstuses toodetavad riideesemed). Ka sotsialismis on otstarbekam jätta teatud tooted ja teenused väikeettevõtete hooleks. Seega on juba majanduse praegune ebaratsionaalne struktuur loonud objektiivsed põhjused defitsiidile kaubanduses.

Majandusüksuste struktuuri probleem on tihedalt seotud omandussuhtega. Majanduse deformeerunud struktuur pärineb ajast, mil toimus majanduse formaalne ühikonnastamine. Moodustati riiklikud suur-ettevõtted ja -teenindusasutused. Põhjendamatu kiirustamine tootmise ühikonnastamisel nõudis administratiivabinõude (ka -aparaadi) laiendamist. Tagajärg oli juhtimise osaline bürokratiseerumine. Nüüd oleme sunnitud tegelema tootmise ühikonnastatuse astme reaalse tõstmisega, töötajates peremehe- ja vastutustunde suurendamisega, koondama juhtimisaparaati ning otsima teid tootmise ratsionaalse struktuuri kujundamiseks, vältimaks defitsiitsete kaupade ja teenuste mahu kasvu.

NLKP Keskkomitee poliitilises ettekandes NLKP XXVII kongressile sisaldubki konkreetne nõue: «Tuleb rakendada resolutsioone abinõusid teenustenõudluse ja -pakkumise vahelise terava disproportsiooni kaotamiseks. Esmajoones majapidamistööde kergendamise, korterite sisustamise ja remondi, turismi ja autoteenindusega seotud teenustega, mille järele vajadus eriti kiiresti kasvab.» Samas öeldakse: «Kõik jõupingutused jaotussuhtede täiustamiseks osutuvad väheefektiivseks, rahva heaolu tõstmise ülesanne aga jääb täitmata, kui me ei suuda küllastada turgu mitmekesiste kaupade ja teenustega.»²⁷

Esmane abinõu defitsiidi vastu võitlemisel on ühikonnastatud majandussfääride arendamine tarbekaupade tootmisel ja teenuste osutamisel. Hiljuti võeti vastu sellealane kompleksprogramm aastaks 1986—2000. Kuid ühiskondliku suurtootmise ja riikliku teenindussfääri arendamise kõrval ei tohiks jätta kasutamata ka teisi võimalusi.

Nõudmise ja pakkumise tasakaalustamine eeldab tootmis- ja teenindusüksuste sellist struktuuri, mis on reageerimisvõimeline mis tahes nõudmiste muutusele. Defitsiidi vastu võitlemine ja varimajandust soodustavate tingimuste likvideerimine peab baseeruma kogu majandussuhte süsteemi ümberkorraldamisel, mitte aga piirduma varimajanduse üksikute ilmingute lämmatamisega. On vaja tungida defitsiidi ja varimajanduse juurteni. Sotsialismimaade kogemused näitavad, et esmatarbekaupade nõudmist ja pakkumist saab kergemini tasakaalu viia, kui tegutseda lubatakse ka kooperatiivsel ja individuaalsel alusel töötavatel väikeettevõtetel ja teeninduspunktidel. Väiksemate ettevõtete (välis- ja individuaal-ettevõtlust) kasuks räägib ka vajadus vähendada ja hajutada keskkonna saastatust. Juba on välja töötatud ja kasutusele võetud ressursse säästvad jäätmeteta tootmistehnoloogiad, päikese ja tuuleenergia akumulaatorid. Kogu maailmas on väikeettevõtete arv kasvanud. Ilmselt tingivad ressursside nappus, tehniline progress ja keskkonna seisund nende kasvu ka meil.

Teeninduses puudub meil praktiliselt isegi kooperatiivsektor. Ometi oleks see eriti perspektiivne harudes, mis on vahetult seotud kodumajapidamistöödega. Kohalikel nõukogudel ja kooperatiivsel alusel töötavatel organisatsioonidel peaks olema õigus elanike initsiatiivi ja vaba aega ära kasutada isemajandamise põhimõtetel tegutsevaid teenindusüksusi. Maateeninduse edendamisel võiksid kaalukama sõna ütelda kohalikud tarbijate kooperatiivid ning riiklike ettevõtetega koostöös luua uusi teeninduspunkte. Veelgi suuremad võimalused defitsiidi ületamiseks peituvad individuaaltootmise ja -teeninduse legaliseerimises ja individuaalsektori ning riikliku ja kooperatiivsektori koostööside arendamises. Siin on meilgi juba häid näiteid — lilledega varustamisel enam erilisi probleeme ei ole.

Individuaalsektori sidemete tugevdamist ühikonnastatud majandus-

²⁷ M. Gorbatsšov, NLKP Keskkomitee poliitiline ettekanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXVII kongressile, lk. 54—55.

sfääridega peab stimuleerima vastav paindlik majandusmehhanism, mis kooskõlas elanike vajaduste ja nõudmistega ning tehnilise progressi ja ühiskonna võimalustega pidevalt muutub. Samas tuleb hoiduda individuaalsektori vägivaldsest ühiskonnastamisest. Mittekoopereerunud käsitöölise ja teenindajate lihtne ühendamine riiklike teenindusasutustega võib viia hoopiski huvi langusele individuaalse tööise tegevuse vastu ja sellega veelgi suurendada tarbekaupade ning teenuste defitsiiti. Ka pingeline tööjõusituatsioon räägib individuaalsektori arendamise kasuks.

Sotsioloogiliste küsitluste andmeil pakub individuaalettevõtlus, mille põhivorm on peremajapidamised, küllaltki suuri võimalusi töötajate majandusliku aktiivsuse tõstmiseks, laste ja noorukite töökasvatuseks ning pensionäride, invaliidide ja koduperenaiste täielikumaks kaasamiseks ühiskondlikult vajalikku töösse.

Individuaalmajapidamiste majanduslik baas on kodanike isiklikus omanduses olevad tarbeesemed ja mõningad tootmisvahendid. Elanike isiklikus omandis oleva vara maksumus on kasvanud NSV Liidus 110 miljardilt rublalt 1970. aastal juba 580 miljardi rublani 1982. aastal.²⁸ See on ligemale 20% kogu NSV Liidu taastoodetavast rikkusest, sealhulgas üle 40% mittetootmisfondidest. Põhiosa elanike isiklikus omanduses olevast rahvuslikust rikkusest moodustavad individuaalelamud, individuaaltranspordivahendid ja majapidamistarbed. Oleks lihtsalt ebamajanduslik jätta selline suur rikkus kogu rahvamajanduse taastootmisprotsessi aktiivselt lülitamata. Seni aga on legaalne individuaalettevõtlus levinud peamiselt põllumajanduses ja elamuehituses, kodutöönduse ja -teenindusega tegelevate registreeritud inimeste arv ulatus meie vabariigis 1984. aastal vaid 648-ni.²⁹

Legaalsete väikeettevõtlike arendamist tööstuses ja teeninduses piirab seniajani dogmaatiline seisukoht, nagu kahandaks see elanike huvi töö vastu ühistootmises ning soodustaks sotsiaalset diferentseerumist. Küsimus taandub aga põhiliselt individuaalse tööise tegevuse reguleerimisele meie ühiskonna lõppeesmärke silmas pidades, kodanike isiklike huvide ühitamisele üldrahvalikega. Teoreetiliselt on võimalik kaks põhimõtteliselt erinevat teed: 1) individuaalse tööise tegevuse administratiiv-õigusliku reguleerimise tugevdamine ja 2) selle reguleerimine majanduslike, sotsiaalpsühholoogiliste (ka isereguleerivate) mehhanismide kaudu. Praktika on korduvalt tõestanud, et üksnes administratiivsete abinõudega soovitud tulemusi ei saada.

Palju perspektiivsem on individuaalse tööise tegevuse legaliseerimine valdavalt majanduslike meetmetega, suurettevõtlusega integreerimise teel. Nagu näitavad teiste sotsialismimaade ja ka meie praktilised kogemused, on individuaalettevõtluse legaalsete vormide arendamine tublisti kaasa aidanud ebaseadusliku majandustegevuse taandumisele, defitsiidi vähenemisele ja kogu rahvamajanduse efektiivsuse tõusule. Nii ei tunta Ungaris ja Bulgaarias märkimisväärselt enam toiduainete ja teenuste defitsiiti. Selleni jõuti tänu sektoritevahelisele paindlikule koostööle. Ungarlastel pole isiklikes abimajapidamistes enam vaja teravilja ja söödakultuure kasvatada, sest peaaegu kogu sööda saavad nad suurtootmiselt. Seevastu tubakat, kurki, pipart ja teisi rohkem käsitööd ja individuaalset hooldamist vajavaid kultuure kasvatatakse peamiselt peremajapidamistes, kusjuures ka seal suurtootmise materiaal-tehnilise abiga.³⁰

Ühtlasi väheneb sellega individuaalsektori iseseisvus ja vastavalt suureneb majanduslik sõltuvus ühissetevõtetest, kasvab tootmise tegeliku ühiskonnastatuse tase. Kuivõrd majanduse reguleerimiseks on kõikide sektorite jaoks kehtestatud ühtsed hinnad (turuhinnad ei erine riiklikest), siis likvideerub iseenesest ka spekulatiivsete tulude saamise võimalus, seda ilma administratiiv- või siseorganite vahelesegamiseta.

²⁸ Е. М. Бухвальд, Л. И. Нестеров, Проблемы воспроизводства общественного богатства. Москва, 1984, lk. 119.

²⁹ И. Х. Райг, Что может индивидуальное хозяйство. — «Социологические исследования» 1986, nr. 1.

³⁰ Э. Чизмадия, М. Секей, Развитие сельского хозяйства в Венгрии. Москва, 1984, lk. 184—210.

Siinkohal olgu lisatud, et vastastikku igati kasulik koostöö ja tööjaotus suur- ja väiketootmise vahel on võimalik üksnes sotsialismis, kus puudub antagonism tootmisvahendite omanike vahel. Tänu sotsialismi sellele eelisele on näiteks Ungari põllumajandus jõudnud maailmatasemele (2. koht Euroopas põllumajandussaaduste kogutoodangult ühe inimese kohta ning maailma kõige kõrgemad kogutoodangu ja intensiivistamise kasvutempod). See on konkreetne näide, et sotsialismi eelised kapitalistliku põllumajanduse ees pole pelgalt teoreetilised.

Ka meie põllumajanduses peab nüüd hakkama ulatuslikult levima töövõtt ja akordtasusüsteem brigaadi, lüli ja perekonna tasemel, kusjuures kokkuleppeliseks ajaks antakse neile kasutada tootmisvahendid, kaasa arvatud maa.

Individuaalettevõtluise legaliseerimiseks teeninduses, toitlustuses ja kaubanduses on objektiivne vajadus eelkõige meie hajaasustusega maa-kohtades ja väikelinnades, kus suurettevõtte loomine pole majanduslikult tasuv. Kõikidesse küladesse, mille arv ületab ainult Eesti NSV-s 3000 piiri, pole kõigi vajalike teenindusasutuste ehitamine mõeldav. Kuid toitlusprogrammi nõudeid silmas pidades peame ka majandite äärealadel elavatele peredele looma senisest paremad elu- ja olmetingimused.

Kujutagem hetkeks ette, mida kõike on külas vaja ühe teenindus- või kaubanduspunkti rajamiseks. Kõigepealt tuleb leida selleks sobiv koht ja eraldada maa-ala, projekteerida hoone, leida ehitaja ja ehitusmaterjalid, pärast hoone valmimist võtta tööle vähemalt juhataja, raamatupidaja, koristaja, kütja ning teenustööde tegijad või müüjad. See nõuab aega mitu aastat ning on seotud suurte kulutustega.

Kui aga maaelanike teenindamisvajadusi hakata rahuldama individuaalettevõtluise baasil, siis poleks vaja ei täiendavaid riiklikke ega kooperatiivseid kapitaalvahetusi. Ja mis veelgi tähtsam, pole vaja täiendavat tööjõudu. Ühissetevõttega lepingu sõlminud ning vastava loa (litsentsi) alusel töötavad kodanikud täidavad väiketeeninduspunkti üheaegselt nii juhataja, arvepidaja kui ka teenustöö tegija ülesandeid. Individuaalteenindajad osutaksid teenuseid oma kodus vastavalt kehtestatud hinnakirjale ning teeksid koostööd teenindusasutustega eritellimuste täitmisel. Viimase käest saaksid nad ka materjale, varuosi ja seadmeid, vastutasuks eraldatakse neile teatud osa kasumist.

Individuaalettevõtluist oleks otstarbekas laiendada ka suvituspiirkondades, kus varimajandus on praegu kõige levinum. NSV Liidu lõunapiirkondades (Musta mere ja Kaspia ääres) on seda juba tegema hakatud. Miks mitte ka meie vabariigis, eriti saartel, kus majandustegevuse arendamiseks võimalused peaaegu puuduvad (põllumaa on vilets ning kalapüük limiteeritud). On ju maailmas palju saari ja isegi riike, mis kindlustavad oma elanikele tööhoive ja heaolu üksnes turismiga. Meil aga on nn. rekreatiivne ressurs peaaegu kasutamata.

Ei tohiks karta, et väikeettevõtjad rikastuvad. Puudujääke mehhaniseerimises peavad nad kompenseerima visa tööga. Töö järgi jaotamise printsiip jääb kehtima. Muidugi mõista võivad väikeettevõtjate tulud mõnel juhul ulatuda kõrgemale ühistootmises hõivatute omast, sest defitsiitsete teenuste osutamise eest saab tavaliselt kõrgemat tasu. Neid tulusid saab aga maksustada. Ning kui defitsiit kaob, siis väheneb ka lississetuleku võimalus ning mõjule pääsevad suurettevõtluise eelised. Näiteks moodsa löikega pükstel või autode varuosadel on praegu minekut. Kuid ühtlasi on selge, et kui samu asju toodetak pidevalt suurtootmises või legaliseeritud väiketootmises, peaksid varimajapidajad oma «otsast» loobuma. Seega täidab väikeettevõtluis sotsialismis väga suures osas ajutist rolli, näidates suurtootmisele ühtlasi kätte tema nõrgad lülid. Väikeettevõtluisega tasub tegelda vaid seniajani, kuni teatud tarbekaubad või teenused on defitsiitsed.

Olgu siinkohal lisatud, et neid, kes rikkamate peale kadedusest kaebavad või «ratsa rikkaks» saamisest kirjutavad, ei ole küll palju, kuid millegipärast on nad saanud suure tähelepanu osaliseks. Tõsiseid töömehi, kes töötavad oma majapidamise varavalgest hilisõhtuni, tehes päeval teistega võrdselt tööd ühistootmises, aga sageli kiusatakse. Kas ei ole nii, et kadedad on need, kes ise ei taha või pole võimelised palju

tööd tegema? Kas linnas elaval ametnikul, kes materiaalseid ega vaimseid väärtusi ei loo või teeb seda minimaalselt, elab riigi poolt tasuta eraldatud korteris (10 000—20 000-rublane kingitus, milline sotsiaalne ebaõiglus!), kasutab muid linna ja töökoha eeliseid, on ikka õigus näpuga näidata maamehele, kelle hoiuarvel 20 000 või enam rubla? Võib-olla tahab maamees samuti kõigi mugavustega korterit ja muid hüvesid, ning kogub selle saamiseks raha? Ehitab ise, ning riigilt korterit ei nõua (poold Eesti maaelanikest elavad oma majas).

Või on rikkamad hoopiski need inimesed, kes juba enne 1985. aasta juunit alkoholi ei pruukinud ning elasid kokkuhoidlikult, samas kui teised pillerkaaritasid ja oma raha lihtsalt maha jõid?³¹ Alati on jõukamatele näpuga näitajad varmad kokku lugema teiste vara, kuid vähe huvitab neid see, millise hinnaga — töö ja närvikuluga — see rikkus on majja toodud (ebaseaduslik majandustegevus muidugi välja arvatud). Neile ei tule mõttesegi, et eri inimeste võimed võivad lihtsa füüsilisegi töö juures erineda 2—5 korda, masina- ja vaimse töö puhul aga 20 korda ja rohkemgi.

Ilmselt on kätte jõudnud aeg täiel määral rakendada töö järgi jaotamise sotsialistlikku printsiipi. Ilma selleta pole mõeldav rahva heaolu kvalitatiivselt uuele astmele tõsta. Füüsiliste ja vaimsete võimete erinevusest tingitud rahaliste sissetulekute diferentseerumist on aga vaja kompenseerida sotsiaalpoliitika meetmetega, ühiskondlikest tarbimisfondidest, mitte töötasude nivelleerimise teel.

Samas peab ilmselt leppima asjaoluga, et teatud aja võib legaalse individuaalsete võimete areng soodustada ka varimajanduse levikut. Ungarlaste kogemuste põhjal on selliseks perioodiks aeg, mil väikeettevõtlus juba edeneb, kuid defitsiit pole veel leevendunud. Nii kujunes autotagavaraosade turul välja omapärane situatsioon, kus varuosade kaupluse müüja sai individuaalsete võimete tagavaraosadest. Väikeettevõtjad otsid kokku kõik saadud varuosad ja said edasimüümise eest vaheltkasu. Ka kauplus oli sellest huvitatud, sest sai kogu kaubast korraga lahti, säästes aega ja tööd.

Nagu näeme, aitab varimajanduse tundmaõppimine paremini mõista kogu ühiskonnas toimuvaid majandamisprotsesse. Varimajanduse väljatõrjumine sotsialismi majandamispraktikast saab toimuda valdavalt majanduslike meetmetega. Suurtootmise ulatusliku arendamise kõrval ei maksa unustada ka elanike isiklikul või kollektiivsel omandil baseeruvat väikeettevõtlust.

NLKP KK büroo 27. märtsi otsusega ongi tehtud vastavatele ametkondadele ülesandeks välja töötada õiguslikke akte, mis täpsemalt reguleerivad konstitutsiooniga ettenähtud individuaalset tööalast tegevust käsitlevate tööhõlme, põllumajanduse, elutarbelise teeninduse alal ja muudes valdkondades.³²

³¹ Г. Л и с и ч к и н, Благотворительность из чужого кармана. «Литературная газета» 19. veebr. 1986.

³² Vt. «Rahva Hääli» 28. märtsil 1986.

Voldemar Pinn

EKSTENSIIVPEDAGOOGIKA JA TULEVIKU HARIDUS

Uus ilmub kobades ja argsi
ja tõstab vaidlust alati.
Nii oli juba enne Marxi
ja on ka meie päevil nii.

A. Sang

Pedagoogikas nagu paljudel muudelgi elualadel otsustab küsimuse eesmärgi (sotsiaal-kultuurilise vajaduse), tingimuste (pedagoogilise potentsiaali) ja tegeliku tulemuse suhe. Ideaalset vastavust nende komponentide vahel ei ole, sest alati on vajadused võimalustest suuremad ning, teisest küljest, kunagi ei suudeta olemasolevaid rikkusi täielikult realiseerida. Kuid üks asi on võimaluste jäägitu ammendamise, teine asi nende oluline kasutamatajätmine. Viimasel juhul räägime kääridest «mis oleks võimalik» ja «mis tegelikult on» vahel.

Probleemi sisusse tungimine lubab kaardistada ka kääride peapõhjust. Selleks on eelkõige biheivioristlikust psühholoogiast johtuv lähenemine õpetuse ja kasvatuse objektile õpilasele. Valitseb arvamus, et kui allutada õpilased arvukatele stiimulitele, milleks on head õpikud (nüüd küll juba õppekomplektid), eeskujulik metoodika, ladusalt toimiv kabinetisüsteem, pingeline järelevalve ja mitmesugused koolivälised üritused, on kõik korras.

Aastaid on see süsteem nii funktsioneerinudki, kuid pikisilmi oodatud häid resultate pole ometi saadud või näitab neid üksnes väike osa õpilastest. Ja lõpuks pole selge seegi, kas nn. head resultaatid seda ka tegelikult on.

Direktiivorganite seisukoht haridusküsimuses on seevastu selge: tulemused ei rahulda, põhjuseks õpetajate oskamatus (või koguni tahtmatus) töötada nii nagu vaja. Kui õpetajad saaks panna kohusetundlikult oma tööd tegema ja õpilased samamoodi õppima, siis paraneks asi otsustavalt.

Lähem vaatlus veenab meid aga hoopis muus. Haridussüsteem praegusel kujul on oma võimaluste piiri juba ületanud. Mõni aeg tagasi ammandas koolitöö vundamendiks olev biheiviorism end psühholoogias. Täna-seks on ta end ammandamas ka pedagoogikas, selles küllalt konservatiivses süsteemis, kus tal seni on olnud edasielamise võimalus. Biheivioristlikest väärarusaamadest saavadki alguse paljud tänase koolielu hädad. Vastutus kooli ees sunnib neist rääkima.

Minna pedagoogika sajanditega sissetallatud rajalt uuele teele on raske ja ohtuderikas ettevõtmine, ometi on see paratamatu. Siinkirjutaja ei saa päris hästi aru, mida mõtlevad need, kes päevast päeva räägivad, et koolireformi sisu seisneb õppetöö kvaliteedi otsustavas parandamises. Ehmatusega näen ma paljus, mida välja pakutakse, võimalust kriisisituatsiooni süvendada, mitte lahendada. Asja võetakse lineaarselt: kõike, mida koolis seni tehtud halvasti, tuleb nüüdsest peale hakata tegema hästi ja väga hästi, kuigi on nii, et seda, mida ei maksaks üldse teha, maksaks kõige vähem hästi teha.

Kui soovime reformiga jõuda uue kvaliteedini selle sõna tõsisel tähenduses, tuleb hariduskorralduse rajal ületada veel suur hulk tõkkeid, sealhulgas ka need, mille olemasolu me siiani oleme maha vaikinud. Nii mõnigi seisukoht ja arusaam vajab asendamist. Selektiooni, mis senises praktikas oli õige, tuleb nüüdsest peale tõesti hakata tegema hästi ja väga hästi. Välja tuleb sõeluda see, mis senises töös oli mõttetutu, ent mida tehti hästi ja mida nüüd pole mõtet teha isegi mitte halvasti.

Edu võime nüüdki loota üksnes järkjärgulise ülemineku korral ja pikema aja jooksul. Kui muudatused toimuvad põhimõttel «täna alustad, homme valmis», leiame end peatselt kuristiku serval või juba kuristikus.

Peab väga tõsiselt võtma ka hoiatust, mille 1979. a. andsid James W. Botkin, M. Elmandjra ja M. Malitza «Rooma klubi» haridusalases aruandes «Õppimisvõimel ei ole piire»: «Uskumatu, kui paljud ühiskonnad lihtsalt ootavad, kuni probleemid muutuvad väljakannatamatuks... Alles siis, kui tekib šokk ning sündmused hakkavad arenema välgukiirusel, tõusevad inimesed lõpuks püsti ja vaatavad, kuhu välk on sisse löönud.»

On vaja tõusta enne pikselööki.

Aga võib-olla on välk juba sisse löönud, ent meie aina usume, et ta ei löögi?

ÕPETAMISEST JA KASVATAMISEST TÄNAPÄEVAL

Iga inimene on unikaalne. Erinevad pole mitte üksnes igaihe vaimsed ja füüsilised võimed. Inimeses on uskumatult palju ka kasutamata ressursse. Kõik lapsed, kes on omandanud abstraktse mõtlemise instrumendi, artikuleeritud kõne, on tingimuste soodsa kokkulangemise korral võimelised omapoolseks loominguks panuseks. Nende õppimisvõime on praktiliselt piiritu. Chicago ülikooli professor B. S. Bloom kinnitab, et 95% õpilastest on võimelised omandama õppematerjali täielikult. Iseasi muidugi, kui mõttekas see on. Paljud debiilsedki lapsed on võimelised «omal alal» olema targemad kui tuhat tarka. Kõik mõtlemise laadid (nende hulgas debiilse praktilis-realistlik laad) võivad anda omalaadset, kordumatut ja andekat, standardne tarkus standardses rakenduses aga jätta selle hoopis andmata.

Kooli põhiülesandeks jääb avastada ja realiseerida inimeses olevad potentsiaalsed eeldused nende optimaalsel kujul. Ühiskonnal aga lasub kohustus luua tingimused, et need eeldused saaksid võimeteks areneda.

Nüüd sellest, miks praegune kool ei avasta laste eeldusi ega realiseeri neid optimaalsele lähedaseltki.

Kujutlegem hetkeks, et inimene on varamu, kelles peidus sajad tuhandet mitmesuguse tegevuse eeldused. Meie kasutame neist ära aga vaid väikese osa. Ühelt poolt õpetajad sageli ei tea, millised laste eeldused ja ressursid on. Teisalt, kui seda teataksegi, ei osata ega suudeta neid ära kasutada. Selle asemel et tegelda ühe või teise lapse eelduste otsimise ja arendamisega, tegelevad õpetajad ettenähtud teadmiste standardmahu inimajju sisendamise. Seda loetaksegi kooli ja õpetaja põhi-tegevuseks. Kooli kontrollitakse eelkõige õpilaste teadmiste mahu seisukohalt, et kas kõik, mis ette nähtud, on ka lapsele pähe saadud. Sealjuures antakse toimuvale kõlav nimetus — teadmiste kontroll. Selle järgi hinnatakse töö resultatiivsust. Erandlik pole seegi, et koolitöö põhinäitajaks loetakse seda, kui korras on seal paberid (!)...

Kõik see tähendab, et kunagi pole tõsiselt tegeldud sellega, kuidas arendada lapse võimeid, vaid sellega, kuidas täita ta mälu.

Edukuse aluseks on koolis seni peetud stiimulsüsteemi. Neid stiimuleid sisendatakse õpilastesse 11 aasta jooksul ülikomplitseeritud õppe- ja kasvatusprotsessis lootusega teha kõik lapsed tarkadeks ja võimekateks. Stiimulite imejõusse usutakse siiralt.

Küsiksime nüüd: miks ei ole stiimulsüsteem, aastatepikkuse hiiglatöö hoolikas vili, toonud loodetud edu? Miks, nagu näitavad uurimised, laste õpihuvi aastast aastasse langeb? Miks tuleb koolis ikka enam tegelda raskestikasvatatavate laste probleemiga?

Siin viitame veel kord biheiviorismi peatõdemusele: stiimul kutsub esile reaktsiooni — hoop vastu kivi paneb selle veerema, sõna kutsub välja sõna. Sealjuures ollakse veendunud, et iga stiimul kutsub esile kindla reaktsiooni (S→R). Nii peaks tänane haridussüsteem sellekohase loogika järgi kutsuma oma stiimulitega lastes esile tarkuse ja kasvatatuse.

Milles on viga? Viga on selles, et unustatakse ära tõsiasi: stiimul

kutsub küll esile reaktsiooni, kuid üksnes läbi isiksuse (S→I→R). Ja psühholoogias on juba aastakümneid tagasi tõdetud, et pole teada, millise reaktsiooni vastav stiimul konkreetse indiviidis vallandab. Kõige vähem oodatu võib osutuda tegelikuks, soovitu aga jääda kaugemast kaugemale. Ühele on üks mõjur reaalse edu stiimul, teisele teine, kolmandale kolmas. Seda, mis kõigile ühtmoodi hea, pole kuigi palju. Iga indiviid vajab võimete rakendamiseks oma stiimulsüsteemi, õigmini, oma tüübile vastavat stiimulsüsteemi.

Ajal, mil tarkust oli vaja anda vähestele, neile, kellel olid selleks ka teatavad sisemised eeldused (pealegi kui teati täpselt, mida oma aja seisukohalt tarkuseks pidada), aitas üldisest stiimulsüsteemist. Tarkus oli elitaarne ja elitaarse seltskonna jaoks, ühtviisi avastatav ja ühtviisi avalduv. Nüüd oleme selle elitaarse inimrühma tarkusmudeli teinud üldtarvitatavaks, enamgi — üldkohustuslikuks, mõtlemata, kas see mudel kui selline üldse õige on. Olukorras, kus haridus tuleb anda kõigile, hakkab standardi vigasus esmakordselt tõsiselt silma. Eriti veel kui seda kõike täiendab haridussüsteemi otse põikpäisuseni ulatuv konservatiivsus, pime usk minevikus tõdedesse. Mis minevikus oli edukas, arvatakse seda olevat ka tulevikus.

Aja suuna määrab termodünaamika teine printsiip: entroopia kasv. See seab minevikus edu kindlustanud käitumisviisid kahtluse alla. Endine mõjukas stiimul võib muutuvast maailmas osutada mitte üksnes kasutuks, vaid hakata isegi uue sünni ja igasugust edasiliikumist segama. Selliseks tõkestavaks teguriks osutubki biheivioristlikust pedagoogikast pärinev stiimulsüsteemi põhimõtte tänapäeva koolis, indiviidi ärasegamine massiga, tema unikaalsuse eitus.

Antientroopiline käsitlus viib biheivioristlikust psühholoogiast tuletatud pedagoogikas saatusliku veani. Arvatakse, et kui aegade jooksul mõjukaks osutunud stiimulid praegu edu ei taga, siis on neid lihtsalt vähe. Võetakse suund ekstensiivsele hariduspoliitikale, sisuks stiimulsüsteemi järjepidev mehaaniline suurendamine. See on ühelt poolt kompensatsioon võimetusele standardsete vahenditega saavutada soovivat edu, aga ka lootus, et ehk on stiimulite tohtus hulgas neidki, mis seda või teist konkreetset last edasi aitavad.

Seda protsessi tugevdab muidugi ka ainekeskne lähenemine oma ala õpetamisele koolis: soov mis tahes hinna eest oma aine mahtu suurendada. Viimane sunnib meenutama paradoksi: meditsiin on nii tähtis eluvaldkond, et seal ei tohi iialgi anda võimu meedikute kätte. Võimutäiuse saavutanud spetsialistid — tuletõrjuja, kes teinud inimkonnast tuletõrjekomando, arst, kes muutnud ühiskonna ravi- ja profülaktikaasutuste süsteemiks — tõkestavad oma ahtapiirilise tegevusega sotsiaalset arengut kui tervikut, oma ala kaasa arvatud.

Stiimulsüsteemide, s. o. programmide mahu ja mitmesuguste ürituste järsku suurendamist koolides (Lipetski meetodi kampaaniat, kabinetisüsteemile üleminekut, küllap peagi ka ainekomplekte) on nimetatud meie pedagoogika ja haridussüsteemi silmapaistvaks edasiminekus. Märkamata on jäänud peamine: mida enam igasuguseid stiimuleid, seda enam ka neid, mis oma mõjus lähevad konkreetsest lapsest mööda. Lastel tuleb ikka ja enam omandada seda, mida nad elus iialgi ei rakenda. Võimetus omandada kõike viib võimetuseni omandada ka vajalikku. Olemasoleva stiimulsüsteemi kaudu ei pruugita antud indiviidile sotsiaalselt vajalikuni üldse jõuda. Tee selleni läheb läbi erilise ja isegi unikaalse. Ülaltpoolt detailselt reguleeritu ei jäta selleks aga aega ega ruumi.

Ehkki eesrindlik pedagoogiline mõte (Rousseau, Pestalozzi, meil Käis) on läbi aegade püüdnud õpetamist lähendada lapsele, on kool tegelikult hakanud lapse vajadustest kaugenema. Koolis omandamine ei tähenda enam omaksvõttu. Maad võtab haridusvõõrandumine. Õpetaja töö muutub arutuks, eriti kui seda tehakse hästi või väga hästi. Mõtlen hirmuga, mis juhtuks siis, kui ühele ja samale klassile annaksid tunde korraga ainult väga head, nõudlikud õpetajad. Paljud pedagoogid on veendunud, et kõik lapsed tuleb targaks teha programmidel rajaneva põhjalikkusega. Parafraaseritult meditsiinile: käib üliintensiivne ravi, mis mürgitab organismi ja toob kasu asemel kahju. «Mürgitatud» õpilased

teevad inimloomusele mittevastavaid tegusid, muutuvad raskestikasvatatavateks, nii et neid tuleb ohtrate karistustega pöörata. Ja nii kauge-
nevad lapsed koolist ning haridusest, hariduse defitsiit suureneb.

Asjade sellisele käigule on andnud hoogu ekstensiivsed suunad majanduses ja aja jooksul kinnistunud eelarvamus: mida rohkem, seda parem. Mida rohkem põldu haritakse, seda suurem saak. Mis siis imestada, et ka pedagoogikas on arvatud: mida enam kasvatajaid kasvatab ja õpetajaid õpetab, mida rohkem on koolimaju, õppeaineid ja neis materjali, plaane, õppevahendeid ning kõikvõimalikke üritusi, seda haritumad-kasvatatud on lapsed.

Ülalöeldu otse sunnib tsiteerima NLKP peasekretäri sm. M. S. Gorbatšovi ettekande teksti 15. oktoobrist 1985. a. põhisuundade projekti kohta: «... veel mitte kogu meie kaader ei ole lahti saanud inertsusest, vanadest skeemidest ja ustavusest ekstensiivsele majandamisele. Mitte kõik ei olnud psühholoogiliselt valmis tööks uutes tingimustes, selleks, et teha kahe-teistkümnendal viisaastakul põhjalik pööre intensiivsuse ja kvaliteedi suunas.» Et öeldu on laiendatav haridussfäärile, on uudiseks üksnes neile, kes selle süsteemi sisemisi mehhanisme ei tunne või ei taha tunda.

Sündivat unikaalsust ründav standardsus, olgu teda vähe või palju, saab elus ükskord kindlasti vastulöögi. Seda kasvava entroopia maailmas ikka suuremas mastaabis, sagedamini ja valusamalt. Mida suurem on usk ühesugususse, seda halvemini sellele usule vastanduv muutuv ja tark inimene end tunneb ning seda enam ta nõuab oma õigust olla unikaalne.

Asi jõuab lõpuks selleni, et standardse koolitusega indiviid, seistes silmitsi looduse kasvava mitmekesisuse ja eripäraga, ei suuda temaga enam kohanduda. See, mida oleme harjunud nimetama mõtlemiseks, omandab pelga mälu protsessi tähenduse ning meie ees seisab inimene, kel varuks üksnes rida minevikusituatsioonid edu kindlustanud lahendusi. Kaotab tähenduse filosoofia sajanditevanune põhiprintsiip tõe konkreetsusest, see, et igale situatsioonile tuleb läheneda kui nüüdsama avastatavale.

Tänapäeva maailmas vajab inimene õpetust ja kasvatust sama palju kui värsket õhku, et sünniks mõtlemine, mis muudaks tema ette tekkinud paradoksid lahendatavaks. Maailma kasvavale mitmekesisusele peab vastu seisma mõtletegevuse mitmekesisus. On vaja õpetust, mis avaks lapse võimete optimaalse tasandi.

Absoluutse tõe valitsemine uinutab mõistuse. Enamgi: uinuv mõistus sünnitab koletisi, on öelnud Goya.

TAGASISIDE

Inimese võimekust, ta sisemise mina optimaalset varianti ei ole võimalik kätte saada harivate vahendite paljusega. Õppeplaani võiks panna mitte 30—40 õppeainet nagu seni, vaid sada või enamgi; võiks muuta veerandi inimkonnast õpetajateks ja teise veerandi kasvatajateks, panna nad 24 tundi ööpäevas õpetama ja kasvatama; mõelda välja veelgi täiuslikumad õppekomplektid, tõsta õppeprotsessi tehniliseerimise astet, valedetektorit, laseri ja robotini välja.

Ent peamine on hoopis muus — i g a ü h e (s. o. iga õpilase) võimete äratamises tema jaoks ainuomaste vahenditega, võimete optimaalses rakendamises, ühitamiseks kujunevat isiksust elukutse, töö- ja suhtlemisala dünaamilise maailmaga. Pedagoogika üldpõhimõtteist peab tulenema antud inimese õpetamise õpetus. See ongi tee ekstensiivpedagoogikalt intensiivpedagoogikale.

Selline kvalitatiivne areng (mis mitte mingil juhul ei tohi olla hüpe) eeldab, et teaksime, mis antud inimeses on äratamisväärne ning milliste vahenditega saab seda teha. Pedagoogikaski peaks teole eelnema mõte. Ja nagu teistelgi elualadel, on tagasiside vältimatu ka siin.

Arukas künnimees vaatab uut vuetakse õppust, et järgmised paremad teha. See ongi tagasiside oma elupraktilises väärtustuses — «tarviliku tule-

vikumudeli» korrigeerimine tulemuste hindamise alusel. Tagasiside resul-
taadiks on vigade permanentne parandamine — järjepidev lähenemine
ideaalsele, seda küll kunagi saavutamata.

Tagasiside puudumisest saab alguse eksikäikude jada. Süsteem jõuab
arutuseni, pimesitöötamiseni, töö tulemustest enam ei huvituta. Indiviid
võrdsustub automaadiga.

Tagasisideta süsteem annab reeglina inimvaenulikke väljundeid. Fašistid tahtsid sipelgapesa analoogial (s. o. tagasisideta) korraldada
inimühiskonda, see tulenes sellest, et nad ei mõistnud ei sipelga ega ini-
mese olemust. Putuka füüsiline areng sunnib teda olema oma olemuselt
rumal ja õppimisvõimetu indiviid, ta on suletud kesta, mis ei saa kuigi
suurel määral modifitseeruda. (Vt. N. Wiener, Küberneetika ja ühis-
kond. Tallinn, 1969, lk. 49.) Inimene on suuteline õppima. Õppida saab
aga üksnes tagasisidestatud situatsioonides.

Kui sundida inimest ikka ja alati samale tegevusele ja mitte lasta tal
endale aru anda, kas sellel on mingit mõtet, siis ei saa temast korralikku
sipelgarki, inimesest rääkimata.

«Need, kes tahavad meile peale suruda püsivaid individuaalseid funk-
sioone ja püsivaid individuaalseid kitsendusi,» märgib N. Wiener, «sun-
nivad inimkonda edasi liikuma kaugelt vähema kui poole auruga. Nad
heidavad kõrvale peaaegu kõik meie inimlikud eelised ja kärbibivad
sellega meie võimalusi tuleviku juhuslikkusega kohaneda, meie šansse
võimalikult kaua maakeral edasi elada.» (S e a l s a m a s, lk. 49.) Millise
tulemuslikkusega toimib tagasiside pedagoogilises protsessis? On tõsi, et
tavaliselt ei lähe õpetaja järgmise õppeakti juurde eelnevalt omandatud
kontrollimata. Seega siis: tagasisidestatud on tähtede sõnaks- ja lauseks-
lugemine, laulusalmi päheõppimine, korrutustabeli kasutamine... Sisult
võime tagasisidestusele püüdlevaks lugeda kogu õppeprotsessi. Tervi-
kuna kool aga tagasisidet ometi ei kasuta. Me oleme pedagoogikas
paljuski elanud automaatidena, püsivalt ennast korranud, õppust võt-
mata, et see, mida teeme, alati ei kindlusta isiksuse arengut, vaid süven-
dab stagnatsiooni. Ekstensiivsed täiendused õppeprotsessis ei tähenda
juba ammu enam kui oma ressursside mõttetut kulutamist. Teisisõnu:
tagasisidestamata on isiksuse arendamine.

Mineviku- ja nüüdispedagoogika, erandid välja arvatud, pole õieti
asetanudki küsimust: kas see või teine laps teistsuguse kasvatus, aine-
mahu, ainete valiku, õpetamise ja hindamise korral oleks elus edukas?

Sõnale «kogemus» kiputakse pedagoogikas andma nii kitsast ja paindu-
matut tähendust, et tegelikult see lakkab kogemuse olemast. Kogemuseks
loetakse seda, millega keegi kunagi kusagil on edu saavutanud ja mis
pimedas usus standardiseeritakse üldkasutatavaks, üldkohustuslikuks.

Koolis õpetatakse võrdlemisi palju sellist, mida inimesel elus vaja ei
lähe (pealekauba me isegi uhkustame sellega), samas aga jääb talle vaja-
lik üldse andmata. Pole siis ime, kui insener seisab nõutuna masinate
ning seadmete ees ning agronoom tunneb põllupidamist halvemini kui
vana talumees.

See aga tähendab, et me õpetame koolis lapsi nagu minevikus ja mine-
viku, aga mitte tuleviku jaoks, mis on alati erinev minevikust ja ka
olevikust. Juba aastaid ei võta kool kuulda tagasisidet, mis informeerib
meid tegelikult toimuvast, ja me oskame paljundada vaid seda, mille
kasutus on selge. Maad võtab halvim — võltsimine hariduses. Ja see pole
mitte too üldtuntud võltsimine hinnetega. Koolisüsteemi paljud senised
täiustused on olnud kõige tavalisemad ekstensiivsed täiendused. Oma
illusoorisuses sillutavad nad tegelikult teed tulevastele ebaõnnestumis-
tele.

On vaja hakata otsima uusi radu isiksuse võimaluste avardamiseks.
Eesmärgiks on jõuda sinna, kus mõtlemisviiside, harituse, vaimsuse
pluraalsus oma sünergeetilises, üksteist võimendavas liidus annab ühend-
efekte, kus isiksuse otsinguaktiivsus muutub ühiskonna kui terviku
otsinguaktiivsuseks.

Et realiseerida lapses ta parim ja kasutamiskõlblikem mina, peab tead-
ma, mida temas on, ja seda, mis sellest ta parimaks minaks sobib.

LAPSE TUNDMINE JA LAPSE ENESETUNNETUS

Me tunneme last ja ka laps tunneb iseennast märgatavalt paremini, kui me seda oleme ära kasutanud. On ju kergem läheneda lapsele kui standardindiviidile, mis õigustab teadaoleva rakendamist ega kohusta vaevarikasteks ja sageli riskantseteks otsinguteks.

Lapsepsühholoogia (*resp.* arengupsühholoogia) oma nüüdistasemel eritleb lapse sisemina kvalitatiivseid ja kvantitatiivseid rikkusi, eripära ja võimalusi. Lapse spetsiaaluurimine võimaldab luua tema arengu dünaamilise mudeli, nagu ka lapse ja pedagoogi tegevuse suhte mudeli. Esmatähenduse saab mitte lapse psühholoogia suveräänne eritlemine (see on eeldus), kuivõrd selle tundmise pedagoogiline rakendus.

Et deklaratiivsest loosungist — tundke last, tundke iseennast — pole oluliselt kaugemale jõutud, siis on probleem ülimalt tõsine. Konkreetset last tuleb hakata tundma õppima inimesest ja lapsest teadaoleva valgusel. Ja seda mitte lihtsalt tunnetuslikust huvist, vaid selleks, et sellele üles ehitada lapse tulevane haridus, ta optimaalne areng. Seni pole lapse tundmisega koolis olnud suurt midagi peale hakata. Pigem võib sellest pahandust tulla. Igasugune kõrvalekaldumine kohustuslikust programmist on sõna tõsisest mõttes keelatud. Võib ilma liialdusteta väita: hariduses on keelatud palju sedagi, mis lubatud. Kartes teha üleliigset, jäetakse tegemata ka vajalik.

Tulevikukoolis on vaja tundma õppida lapse võimeid ja luua neist futuroloogiline prognoos. Sisuliselt tuleb jõuda selleni, et õppimine minevikust, millel pedagoogika rajaneb praegu, asenduks õppimisega tulevikust ja tuleviku tarvis.

Tagasiside eeldab, et ka laps ise tunneks ennast sügavuti. Tulemusi annab tagasiside üksnes siis, kui edu efekt talle teadvustub. Tavasisituatsioon ei jõua aga lapseni siin mitte kõik. Tema teadvusse on vaja tuua n.-õ. alalävelised tegurid. Selline probleemiasetus on pedagoogika jaoks uus ja küllalt tähenduslik.

Areng elu algvormidest kaasaja inimeseni on sünergeetika andmeil kestnud 3,2 miljardit aastat. Sellest üpris tagasihoidlik osa (1,3 m 100-km distantsist), 40 000 aastat, on teadvustatud selle tänapäevases tähenduses. Eelnevat arenguperioodi võiks seepärast nimetada eelteadvuslikuks. Selle vältel talletas inimene ometi kolossaalseid rikkusi — kogemusi, mis siiani on seisnud meie poolt kasutamata, sest me pole nende olemasolust lihtsalt teadlikud olnud. Nüüd, kus alateadvuse uurimine on kestnud terve sajandi (küll tormiliste diskussioonide õhkkonnas, kus eitajaid on olnud enam kui jaatajaid), on avastatud varamu, mille andmine inimese kasutusse on kultuurimissiooni põhiülesanne. Ka kool ei tohi sellest kõrvale jääda.

On tehtud kindlaks, et alateadvuse rikkused ilmutavad end ja saavad meie omaks välis- ja sisetingimuste kindlas konstellatsioonis, organismi viimisel teatavasse seisundisse. Selles veenab meid psühhofüsioloogia Pavlovist tänapäeva teadlasteni (R. Sperry, V. Zintšenko, V. Gordon, J. Sokolov, V. Robin jne.). Meie aistingud, tajud, tähelepanu, mälu, mõtlemine on efektiivne seisundis, mida iseloomustab aju teatud aktivatsioon, südamerütm, lihaspinge, adrenaliini tase veres jne. Selle seisundi teadvustamist on hakatud nimetama bioloogiliseks tagasisideks (BTS).

Et BTS-i ei ole siiani koolis rakendatud, siis ei tea õpetaja ega õpilane, milline on eduks vajalik füsioloogiline seisund, nagu ka seda, millist teed kaudu selleni jõuda. Edu püütakse ja loodetakse mõnigi kord saavutada sellega, mis tegelikult viib ebaeduni. Asi on selles, et alateadvusest lahutatuna on teadvus üksi rakendi ees, kus peaks sõitma kaks hobust (teadvus koos alateadvusega). Ja nii järgnebki üks kraavisõit teisele.

Tuletame meelde, et edu ja ebaedu mõisted ise on läbi teinud radikaalse arengu. Kui siiani näis edu olevat saavutatav sõnakuulmise ja järeletegemisega, allumisega kõvale sõnale ja karmidele käskudele, siis nüüd toob edu iseseisvus ja teistest erinev käitumine.

BTS on bioloogilisest vaatevinklist kirjeldatav kui psühhofüsioloogia meetod, mille abil inimene omandab võime tajuda omaenda organismis

teatavaid füsioloogilisi protsesse, mis muidu jääksid kas tajumata või oleksid halvasti eristatavad. Tagasiside aga tähendab seda, et saadud andmed kas tehakse inimesele teatavaks väljastpoolt või ta teadvustab neid endale ise.

Asja praktiline külg koolis seisneb selles, et lapsele saab BTS-i kaudu selgeks, millised on ta füsioloogilised seisundid, mis kindlustavad edu õpinguis või mõnes teises tegevuses, ja ta õpib ka neid seisundeid ise endas esile kutsuma, kasutades selleks eri meetodeid ja võimalusi. Kui õpilane tegeleb millegagi, kus ta saavutab edu, demonstreeritakse talle vastava aparaadi abil ta ajukoore aktivatsiooni seisundit. Edaspidi õpib ta vastavat aktivatsiooni kui eduka töö tingimust endas esile kutsuma, õpib selles protsessis ennast tundma oma minimuutustes, neid muutusi tahtlikult kontrollides ja suunates. Ta tabab ära edu võimalused, nagu ka seda tagavad üksiktegurid (värv, heli, temperatuur, toon, ümbrus...), õpib endas suunama eri pingeid kuni ülipingeteni ekstreemolukordades, suhtlema nii, et see ei vii stressi, vaid viljaka eneseväljenduseni. Kui õpilast koolis vastavalt suunata, suudab ta peagi aktiivselt keskenduda, et jälgida olulisi objekte. Mõistetavaks saavad varjatud seosed ja lapse tegevus tõuseb uuele, loovale tasandile.

Une ja agressiooni uurimisel on saanud selgeks, et ajus on keskused, mis otse usumatult konkreetselt vastutavad üksikute psüühiliste tegevuste eest. Pole välistatud ka selliste keskuste olemasolu nagu «selge elamus», «vea avastamine» jne. Kui õpilane tunneb, et on lasknud läbi vea, viib ta end psühhofüsioloogilisse seisundisse, mis aktiveerib «vea avastamise keskuse».

Siiani olime ülimalt veendunud, et vigade avastamiseks ja vältimiseks tuleb pähe õppida tohutult palju reegleid, nende hulgas formaalse loogika seadused. Et see suunab meid liialt mineviku teele, hakkab selgeks saama alles nüüd. Isegi selline teadus nagu matemaatika, väidab TRÜ matemaatilise analüüsi kateedri juhataja E. Jürimäe, lakkab loogika raudses haardes olemast huvitav ja arendav.

Me peame vigade avastamisel arvestama loogika kõrval oma elutervet intuitsiooni. Lootus panna kõik paika teaduslike tekstide vahendusel on üks kaasaegse utopia liike. Paljud ülioloogilised mudelid pole enam kui illusioonid.

Seostades tagasiside BTS-iga, on eeldusi jõuda õpilaseni, kes kasutab edukalt oma ressursse ning saavutab edu, mida võiksime nimetada optimaalseks.

KOOLIST, KUS ÕPILANE ON ISEENDA ÕPETAJA

Kas idee jõuda õpilase optimaalse võimekuse rakenduseni on nüüdisajal reaalne?

On. Seda aga tingimusel, kui suudame ületada veel ühe tõkke: usu puudumise lapsesse. Pedagoogid (ja mitte ainult nemad) on seisukohal, et last ei saa usaldada ja ta läheb hukka, kui teda neljast küljest toetatuna ei talutata õigesse suunda. Fikseerunud on seisukoht: maksimaalne karjatamine on optimaalse kasvatatuse tingimus.

Siin oleks pedagoogikal küll palju üle võtta loomariigist. Primaadid karistavad oma järglasi, kui need teatud eas ei ilmuta iseseisvust, inimene aga käitub vastupidiselt. Laste tegevusvabaduse piiramisel on jõutud selleni, et neile ei jäägi valdkonda, kus nad saaksid üles näidata aktiivsust ja loovust. Seda asendab jäik teatud tegevuse «treenimine».

Reaalset kasvatuslikku mõju on võimalik saavutada v o i m u, i d e n t i f i t s e e r i m i s e ja i n t e r n a l i s e e r i m i s e ühiskondades.

Ümbritsedes lapse käskude ja keeldude sanitaarkordoniga, kasutatakse tema mõjutamiseks esijoones võimu. Kasvatavahendina rakendatakse ka identifitseerimist ja erandjuhul identifitseerimise ning internalisatsiooni ühismõju.

Võim kasvatab inimest seni, kuni säilib võimu valdaja kontroll. Kaob kontroll, kaob ka mõju. Kasvatavahendiks efektiivselt on konformistlik kuulekus, selle tagajärjeks sisuline kasvatamatus.

Identifitseerimise korral prevaleerib mõjutaja meeldivus. Sellise inimese suhtumine, hoiak ja ideed võetakse üle soovist sarnastuda temaga ja ta ise muutub etaloniks. Ta mõju säilib kogu kontaktis oleku aja.

Püsiv efekt, mis säilib ka siis, kui side kasvatajaga on kadunud, saadakse internalisatsiooni tulemusel, kui mõjutajateks on pedagoogi suhtumused, ideed ja teadmised. Nende abil kasvatusliku efektini jõuda on raske. Ometigi on just siin tegemist kasvatuslega selle sõna tõelises tähenduses.

Pedagoog, kes prevaleerivalt kasutab võimu, enamasti tasalülitab teiste kasvatusvahendite rakendamise võimalused. Optimaalsete tulemusteni jõutakse alles siis, kui kasvataja isiklik meeldivus on ühendatud internaliseeriva mõjukomplektiga.

Praegune kasvatus- ja õpetustegevus välistab tõelise kasvatus. Peame kasvatuses seda, kui lapsed meie mõjuväljas otseselt korda ei riku. Kooli ja kodu seinte vahelt vabanenuna teevad nad aga tegusid, mis panevad pedagooge ja lapsevanemaid ahastusest juukseid kitkuma. Et oma süüd olematuks teha, aetakse laste halvad teod keskkonna kaela. Seda on endale nii hõlbus põhjendada — me ju teame, kui taltsad ja sõnakuulelikud nad olid.

Laps tabab loendamatu alateadvuslike impulsside vahendusel, et teda ei usaldata, ning vastab sellele omapoolse usaldamatusega. Hajub lapse ja pedagoogi vastastikuse usalduse atmosfäär. Lapsest kujuneb kasvatus objekt, see, keda kasvatatakse ja kes suhtub sellesse ükskõikselt. Õpilasest saab selles protsessis piltlikult öeldes auto, mille mootor ei tööta, juht on uinunud ja mida kümned täiskasvanud — isad, emad, õpetajad, kasvatajad ja teised selleks kutsutud-seatud isikud — ekstensiivpedagoogika võidukäigu rikkalikust arsenalist pärit teadmistega lükavad suunda, kuhu teda nende arvates lükata tuleb. Õpilane-auto, ükskõikne, täis õpitud abitust (*learned helplessness*) liigub liikuma pandud suunas. Alles ükskord hiljem, kui laps avastab täiskasvanute tegevuses pettuse, tuleb plahvatus.

Võtab veel aega, kuni me õpime last nägema kui arukat, tarka ja aktiivset olendit, keda juhib ergas emotsioone toitev alateadvus liidus kujuneva intellektiga. Alles siis, kui hakkame lapsi NII NÄGEMA, näeme teisiti ka nende haridusvõimalusi, kasvatamist ja õpetamist. Michelangelo, alustades oma kuulsa Taaveti raiumist kivist, millest teised skulptorid olid ära öelnud, lähtus veendumusest, et iga kivist kivis peitub üllas kunstiteos ja kunstniku ülesanne on vaid aidata sel end sealt vabastada. Kui pedagoogikas saab valdavaks samasugune usk lapsesse, siis näeme puhkemas võimeid, mis jahmatavad inimkonda.

Sünergeetika ajastul omandab uue tähenduse ka vana deviis: õpetaja pole anuma täitja, vaid tungla läitja. Sünergeetikast kui kaasaegsest üldisest evolutsiooniteooriast kujuneb aga universaalne õpetus, kuidas iseorganiseerimise abil luua elu tõelisi väärtusi. See saab aluseks ka inimese haridusalasele evolutsiooniprotsessile.

Teisisõnu: inimese avamine ontogeneesis, ta võimete optimaalsele tasandile jõudmine on reaalne üksnes siis, kui suudame panna õpilase ISE õppima, kui temast saab kasvatus töö subjekt. Et iseõppimine on edukam kui püsiv õpetamine, viitab paljude maade (Rootsi) reaalne hariduskogemus. Ka siis, kui on võimalus luua üksikklass, kombineeritakse liitklass, kus õpetaja poole tunni jooksul üht osa lastest õpetab, teine aga ise õpib. Ka rühmatöö kogemused viitavad iseõppimise arvestatavatele reservidele.

Ma ei usu, et meil on reaalne ja vajalikki lähemal ajal panna kõiki õpilasi võrdsel määral ise õppima. Ees ootab pikk teekond, kus õpetajale jääb tema roll, kuid ta ülesanded hakkavad aja kulgedes printsiipiaalselt muutuma. Õpetajast kui lapse aju kõikvõimalikuga täitjast saab õpilase isiksuse arengu juhendaja, tehtud töö hindaja, arutluste, dispuutide korraldaja, vanem ja arukam kaaslane, keda lapsed tahavad ning võivad usaldada ja kes ise on isiksus. Iga õpilane realiseerib oma programmi, mis muidugi ei tähenda, et puuduvad ühised, kollektiivset tööd nõudvad ülesanded. Ei ole välistatud ühised loengutunnid mitmele klassile, nagu ka õpetaja tegelemine ühe õpilasega. Oma koht on rühmatööl, nõrgemate

õpilaste abistamisel tugevamate poolt, õpetajate individuaalsel abil, erinevatel õpikutel, töövihikutel, audiovisuaalsetel ja didaktilistel materjalidel. Puuduvad kitsendused ja ettekirjutised, mis võivad nurjata mis tahes eduka juhuse kasutamise võimalused. Oht, et stiihilisus võtab võimust, on õigustatud üksnes siis, kui öeldut tehakse kampaaniana ja välistatakse tagasiside.

Õpilase teekond kasvatuses ja õpetuses objektist subjektini, nagu ka õpetaja teekond kõikeõpetajast aruka nõuandja ning hindajani on arusaadavalt raske ja töömahukas, täis otsinguid ja riske. Järk-järgult eralduvad diferentseeritud õpilasgrupid, ühed huvituvad humanitaarsetest distsipliinidest, teised loodusteaduslikest, kolmandad tehnilistest. Ja nii ikka edasi, kuni individuaalne võib teatud ajal hakata tõkestama üldist, nagu üldine praegu tõkestab individuaalset.

Sellel teekonnal, mida saadab individuaalse ja kollektiivse töö sünergeetilise liit, jõutakse kollektiivefektideni. Omandatakse eluks tähtsaim — permanentne valmisolek uue omandamiseks, iseseisva töö teooria, selle strateegia ja taktika. Ei õpita seda, mida vajab inimene üldse, mida ta vajab minevikus või vajab praegu, vaid eelkõige seda, mida indiviid VAJAB TULEVIKUS.

Iseseisva õppimise roll võimaldab õpilasel valida just temale sobiva tempo, ainete mahu, ülesanded ja eesmärgid. Ja ta realiseerub isiksusena oma optimaalses mahus. Sisuliselt jõutakse sellega Karl Marxi ja Friedrich Engelsi «Kommunistliku partei manifestis» kirjapanduni, «kus iga üksiku vaba arenemine on kõige vaba arenemise eeldus».

Eestis on ülalöeldu realiseerimiseks mõningaid eeldusigi. Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi KO fondis 217 on J.Käisi 637-leheküljeline käsikiri, ta «didaktika magna» — «Õpetuse teed ja alused». Selles on kirjas tõsiselt võetavalt palju seda, mis tulevikukooli eeldus. Uudselt ja rakendust nõudvalt kõlab sealt võetud tekst: «... õpetus peab andma rakendusi lapse tegevustungile ja -himule, kasutama ta hinge «dünaamilise välja» pinget, aktiivsust, lapse sünnipäraseid andeid ega või teda jätta passiivsesse seisundisse õpetaja poolt pakutatavate käitumisnormide ja teadmispalukete ükskõikseks vastuvõtjaks».

Kui öeldule lisanduks õpetaja süvenev usaldamine — ta volituste laiendamine — mida ja kuidas konkreetset last õpetada-kasvatada, siis oleks selle lõputu tee algus paika pandud.

Millal peaks kool selles suunas liikuma hakkama? Tuleb uskuda, et kõige otsustavamgi ettevõtmine osutub lootusetuks, kui selle rakendamine hilineb. Jah, ja välk on ikka tõesti sisse löönud.

Kõigepealt pisut andmestikku.

Kirjastuse lahkele abile toetudes võin öelda, et 1981.—1985. a. ilmus «Eesti Raamatu» kaudu ühtekokku 442 lasteraamatut, kaasa arvatud tõlked, kordustrükiid ja klassika uus-trükiid. Lisades kirjastuse «Valgus» poolt väljaantud mõnisteist, saame neli ja poolsada ilukirjanduslikku või teabelist raamatut, aasta keskmiseks annab see ligikaudu 90.

On ilmunud 107 eesti algupärast lasteraamatut.

Ule poole, 244 teost üldkogusest, moodustab tõlkekirjandus.

Anti välja debüütteoseid 16 autorilt, neist kolmel — L. Seppelil, R. Pödral ja O. Tanneril — tuli vaadeldud aja jooksul ka teine lasteraamat.

Kolmanda köiteni on jõudnud 9000 märksõna sisaldav 75 000-lise tiraažiga lasteentsüklopeedia ENEKE.

Ilmub noorsoosari «15», eesti kirjandusest on selles Heino Väli «Veri mullal», mis oli teose esmatrükk raamatuna. Seni pikim sari «100 rahva lood» on jõudmas poolesajanda vihikuni. «Eesti lastekirjanduse varamust» on ilmunud 18 raamatut, järg töötab teist niisama palju, nende seas Lutsu, Hindrey, Lattiku, Jaigi, Janno jt. teoseid. Jätkub suuretiraažiline tõlkesari «Põnevik». 1984. a. alustas ilmumist uus seeria «Mehisus», milles eesti autoreid esindab Vladimir Beekman teosega «Kodutute kodu» (kordustena jutustused «Karmil kevadel» ja «Pea püsti, poisid», esimene tugevasti, teine vähem ümbertöötatud kujul). Jätkuma peaksid samuti maailma eeposte lasteväljaanded. Järgneb mudilaste loomaraamat, omamoodi sariväljaannet võib näha ka H. Kiige «Taimetargas», mille kolmandat osa on oodata käesoleval aastal, misjärel kõik koondatakse ühiste kaante vahele.

Tõlgitakse lastele umbes kolmekümnest keelest. Eesti oma lastekirjanduse tõlgitavuse hõlbustamiseks ja ka abiks kriitikale on küllalt oluline kirjastuse algatus hakata kord aastas välja andma kakskeelseid (vene ja inglise) reklaamväljaandeid, sisuks resümeed, katked arvustustest ja tõlgitud tekstinäited. Vihikuid on seni kaks (autor Andres Jaaksoo), esimene avaldati üleliidulise laste- ja noorsooraamatu nädala puhul 1984. a.

Mainitud üritus oli kongresside vahel lastekirjanike organisatsioonilise tegevuse kulminatsioon, mitmekümnel pidulikul ja tõisel kohtumisel osales üle 70 küllasõitnud lastekirjaniku, hulk raamatukoguinimesi, noorsoojuhte ja raamatuhuvilisi noori. Peatselt peaks olema meie laual Andres Jaaksoo kirjutatud paarikümnepeognane leksikon «Kes on kes ja mis on mis eesti lastekirjanduses», teos, mis annab rikkalikult ülevaate- ja isikuartikleid kirjanikest, illustraatoritest, kooliraamatuist jne.

Laste- ja noorsookirjanduse võistlusele laekus 34 käsikirja ning anti välja kõik kolm kõrgemat auhinda. I auhinna sai Meri-Liis Laherand.

Eesti lastekirjandusel on oma alaline vaatleja — filoloogikandidaat Reet Krusten. Tänu sellele on nüüd juba aastaid olemas regulaarsed poolaastaülevaated SV-s, kriitiku pilgu alt pole väljas ükski kaalukam teos, valikuliselt käsitleb ta ka tõlkeramatuid.

Informatsioonilise osa lõpuks vaadeldagem, kes eesti kirjanikest ja kunstnikest on siin autasusid teeninud.

Pärast 32-aastast vaheaega arvati Nõukogude Eesti preemia vääriliseks taas lastekirjanik: 1982. a. Jaan Rannap proosakogumiku eest «Koolilood». ELKNU preemia on pälvinud Andres Jaaksoo 1982 ja Manivald Kesamaa — 1984.

Iga-aastased J. Smuuli nimelised kirjanduse aastapremiad jaotusid lastekirjanduses nõnda: 1982 — Harri Jõgisalu, raamat «Kärp», 1983 — Hando Runnel, luuletuskogu «Mõtelda on mõnus», 1984 — Heljo Mänd, mälestusraamat «Väikesed võililled», ja 1985 — Viktor Masing, aimeraamat «Sinasõprus tammega».

J. Jensenini nimelise lasteraamatute illustraatori preemia said 1982 Jaan Tammsaar, 1983 Heldur Viires, 1984 Regina Lukk ja 1985 Vive Tolli.

Siinkirjutaja ei ole väga suur võitleja, ka ei arva ta, et võitlemiseks eriti hästi sobiksid luuletused ja jutud, et poeemi või valmiga, kas või terve epööaga saaks midagi teha energiapuuduse, alkoholismi, sõja või suure vee vastu. Kirjanduse teha on aga hoopis midagi muud: tal tuleb astuda igavuse, ajastuväsimuse vastu. «Praegu, mil südamed ja meeled paistavad olevat nii tuimad, [- -] on põhiküsimus, kuidas teha pealiskaudset sügavamaks, tuima uuesti tundlikuks,» arwab Viivi Luik («Looming» 1984, nr. 1). See küsimus jääbki vastata kunstil. Kui kunst leiab vahendi, millega võita kujutlusvõimetuse kõige raskem vorm, selline igavus, mis otsib oma meeltemõnu veristes vaatamängudes, siis on ta leidnud kõik.

Kirjandus on midagi suutnud siis, kui tal on korda läinud tekitada inimeses õnnelikkuse seisund, see olukord, kus meie süda on lahti, meie meeled on ootel ja ergud, kus ühtviisi lähedal on nii rõõm kui meeletust, piltlikult öeldes: kus aitab vihmapiisast akna peal, et tunda mere lähedust.

Me teame kõik, kus asub see vähenõudlikkuse rikas riik: see asub lapseas.

Kas see tähendab: kunst tehku inimene lapseks tagasi?

Mitte päris. Kunst andku noored meeled, jättes südamele tarkuse ja eluea. Niisugune värskuse, erutatavuse, hellumuse ja muljesuutlikkuse suurenemine võibki olla just see, miks me kunstita läbi ei saa. Kunstis leiab kinnituse alguste aegumatus.

Mida valmim on inimese hing püüdma kõiki toonierisusi, jäägu sisu teinekord teadvustamatagi, seda rohkem on ta elus, seda jõukohasem on talle lapseliku geniaalsuse *via regia*.

Millega siis õieti peaks tegelema lastekirjandus? Aga kõigeaga. Sest väsitamata mõte — mõtelda on mõnus! — ja meekeerik silm, nendel olgu kõigepealt *h u v i t a v*. Mustmiljon huvi ja uudishimu elab ilmas. Neid tuleb toita ja tugevdada, julgustada, kujundada, ka harvendada. Huvitatusel on väga palju vorme kalkidest mõttemanipulatsioonidest ustava vaima kiindumuseni, pluss muidugi esteetiliste tarvete kõik sügavusmõõtmed. Arendada välja väärtuslikud nende seast, toetada head ja inimlikku alget — seda peabki suutma lastekirjandus.

TULIJATE TERETAMINE

Uue igatsust kunstis, mis niikuinii pandud seisma rutiini vastu, ei saa enesele kuidagi ära keelata. Ja kõige enne oodatakse värskust ikkagi uutelt. Viimased mõnikümne aastat on andnud julgust just nende suhtes, kes tulevad lastekirjandusse, olles mõnes muus žanris juba nime teinud. Võib lisada kui mitu kõhklust, ent Mihkel Muti «Französischi» puhul asume otsekohe nuputama keerukamate asjade kallal, jättes enesestmõistetavana kõrvale asjaolu, et raamat on tõesti pingutuseta ja lennukalt kirjutatud; samuti on loomulik esituse nõtkus ja liikuvus Vallikivil, kes küll pole lastekirjanduse selle perioodi debütant, aga uudis veel ikkagi; absoluutne erineda suutmine, oma loojarolli olematuks kahandav protokollistiil Seppelil; kord valitud värvideta karge tooni lõpuni väljapidamine Reinlal; soojuste ja salapära ühendamine Saaberil. Ja plahvatus, nagu ideaal ette näebki, tuleb seekord tõeliselt debütandilt, igati võrdlusvälise üllatusteose autorilt Tõnn Sarvelt.

Aga on veel ka üliväga tarvilik Janno Põldma «Džuudopoitsega». Džuudot polnud lasteraamatute lehekülgedel varem, kinotegemise kuutõbist õhustikku samuti mitte. Lõbusus ja silmatorkav jutustajaanne näitavad uut poistekirjanikku (kuigi kirjastusel on andmeid, et lugejad on just tütarlapsed). Henno Käol on olnud julgust ei kellegi moodi olla ning tulemuseks on pinev ja erutav juturaamat, peaaegu õuduslugude kogu, milles aga nagu kõigel, mis on seletamatut looduses, puudub inimriigi vastava valdkonna kõle labasus. Mahe ja muhe on esialgu veel põgusalt meelde jääv Mati Soonik, fantastika vallas ja liiklustandril tegutseb Mario Kivistik, mehisust perekonnakriiside teemaringis ilmutab Vladislav Koržets. Kui tore, et keegi, kes koolilastest kirjutab, neid ka tõesti lähedalt ja põhjalikult tunneb — see loob kindla toetuspinna Oskar Tanneri noorsoojuttudele. Tege laste komplitseeritud, kuid usutav psüühika ja juttudest lahkumatu soe juuresoleku toon on ju keskmise kooliea lektüüri parimaid tunnuseid. Vähem professionaalne, kuid sama liini jätkav on Leho Männiksoo — Reet Made raadioseeriast väljakasvanud «Mikriveski jutud», kus erinevust poistele ja tütarlastele adresseeritu vahel on hoitud selgesti nähtaval.

Peeter Valdes oma «Linnurahva kalendriga» juhatab ühtaegu loodusesse ja olnud aegade mõtteilma; sedasama teeb vanade asjade ja elutavade suunas Mart Helme nukker ja tõsine «Pesakast», millel on ühiseid jooni Rein Põdra laadiga.

Ühtede püüe ulatuda omaenese kuldseesse ikka (José Martí metafoor) ja teiste viibimine seal, see on salakäik, mis juhatab lapsepõlvemälestuste jutustajad nende juurde,

kes neid alati on valmis kuulama, olgu teised kui kaugeist ja võõraist ilmust tahes. Rein Pöder «Kuldvitsas» mäletab tohutute jääplokke lõikamist jõel ja nende säilitamist südasuveni, peidetuna saepuru, laastude ja kuuseokste alla. «Mõnikord tuleb mulle ridamisi igasuguseid asju meelde sellest ajast, kui ma olin poisike. Kuidas see kõik mul veel meeles püsib, imestan ma. Ja siis ma saan aru, et need meenutused on nagu too jää. On midagi, mis ei lase neil ära sulada.» Rein Põdra kirjutatu annab ka puhtkujutuslikule ainesele mälestuslikkuse helgi, erilise pehmuse. Meenutustega aga on nii, et kui isiklikud nad ka oleksid, mida enam on neid jääplokke külj külje vastas üksüht hoidmas ja mida enam seda kummalist peidet takistamas sulamist, seda rikkam saab kirjanduslik ühismälu, mille tagavaradesse nendegi viie aasta sees lisandus õnnestunud teoseid: eeskätt Heljo Männi aastapreemiaga auhinnatud «Väikesed võililled», aga ka Elar Kuusi «Südame võti», Holger Puki «Kaevukask», Olivia Saare «Mängitud mängud» ja kas või Silvia Rannamaa «Väikese käpa jälg», mis tuleb küll veel nimetamisele ühes teiseski seoses.

SUURED JÕED

Tõnn Sarve «Kõik on ju ime» — kui miski, siis Lennart Mere looming seisab kuskil lähedal — sobibki üleminekuks järgmisele vaatlusalale. Sest ta ise on ka üleminek. Senistelt ettekujutustelt sellele, mille puudumisest eelmisel kongressil kõneles Juhan Viiding. Poleks see teos veel viimasel minutil ilmuda jõudnud, tunneksime end märksa halvemini. Ülo Tedre lausub saatesõnas: «Puhtaks aimeraamatuks on ta liiga poeetiline, ilukirjandusliku teose jaoks liiga arutlev. Päris kindlasti on see aga üks omapärasemaid raamatuid eesti kirjanduses ja seejuures näivalt lihtsamaid.» Mis on enesestmõistetavam kui see, mis siin tehtud on, arutleb teenekas folklorist edasi, ometi pole sellele varem tuldud, et rahvalaulu loodusetunnetust rahvalaulu enese abil avada. Lastekirjanduse seni üksikud, kuigi väga ilusaid tulemusi andnud kokkupuuted rahvaloominguga (Hando Runneli lasteluule) vajaksid ammu lisa, ning seda parem veel, et suund on tõsisemalt puudutamata alale — rahvamuusikasse.

Agaga mis siinjuures põhiline — on mindud seletama ja teistele meeldivaks tegema midagi sellist, mis enesele on kõik! See vaimustuse hoog ja pimestuse piiratus on tuttav kusa-gilt... Nõnda et pole mingit mõtet eraldi üles võtta moondamist, liiga paindumatut rakurssi. Kõik pörkaks ju vastu ühte ja ainukest seadust: kui kedagi armastad, siis on hea just täpselt nii, nagu tema on. Ja kogu ülejäänud ilm, kui tahab su silmis ka kübeke tähelepanu teenida, võtku ja seadku end tema järele. Läbi Tõnn Sarve silmade näitab meile end rahvalaulu järgi seadnud ilm.

Mis aga seisab selja taga? Ühe küllaltki võimsa põhihoovusena hulk nii- või teistpidi rahvateadusse puutuvaid raamatuid kuni kogu maailmas moodsa olevikuetnograafiani välja. Ei saa olla juhus, et Jõgisalu tõsidus ja põhjalikkus nii tarvilikuks osutub. «Maaleiva» juurde kutsub see ja maale. Kihnu keele juurde ja keele juurde üldse. Pere juurde. Kodu juurde. Ja selle kaudu ühe suurema, kuid samade keeleliste, kombeliste ja eluvaate-liste tunnustega pere juurde — oma rahvuse juurde. Maailm on pingeid täis, teatab see raamat, hoidkem omasugust, elu ta ühekordsuses, vaid läbi selle saab ju tulla teadmine ka kauge rahva, võõrast keelt kõneleva inimese elu ühekordsusest ja hoidmistarvidusest. Jõgisalu ei katsu meeldida kellelegi, isegi mitte lastele, vaid kiirgab rahu, taganematust, edevuseta elutarkust. Õpetanud on teeneline õpetaja ka kirjanikuna järjest.

Võrreldes muude teaduste belletriseerimiskatsetega lastekirjanduses — praktika on ju üsna rikkalik —, etnograafiline aines sulandub hästi. Peaaegu niisama hästi nagu loodus ja loomad. Taas meenub Mart Helme «Pesakast». Tiia Toometi «Vana aja lugudes» kõnel-dakse olnud oludest ja jälgitakse südame ajalugu. Inimene on põhilises seesama («Kurbu-sest vanal ajal»), ei ole tähtsaid takistusi, miks me üle põlvkondade, üle muutunud moodsa ja asendunud linnajagude ei peaks vaimus ulatuma üksüheni. Sama autori «Lapikirja. Lastekirja», väike muinaslugu vaipadesse puhkenud noorest maast, jääb küll kahjuks eel-nimetatu varju, nagu ka vaimuka nimiloo, kuid muidu tuttavlik «Ahvipoeg, kes ei taht-nud areneda».

Viivi Noore ja Riina Tombergi «Seitse rahvast, seitsmed rõivad», väljalõikamisraamat pabernukkudega, annab muu kõrval ka teadmisi soomeugrilastest; see, nagu J. Sarapuu huviga loetav «Salakivigi», kahandab veelgi lastekirjanduse niigi küsitavaid žanripiiran-guid. Ometi on usutav, et teabelisuse osa võiks praegu suurenedagi, kuivõrd on esile ker-kinud autorid (Jüssi, Saluri, Masing, Relve, Sander), kes suudavad informatiivset sisu kirjanduslikult esitada. Tundub, et selliste autorite tähendus tõuseb üha. On raske aru saada, miks veel mõnigi kutselisel tasemel looduskirjanik ei ole arvatud kirjanike kutse-ühingu koosseisu.

Pärimuslikule materjalile toetudes on Eestimaa eri paikade vastu huvi äratanud Aime Maripuu ja Heino Gustavson, kenade tulemustega teinekord. Tallinna esitleb heas lapsepärasel ja sobivaltkunjunatud raamatus «Kümme ust» Dagmar Normet. Siin, nagu Tiia Toometi «Vana aja lugude» puhulgi, tuleb õnnestumisest suur osa arvata kunstnik Jaan Tammsaare arvele.

Lugupidamist väärivad need isepäised, kelle looming toetub keelilisele eripärale. Kihnukeelsest Jõgisalust oli juba juttu. See on hingepide nendele lastele, keda murde pärast koolis hurjutatakse. Nüüd on oma keel trükisõna ausse tõstetud ja tohib olla küll. Teine, üleni Hiiumurrakus kirjutatud teos ses ajavahemikus on Pent Puulase «Ranna Ingel». Kuidas see luigelaoslikult liigutav lugu kirjakeeles mõjunud oleks, pole raske arvata. Sellisena aga ta üllatab.

Rannap! Asju, milles teda eriti usaldada tuleb, on kolm: Eesti loodus, poiss ja koolipoiss. Tõelise avanemise andele on kindlustanud just viimased. Teostuslik leid keele vallas on tõstnud ta loomingu püsivale kõrgtasemele. Toimunud kvalitatiivse hüppe näitab kogumik «Koolilood» ilmekalt kätte, on ju siin esitatud valik paarikümne viimase aasta lastejuttudest. Sihvka keel — see on kollaaž koolilapseargoost, kuuenda klassini läbivõetud vanasõnadest, koosolekufraasidest, pioneerileksikonist, kantseleivormelitest. Ja lihtsalt kaheteistkümneaastase emakeeletagavarast. Moodustatud eksimatu maitsega, on see segakeel pealegi põhjendatud: on ju last nõnda päevast päeva koheldud ja midagi on idanema läinud, teiseks aga pole autor unustanud, et laps on siin kohtualune, ta kirjutab seletuskirju, katsub meeldida, loodab kergemat karistust, ühesõnaga: kujutleb agaralt, mis võiks n e n d e l e parem paista.

Kümme aastat jõudu kogunud looduskirjandus suudab juba mõndagi, seda näitab Heino Kiige «Maailma viljade» II osa silmapilkne müügilt kadumine, samuti Viktor Masingu tammeraamatu tunnustamine.

Juhan Kallaku «Summ-summ» ilmus kordustrükina veel hiljuti, kuid nüüd on lastel mesilaste (ja sipelgate! — siingi kordub ajalugu) elust lugeda ka tänapäevase autori sulest (Jaan Rannapi «Maari suvi»). Leelo Tungla raamatus «Pool koera», elavalt ja sundimatult fabuleeritud loos, nagu seda on kogu L. Tungla proosalooming, on kenad koerapassused seiklusjutu tõtakusele vaata et kammitsakski, aga ei raatsi ju jätta kirjutamata! Nagu ka lugemata. «Kärp» niikuinii, aga peale selle on ka Silvia Rannamaa «Väikese käpa jälg», milles täiesti «Kadri» autori häälega jutustatakse kassidest ja koertest, kellest autoril on vist küll aastatepikka väga täpseid päevikulisi tähelepanekuid. Raamat veenab lugejat selleski, et kes looma võtab, võtab kanda ka sõbra kaotamise kurbuse. Omad loomalood lisab Elar Kuus. «Sabaga sugulased» ja «Loomarahva keskel» jätkavad tuntud helemeelset kooskõlasuhet, mis Kuusi loodusraamatuis alati on valitsenud, hoides proportsiooni ikka kunstilise komponendi kasuks, faktiteadmiste rikkalikegi tagavarade juures. Elar Kuusi tähendus omas žanris on võrreldav Leo Anveldi tähendusega omas. Elutees ja ettevalmistuseski on sarnast, veel rohkem aga valgustatud malbuses, hingelises sisukuses, mittetoimidatahtmises ja toimimises sellest hoolimata. On üks naeratus, mille jätkumist olen jälginud ja katkemist kartnud eesti kirjanduses. Seni pole see katkenud, ikka on tulnud keegi ja ulatanud edasi tulevikku. Et võiks jälle sündida raamatuid, mille lehekülgi käsi puutub kui elusaid.

Enne kui lõpetada looduskirjanduse vaatlus, lisaksin veel, et kõnesolnule lähedast leiab tänapäevasest lastekirjandusest ju päris rohkesti. Erni Krusteni helge ja rahulik «Kus kuu oli», kuhu on koondatud (koostaja Reet Krusten) kirjaniku omaaegseid populaarseid lastepalu ja mis praegustele lugejatele tuleb uue raamatuna; siis veel Andres Vanapa rabe, kuid mitmes tükis seletamatult võluv ja puhas jutukimp «Kivilõhkujad» («Kivilõhkumine», «Nabale», «Kui ma olin hirmus», «Suur kokkutulek»). Lisades Heljo Männi «Väikesed võililled», suurema osa meie parimast sarjast «Eesti lastekirjanduse varamust», Voldemar Milleri «Merehundi jutud», Eno Raua suvelood, rohkesti Ellen Niidult ja veel üht-teist teravusetut, hoidlikku, võime ehk ära tunda ühe tuttava, küllap alati olemas olnud hoovuse, jäägu ta siinkohal ühise nimetuse alla koondamata.

Tagasi minnes loomaraamatute juurde, võib öelda, et loomalood on olnud omal kombel J. Kaplinski «Eesti Looduse» artiklis «Ka» väljendatud mõtte pooldamine: inimene on ka loom, kelle mõistvat suhtlemist arenguastmestikul madalamal seisjaga kui takistabki keel, ärgu takistagu süda. Just sellest kõneleb A. Reinla «Teofrastus», võimalik, et läinud aasta üks taganõutumaid lasteraamatuid. Täiuseni on oma lühivormis aimeramatukesed arendanud R. Saluri. Liigset mahedust kirjanikele seekord küll ette heita ei saa. Kärbi piinarikas surm on antud otsevaates ja pikalt, nagu ka Teofrastuse keldrimartüürium. Pole enda teada hoitud mürgisüste ja armupauke Rannamaa juttudes. Kui kellelgi on öelda rasket tõtt, ärgu kartku «õrna iga» — see näib olevat üldine arusaam. Ja tööpoolest,

nii nõrk pole laps ja nii võimas kirjandus. Osavõtlik kannatus vaid äratav veel ühe uinunud meele. C. R. Jakobsoni «Lugemisraamat loodusest» kordustrukk viitab selle nii elujõulise loomesuuna traditsioonidele.

IGAPÄEVASEST LEIVAST JA IGAPÄEVASEST KALLISKIVIST

«Ajal, kui kõik nõudsid igapäevast leiba, nõudis tema igapäevast kalliskivi» — García Lorca sõnad suure hispaania barokklüüriku Luis de Góngora y Argote kohta, keda omal ajal kiputi süüdistama rahvakauguses. Ma arvan, et eesti kirjandus puhkab praegu sellistest süüdistustest, nende võimalikkusestki. Nagu igapäevaelus, nii ka kirjanduses, tahame kõike hästi teha, ja kalliskivi saavutamiseks siis juba kas või kogemata tuleb igatahes valmis olla.

Kui kaugel keegi on sellel teel, sellest teatavad vahefiniidid arvustuse, tõlgitavuse, lugejahuvi ja muude tõenduste näol. Eesti lastekirjanduses on juba ammu olemas nimed, kellest võib öelda: vähemalt nendelt ei ole võimalik saada tellimustöid selle sõna diskrediteeritud tähenduses. Ei sotsiaalseid, ei muid. Sest kui on saavutatud kutsealase meisterlikkuse selline aste, siis lakkab olemast välisvajadus — me räägime mõistagi ausatest ja arukatest aktsioonidest —, mida ei hingestaks kirjaniku sisim osavõtt. Kui kirjaniku südame-tunnistuse kell on täpsustatud olevikku, ei eksisteeri enam mingit eraldi ja õõnsat a ja n õ u e t.

Selliseid meistreid on mitu, eelkõige Ellen Niit. Kõik kohad on täis lindistusseadmeid ja nende kruttijaid, eeter lõhkemiseni täis kopeeritud sõnade ja viisijuppide segadikku, kuid selle asemel et ära pöörduda, kirjutab Niit — lausunud enne lühikese liigutatud tänapalve oma isakodu vana ragiseva raadioaparaadi eest — hoopis «Seitse väikest kuulujuttu»! Need on magnetofonikuuldemängud koduseks ajaviiteks. Kooli nääriõhtuteks on Niidult vihikutäis koguklassinäidendeid «Enne punaseid palituid». Teades, kuidas väikesed koolilapsed kõik näidendis mängida tahavad, annabki autor võimaluse kõigile.

Raamatuna laseb end liiga kaua oodata Onu Ööbik Öösorri tänavalt, fantastiline mees, Krõlli sugulane. Tänu «Jutupaunikule» on ta küll juba ära nähtud. Väike juturida, aga kuidas tahaks loota, et see polnud veel kõik! Muretus lapse kujul oleks loomulik; muretus täisnimesena jälle kahtlane asi; juurdetuli ja pole üht ega teist. Tema taevas on pilvitu, tema ronimiskastanid alles kannavad teda, tema öötöö-ööd on täis ilusat lapsepõlvevalgust.

«Suur suislepappu» on luuletaja senise loomingu ühe olulise osa kokkuvõte. «Ingel tuli, laulis heleda häälega rahust ja rikkus rahu ära», olen kirjutanud aastaid tagasi. Asi pole tänaseks teine. Lugesid valikkogu, vaat et varises kokku seni kaunis kasutuskõlblikuna tundunud arusaam lastekunsti seisusest. Valikkogu parimad palad on midagi muud kui lastelaulud. Avarus, voolamine, säravate suvehommikute pidulikkus, peaaegu üleolek. Rahulik üleolek kaduvusest, hukust ja ohust... mis ei lähe lihtsalt korda, mida pole olemaski. Seisukord, kuhu laps tahta ei oska põhjusele, et tema on juba seal. Spordipsühholoogid, eriti akrobaatilise võimlemise teoreetikud teavad, et alla kolmeteistkümneaastasele lapsele on väga raske selgeks teha riski olemust: ta ei karda surma.

Ellen Niidul on erakordselt arenenud foneetiline kuulmine, ta kasutab ühesuguse vilumusega keele kolme tasandit: häälikulist, sõnalist ja lauselist. Meetrika võimaluste tundmine ja kasutamine kindlustab meloodilisuse ja rütmirikkuse, lisaks sõnavaraline jõukus, sõnakasutuse täpsus.

Eno Raualt on ilmunud kõige rohkem raamatuid — kuus! «Jälle need naksitrallid» II, «Suvejutte veski alt», «Suve värvid», «Kassid ja hiired», «Padakonna vada» ning «Nääripäkapikk», lisaks kordustrukke. Tartus etendub näidend «Pusapratipundara printsi kingitus».

Eno Rauda veab nii elusa väeti kui eluta vägeva poole, nii masina kui inimese poole. Naksitralliraamatugi üks peategelasi on väike punane furgoonauto, teise võimsa tehnilise leidusena toeks raudrüüks kohaldatud piimamannerg. Eno Raud on üks neid endisi poisse, kes oma mängud õige varakult ära mängis, «Roostevaba mõõga» abil jätkas ta seda küll veel kirjanikuameti alguseski, tõestades, et suudab ka tavalist poistekirjandust teha. Sealt edasi aga, pilgu pöördudes üha enam inimese (lapse) suunas, säilitas ainult rauahuvi: «Autoraamat», «Huviline filmikaamera» jm. Sõdurist rüütliks oleks see tee. Maailma esimese lasteajakirja «La Edad de Oro» (Kuldne Iga) rajaja, kuuba poet José Martí, kes oma artiklites pöördus alati kummastki soost laste poole eraldi, ütleb, et poiss võib küll olla ilus oma tugevuses, töökuses, teadatahtmises ja otsustusjõus, «aga kunagi pole poiss ilusam kui siis, kui ta oma väikeste kätega, mis juba näitavad tugeva mehe mõõtu, toob lille oma sõbratarile või võtab käekõrvale õe, et keegi sellele liiga ei saaks teha».

Eno Raud, universaalsuse ja harmoonia saavutanud kirjanik, on üks neist mõnest, kelle puhul saame juba tükk aega kõnelda eesti lastekirjanduse jõudmisest maailmatasemele. Olgu pealegi nelikteos käsitletav üheskoos, kirjanik on pidevalt arenenud ja täiuseni jõudnud just neljandas naksitralliraamatus. «Naksitrallid» on muinasjutt täis elu, fantaasia täis reaalsust ja loomulikkust, lihtsus täis sügavust» (R. Krusten). Nad on ühtaegu elutargad taadid ja lapsemeelsed loodusolendid, nad võivad kord õpetada, kord õppida, avastada ise maailma ja seda teistele avada, olla ohvrid kui ka ülesajjad. Kuid kas siis inimene seda ei suuda? Jaatav sisendus ongi üks selle teose suuri hinnatavusi.

Suuremate laste ajaloo- ja sotsiaalsetele huvidele on kirjutanud Heino Väli ja Holger Pukk. H. Puki «Kirjad Liisale» on dokumentaalbelletristlik kiriromaan tulevase revolutsionääri ja kirjaniku õpinguaastaist Peterburi ülikoolis, tubli lisa noorsoo dokumentaalkirjandusse. Kes tahes nii kõitev isiksus, ja eriti veel et pärandanud nii põneva kirjavahetuse, oleks olnud vaevaväärt materjal hea raamatu jaoks. Holger Pukk on leidnud Jaan Anveldi. Autoril pole see esimene kord arhiivitööst kunstilist tulemust saada. Adressaat Liisa õieti nähtavale ei ilmugi, pöördumistes tema poole eneseeritluse sellele elu- ja süvenemisastmel, millele inimest kutsub armastus, avaneb vaadeldav karakter kõiges värvikuses. Teadmata, mis on autori lisandus, uskudes vaid, et proportsiooniga on asi korras, sest mulje jääb diskreetne, tuleb raamatu võiduks pidada ühtlasi seda, et kirjad, lõpuga 1912. aastasse, on pärit ajast, kus tunderaskuseta kirjasõna polnud veel nii meeletul hulgal inimeste peale paiskunud. Keelel neis tekstides on veel lõhn, maik, värv ja kõlavus. Uppujad kiirustava elu vesisesse sõnatulva, nagu me oleme, hädasti on tarvis meil ja meie lastel tõestusi epistolaarse kultuuri täiesti korralikust tasemest veel üsna hiljutises minevikus. Selle kultuuri olemasolust üldse.

Heino Väli «Veri mullal». Väli on meie kunstilises sõnas üks esimesi (läheduses E. Raud, T. Lehtmeets, võib-olla veel keegi), kes sõjajärgsete aastate seda külge — siin sobib see sõna: metsapoolt — on suutnud näidata kui eriti sügavate hingehaavade lööjat. Alati ja kõigilt on Heino Väli nõudnud mehisuse, aususe, tõsiduse ja tööotsimise kujutamist. Nüüd on ta siis seda nõudnud endalt. Ja tal on palju öelda. Tema tavalised kitsikused (süžee kunstlikkus, sõnaohtrus, arenduse heitlikkus jm.) siin ei kimbuta. Umbes kohad hinges ja ajaloos on nõudnud lahtikirjutamist. Tulemus on kunstiliselt veenev. See traagiline, esmailmumisel «Loomingus» küllalt suurt elevust tekitanud teos on noorsookirjanduse hulgas ühtlasi ka ainus, mida on tunnustatud Fr. Tuglase novelliauhinnaga.

Mehine meel täidab ka Väli teist mahukat raamatut «Silver Ükssilm ja Admiral vanne». Esimene osa töötas röövliseiklusi, jäi aga ise «äraootavale positsioonile». Järjes, milles arvustus on kujundi tasemel arvanud ära tundvat kunstniku argipäeva eest fantaasia- ilma põgenemise motiivi, on autori natuke liiga viideterohke ja keerukas kujutus siiski jõudsalt puhkenud. See on lastepärasem ja täidetud ehtsast merevaimustusest: «Kõige puukuivematki hinge puudutab meri viuldajasõrmil.» Esimesel raamatul poleks olnud sellise lausele katet pakkuda. Heino Väli kirjanikusuutmine on vaadeldaval viiel aastal avardunud võib-olla kõige silmatorkavamalt.

Kui ütleme «huvitav», olgugi huvide skaala väga lai, mõtleme lastekirjanduses kõigepealt just vaheldusrikast ja närvekõditavat, siis põnevuskirjandust. Alati on seda ka tehtud. Ulme vahel korvab ootused ja vahel ei, kõige parem on aga siis, kui põnevus suude-takse saavutada tavaliste inimeste ebaharilike tegude ja saatuste kaudu.

Elemente on mitmetel (Raud, Rannap, Tungal), kuid varjamatult eesmärgiks saab see harva. Võib-olla on sagedased äpardumised araks teinud, mõnd autorit võib häirida enam-vähem kohustuslik pealiskaudsus, tõenäolisem aga, et eesti inimesel millegipärast lihtsalt ei tule välja. Herta Laipaiga «Professor Lillepooli kroonika», Asta Kassi «Pahupidi puhkus», Leelo Tungla «Pool koera», Heino Väli «Silver Ükssilm ja Admiral vanne» ning Aino Perviku «Arabella, mereröövli tütar» oleksid need katsed seekord. Pervik on ka ilmselt märki tabanud. Jahenduslik termin pole juhuslik, sest röövliromaan on tõesti suuresti ettearvestuse, mõtlemise ja läbimängimise asi. Traditsiooniline vorm ja võttes-tik on rakendatud aga idee teenistusse: milleks kuld, milleks võim, kui nende juures pole kübetki rahu ega rõõmu. Julmus ja elu allilm jääb romaanis just vajaliku lavastuslikkuse tasemele, traditsiooniliselt piisab karakteri ja olustiku markeerimisest. Kurjus plahvatab püssirohuvaadina vastu taevast, hea võidab. Ja võidab terve meie põnevushõre lastekirjandus.

Mood soovib aatlemist-vaatlemist, kohalpäsimist tormlemise asemel, aga päris kadunud pole ka novaatorid. Valtonilt on ilmunud kaks üsna mahukat lasteraamatut. Mõlema puhul saab kõnelda meie lastekirjanduse harjumuspiiride järjekordsest nihutamisest. Kel publik algaja, see peab ise etendama kindlameelset, et mitte suurendada teiste ilma-loomise segadikku. Enamik teebki nii, Valton aga jääb truuks iseenese uuenemiskirele. Jutukuulaja läheb natuke kärsituks. «Ehk aitab... kui sa ilusasti rääkida ei taha, siis

oleme parem vait,» arvab laps «Ajaprintsessi» avaloos, mis sisaldab üheksa alustust ühele — ja tulemata jäävale — jutule. Veel rohkem alustusi kätkevad tehismuistendid Põhja folkloori ainetel. Maailma aina luuakse ja luuakse uuesti, küll päris, küll hinge-, küll vaimuilma. Kuigi igavene katsetaja, ei mõju Valton võltsilt ega asjatundmatult kunagi. Ja tõesti, ajal, kui ollakse harjunud väärtustama sihti, sihile jõudmist, miks ei tohiks alguste paljus kellelegi samuti olla kaunis! Valtoni raamatute olemasolu üksinda kõigutab oletust, et elitaarsus lastekirjanduses on mõtetu. Ellen Niit ühes oma ammuses luuletuses on loonud pildi koju jõudvast emast, kes toidupakke trepile toetab, kuulatades ülal mängivate laste, uue maailma «jube energilist kirkamist». Mõeldes «Ajaprintsessile», väikeste mõtlemisharjutustikule, näen salgakest täiel tormil seitsmest trepist üles sööstvaid lapsi. Nad peatuvad, kuulatavad, edasi ei torma igaks juhuks, sest miski «kohiseb, raksus ja undab»: üleval mängib Valton oma asjadega. Laste nägusid ma ei näe.

Vastupidi, kindlalt realiteedis püsib Silvia Truu oma ränga perekonnaproblemaatikaga. Silvia Truu ideaalid, mis veel hiljuti võisid tunduda natuke väsinutena, omandavad järjest rohkem milleski olulises vastupidanu väarikust. «Sünnipäevad» on psühholoogiliselt tugev portree luutiisikust põdevast poisikesest ängistavas haiglaraamistikus. Probleemidest kahjuks veidi üle koormatud on teine huviga vastuvõetud teos «Oma suguvõsa Aadam». Intuitsiooni suurema usaldamise korral oleks see vist mõjunud elusamana ning tänapäevane ja väga rahutukstegev aines lugejasse sügavamaid jälgi jätnud. Silvia Truu on üks neid, kes nagu Lehte Hainsalugi oma uuemas jutuloomingus märkab perekonna muutumist ja maksu mis maksab suhtumise täpsustamist taotleb.

Silvia Truu näitab perekonda, nagu see on, Hando Runnel aga sellisena, nagu seda harva näeb. Ta luule on hellusest, puhtusest, armastuse asetsemisest kõiges, valitsegu vaid usaldus ja üksühehoid. Kodu on paik, kus loomulik ollakse, kodust lauldes — siis ju eriti! Inimene on vastamisi paratamatusega, kuid mitte niiväga kurjaga. «Nii on,» kõlaks kui läbi kõige, mida Runnel lastele ütleb, ilma et see oleks alistumus. Nagu päikesepatarei laeb laulja end neist, kelle poole on pööratud ta silmad. Laste seltsis on mõru pai, ta ei möödugi. Ta on asunud hoopis midagi meisterdama. «... kui on õige sõna, / siis on väike vaev / teha mere peale / hõbeperjeis laev.»

Leelo Tunglast on aastatega saanud ka kooliluuletaja, ta suudab pealtnäha üksluiste koolielamuste hulgas oma loidumatu heatujulisusega eritleda paljut. Leelo Tungla populaarsus koolilaste seas kõneleb vajadusest sellelaadse luule järele, nagu seda kunagi tegi Ralf Parve — uustrükk on kõigiti teretunud! —, nagu oma «Sädeme»-perioodil kirjutas Ingvar Luhaäär, ja perioodikas kohtab aeg-ajalt uusigi nimesid. Kui proosatekstides ja näidendeis kooliargoo appivõtt kiusab mõnikord ka autori infantiilselt mõtlema, siis luule tuleb toime paremini. Kõrvalepõikena siit: kas ei oleks mõeldav emakeeleõpetajate keele- ja stiilinaljakuste kollektsioonide puhutine äratrükkimine?

Luules, nagu ikka, on pilt mitmekesine. Eespool juba kõnesolnutele lisaks on andnud oma osa suurem jagu tegevaid luuletajaid. Olla ühtaegu märgutujuline ja jääda aristokraatselt kuhugi läbinähtamatusse poeetierakluse oskab oma väljakujunenud meeterlikkuses Kalju Kangur, kellelt ilmus ka valikkogu. Meie lasteluulepilti aastakümneid kord rohkem, kord vähem märgatavalt, kuid alati enesestmõistetavalt kuulunud Manivald Kesamaalt ilmus taas mitmes raamatus töö-, kodu- ja kodumaalaule, ega lisandu enam. Tavaolukordade poeesiat värsistavad Olivia Saar, Leili Andre, Ira Lember, Erika Esop. Mingi rõõmustav enesekindlus, saadetud mitte küllalt järjepidevaist, kuid märgatavatest õnnestumistest ilmneb Venda Sõelsepal, koondkogu on ikka virgelt kaasaegselt Lehte Hainsalult; Eino Sepp, Uno Leies, Maimu Linnamägi, Adolf Rammo, Heljo Mänd — kellegi osa ei saa mõttes lahutada, ilma et luulemaastik otsekohe ei lihtsustuks, muutuks ilmetumaks, vaesemaks, ebahuvitavamaks. Põhimõtteliselt püsib luules eelmisele vaatlusajale sarnane seisund — tippe mitte eriti palju, head keskmist aga küll —, kuid just seoses luulega peaks veel märkima üht vormuma hakkavat nähtust, millest võib-olla järgmine vaatleja juba rohkem juttu tegema peab. Mõelgem näidete najal, seda enam, et nime-tada on ainult huvitavaid ja olulisi autoreid, kelle tekstid hästi teada: Runneli «Vari» ja eelmisest kogust lõbus murdekeelne lauluke, mille viimased read kõlavad nõnda: üts lats läts pussi ala, vällä tull ku latik-kala. Lisagem Joel Sanga näiliselt muretud laulud oma aeda harivatest ja oma kraami äriivatest lastest, Viivi Luige kõhedad ablaste ja julmade vanemate ning koduriulaulud, peaaegu kogu Ott Arderi looming, Ilmar Trulli nukunäidendi värsid ja mingid helgid ka proosas Toometil ja Koržetsil. Tuleviku- või ka olevikuaimused, ja need on hoiatavad, ohusisaldusega, antakse kui möödaminnes, meeletuliselt, käbe, kes märkas teravat kõrvalpilku. «Ema, ema, see on MINU vari, ära SINA kõnni ta peal!» Rahvaluuleline seletus oleks, et kes seisab lapse varju peal, paneb lapse kasvu kinni.

Enne lahkumist luule juurest peatugem üheks mälestusviivuks. «Lumest lumeni». Lähedase hinge läbi lähedast maailma seletav — sellisena oleme teadnud Kersti Merilaasi.

«Mis on head sel hiliskool?» küsib luuletaja. Viimase kogu lastelaulud pole lastelaulud üldse, sest Merilaas nõnda ei saa, tema on konkreetne, see kogu on pöördumine ülejärmise põlve poole. Kodune küll, hooliv vägagi, kuid mingi harjumatu alistumus kostab läbi, olgugi asjalikuks jahendatud. Aga ärge see sundigu meid mõtlema liiga kitsalt, igapäeva ängistuse taga on suurel luuletajal alati teine, üldisem ja igavesem. Enesearmutu oma peitatus väljaütlemises, on selleski vaikes raamatukeses üks igatsus: «Iga päev ja iga tund / ootan, ootan, / ootan, ootan / ootan värsket valget lund.»

Lastekirjanduse suurimaid muutusi on nähtavasti oodata ja osalt käes draama alal. Oieti alles siin lendab mõte jõu- ehk eakohasusele, mis proosas ja luules suurt meelde ei tulnudki. Palju sõltub muidugi konkreetsest lavastajast, kuid ei kujutle hästi Paul-Eerik Rummo näidendi «Kass! Kass! Kass!» vaatajaina autoril ettenähtud vanuserühma, 10–14-aastasi. Kuningas Midase müüdile toetuva, samuti keerukaid võimu-, karjerismi-, kompromissiprobleeme käsitleva näidendi «Kõrgemad kõrvad» puhul juba küll, sedavõrd on vahepeal rikastunud autori dramaturgikogemus. Laenatud motiividele on loovalt üles ehitatud mõlemad näidendid, nagu ka Kalle Kure tekstilt küllaltki komplitseeritud koduhoidvuse ja bürokraatia ilma üksühevõõraid aineid tõsiseks hoiatussõnumiks kokkusulatatav pantomiimnäidend «Purjekas pudelis». See süvendab ka ettekujutust, et näitekirjandus oma olgugi mitte eriti arvukas koguses on praegu enese peale võtnud kõige rängema sotsiaalse ja eetilise kandami. Siia kuulub kindlasti ka Eno Raua «Pusapratipundara printsingiingitus» ja Ilmar Trulli «Imeline imik». See kõik on väliselt lasteatrati tunnustega, kuid intellektilt suurema kunstikogemusega vaatajat eeldav teater. Kas oleme raskestitabitava noorsooproosa ja -luule asemel kogemata saavutanud noorsoodraama? Polekski nii paha.

Oleks tore, kui mõttetute ja segadusttekitavate filmiraamatute asemel trükkima hakataks näiteks nukuteatri algupärast repertuaari. Nende seas on praegugi andekalt kirjutatud tekste: Vladislav Koržetsi «Koll Kalli» ja Ilmar Trulli «Imeline imik».

Lastenäidendi on avaldanud veel Reet Kudu, jätkates draamaski oma teed, subtiilse hingeeluga noorte inimeste keerukate suhete vaatlust; lisaks Heljo Rammo kujunemisteevaldised näidendid ning Ellen Niidu juba mainitud teosed.

Kultuurikihi pakus kindlustab lõikuse künnimaal, kultuurikiht ja selle tundmine ka vaimuloomingu tulemuslikkuse. 1985. a. ilmus valimik vanu lastelaule «Meie kiisul kriimud silmad», kogunud ja järelsõna kirjutanud Ants Järv.

Küllap on õigus erutatult pärida: kas siis tõesti kõik kunagi lugemikes ilmunu on lastekirjandus? Me teame, et mida kaugemale algusse, seda hajusam on piir ja seda varakumalt laps omasugune täiskasvanute hulgas, mis siis et ta laua taga püsti pidi seisma. Oletagem siiski, et need olid vähemalt oma aja elusamad, kujundilisemad ja kaunimad laulud, mida lastele lauldi, nii nagu lastele mõeldu ikka on tehtud parima oskuse ja puhtaima sisetunde kohaselt. Sellepärast tahaks koostajale avaldada sooja tänu, seda enam, et pilti kirjanduslooliselt täiendab samuti Ants Järve kirjutatud ja TRÜ väljaandel viimati 1972. a. ilmunud õppevahend eesti varasemast lasteluulest. Jääb vaid soovida, et keegi ka uuema aja lasteluule kord antoloogiana korrastaks.

Viis aastat on töötatud hoolega ja vaevalt lapsed palju rohkem lugeda jõuaksidki. Või kui, siis ehk Anderseni muinasjutte, millest ju lastekirjandus algab, ja mida meil ikka veel küllaldaselt võtta ei ole.

Ka tahaksid nad kindlasti oma raamatuid viisakamas väljanägemises, mitte paberkaantega vihikuid, klamber selja peal, vaid korralikke, nagu pärast sõda olid.

Mida aga vajaksid kirjandus ja kirjanikud?

Kindlasti kirjanduslikku lasteajakirja, kuni raamatute trükkimine ikka nii palju aega võtab.

Vabariiklikku Lastekirjanduse Maja — see on üleliidulise raamatunädala ajal üleskerkinud mõte. Sellist maja, mis sisuliselt instituudina koondaks meie vabariigis hajusalt tegutsevad lastekirjanduse uurimise jõud ning paigutaks oma katuse alla vabariikliku lasteraamatukogu.

Mida lõpetuseks? Ei ole raamatumat raamatut oma lugeja käes, kui on lasteraamat. Laps võib olla juba küllalt suur, kui lasteraamat on ennast ikka veel ise kirjutanud. Tema ees võivad olla kõik võrdsest debütandid, Aisopos nagu Tõnn Sarv, või pole nimest üldse küsimust. Raamat lapse käes vastutab enda eest ise, tuge saamata tegija laureaadimainest, erandlikust saatusest või asendist kirjandusloos. Võib ju küsida, kas muuga nii ei ole. On, aga siin on rohkem. Igaks juhuks — oma loominguline laps saatkem maailma võimalikult eluvalmilt, võimalikult täiuslikult. Sest too teine täius, millega tal kohe tege- mist tuleb, see ei mõista nalja.

Enn Soosaar

MEIE TÖLKEKIRJANDUSE TÄNANE PÄEV

Aastatel 1981—1985 anti Eestis välja 10 197 eri raamatut ja brošüüri kogutiraažiga 84 200 000 eksemplari. Sellest on ilukirjandust 1321 teost ehk ligi 13% ja eestikeelset tõlkeilukirjandust 611 ehk 6%, trükiarv vastavalt 37 884 000 ehk 45% ja 16 871 000 ehk 20%. 611 jagatud viiele annab aasta keskmiseks 122 tõlkeramatut. Sugupõlvade lahutamise järel saame täiskasvanutele 75, lastele-noortele 47 raamatut aastas. Õigupoolest tuleks arvestada ka kordustrükkide osakaalu märgatavat suurenemist viimasel ajal. See tähendab, et täisnimesele mõeldud esmatõlgete arv aastas on 75-st kümnekond nimetust väiksem.

Need andmed pärinevad Riiklikust Raamatupalatist. Ma sain sealt hulga arve raamatute kirjastamise kohta viimasel neljakümne viiel aastal ja olen neid liitnud, lahutanud, korrutanud, jaganud. Tahaksin tähelepanu juhtida paarile üldisemale seigale. Viimased viis aastat ei olnud rekordaastad eestikeelse tõlkeilukirjanduse väljaandmisel. Eelmise kümnendi teise poole tulemusi tiitlite arvukuse ning kogutiraaži osas ei suudetud korrata. Kõige viljakamate tõlkeaastate leidmiseks peame aga minema hoopis kaugemale minevikku. Täisealine lugeja — lapsed jätame kõrvale — sai ajavahemikus 1956—1965 840 tõlketeost. Viimasel kümnel aastal (1976—1985) anti sellelesamale täisealisele lugejale 730 ehk tervelt 110 raamatut vähem. Pidevalt on langenud eestikeelse tõlkeilukirjanduse suhteline osa ilmuvate ilukirjandusteoste hulgas. Viiekümnendatel aastatel ja kuuekümnendate algul moodustasid tõlked üle 60% väljaantavast belletristikast. Möödunud viiel aastal oli tõlgete protsent keskmiselt 46,25 ja möödunud aastal 42,4. Langus kahekümne pügala ringis ehk ligi kolmandik.

Kui meie esivanemad mitte väga palju sugupõlvi tagasi võtsid nõuks saada kultuurrahvaks ja seda just nimelt eesti keele najal, mõistsid nad endid ja oma järeltulijad — niisiis meiegi kaasa arvatud — vedama rasket vankrit. Tööd on palju, tegijatest alati nappus. Meil oli ja on tarvis luua ning arendada oma kauneid kunste, oma teadust, oma kooli, oma haldussüsteemi. Palju muudki veel. Samas kasvas teinegi paine: vajadus teada saada, mida mujal tehakse või on varem tehtud.

Selles mõttes on tõlkimine tundunud mulle alati omamoodi sundus, kohustus. Täisväärtuslikku eesti kirjandust ei ole võimalik teha, ei ole võimalik hinnata, ei ole võimalik isegi vastu võtta, kui puuduvad mõjutused, võrdlusvõimalused, teave kirjanduse olukorrast teiste juures. Kirjanik võib ära õppida mõne võõra keele ja pääseda selle abil suurde maailma. Aga võrdlus- ning mõistmisaluseid vajab ka lugeja. Rahvas, kes ei suuda olla kursis ning pidevas kontaktis mujal toimuvaga, ei saa ennast arvata tänapäeva kultuurrahvaste hulka. Eriti oluline on see väikesearvulistel rahvastel, kus oma tegijate hulk on paratamatult piiratud. Eesti kirjasõna algas ümberpanekutega. Aeg ei ole vahendamise osatähtsust, teadasaamise tarvet meie kultuuris kahandanud, pigem kasvatanud.

Selliste üllaste sõnade juurest on hea minna viimastel aastatel tehtut vaagima. Arusaadavalt on mulle iseäranis sümpaatsed need rännud ajas ja ruumis, mis on meie maailmanägemust avardanud ning varieerinud, mis on eestlasele kättesaadavaks teinud maailmakirjanduse väärtuslikumat poolt. Seega kõigepealt nende meeste ja naiste tihti otse entusiastlik töö, kes tõlgivad vanakreeka ja ladina, sanskriti ja pärsia, hiina ja jaapani keelest. Või vahendavad sajandite-vanuseid kirjanekuid germaani, romaani ja slaavi keeltest. «Looming» leidis koguni mehe, kes suudab eesti keelde ümber panna aastatuhandete tagust egiptuse teksti. Nimed on teada, kuid mõnda oleks meeldiv korrata. Meie hulgast lahkunud Richard Kleis, Uku Masing ja Astrid Kurismaa, edasi tegutsevad Jaan Unt, Linnart Mäll, Haljand Udum, Jaan Kaplinski, Rein Raud, Boris Kabur, Rein Sepp, Arvo Alas.

Viimased viis aastat andsid siin vallas tagasihoidlikku lisa, kuid lisa igal juhul. Nüüd on meil olemas valik Herodotost ja Platonit, põhjalikult kommenteeritud Marcus Aurelius, uus «Henriku Liivimaa kroonika», «Bodhitšarjāvatāra», «Papagoi 70 juttu», klassikalise

hiina ja jaapani luule näiteid, esimene vanaislandi saaga ja tänu Andres Ehinile ning I. V. Seppelile kaks pakku köidet «Tuhanda ühe öö» lugusid. Nemat tõlkisid samuti Yunus Emre hiljuti ilmunud luuleraamatu «Olen algus ja lõpp». Hea on sedagi märkida, et pikalt elanud «Renessansi kirjanduse antoloogia» sai 1984. aastal viimaks siiski raamatuks — loodetavasti ei jää renessanss meie antoloogiate reas viimaseks. «Eesti Raamatu» ja «Kunsti» jätkuvaid muinasjutusarju «Saja rahva lood» ning «Muinaslugusid kogu maailmast» mäletavad praegused lapsed kunagi hiljem arvatavasti niisama sooja tundeaga kui minuvanused «Kuldvokki» või «Võlupeeglit». Ka paar muinasjutuvestjate autorikogumikku — Grimmidelt, Kiplingilt — ja mõned eeposte ning antiikmuistendite ümberjutustused — «Kalevala lood», «Nibelungide laul», «Vanakreeka muistendid ja pärimused» — on ilmunud viimastel aastatel. August Annisti «Kalevala» tõlkest saime uustrüki, kimbukese läti rahvalaule pakkus Ita Saks.

Vahepeal tahaksin väga tervitada Immanuel Kanti «Prolegomenat igale tulevasele metafüüsikale» varalähkunud Jüri Saare vahenduses. Minu ülevaate aineks on ilukirjanduslikud tõlked. Kanti töö, nagu mitme teise belletristika piiride taha jääva teose vahendamine eesti keelde nõuab aga täit tunnustust. Maailmaajaloo suurte mõtlejate ning mõjustajate tööde avaldamisest saab kirjastus vaevalt loota majanduslikku tulu või lugejamenut. Aga samas on just siin meie tõlkekirjanduse suurimaid tühikuid. Tõlkijatest, kes suudavad või viitsivad sääraste tekstide kallal tööd teha, on väikerahvastel alati puudus. Kirjastused peaksid omalt poolt ära kasutama iga valmisoleku tööks tolles vallas ja tingimata toetama seda nõtket honoreerimispoliitikaga. Sama kehtib arusaadavalt ka vanade ja eksootilisemate keelte puhul.

William Shakespeare, kes oli seni esindanud üksinda kogu kirevat ning autoriterohket inglise renessansidraamat, sai toeks eakaaslase Christopher Marlowe kolme tragöödiaga. Viimased viis aastat armastasid draamat. Mahukad valikkogud Ibsenilt, Strindbergilt ja Wuolijooelt, Goethelt ja Hauptmannilt, Tšehhovilt ja Aleksei Tolstoilt. Luuletajate rivistamine sama uhket rida ei anna. Kalju Kangur on kiiduväärse usinusega eestindanud mitmeid vanemaid vene poeete, Arvi Siig mõnevõrra nooremaid. Debora Vaarandi pühendas oma «Teoste» kolmanda köite tervenisti tõlkeluulele. Paul-Erik Rummo vahendas huvitava valiku Tuomas Anhava värssse ja hiljuti saime XX sajandi tšehhi luuletajate väikese antoloogia. On üht-teist muudki. Mõned vihikud Nõukogude Liidu rahvaste poeete, veidi luulet Soomest, veidi mujalt. Aga maailma luule pisutki süstemaatilisemast tutvustamisest — olgu maade, perioodide, koolkondade, üksikautorite kaupa — oleme väga kaugel. «Nõukogude luule» sari hingitseb, aga kas «XX sajandi luule» sari on lõplikult suretatud või ainult varjusurmas, seda ei oska ma öelda.

Vanemast proosast tuleks nimetada «Tormese Lazarillo elukäiku» Jüri Talveti esituses ja loomulikult ka teisi «Klassikalisi lugusid». Nende tillukeste raamatute kasvav populaarsus räägib ise enda eest. «Varamu» lõpp, mis jooksvasse kümnendisse ulatus, oli üllatavalt kaalukas: Nathaniel Hawthorne, George Eliot, Gyula Krúdy, Marguerite Yourcenar, Martin Hansen. Hädad tolle klassika eliitsarjaga algasid nähtavasti sellest, et «Varamu» pidi rahuldama nii paljusid nõudmisi ja maitseid, nii erinevaid arusaamu maailmakirjanduse tippteostest, et rahul polnud varsti enam keegi. Siiski on mul tema lahkumisest kahju ja loodan tagasitulekut. Henno Rajandi on olnud kõige edukam «Varamu» jäetud tühiku täitmisel — tõlkeromaanid Jane Austenilt, Gustave Flaubert'ilt ja D. H. Lawrence'ilt. Harald Rajamets tutvustas Ivan Frankod kolme žanri esindajana. Jaak Rähesoo eestvedamisel sai teoks teine valikköide William Faulkneri lühemat proosat. Peeter Torop koostas Dostojevski kirjajakenditest, päevikuülestähendustest, märkmikuvisanditest huvitava intiimportree. Dostojevski jutustuste valimik «Teisik» pidanuks alustama kirjaniku uut tulemist eesti keelde uute või põhjalikult redigeeritud tõlgetega. Loodetavasti kujuneb tema valitud teoste avaldamisest märkimisväärne ettevõtte meie tõlketegevuses. Seda hämmastavam on ükskõiksus esitlemisel — ei mingit sissejuhatavat eessõna, ei mingit elu ja loomingut tutvustust.

Mainima peaks veel Ott Ojamaa Stendhali-armastuse vilja «Lamieli», Stefan Zweigi «Maria Stuartit», Leon Feuchtwangeri Josephus-triloogiat, Thornton Wilderi «Märtsi iide», Virginia Woolfe'i «Tuletorni juurde», Ivan Bunini ja Valeri Brjussovi jutustusi — kui piirduda mõnevõrra vanemate prosaistidega. Kirjanikke on portreeterinud teised (Juri Tõnjanov Puškinit, Janis Kalniņš Rainist) ja kirjanikud on portreeterinud iseennast — Katajev, Neruda, Gertrude Stein. Klassika kordustrukke on ilmunud meeldivalt ohtrasti, möödunud aastal näiteks Lev Tolstoi kogu «Sõda ja rahu» Virve Krimmi kohendatud vahenduses.

Viis aastat on suhteliselt pikk aeg ja tunnustust väärivate tõlkeraamatute rida annaks tublisti täiendada. Aga vaevalt et säärane kirjanike ja tõlkijate nimede üleslugemine eriti huvitab. Vahest oleks õigem uema kirjanduse eritlemisest hoopis üle hüpata. Nii

palju siiski. «Loomingu» Raamatukogu» ei ole kunagi avaldanud aastakäiku, kus ei oleks olnud mingisugune arv häid või koguni väga häid maailma rahvaste kirjanduste tutvustusi. See mainelangus, mis nõudis peatoimetajalt tiraaži drastilist vähendamist, johtus pigem juhusliku ja teisejärgulise lektüüri häirivalt suurest protsendist. Ma tahaksin kangesti, et «Nüüdisromaanist» kujuneks tõeline esindussari, mis sisaldaks proosaparemi kogu tänapäeva maailmast. Eeldused on olemas, tulemus sõltub sõelumise oskusest. Algusest peale on mulle hämaraks jäänud sarja «15» eesmärgid; paar erandit välja arvatud, näikse see tahtlikult eelistavat kergemakaaalulist kraami. «Mirabilia» ja «Põnevik» pakkumist valitseb nii suurel määral nõudmine, et soovid tunduvad siin tulutud. Seda võrd eklektiline on «Põnevik» väljakuulutatud ilmumisplaan küll, et edaspidi võiks peljata samasugust populaarsuse langust, nagu koges «Varamu». Aga mine tea — eesti lugeja võib ka teistpidi üllatada ja nälg ajaviite järele paneb sööma kõike, mis aga kätte antakse.

Endiselt ootab vastust küsimus: mida arvata meie tõlkeilukirjanduse tänasest päevast? Kas olukord rahuldab töötajat ning oletatavat lugejat? Vastus on selgelt kahepoolne — jah ja ei. Sest iga hinnang sõltub lõpuks ikka seatud eesmärgist ja tegelike võimaluste maksimaalsest ärakasutamisest.

Mulle on tihtipeale tundunud, et isegi veel praegu, kahekümnenda sajandi lõpul valmistab meie imestust tõsi, et oleme üldse olemas. Mille muuga seletada seda sügavat rahuldust, mida eestlasele pakuvad mitmesugused absurdsed manipuleerimised arvudega. Kas või seesama. Eesti keele valdajaid on üks miljon ja nende tarvis ilmub igal aastal nii ja nii mitu raamatut nii ja nii suurel hulgal. Kas rahvad, keda on kümme, kakskümmend viis või sada miljonit, annavad meist kümme, kakskümmend viis ja sada korda rohkem raamatuid välja? Ei anna! Mis siit järeldub? Eks ikka see, et meie oleme neist paremad. Jah, kui oma tegemisi vaadata tollest väiksusekompleksi vinklist, võime endid tõesti tublideks kiita. Eesti keelde on ümber pandud rohkesti väärtkirjandust. Seda kinnitab iga tõlkeraamatute nimestik.

Aga kui võtta asja kainelt. Me oleme olemas ja kavatseme siia maailma jääda veel paljudeks sugupõlvteks. Seejuures mitte ükskõik kuidas oma päevi õhtusse veeretama. Me tahame olla — nii sai see juba möödunud sajandil ära otsustatud — omaenda kultuuri loov ja maailma kultuuriväärtusi tarbiv rahvas teiste kultuurirahvaste hulgas.

Kui nõnda, siis teiseb märgatavalt too alus, millelt hinnata vahendajatööd. Enam ei piisa kiiduväärsete tõlkenäidete üleslugemisest. Ei piisa ka raporteerimisest, et ülevalt poolt määratud statistilist balanssi jälgitakse tõlkeraamatute valmimisel kohusetundlikult. Olukorra saame rahuldavaks tunnistada ainult ühel tingimusel, ja nimelt: kui meie tõlketoodang suudab hoida eesti lugejat pidevalt kursis selle olulise ning edasiviivaga, mis on toimunud või toimub praegu mujal. Kriteeriumiks on osalemise võimalus maailmakirjanduse kirevuses.

Kuidas on meil lood selles osas? Ma toon paar konkreetset näidet. Venelased andsid aastatel 1967—1977 välja kakssada mahukat köidet «Maailmakirjanduse raamatukogu». Umbes üks kolmandik köiteid — 64, kui olla täpne — tutvustab teoseid, mis on kirjutatud enne üheksateistkümnendat sajandit. Nendest kuuekümne neljast umbes tosina köite materjal on eesti keeles olemas kas täielikult või ligilähedaselt samaväärses mahus. Poolteist tosina köidet on meil esindatud kas poole või kolmandikuga. Aga kõik muu vanaaega, keskaega ning uusaja algust tutvustav kirjasõna puudub täiesti või esineb juhuslike antoloogiakatkenditena. Ma ei liitnud ega lahutanud lehekülgi, aga tõenäoliselt ei eksi, kui väidan, et eesti keelde ei ole tõlgitud mitte neljandikkugi seda vanemat kirjavara, mida venelastele pakub üksainus raamatusari.

Või näide teisest servast. Ameerika kirjanike kaheksakümnendatel aastatel ilmunud teostest on tänaseni eesti keelde jõudnud üksainus lühiromaan «Loomingu» Raamatukogult». Eelmisel kümnendil, see on aastatel 1971—1980 Ühendriikides ilmavalgust näinud raamatutest on meil ilmutatud neli romaani ja neli ilukirjanduse piirimail seisvat muud proosaraamatut. Seejuures mitte ühtegi luulekogu, mitte ühtegi näidendit, mitte ühtegi novellivalimikku. Väliskirjandustest on vahest kõige paremini esindatud uusim soome kirjandus. Kakskümmend eri raamatut pakuvad täiskasvanud eestlasele näiteid viimasel viieteistkümnendal aastal avaldatust. Paraku on ka sellel medalil teine pool. Kui Eeva Joenpelt kolm romaani välja jätta, mahuks kogu meile tutvustatud seitsmekümnendate ja kaheksakümnendate aastate soome proosa ja luule kolme 480-leheküljelise või nelja 360-leheküljelise «Nüüdisromaan» formaadis raamatu kaante vahele. Nii valdav on lühikeste asjade eelistamine. Ainult väga tingimisi saab säärasel juhul rääkida kirjanduse olulisemate liikumiste ning autorite tundmisest.

Väliskirjanduse riul masendab. Uuri ühte maad, vaata teist. Ainult üksikud ning harvad teosed on pärit viimase kümne-kahekümne aasta lõikusest. Ja pahatihti ei ole autoridki need oma maa kõige mõjukamad, kuulsamad mehed-naised, vaid pigem kompromiss-

kandidaadid, kellest pole karta tühja tüli. See iseloomustab enam-vähem ühteviisi tänapäeva prantsuse, inglise, saksa, hispaania, ameerika kirjanduse valikut ja väljaandmist. Ma nimetan meelega üksnes juhtivaid, kõige mõjukamaid kirjandusi maailmas. Sest isegi formaalset kinnitust pole suudetud hankida selle kohta, et uemal ajal kirjutatakse raamatuid Kanadas ja Brasiilias, Hollandis ja Türgis, Indias ja Hiinas, Egiptuses ja Nigeerias.

Tunnustussõnu saab jagada õigupoolest ainult ühel juhul. Tänapäeva vene kirjanduse tutvustamisel on olnud nii haaret kui ka operatiivsust. Veelgi enam: üksnes vene keeles kirjutavaid nüüdiskirjanikke, elavaid või hiljuti surnuid, on suudetud eesti keelde ümber panna sellises ulatuses, et tohime kõnelda nende loomingu üsna korralikust tundmisest. Trifonov, Rasputin, Ajtmatov, Abramov, Bondarev ja mõned teised on oma olulisemate töödega meil esindatud. Paraku ei tule mujalt meelde ühtegi praegusaja suurt kirjanikku, kelle loomingu oleks meile tutvustatud kas või poolt. Muide, samal ajal on vene keel see ainuke võõrkeel, milles kirjutatud raamatut suudaks suur osa eestlasi ka originaalis lugeda.

Nii et kui meie tõlketegevuse eesmärk — või vähemasti üks eesmärk — on eesti lugejale teadvustada seda, mis sünnib tänapäeva juhtivates kirjandusmaades, siis — vene kirjandust arvestamata — on see täiesti loomulik ning rahvuskultuuri seisukohast otse hädavajalik eesmärk jäänud tegelikult saavutamata. Eriti häirivad on puudujäägid kõige vanema ja kõige uuema kirjavara vahendamisel. Viiekümne, saja, saja viiekümne aasta tagust klassikat tunneme mõnevõrra paremini. Eeskätt tänu ka eelmistel kümnenditel tehtud tööle.

Võib-olla nõuan ma teadmatuses võimatut? Võib-olla ei ole me lihtsalt võimelised enamaks? Loomulikult tuleb arvestada ka nõndanimetatud reaalseid võimalusi, nagu trükibaas, eraldatud paberifond, kirjastuste mahuplaanid, tõlkijate ning toimetajate jõudlus. Küllap mõnda muudki asjaolu. Aga ikkagi olen ma seda usku, et parema tahtmise ja töö mõistlikuma korraldamise puhul oleksid tulemused võinud olla paremad.

Mainisin juba, et eestikeelse tõlkeilukirjanduse suhteline osa meie raamatutoodangus on aastakümnetega märgatavalt langenud ja et veerandsajand tagasi sai täiskasvanud lugeja aastas keskeltläbi üksteist tõlketekstist rohkem kui praegu. Jutt on tiitlitest, sest minagi kuulun nende leeri, kes eelistavad valikuvõimaluste avardamist ajaviiterraamatute trükiarvu absurdsele suureks paisutamisele. Viiekümnendate aastate lõppu ja kuuekümnendate aastate algust mäletatakse siamaani saagikate tõlkeaastatena. Siis ilmusid «Suured sõnameistrid», «Seiklusjutte maalt ja merelt», alustati «XX sajandi raamatuga». «Loomingu» Raamatukogu suutis korduvalt ennetada isegi «Inostrannaja Literaturat» ja pakkus mitmekülgset ning operatiivset valikut, mis on praegu veel üksnes sellesama «Inostrannaja Literatura» pärisosa. Minevik muutub pahatihti roosamaks, kui see tegelikult oli. Seda kahtlemata, aga mulje ei ole õhust võetud, seda toetab raamatustatistika.

Või selline näide. Aastatel 1961—1970 ilmutati täiskasvanutele 328 tõlget Nõukogude Liidu rahvaste keeltest ja 427 tõlget mujalt maailmast. Aastatel 1976—1985 olid need arvud vastavalt 370 ja 360. Tõus 42 nimetust ja langus 67 nimetust. Väljaantavate raamatute hulga üldise kasvu taustal on täiesti loomulik, et kasvab ka tõlkeramatute arv. Aga kuidas toimiti meil? Ühte poolt suurendades kahandati teist, ja seejuures nii, et «muu maailma» osa vähenes kuuekümnendate aastatega võrreldes ligi kuuendiku võrra absoluutarvudes. Nõukogude Liidu rahvaste kirjandusi tuleks laiemalt tutvustada, leiti kümme aastat tagasi. Kõrvalseisja oletaks nüüd, et sellele järgnes lisavõimaluste otsimine ja loomine. Muide, kui oleks otsitud, oleks ilmtingimata leitud, arvestades üldist tiitlite arvu ning trükimahu suurenemist viimase viieteistkümnendal aastal. Kui kuuekümnendate aastate lõpul ilmutati ilukirjanduslikke teoseid aastas keskmiselt 178 nimetust, siis praegu on see juba 264 nimetust. Kasv ligi 50%. Nendesamade raamatute kogutiraazi osas on tõus olnud veelgi võimsam — neljalt miljonilt seitsmele ja poolele miljonile aastas. Aga ei otsitud muid võimalusi, sest otsustati minna kõige lihtsamat ja labasemat teed, nimelt vähendada välistõlgete hulka, ehk teiste sõnadega, kasvatada üht teise arvel. Ja tulemus? Nõukogude Eesti lugeja ligipääs maailmakirjanduse varamule on viimasel kümnendal aastal kitsenenud. Kuid mitte võimaluste paratamatu ahutuse tõttu, vaid perspektiivitunde puudumise pärast inimestel, kes pirukat, seejuures pidevalt kasvavat pirukat, jagavad. See on karuteene meie kultuurile.

Kui me oma tõlkekirjandusest räägime, siis tavaliselt ikka selle paremast poolest. Paraku ei ole aga saavutused kogu tõde. Demagoog võib väita, et keskpärasuseta ei saa olla tippu — eks mõõdetada ju alt üles tippude kõrgust —, ja küllap tal on omajagu õigustki. Aga iga kord, kui valitakse üks raamat tõlkimiseks, hüljatakse suur hulk teisi ja lati tahtlik madalale asetamine valikut tehakse on küll kurjast.

Ma lähtun veendumusest, et kirjandusteoseid on võimalik pingeritta seada. Meeldimine või mittemeeldimine on üks asi — selle põhjal langetame iga päev mõne otsuse. Siiski leidub igas kirjandusteoses terve rida reaalselt olemasolevaid tunnuseid, mille alusel on võimalik subjektiivse seisukohavõtu kõrval tunnistada üks kirjanik suureks, teine keskpäraseks, kolmas andetuks.

Inimeste lugemisjõudlus erineb, kuid on igal juhul konkreetne piiratud suurus. Kindlasti leidub neid, kes suudavad iga nädal lugeda kaanest kaaneni kaks raamatut. Küllap suudetakse veel rohkem. Aga see võimekus on pigem erand kui reegel. Enamik inimesi ei küüni kahe raamatuni nädalas ehk saja raamatuni aastas. Mul on nimelt kuri kahtlus, et üht osa meil pidevalt avaldatavatest tõlgetest lihtsalt ei loeta või jäetakse nende lugemine varakult pooleli. Sest üllatavalt vähe on olnud kuulda nurinaid tõlkeraamatute sisulise valiku ning kirjandusliku kvaliteedi üle.

Mida rohkem aga lugeda või lehitseda pakutavaid ümberpanekuid, seda dualistlikumaks, diametraalsemaks teiseneb pilt. Vaieldamatute väärtuste kõrval ilmutatakse vaieldamatut keskpärasust ja igavust, koguni selget kirjanduslikku saamatust ja naiivsust. Iseäranis häiriv on asjaolu, et tihtipeale toimub see surrogaatide vahendamine asjaosaliste teadlikul mahitusel. Otsustajad, tõlkijad, toimetajad ei tee endale illusioone nende kirjatükkide olematute väärtuste kohta ja on valmis mõnma — kes nelja silma all, kes kõigi kuuldes — iga seda seltsi autori kasinaid võimeid ning konjunktuurlust. Aga raamatud ilmuvad. Nähtavasti on kuhugi aruandesse tarvis vastavaid näitajaid, nähtavasti peab eri ilmakaartest tulevate raamatute vahel valitsema ettenähtud statistiline tasakaal.

Raamatud on meil ikka veel suhteliselt odavad. Kulutatud rubla või kaks ei sunni kedagi soetatud teost lõpuni lugema. Pealegi on igaühel õigus kaitsta ennast küündimatuse eest. Meil tehtud sotsioloogilised uurimised on tundnud huvi ikka selle vastu, kes on mida läbi lugenud. Aga sama huvitav oleks teada, kui paljud ning missugused tõlkeraamatud jäävad nende ostjal või laenutajal pooleli.

Ma ei ole nii naiivne, et loota halluse kadu meie tõlkeilukirjandusest. Kus tehakse kunsti (jutumärkides või ilma), kirjandust kaasa arvatud, seal ei ole keskpärasusest pääsu — ei nüüd ega edaspidi. Liiatigi näikse aeg väga armastavat kassikulda. Aga see ei tähenda sugugi, et tühiseid, abituid, amatöörlikke raamatuid ei tuleks tõrjuda. Tõlgete puhul on see igatahes võimalik, palju hõlpsam kui algupärandite puhul. Ma kordan uuesti: iga vilets vahendus jätab meid ilma teosest, millega tutvumine oleks rahvuskultuuri arengu seisukohast võinud olla palju olulisem. Tegelikult suudame ju aastas anda täiskasvanud lugejale ainult kuuskümmend-seitsekümmend ilukirjanduslikku esmatõlget kogu ümbritsevast maailmast. Kusjuures nende kuue-seitsmekümne hulka on arvestatud ka ajaviiteraamatud. Seda kibedam on mis tahes lõivumaks kirjanduslikule saamatusele.

Olgu siia lisatud, et surrogaatteoste vähenemist igatsedes ei soovi ma ajaviidet keelustada. Raamatuid ei kirjutata, ei trükiti, ei loeta mitte ainult kunsti nimel. Ka belletristika-võtteid kasutav teos võib täita ainuüksi tarbekirjanduse funktsiooni, s. t. tal on sotsiaalne, kuid mitte kunstiline tähendus. Ma ei näe mingit pahet selles, et raamatut otsitakse ja leitakse üksnes meelelahutust või põnevust. Loomulikult ei vääri selline romaan tõsikirjanduse tähelepanu, aga kuna sotsiaalne nõudmine selle järele on vaieldamatult olemas, tuleb nõudmist arvestada. Valik võiks olla parem, tase kõrgem, seda muidugi, kuid valiku hädad on meil üldisemad, ei puuduta ainult ajaviiteraamatuid.

Hea meelega maandaksin hoopis pikemalt seda keskpärasusemasendust, mida ma olen juba aastaid tundnud ja mitte ainult tõlkeraamatuid lugedes, aga paar asja vajavad veel mainimist.

Esimene on tõlkijate töö tasustamine. Kirjanike Liidu ettepanekul ja Ministrite Nõukogu määruisel muudetakse kirjanikele makstava honorari suurust ja kirjastatava raamatu tiraazhiastmeid. See puudutab ka tõlkijaid. Pealegi on meie pealeivaisa «Eesti Raamat» ajapikku kohendanud nii mõnegi tõlkehonorari. Nii et päris surnud punktis me ei ole. Järgmine aasta või paar näitavad, kui suurt praktilist kasu toovad need määrused ja muudatused igale tõlkijale.

Praegu aga veel nii palju. Tõlkijate enamik on kõrgema haridusega. Seega kõrgkooli läbikäinud spetsialistid. Kui inimene teeb kohusetundlikku tööd, valdab korralikult kahte keelt, on praktilise tööga hankinud endale professionaali pädevuse, kui ta suudab pühendada aastas — näiteks — nelikümmend kaheksa korda kolmkümmend kaks tundi tõlkimisele (ka tõlkija vajab puhkusekuud ning iganädalast päeva enesetäiendamiseks ja erialaseks lugemiseks), jah, kui need tingimused on täidetud, peaks ilukirjanduse tõlkija kuusissetulek — nagu iga teiseigi töövilumust omava kõrgharidusega spetsialisti kuusissetulek — olema vabariigi keskmisest mõnevõrra kõrgem, niisiis tänava üle kaheksa rubla. Arusaadavalt ei kuulu algajad ning juhuvahendajad sellesse palgakategooriasse. Teisest küljest aga need, kes rohkem jõuavad, ja eriti need, kes teevad oma tööd väga hästi, peaksid saama

vastavalt suuremat hüvitust. Nagu väga hea asjatundja mis tahes elualal, nii ka väga hea tõlkija — neid on neetult vähe — väärrib eritingimusi ja lisatasu. Kirjastused ei tarvitse karta, et mõni konkureeriv firma ostaks soodsamate lepingutega endale nende tippõlkijad, küll aga on meil olemas tõsine oht, et madal töötasu ei meelita andekaid huvilisi valima endale tõlkija elukutset.

Ei pruugi olla ise selle töö tegija, et mõista lihtsat tõde: ühte autorit või raamatut on hõlpsam ümber panna kui teist. Erandeid leidub siingi, kuid põhimõtteliselt on küll nii, et mida laiemale või nooremale publikule on teos adresseeritud, seda vähem vaeva ning muret nõuab töö tõlkijalt. Võhik võiks nüüd järeldada, et igasugu ajaviite- ning põnevus-raamatud ja suurem osa laste ning noorte kirjavara oleksid just sobivad algajatele ning vähemosavatele käe harjutamiseks ja ameti õppimiseks. Kahtlemata oleksid, aga, jah, siin on üks suur aga: seda liiki lektüür ilmub suurtes ja vahel koguni hiigelsuurtes tiraažides. Raamatu trükiarvust sõltub olulisel määral tõlkija töötasu. Kaheksakümnetuhandelise tiraaži puhul oli see 226,6% alghonorarist, tiraažiaseme ja -normi muutmise järel tõuseb veelgi. Kirjastus saab alghonorari diferentseerimise abil äärmusi mõnevõrra maha lõigata, aga pentsik paradoks püsib sellegipoolest: «Mirabiliad», «Põnevikud» ja muu kergem kraam, mida on suhteliselt lihtsam tõlkida ja mis ei nõua tõsisemat keelte tundmist, stiilitaotluste ja muu seesuguse edasiandmise oskusest rääkimata, toovad hoopis rohkem sisse kui väärtkirjanduse vahendused. Liiatigi on mitmed kolleegid, kes ei vaevu või ei suuda tõsisemat tööd teha, spetsialiseerunud laiatarbekaubale. Tingimata tuleks leida kompromiss, mis arvestaks tõlkija võimekust ja tööpanust mõistlikumalt ning õiglasemalt.

Teine probleem puudutab tõlkijate töö tunnustamist. Ita Saks koostas kahe aasta eest kartoteegi, mille järgi nende inimeste arv, kes ilukirjanduslikku proosat vahendavad, on umbes sada kuuskümmend. Kuuskümmend meest-naist on nõndanimetatud aktiivsed tõlkijad, kes teevad regulaarselt oma tööd, kaksikümmend algajad, kellest on loota korralikku järeldasvu. Ülejäänud kaheksakümmend on juhutõlkijad või üritajad, kelle tõlkijatuleviku suhte on raske midagi kindlat oletada. Et märkimisväärseks võib osutada ka kellegi esimene või harv vahendus, tuleb meil ikkagi arvestada umbes poolteisesaja tõlkijaga.

Ja need poolteistsada inimest saavad konkureerida üheleainsale Smuuli preemia, mida eesti keelde tõlkija peab poolitama eesti keelest tõlkijaga. Paaril korral, kuid mitte igal aastal, on tõlkepreemiat andnud «Looming»; hiljuti tegi seda ka lasteajakiri «Pioneer». Ja ongi kõik. Üksikud harvad tõlkevõistlused arvesse ei tule, sest nende eesmärk on — nagu ka TRÜ-s korraldataval — ikka vaid tõlkijakandidaatide otsimine, mitte tegelike töötegitajate toetamine.

Viimase kümne-viieteistkümne aasta jooksul on plahvatuslikult kasvanud väljaantavate auhindade hulk. Ilukirjanduslike või kirjanduskriitiliste originaaltekstide kirjutajad saavad kandideerida rohkem kui kolmekümnele mitmesugusele preemia, või tunnustusele. Nende võimalust auhindu noppida novelli-, romaani-, luule-, näidendi-, stsenaariumi-, publitsistikavõistlustel ei maksa samuti unustada.

Tõlkijad on interpreedid, aga interpreedid on ka näitlejad, lauljad, tantsijad, muusikud. Otse hämmastav on see heldus, millega kullatakse näiteks teatritegijaid. 1983. aastal said ainuüksi Teatriühingu aastapremia ühtekokku 61 inimest. Nüüd on autasustatavate hulka vähendatud, aga ikkagi jagatakse Teatriühingu ja teatrikunsti aastapremiaid üle kahekümne. Seejuures ei ole need kaks preemiate rühma kaugelki kõik, mida jagub näitlejatele ühes aastaringis. Iga ülevaatus, konkurss, filmifestival lõpeb auhindade sajuga. Rääkimata aanimetustest, mida paljud näitlejad kannavad.

Tõlkijate ignoreerimine on mõistetamatu, kuid sellegipoolest nukker tõde. Kirjanike Liidu uus juhatas, kuhu loodetavasti valitakse ka tõlkijaid, ja kongressi järel moodustatav tõlkekomisjon peavad selle ebakoha kõrvaldamise võtma oma südameasjaks. Ma ei ole pädev tegema konkreetseid ettepanekuid uute auhindade statuudi ja finantseerimisvõimaluste kohta, aga pool või ka poolteist preemiat tõlkijate töö tunnustamiseks on küll skandaalselt vähe. Kui mitte rohkemat, siis lisaks üht suurt tõlkeauhinda teeneka tõlkija kogu senise töö äramärkimiseks ja nelja-viit väikest tõlkepreemiat aasta õnnestunumate vahenduste eest väärriksime vähemasti.

Lõpetuseks jääb soovida otsusetegijatele head tahet ning probleemi, vajaduse nägemist, et meie tõlkeilukirjanduse mõõnaperioodile järgneks vääriline tõus. Selleks on kaks teineteist täiendavat teed. Esiteks suurendatagu märgatavalt tõlkeramatute nimetuste arvu iga-aastases ilmunisplaanis ja leitagu lisavõimalusi operatiivselt tutvustada eriti maailmakirjanduse nüüdisaja tippteoseid. Teiseks vähendatagu jõudumööda tühiste ning keskpäraste ümberpanekute osakaalu. Inimese põld kasvatab tahes-tahtmata ka ohakaid ja kibuvitsi, seda muidugi. Aga keegi ei ole meid keelanud nende vohamist piirata, oma põldu harides nende hulka kärpida.

Toomas Liiv

ARNO VIHALEMM

LUULETAJANA

Põhiosa Arno Vihalemma loomingust väärrib käsitlemist oma kunstilise individuaalsuse, aga ka eluhoiaku iseseisvuse poolest: pagulaskeskonna poliitilist tellimust pole ju Vihalemm kunagi tõtanud täitma. Seda on märganud pagulaskaaslasedki.

Arno Vihalemm (aastani 1936 Arnu Koch) sündis Pärnu Rääma alevis (Vaestepatustel), lõpetas 1931 gümnaasiumi ja töötas algul joonestajana maamõõtja juures. Tema tollasesse tutvuskonda kuulus mitmeid nn. ulaharitlasi, muu hulgas veidi noorem koolivend August Sang ja veidi vanem Rääma poiss Kaarel Ird. Viimatimainitu mälestuste järgi («Keel ja Kirjandus» 1972, nr. 5) liikunud Vihalemm vahetevahel ka Töölistemajas, tundnud huvi teatri vastu ja mänginud isegi Pärnu Töölisteatri Irdi lavastatud «Mahtra sõjas» Kupja-Pritsu. Kevadest 1934 käidud koos Irdi ärklitoas ja Vihalemmal olnud siis juba mõnedki luuletused paberile pandud. Lapsepõlve ja noorusaastate Pärnut on ta oma loomingus igatahes julgesti välja mänginud. Kinnitagu seda siinkohal Vihalemma hilisluules leiduv salm:

Oli Pärnus muiste Laste Kinder-park
ja Musses laulis Liidertaffel.
Ja Niidu pool Kluuderkluupe
tegid räämakad jungedele tuupi.

Aastail 1936—1940 ja 1943 õppis Vihalemm Tartus kunstikoolis «Pallas» maalimist, õpetajaiks N. Triik, K. Liimand ja A. Vardi, kuid töötas ka graafika-ateljees. Luuleharrastus jätkus Tartuski ja novembris 1936 debüteeris Vihalemm 3 luuletusega («Saatana karil», «*** Kõrbenud väljade vahel», «Vaikus») «Loomingus» ning oli ka järgnevatel aastail väljaande kaastööline. Ajakirjas «Tänapäev» sai Vihalemm 1930-ndate lõpul tuntuks epigrammidega. Tema tollase n.-õ. luulelise kuuluvuse suhtes ei ole suuremat kahtlust — Vihalemm oli arbuutate (B. Alver, B. Kangro, U. Masing, K. Merilaas, A. Sang, H. Talvik, P. Viiding) põlvkonnakaaslane, kuigi ta nende 1938 ilmunud antoloogias esindatud ei ole ja 1930-ndail luulekoguni ei jõudnud.

Põördeaastal 1940—1941 avaldas Vihalemm «Loomingus» kodanlust kritiseerivaid värsse, kuid sügisel 1944 põgenes ometi üle mere Rootsi. Aastast 1948 elab ta Lõuna-Rootsi väikelinnas Ystadis, töötades 1948—1952 kunstnikuna kohalikus keraamikavabrikus. Õppereisid on Vihalemma viinud Saksamaale, Sveitsi, Hispaaniasse ja Prantsusmaale. Näitusel esineb ta 1942. aastast, esimene iseseisev väljapanek sai teoks 1955. 1940-ndate teisel poolel oli kunstniku põhiala maalimine, millele 1950-ndate algusest järgnes pikk ja tunnustust toonud graafikaperiood. Tuntuks sai Vihalemm ka raamatukujundajana — kõrgelt on hinnatud ta illustatsioone J. Oksa «Kogutud teostele» (1957, Stockholm).

E. Asu-Ounas märgib Vihalemma graafikat iseloomustades mõistuspärasust, konstrueerivat alget, kunstniku üldistused kuni naivistliku lihtsuseni andvat tunnistust sünteesivõimest («Sirp ja Vasar» 20. novembril 1981). Vihalemm ise on tunnistanud šveitsi kunstniku Paul Klee (1879—1940) sügavat mõju («Mana» 1960, nr. 2/3). Tema luuleski võib näha nii mõistuspärasust, naivistlikku lihtsust kui ka kleeplikku fantaasiahoogu. Värsi ja pildi kokkuvõtmine on Vihalemma jaoks intrigeeriv esteetiline probleem.

Eestis on Vihalemm üks paremini tuntud pagulasautoreid. 1965 ilmus ajalehe «Kodumaa» kaasandena E. Sõgla koostatud ja eessõnastatud valikkogu «Ühe Pärnust pärit poeedi palgejooni», milles 29 pala. Vihalemma luuletusi on avaldatud hiljemgi nii «Loomingus» (1969, nr. 7) kui ka «Kodumaas» (27. V 1981). Tema graafikat eksponeeriti ulatuslikult Tartus 1981. a. oktoobris-novembris, reprintsid eksponeeritust pakub näituse voldik. August Sanga ja Kersti Merilaasi kutsel külastas luuletaja Eestit 1969 ja 1974.

Nüüd aga lähemalt Vihalemma luulest. Ta alustas 1930-ndate keskpaigas hästi arbuja-likes meeleoludes. Elamusi kujundas romantiline pingulolek, mida ühelt poolt piiristamas ajastu poliitiline ärevus, teiselt maksimalistlikest unistustest piitsutatud siserahutus. Vormitud oli see kõik rangetesse, sõnatäpsetesse, kuid üsna isikupäratutesse värssidesse. Toogem näiteks luuletuse «Tühjast haardest»:

See, mis mus ärkvel olles peidetuna suigub,
ja siis kui magan rännakutest võppub,
see kõik nüüd väsinuna Sinu poole tuigub
kui päev, mis ihkab loojakut ja lõppu.

Sa paged naeratades. Aga tühjast haardest
näen tõusvat imeõrnu pärlendavaid lilli;
tuul rebib neid ja kannab sinna kaarde,
kust kostab räuskamist ja torupilli.

Kõige isikupärasem joon Vihalemma tollastes värssides on kohatine epigrammilisus, satiiriline pipardatus — toodud näites need jooned küll puuduvad. Epigrammimaigulist satiiri võib aga leida ka Heiti Talvikul, kellele Vihalemm tundub üldse kõige lähemal seisvat. Võrreldagu vaid tema «Nägemust» Talviku apokalüptilise «Loojakuga». Ja vaevalt on siin tegemist lihtsa jäljendamispüüuga, küllap lähendas teatav hingesuguluski. Muide, Vihalemmast üle 6 aasta vanem Talvik oli samuti Pärnuga seotud ja Pärnus omaks peetud poeet.

Vihalemma esikkogus «Kaja kivi südames. Luuletusi 1936—1944» (1954) on 37 luuletust, mis jagatud 5 tsükklisse. Esimene tsükkel sisaldab põhiliselt 1930-ndate teisel poolel «Loomingus» avaldatut ja on võltsimatult arbujalik. Tähelepanu äratav tsükli pealkiri «Tühjast haardest», kusjuures sama pealkirja kannab ka kaks luuletust — mõlemad esmatrükitud 1937. aasta «Loomingu» novembrinumbris. Teatavasti on Betti Alver aastaga 1939 dateerinud ühe oma programmluuletuse — «Suurest haardest». Jäägu mainitud palade lähem võrdlemine mõne teise kirjutise aineks. Konstateerigem siinkohal vaid, et haardesümbooli-kagi oli telg, mis 1930-ndate lõpuaastate eesti noort luulet koondas.

«Kaja kivi südames» teine tsükkel tunnistab luuletaja teisenemist. Täendusriikas on pala «Riimid», milles autori luuletamissundi dramatiseeritakse juba täielikult koomilises helistikus. Otse programmiliseks saab aga kolmas tsükkel — «Piilupardi lood». Siin prevaleerib naivistliku mündiga sõnaseade, mida võimendab «kõlksuv», üsna vemmälvärssilik kõlakorrasutus. Täenduslikult keskseks kerkib ere savist piilupardi kujutelm, mis ühtaegu inspireeritud nii luuletaja lapsepõlvest kui hilisemast keraamikukogemusest. Luuletuses «Mina olen pärit Pärnust» visandub piilupardi-maailma saamisluu:

Mina olen pärit Pärnust. Aastalaada ajal
oli mind sääl, paljasjalgset, igal pool jah vaja.

Karuselli-hobusel ma ringiratast sõitsin,
märgipüssi laskmisega piilupardi võitsin.

Pea veel ringi käib sest sõidust, ringleb ühtelugu.
Aga puhumata jääb mu piilupardi lugu,

sest ma ajan viisi sassi, olen kole rumal
ja mind narritab ja naerab piilupardijumal.

Nõnda algab Vihalemma luules uus faas — saviloomuse traagikat, savilinnu-kompleksi väljendav piilupardi-luule. Selle alus on luigeks tahtva pardi tundmus. Mingis mõttes kindlasti arbujalik predikaat, s. t. otsustus maailma kohta — tahtmise ja saamise vahele jääb alati ületamatu kuristik — on olemas. Kuid seda vahendatakse juba osaliselt laadaliku atribuutika läbi. Õhus hõljub tsirkusehõngu, riimimehhanismistki vilksatab burleski (näit. suitsulik «rumal» — «jumal!»). Tsükli inspiratsiooni kohta lausub aga «Piilupardi lugude» moto:

Need on lood, mis toond mu suhu
meelekibedus.
Savilinnu laul. Nüüd puhu,
keelelibedus!

Puhtaimalt vahendab saviloomuse kurbloolust «Läbi tolmund aknaklaasi»:

Läbi tolmund aknaklaasi
päike paistis lillevaasi,
paistis mulle pääle.

Minu silmi langes soomus,
ununes mu saviloomus —
pidasin end luigeks:

Öhku! Öhku! Taeva alla!

Aga maast ei pääsnud valla.

Savilinnu siivad
ainult alla viivad.

«Kaja kivi südames» lõpotsüklites leidub taas teistsugust luulet — sellist, milles sõna-
seade raskem, rõhavam. Tiptasemele tõuseb siit eelkõige pagulase tundeid kirjeldav sari
«Laev kodusadamast». Järgneva jaoks osutub ometi oluliseks just piilupardi-tsükkel.

1958 avaldas Vihalemm omapärase teose — mapi linoollõikeid värssidega, pealkirjaks
«Marionetid». See on õigupoolest jätk Vihalemma raamatukujunduslikule tööle, ent põhi-
mõttelisema pretensiooniga. Mapp sisaldab 21 luuletust ja 8 linoollõiget. Tegemist on mitme-
mõõtmelise teosega, katsega anda luule ja graafika, sõna ja joone sünteesi. Nii pakutav
graafika kui värss on samasuunalised — ironilised, õrritava toime ja naivistlik-primi-
tiivse kontuuriga. «Marionettide» tulemus oli igatahes huvitav. Tiptasemel kordas Viha-
lemm seda eksperimenti luulekogus «Tsoo-loogia ehk ingel lindudega» (tsükkel «Seletami-
sed»).

1961 nägi trükivalgust luulekogu «Consolationes» (pealkiri tõlkes — «lohutused»), mis
sisaldab ka «Marionettides» ilmunud värss. Raamat pakub mitmelaadset luulet, mida
ühendab avaluuletuse «Pääle Luutsiapäeva» värss: «veel on meis komejanti». Seda tead-
mist võimendab luuletus «Hüpinkukk, marionett», milles savilinnukompleks, pardi-emot-
sioon asendub nuku-tundega, tunnetatud, kuid sellele vaatamata probleemse marioneti-
missiooniga:

«Hüpinkukk, marionett,
mask, traadid ja meeltepett...»

Mõnikord tundub, et
niihästi maa pääl kui taevas
hüpleb väiksemas vaevas
oma osast tõeliselt osasaanu —
see kes pimesi usub
Ülesannet ja illusiooni.

Kuid millega oma mängunälja
kustutab nukk, kes mängust jäi välja?
Raske on omapääd-jäänul
koordineerida teistega
hüplemistungi.

Väike ebakõla iseenesest:
Mina kirjutasin need värssid.

Vihalemm on väljapääsu leidnud. Oma mängust-väljajäänu ahistuselamust püüab ta
värssides marionetistada, burleskiks moondata. Aimub lähedust sakslase Chr. Morgen-
sterni (1871—1914) ja rootslase N. Ferlini (1898—1961) loominguga, kusjuures viimast
on Vihalemm lähemalt eesti keeles tutvustanud — 1984 ilmus kooperatiivi kirjastusel
Ferlini valikkogu «Laule ja luulet». Tabavalt iseloomustavad Vihalemma luulet A. Orase
sõnad: «Värss on vaba, «meloodilisusest» hoiduv, kuid tihti peagu vastu tahtmist laulev.
Niisugustel puhkudel mõjub just laulvuse paratamatus. Ka keeleliselt ja meetriliselt vahel
kukerpallitavas akrobaatikas on isikupärast, otsimatuna tunduvat stiili.» («Mana» 1962,
nr. 1.) Burleski ja sõnalise otsimatuse taga on aga ikkagi julmusest tulvil maailm. Tege-
likult jäävad ka kõige pöörasemad «konsolatsioonid» traagiliseks luuleks.

1966 ilmunud «Tsoo-loogia ehk ingel lindudega» sisaldab 4 tsükli kokku 50 pala + 6 pilti.

Tegemist on Vihalemma tippkoguga, kus autori burleskitalent tõeliselt lahvatab. «Tsooloogia» palade gnoseoloogilises predikaadis suuremat muutust õigupoolest ei ole — tege-
likkus on kontrastne, täis vastuolusid, julm, tugevam võidab alati jne. Seejuures lähtutakse
aga teisenenud luulekäsitusest, mis sõnastub palas «Sest Peggasuse seggadusest»:

Kas se Peggasus olli täkko-suggo
vai olli temma mārra,
sedda ei moista keski ärra
ja ep olle sest ka luggo.
Peä-assi et ta tiwad
tedda üll es pole wiwad!

Kummatigi:
Kui temmal on jo ned tiwad külles,
miks raiup temma sis vel t a k k a ülles?

Ta on üks vanna hobbo,
mis pakkob se tal löbbo?

— Ta on üks vabba hobbo
ja se pakkob tal ka löbbo.

Nagu näeme — esteetilises predikaadis see-est on muutus põhjalik. Kui 1950-ndate
alguse savilinnu tiivad ainult alla viisid («Läbi tolmund aknaklaasi»), siis kümnekond
aastat hiljem («Sest Peggasuse seggadusest» esmatrükiti 1963) viivad Vihalemma Peggasu-
se tiivad otsejoones ülespoole. Saviloomus, materjali vastupanu on ületatud! Algamas
on tõeline luulelend. Ometi viitab uuenenud esteetiline predikaat ka vastuolule — ülespoole,
kõrgustesse suunatud hobu samal ajal ka hullab, «raiup takka ülles». Milleks niisugused
lollused kõrgustesse pürgiva looma käitumises? Vastus on lihtne — Vihalemma Peggasus
on vaba hobune. Luule on vabaduse laps, autonoomne tegevus. Tema atribuudiks on mäng,
perutamine ehk Vihalemma burleskiterminoloogias «löbbbo». See spetsiifiline «löbbbo», väl-
jendusmõnu ongi Vihalemma tipptaseme kvintessentne tunnistaja. Mida Vihalemm nüüd
värsvormis ütleb, seda ütleb ta nähtava mõnuga. Mõneti meelevaldse paralleeli korras
olgu lisatud, et ka Betti Alveri luulesse ilmus 1960-ndate teisel poolel mängulist auto-
noomiat, midagi, mis Vihalemma «löbbbo» meelde tuletab. Kas ei tunnista seda näiteks
Alveri tuntud «pagana palja pasatski» lugu — «Häire», mis dateeritud 1969.

«Löbbbo» leevendab oluliselt isegi Vihalemma «Tsooloogia»-luules valitseva tegelikkuse
julgust. Vaatleme näiteks raamatu avaballaadi «Verikäpp» — laevaomanik pärandab
oma laevad sellele pojale, kelle käsi üle jõe ujumisel esimesena katsub vastaskallast. Ujumi-
sel mahajääv vend haarab viimasel minutil püksivärvli vahelt kirve, raiub maha oma käe
ja viskab selle vastaskaldale. Traagilise loo kroonib Vihalemm puändiga, milles löbu
ilusasti tunda on:

Nii esimesena ta kallast katsu jõuab
ja firmakorstnaile võib naelutada tõe:

Kes püüab kõigest väest
v o i b ilma jääda käest,
kui ainult asi nõuab
ja värk on seda väärt!

Tegelikkuse predikatiivset julgust rõhutatakse «Tsooloogias» pidevalt — eriti ereda
«löbbboga» aga luuletustes, kus tegutsemas kapsauss või kapsas («Kõnelus kapsaussiga»,
«Vahelugemine taimedest ehk hapuoblikas ja kapsas»). Viimatimainitud tegelased ja nende
tegevuse allegoorilisis viitavad ühemõtteliselt valmilikkusele, mida juba varemgi Viha-
lemma värssides märgata võis. Paljudes «Tsooloogia» luuletustes on tegutsemas hästi
koloriitne tegelaskond, kes alatihiti satub mõnda tobedasse või hinnanguliselt pejoratiiv-
sesse situatsiooni, mille lõpetab otsene moraal.

Tsükkel «Seletamised» jätkab «Marionettide»-mapi eksperimenti. Siin on 6 linoollõiget
(üks neist küll ainult süsimust pind ilma ühegi jooneta), igal juures seletav luuletus. Osa
piltidest, ka luulekogu kaanel olev «Ingel lindudega», pärineb 1960 ilmunud värviliste
linoollõigete mapist «Neljajalgseid ja linnud». Tsükli saadab humoristlikult teoreetiline

eessõna, milles pilti võrreldakse unenäoga ja väidetakse, et unenägu ise tahtvat meile midagi ütelda ja et seda, mida unenägu ütelda tahtvat, võib ka ära seletada. Eessõna kulmineerub postulaadis: «Aga ä r a seletatud pilt ei olegi ju enam pilt, nii nagu ä r a seletatud unenägu ei ole enam unenägu, vaid esmajoones (ära) s e l e t a m i n e.» Tsükli esimene pilt kujutab hall-rohekates toonides kassi ja kaht tibatillukest hiirt. Et pilti siinkohal reprodutseerida pole võimalik, siis toogem vähemalt ära (ära) seletamine, pealkirjaga «Kass kuningas»:

Hämmarikko sammetisel foonil
Kass Kunningas istus omma troonil.
Ta panni ommad käppad kokko
ja deklameeris Kaht Sokko (Marie Under).

Hiired kuulatasid kikkitades kõrvu.
Auustasid Aavikut ja deklimeerisid:
mõrv — mõrva — mõrvu.

Ja see sõnna löi läbbi!
Kuy käbbi.

«Lõbbo» on selles seletamises peaaegu käegakatsutav. Kommenteerigem aga veidike pikemalt. Vihalemma pilt ja luuletus on võrdväärased, üks võimendab teist ja samas on kumbki ka omaette nauditav. Sellises, teineteist pelgalt illustreerivas ehk seletavas laadis värsi ja pildi kokkuvõimisel ilmselt enam kaugemale minna ei saa. Teatavasti võime luule olemust, mis on ju vaid korrastatud või korrapärasustatud auditivsus, semantiline kõla või kõlaline semantika, märgistada ingliskeelse sõnaga *sound*. *Sound*'i vastandmõiste oleks *icon* (korrastatud visuaalsus, kujutis, pilt). *Icon* on luulele olemuslikult võõras kategooria, mis aga eriti pärast trükikunsti leiutamist end sageli *sound*'ile külge poogib ja *sound*'i oma ikoonilistele reeglitele allutada püüab. Esmajoones demonstreerib Vihalemma «Kass kuningas» kütkestavalt seda seletuslikkust, illustratsioonilisust, milleni *sound*'i ja *icon*'i tavapärase, mehhanistlik kokkupanemine viib.

Luulekogu motoks on aga lause: «Tsoo-loogia on enam-vähem seesama mis zooloogia, igatahes mitte vähem, ainult pisut teistmoodi kirjutatud.» Millele see viitab?

Kirjutamisoskuse kujunemisega kauges minevikus hakati verbaalset *sound*'i ikoniseerima, graafiliselt jäädvustama, nii et tulemusena tekkis sõna graafiline vaste, kirjapilt, ingliskeelse sõnaga *spelling*. *Spelling* on üks *icon*'i-printsibi realiseeringutest — seega luule *sound*'ile olemuslikult võõras. Ent mitte nii jäägitult kui *icon*'i-printsibi teised realiseeringud. Vihalemm rakendab mitmes «Tsoo-loogia» palas burleskselt töödelatud *spelling*'ut, n.-õ. spellinguburleski, mis suuresti meenutab eesti vana kirjaviisi. Ja sel viisil saavutab Vihalemm põhimõttelise võidu. Ta ühendab *sound*'i *icon*'iga kvalitatiivselt uuel astmel, vabana seletuslikkusest ehk illustratsioonilisusest. Spellinguburleskis (näiteks sõnad «Peggasus», «mõrv», «kuy» jne.) sulatab Vihalemm *icon*'i orgaaniliselt *sound*'i maastikku, annab *sound*'ile kvalitatiivselt uutmoodi sisu. *Spelling*'u esteetiline tähtsustamine on Vihalemma radikaalseim panus eesti luulelukku.

1975 avaldas Vihalemm Igaveses Linnas «tüübikriitilise veste» «Kunstnik eesti kirjanduses». Autori sõnutsi on teda huvitanud, millisena esineb kunstnik eesti «kirjanduslikus teadvuses». Vestes vaadeldakse kunstnikust tegelasi rohkem kui 30 eesti proosateoses. Loomulikult on käsitlus humoristlik.

1979 ilmus Vihalemmalt aga luulekogu «Ühe keelega kannel», mis pakub luuletusi aastailt 1967—1978. Spellinguburleski näeme ainult avapalas, mida tasub siinkohal üleni tsiteerida:

Ma mängin oma pilli peal
ja minu pill on keel.
Mu kandlel on üksainus keel
ja see on eestikeel.

Kui teinekord mu mõte ka
mul ajab viisi sassi —
mu kandle keel ka mõtteta
veel kaasa plõnnib passi.

Ja see on tore teada nii:
Veel tasa üle silla

ma sõidan oma pilliga
kui taevas juba lilla.

Võib-olla on mu ainus keel
mu oma halter eggo...
Kuid see on siiski eestikeel
ja mino omma näggo.

Vihalemm on üks neid haruldasi luuletaja-isiksusi, kes mõistavad, et iga asi kulub — ka luules. Vihalemmalik ütlemissõnu, «lõbbo»-efekt on siiski säilinud, jätkub ka palade valmi-pärasus. Luuletaja tihe side traditsiooniga on jälle hästi nähtaval — mängitused rahva-laulu ja Koidula teemadel, lähteimpulsid Alverilt ja Merilaasilt, tuule-motiivi kasuta-mine, põiked Kalevipoja või Rääma Tapa-Maja juurde jne. Mõnigi asi otse üllatab. Vist on Vihalemm eesti poetidest esimesi, kes ütleb sõna sekka Liibanoni-teemal. Ühtlasi kerkib pilklik küsimus, kellele ülepea kuulub haiku-kriitika prioriteet:

Kuid havi peast saab supi hea,
sel pole pleki maiku.
Ja Ivar Ivask sellest teeb
kord kindlasti ka haiku.

Ent põhimeeleoluks on saanud resignatsioon, kokkuvõtlikkuse tunne. Luuletus «Üks vana hobu ehk humaansuse nimel» ütleb:

Üks vana hobu on ikkagi veel hobune —
ta sööks meelsasti kaeru, kuid tal ei ole enam hambaid.
Ja ta pea vajub longu, moka tõllakil.

Üks vana hobu saab ainult piitsa:

«Nõõ, vagu!»...
Ei — kes küll nüüd enam hobusega künnab!
Ja piitsaga peksminegi on ebahumaanne.

Ainult «Nõõ!» siis. Ja üks vana peegasus,
moka tõllakil,
veab veelgi oma purjus peremehe, selle tobu,
jälle vänderdades koduvärvasse.

*

Mina, Arno Vihalemm, sündinud Koch,
olen mõnevõrra poeet,
kuid ma ei pea endal peegasust.
Humaansuse nimel.
Pigem olla siis juba ise
üks vana KENTAUR,
s. t. niihästi hobu kui tobu kokku.
Mida teha sellistega?

Ma kardan, ma kardan nii väga,
et humaansuse nimel
ei saa neist isegi
odavat vorsti.

Vihalemm alustas arbujalikult ülev-romantilistes toonides pihtimusega. Pihtimust leiame ka ta hilisluules, leiame vana hobu kirjelduseski. Kuid kuidas on muutunud pihtimuse vahendid! Sisust rääkimata. Võrreldes vaid pala «Üks vana hobu» käesoleva kirjutise algul toodud luuletusega «Tühjast haardest 2». Ja ometi — üks öelnud noor Vihalemm, et tema tühjast haardest tõusvaid pärlendavaid lilli kannab tuul sinna, kust kostab räuskamist ja torupilli. Räuskamine on ehk natuke liiga robustselt öeldud, öelgem pehme-malt — laadakära. Just sinna, torupilli ja laadakära maailma, on Arno Vihalemm oma luules suure kunstnikuna ka jõudnud. Seda imelikku feekonda 1930-ndatest tänapäeva võib kindlasti nimetada eneseteostuseks. Saviloomus sai võidetud. Peggasus lendab!

Henni Ilomäki

«NÜÜDISAEGNE VAIM» JA «IROONILINE EUROOPLANE»

JOONI EESTI KIRJANDUSE RETSEPTSIOONIST SOOMES

Kultuurikoostööl üle Soome lahe ahta vee on olnud oma tõusu- ja mõõnaajad. Eesti ja soome rahvaluules leidub ühiseid motiive, mis osalt küll kuuluvad rahvusvahelisse pärimusvarasse. Teineteise kirjasõnast huvituti juba mõõdunud sajandil. Siiski saab kirjanduse teadlik tõlkimine ja vastastikune lugemine alguse selle sajandi hakul. Mil määral oli tegemist sellega, et eestlastel ja soomlastel oli eeldusi mõista ning et nad vajasid teineteise kirjandust, või mil määral üksnes püriti rahvusvaheliste kontaktide poole, otsiti «euroopalikkuse» eliksiiri? Nendele küsimustele vastamiseks on asjakohane vaadelda peale kirjandustekstide eneste ka tingimusi, kus need tekstid sündisid ja kus neid loeti ning tõlgiti.

Jämedates joontes võib Soomes eristada kolme eesti kirjanduse tõlkimise kõrgaega, millele on andnud ilme kolm naist. Esimesel tõusuperioodil sajandi alguses oli selleks Aino Kallas, paar aastakümnet hiljem vahendas Elsa Enäjärvi-Haavio soomlastele üldpildi eesti luulest. Sõjajärgse tõlkegevuse kaudne alusepanija on olnud Eeva Niinivaara. See viimane periood on olnud kõige pikem ja jätkub veelgi. Selle tõlkijapõlvkonna esindajad tunnevad huvi eesti kirjanduse eri ajajärgude ja suundade vastu. Helsingi ülikooli eesti keele kateedris valmis Eeva Niinivaara õhutusel õppijate rühmatööna eesti ilukirjanduse tõlkeid — traditsioon, mille Eestist tulnud lektorid 1970-ndail aastail taaselustasid Oulu ülikoolis.

Kindlasti oleks võimalik kirjavahetuste, päevaraamatute ja kirjastajate paberites kirjapandud otsuste varal välja selgitada põhjused, miks see või teine teos tõlkimiseks valiti. Teine võimalus on jälgida tõlgete retseptsiooni ja teha selle põhjal järeldusi, missugused eeldused olid tõlkegevusele ning mispärast ühed teosed leidsid soome lugejate hulgas soodsat vastuvõttu, teised aga kutsusid esile tõrjuva hoiaku.

LUGEJAPEEGEL

Retseptsioonijaloolises kirjandusuurimises on retsensioonid tertsiaarne tõestusmaterjal.¹ Primaarsed on individuaalsest lugemiskogemusest sündinud dokumendid. Neiks võivad näiteks olla lugemisel teosesse tehtud ääremärkused või muud vahetud kirjapanekud. Piirjuhtum on lugemismuljeid kommenteeriv kiri. Sellisena võiks käsitada ka Martti Haavio mälestustes² mainitud elamust, mida ta koges Eesti matkal 1921. aastal, lugedes Tuglase novelli «Maailma lõpus». Tema meelest oli see novell nii avangardistlik, et ta kahtles võimaluses seda Soomes avaldada. Selles suhtes Haavio kummatigi eksis. Tekst oli tegelikult ilmunud juba 1919. aastal Aino Kalda tõlgitud novellikogu «Kohtalo». Teose ilmunisel luges seda Arvi Kivimaa, kes sai sellest sügava elamuse. Seda laadi teost polnud ta soome kirjanduses varem kohanud. «See imponeeris mulle nii, et mäletan seda veelgi üsna selgesti,» on Arvi Kivimaa lausunud intervjuus Hannu-Pekka Lappalainenile (8. IX 1978).

Sekundaarse tõestusmaterjali moodustavad metatekstid, milles kirjeldatakse teise isiku lugemiskogemust.³ Kui ma siin näiteks mainin, et Ilmari Havu kõnealust Tuglase novellikogu arvustades («Valvoja» 1919, lk. 236—237) võõrastas teose «veidrat, eriskummalist atmosfääri ja ebanormalseid olendeid», on tegu sekundaartõestusega. Seesugune dokumentide kolmikjaotus puudutab nende tõestusjõudu vahendituse tasemel ega ole tingimata seotud nende informatiivsusega.

Kirjandusülevaateid võib lugemiskogemuse selgitamise seisukohalt rinnastada arvustustega. Kuidas valgustavad need tõlkekirjanduse vastuvõttu lugejaskonnas? Retseptsiooni-

¹ G. Grimm, Rezeptionsgeschichte. Grundlegung einer Theorie. München, 1977, lk. 109—116.

² M. Haavio, Nuoruusvuodet. Helsingi, 1973, lk. 455, 463.

³ Vt. Y. Varpio, Kirjallisuushistoria reseptioesteettisestä näkökulmasta. — Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja 33. Helsingi, 1980, lk. 67.

uurimise viimaseaegsele arendajale Hans Robert Jaussile on kesksed mõisted «lugemiskogemus» ja «ootushorizont». Tema arvates muutub tekst lugemisel sündmuseks, mida võrreldakse varem loetud tekstidega ja filtreeritakse sellest just loetavale tekstile tüüpiline eripära. Nii kujunenud kriteeriumide varal hinnatakse tulevasti, veel tundmatuid tekste. Jaussi meelest võimaldab ootushorisoni mõiste senisest paremini määratleda teoste kunstiväärtust.⁴

Rien T. Segersi järgi määrab teksti väärtuse esteetilisel tasandil distants ootushorisoni ja teksti vahel ehk teisisõnu — erinevus varasemast tuttavate esteetiliste elamuselementide ja uue teksti poolt esilekutsutud horisondimuutuse vahel. Ootushorisoni eksplitsioneerimise abil on võimalik välja selgitada, kuidas lugejad on mingi teose selle ilmumisel vastu võtnud. Küsimuses on niisiis esteetilise komponendi osatähtsus, meeldimine seotakse esteetilise kogemusega.⁵

Peale retseptiooni, s. o. viisi, kuidas lugeja teose vastu võtab, võidakse uurida ka seda, missugust mõju avaldab teos lugejale. Wolfgang Iseri järgi ei ole ilukirjanduslik tekst oma loomult samalaadne lugejat ümbritseva reaalsusega. Puudulikust ühtsusest johtuv ebamäärasus (*Unbestimmtheit*) toimib lugeja ja teksti vahelise releeliinina, aktiveerides lugejat oma kogemusi võrdlema loetuga.⁶ Kummatigi ei ole tegu reaalse keskkonna ja teksti loodud tegelikkuse võrdlemisega, vaid varasemate fiktsioonide ja uue fiktsiooni samastamisvõimaluste testimisega.

Ajalooost teame, et sajandivahetusel olid tingimused Eestis ja Soomes küllalt sarnased. Erinevusi muidugi oli, kuid kui võrrelda meie eluolu Kreeka või Islandi samaaegsete oludega, mõistame, et vastandlikkuse nägemisega meie maade vahel pole põhjust liialdada. Artiklis «Anna Haava. Virolainen naislyyriikko» («Valvoja» 1901, lk. 722–726) tõdeb Aino Kallas: «Eesti noor kirjandus nagu meiegi oma võlgneb oma sünni eest tänu sellele rahvuslikule ärkamisele, mis möödunud sajandi keskel tegi enesest teadlikuks nii paljud rahvad.» Eesti ja soome kirjanduse arengut mõjustanud taustategurite selgitus sisaldab implitsiitse vihje samasugusele olukorrale muudeski (Euroopa) kultuuripiirkondades.

Võib oletada, et sarnases reaalses ümbruses elavad kirjanduse tarbijad lugesid ühesugust kirjandust, mis vormis nende ootusi ja loetu mõistmist. Nii kujunes lugejail mõlemal pool Soome lahte ühesugune ootushorizont. Pidades kultuuritausta samataolisust üheks põhjuseks huvile, mida Soomes tunti eesti ja Eestis soome kirjanduse vastu, võiks oletada, et mõlema maa lugejaskonnal olid ühesugused vajadused ning samalaadset lugemiskogemusest tingitud eelistused. Igatahes on teada nii eestlaste kui ka soomlaste huvi näiteks Georg Brandese teoste vastu. Mõlema maa kirjanikud ihkasid uusi tuuli, huvitusid «suure maailma» kirjanduse peavooludest. Kasimir ja Eino Leino esitasid oma programmi kunsti ning kirjanduse «euroopalikustamiseks» ajalehes «Nykyäika» juba 1890-ndate aastate keskel. 1901. aastal rajasid soomerootsi noored haritlased «Euterpe», mis oli ühtaegu liikumine ja ajakiri. Rühmituse taotluseks oli mandri-Euroopa kultuuriradikalism. Janu-nemisena euroopaliku kunsti ja kirjanduse järele on käsitatav ka Gustav Suitsu sõnastatud loosung: «Enam kultuuri! Enam euroopalist kultuuri! Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks!» Rahvusliku kultuuri tõus tähendas tegelikult üheaegset pürgimist rahvusvahelisuse poole. Eeskujude innuka otsimise kõrval sündis nõue ka ise midagi osata. 1916. aastal ilmus nädalalehes «Sunnuntai» Friedebert Tuglase essee «Kriittinen intermezzo». Autor pidas eesti ja soomegi kirjanduse suurimaks paheks fantaasiapuudust. «Aga teiselt poolt puudub tal ka vaimukus, elavus ja energia,» kirjutab Tuglas. Tema sõnade kohaselt sõbrustavat lugeja taas vana kirjandusega: «Loeme jälle maitsetes Voltaire'i «Candide'i».» Tuglas nõudis kirjanduselt ennekõike «tihedust», pidades sealjuures ilmselt silmas nii sisu kui ka vormi.

Gustav Suitsu abikaasa Aino Thauvón jutustab mälestusteoses «Tuntemani Eino Leino» (1958) Aino Kalda kohviõhtuist, kus Eino Leino seadis oma sõbra Tuglase väite kahtluse alla. Ta vaielnud raudselt vastu sellele, et soomlastel jääb puudu fantaasiast. Siin liikus kirjanikest sõprade mõte eri analüüsisitasandeil. On ilmne, et ka Tuglase essee oli küllalt subjektiivne. Tal seisid silme ees (kahe) väikese rahva kirjanduslikud pürgimused. Tuglas tahtis õhutada oma kaasaegsete kirjanike auahnust. Leino puhul oli teadlik manifesteerimistarve juba seljataga. Ta oli eesmärgiks seadnud oma luules ära kasutada kalevalalise vormikeele loodud võimalused. Soomlaste fantaasiarikkuse tõestamiseks juhtiski Leino tähelepanu rahvalauludele ja eriti loitsudele. Leino vaatas tagasi, Tuglase pilk aga oli suunatud tulevikku, ehkki ka tema oli uurinud ja rakendanud rahvaluule vormivahendeid.

⁴ H. R. Jauss, *Literaturgeschichte als Provokation*. Frankfurt, 1970, lk. 176–178.

⁵ R. T. Segers, *Kirja ja lukija*. Helsinki, 1985, lk. 12–14.

⁶ W. Iser, *Die Appellstruktur der Texte. Unbestimmtheit als Wirkungsbedingung literarischer Prosa*. Rmt.: Rezeptionsästhetik. Theorie und Praxis. München, 1975, lk. 228–252.

Kuigi juhtivad kirjanikud võisid tollal suveräänselt rääkida maailmakirjanduse suurtest nimedest, oli kirjanduse tõlkimine tavalise lugeja seisukohalt ilmselt vajalik.

SOOME JA MAAILMAKIRJANDUS

Kuni 19. sajandi keskpaigani oli tõlketegevus Soomes seotud peamiselt rahvaharidustöö vajadustega. Sealtpaale seati eesmärgiks tõsta soome keele väljendusvõimet. 1849. a. kirjutas J. V. Snellman ajalehes «Litteraturblad»: «Ilukirjanduse aluseks on alati ja kõigjal olnud head tõlked.» Raskus seisnes esialgu selles, et ilukirjanduse lugejaskond oli väikesearvuline ja valdas sedavõrd keeli, et sai soovitud teoseid lugeda kas originaalis või rootsikeelses tõlkes. Mõned arvustajad jälgisid ka Eestis ilmuvat kirjandust. 1868. a. tutvustas Yrjö Koskinen ajakirjas «Kuukauslehti» C. R. Jakobsoni eelmisel aastal trükist tulnud «Kooli lugemise raamatut», kus talle oli silma torganud eestikeelsete luuleteoste rohkus. Ta arvas, et soomlased peaksid Jakobsoni lugemikust eeskujuga võtma, kuid ei tõstatanud ometi selle soomendamise küsimust. Arvatavasti eeldas ta, et asjahuvilised saavad seda lugeda algkeeles.

Kummatigi püüdsid rahvusliku äratusliikumise mehed hea seista maailmakirjanduse paremiku vahendamise eest. Eeskava selle kohta, mida oleks vaja soome keelde tõlkida, esitas J. V. Snellman, ja viimaks, 1849. aastal, rajati asjaomase tegevuse juhtimiseks Soome Ilukirjanduse Ühisus (*Suomalaisen Kauniskirjallisuuden Yhdyskunta*). Paarkümmend aastat hiljem hakati maailmakirjanduse klassika tõlkimist ergutama auhindamisega ja avaldati uus ulatuslik soomendamiseks soovitatavate kirjanike ning teoste nimekiri. Sajandi lõpule lähenedes kasvas tõlkekirjanduse maht ja tõusis selle tase.⁷

Eesti kirjanduse soomendamise esimene tõeline tõusuaeg langes selle sajandi kahte esimesse aastakümnesse. Tollal arvustati soome ajakirjanduses nooreestlaste teoseid ka sellest sõltumata, kas need olid soome keelde tõlgitud või mitte. Selleaegse vilka eesti-soome tõlketegevuse üks osalisi oli Aino Kallas. 1903. a. oli ta koos oma mehe Oskar Kaldaga asunud elama Tartusse ja tutvunud seal Gustav Suitsu ja Friedebert Tuglasega, kes varsti Soome siirdusid. Aino Kalda enda looming seostus peagi Eesti mineviku ja arhailiste tegelaskujudega. Kas ja kuivõrd oli Aino Kalda huvi eesti kirjanduse soomendamise vastu tingitud rahvuslikest impulssidest? Jah ja ei! Jah selles mõttes, et ta oma kirjutistes tõstis esile eesti ja soome kultuuri ühetaolisust ning pidas vajalikuks teineteise kirjanduse tundmist. Ei selles mõttes, et oma seisukohtade motiveerimisel ei lähtunud ta rahvuslikust aspektist.

1913. aastal vaatleb Aino Kallas «Valvojas» avaldatud artiklis eestilikku seisukohalt Eduard Vilde ja Hella Wuolijoe näidendeid ning Mait Metsanurga novelli («Tabamata ime», «Talulapsed», «Orjad»). Kallas jõuab järeldusele, et detailid, mille abil on tahtud esile tuua eesti rahvuskarakteri erijooni, pole märkitavad, vaid välised ja külgekleebitud. Võrdluseks mainib ta Anatole France'i, kelle tegelased jäävad prantslasteks ka siis, kui teostest kõrvaldada kirjeldavad tekstiosad.

Arvustades 1914. a. «Valvojas» Suitsu senist luuleloomingut, leiab Kallas, et prantsuse ja uuema saksa luule lugemine on Suitsule kahjuks tulnud. Ta ei arvusta Suitsu eesti või soome kirjanduse vaatevinklist. Käsitluse karmuses on midagi külmalt analüütilist, nõudlikkust, mis oleks omal kohal mis tahes maa kirjaniku puhul. Teoste analüüsimisel lähtubki Kallas maailmakirjandusele esitatavate nõudmiste tasemelt.

Sellel taustal võib vaadelda ka Ilmari Havu eespool mainitud arvustust Tuglase novellikogu tõlke kohta. Havu konstateerib fantaasia ja tunde erksust, kuid teda jahmatab halasamatult jaheda vaatlusviisi ja «haiglaslike visioonide» kombinatsioon. Ta tunnustab Tuglase tähelepanekute täpsust ja stiililist meisterlikkust, kuid retsensendi arvates võib novellikogus märgata «liiga vara vananenud kultuuri ebaõigesse suunda arenenud lihvituse ja degeneratsiooni sümptomeid». Samas «Valvoja» aastakäigus on arvustatud ka Knut Hamsuni, Herman Bangi, Guy de Maupassant'i ja Pjotr Kropotkini, samuti soomlaste ning antiikkirjanduse klassikute teoseid. Esimese maailmasõja järgse aja kiiretempolisuus, närvlikkus ja impressionistlik suundumus hämmastavad soome kriitikuid ka Bangi teoste tõlkeid arvustades: «Vaimse revolutsiooni kannul toimub loomulikult pööre kunsti-ideaalides, kunstistiilis ja selles kajastuvas elutundes. Kunstimaailmas ristub kobavaid, närvilisi, vastuolulisi tendentse. Ühtset kunstistiili ei ole. Või kui millestki niisugusest tahetakse rääkida, lehvib kunstitempli kõige ülemal harjal erksate hetkeelamuste värvi-kirev lipp» («Valvoja» 1919, lk. 393).

⁷ J. Helleman, Suomenoskirjallisuus. Rmt.: Suomen kirjallisuus VIII. Keuruu, 1970, lk. 418—430.

Eesti ja Soome tingimuste ühesugusust, millest oli eespool juttu, ja analoogilistest lugemiskogemustest tingitud sarnane maitse ning huvisuund säilitasid algul ühetaolise kultuuri-tegelikkuse. Olli Jaloneni järgi koosneb see kultuuriilminguist, milles väljendub taotlus luua teatavaid väärtusi.⁸ Kui jälgida kultuuriimporti — mis kirjanduse tõlkimine kahtlemata on —, selgub tõkeloomingu märgatav osa vahendusprotsessis. Kultuurikliima on seotud kultuuriimportis otseselt või kaudselt ilmnevate väärtusorientatsioonidega. Kui ka ei ole küsimuses otsene mõjutamispuud, on selge, et kultuuritootel, näiteks kirjandusteosel poleks kohta vastuvõtvas kultuuris, kui teosesse kätketud väärtusorientatsioon ei oleks samasuunaline vastuvõtja omaga.

Selles osas võib täheldada teatavat vastuolulisust. Oma uurimuses «Kansa kulttuurienvirroissa» tõdeb Olli Jalonen, et ajavahemikus 1923—1943 kujundati Soomes kultuuripoliitika, mida iseloomustavad sõnad «eraldumine» ja seejärel — «isoleerumine». See tähendas lahtiütlemist kultuuriimporti senisest suunast ja katset läbi ajada omaene jõududega. Tõlald sõlmitud lepingud kultuurikoostööks Ungari ja Eestiga saavad niisuguses olukorras erilise kaalu. Sellel taustal võib näha ka eesti luule tõlkeantoloogia avaldamist, kuigi antoloogia koostajal olid teistsugused taotlused kui tolleaegsel hõimuliikumisega seotud kultuuripoliitikal.

Selgelt väljendab oma seisukoha kirjanduse hindamisel Eino Leino, arvustades Gustav Suitsu luulet: «Ta on nüüdisaegne vaim ja tal on vaieldamatu luuletajaanne.» Tema lüürika «on suuteline äratama ka puhtesteetilist huvi» ega ole vaja «viidata etnograafilisele huvile või langeda heldinud «suguvenna»-armastusse».⁹ Kirjanduse retseptiooni puhul on niisuguse küsimuses ka evalatsioon. Soomlastele ongi olnud tüüpiline suhtuda eesti kirjandusse «vanema venna positsioonilt».¹⁰ Ja ehkki seesugust suhtumisviisi võib soome kirjandusarvustuses märgata, pole see, eriti mõõduandvamate kriitikute puhul, olnud ainus ega kõige silmatorkavam joon.

Sajandi kahel esimesel kümnendil oli soomlastel eesti lüürikaga võimalik tutvuda üksnes juhuslikult. Ajakirjanduses olid ilmunud mõningad Gustav Suitsu, Villem Grünthal-Ridala jt. luuletused, ent enamasti tõlgiti ning arvustati proosateoseid. See suund jätkus veel järgmiselgi aastakümnel (näit. soomendas Elsa Enäjärvi-Haavio Tuglase novelle), kuid 1930-ndate aastate lõpupoolel ärkas huvi eesti luule vastu. Grünthal-Ridala ja Larinkyösti vahelisest mõlemapoolsest huvist sündis vähe tõlkeid. P. Mustapääd köitis eesti luule vormikeel, tema abikaasa Elsa Enäjärvi-Haavio, folklorist ja kirjandusuuri, seadis aga kokku eesti lüürika antoloogia pealkirjaga «Eestin runotar».

Huvipakkuv maadevaheliste kirjanduslike kontaktide seisukohalt on Enäjärvi-Haavio kahte ossa jaotatud eessõna. Tutvustades luuletajaid pisesseedes, millest mitmed on pikemal kujul ilmunud soome ajakirjanduses, seob ta nende loomingu eeskätt looja isiklike kogemustega, kuid läheb peaaegu vaikides mööda kirjanduslikest kontaktidest. Alles asudes vaatlema eesti lüürika suundumusi üldisemal tasandil, mainib Enäjärvi-Haavio «Noor-Eesti» liikumise orienteerumist Euroopa kirjandusele ja tutvumist vene kirjanduse vahendusel itaalia futurismiga, prantsuse kirjandusest saadud äratuse ja saksa ekspressionismi mõju. Lõpuks arutab ta küsimust, miks on eesti lüürikal soome luulega võrreldes suurem intensiteet. Ta jõuab järeldusele, et eestlased on oma kultuurielanud «euroopalikult». Nende kokkupuuted Euroopa suurte keskustega olid vahetud juba seesuguste praktiliste seikade tõttu nagu hea keelteoskus, sage reisimine ja elav osavõtt rahvusvahelisest kultuurikoostööst.¹¹ Tõlkeantoloogia sündis Soome Kirjanduse Edendamiskapitali Volikogu ilukirjanduse osakonna ülesandel ja toetusel. Teose ilmumine lükkus 1940. aastasse. Maailmaajaloolistel põhjustel ei tea me sellele osaks saanud vastuvõtust kuigi palju.

HUVIDE INTERNATSIONAALNE INTEGREERUMINE

Järgmine elav eesti kirjanduse soomendamise periood veel kestab. Juba 1960-ndail aastail ilmusid soome keeles Tuglase novellikogu «Kultainen rengas» («Kuldne rõngas») ja tema lapsepõlvaealine romaan «Pikku Illimar» («Väike Illimar»). «Väikese Illimari»

⁸ O. Jalonen, Kansa kulttuurienvirroissa. Helsingi, 1985, lk. 21—23.

⁹ N. Andresen, Eino Leino hinnanguid eesti kirjandusele. — «Keel ja Kirjandus» 1975, nr. 10, lk. 618.

¹⁰ T. Kuldsepp, Viron kirjallisuus Suomessa. — Suomi 121:4. Helsingi, 1977, lk. 63.

¹¹ E. Enäjärvi-Haavio, Eestin runotar. Virolaisen lyriikan antologia. Helsingi, 1940, lk. 54.

arvustusi lugedes võib selgesti märgata, et teatakse, kes on Tuglas. Romaani võetakse nii isikuomasena, et ei peeta vajalikuks selle kirjanduslikke kvaliteete võrrelda soome või teiste rahvaste analoogiliste teostega. Erandiks on Kari Vaijärve retsensioon ajalehes «Ylioppilaslehti» (8. IX 1967). Selles on Tuglase teost vaadeldud kõrvuti Tito Collianderi lapsepõlvemälestustega «Lapsuuteni huvilat» («Mu lapsepõlve suvilad»). Noor kriitik on osanud hästi esile tuua mõlema raamatu ergatundelisuse.

Retseptsooniteooria seisukohalt on huvipakkuvad proosakogumikule «Suomenlahden takaa» («Soome lahe tagant», 1968) osaks saanud arvustused. Kriitikale annab tooni hämmastunud imetus. Mati Undi, Arvo Valtoni ja Enn Vetemaa novellide tõlked satuvad sõjajärgse soome lugejaskonna teadvuses teatavasse vaakumi. Ajalehe «Helsingin Sanomat» kirjanduskriitik Tuukka Kangasluoma tõdeb oma arvustuses, et varasemate kontaktide tõttu oskas ta midagi seesugust ette näha, kuid arvab naiivselt: «Kui asjadega mitte kursis olev lugeja on eelarvamuslikult valmistunud vastu võtma sotsialistliku realismi patenteeritud, ühemõttelisi struktuurimalle ja jäika vananenud vormi, siis leiab ta eest vabalt assotsieeruva ning mitmeilmeliselt ülesehitatud proosa, kus globaalselt aktuaalne seisukohavõtt on silmanähtav» («Helsingin Sanomat» 28. VII 1968). Kontrast arvustaja enda ootushorisoni ja oletusel rajaneva seisukoha vahel on ilmne: ta on sunnitud omaks võtma, et tekst ei eeldagi ootushorisoni muutust. Eesti kirjanduse ajalehekriitikas vilksatab seesuguseid toone siin-seal mujalgi. Samaaegselt on sagenenud teksti hindamine rahvusvaheliste kriteeriumide alusel. Mats Traadi ja Mati Undi teoste soodsad arvustused johtuvad osalt teemade ja käsitusviisi tuttavlikkusest — nii võiks kirjutada soomlane, prantslane, jugoslaavlane... Kõikjal kogetakse nüüdisaegse urbaniseerunud tegelikkuse analüüsi vajalikkust. Mõõdunud aasta lõpul nimetas soome praeguspõlve kultuurikriitik Suvy Ahola Mati Unti «ironiliseks eurooplaseks», kes «kirjutab üllatavalt samasugustel teemadel» kui Christoph Hein («Helsingin Sanomat» 14. XII 1985). Olli Jalonen väitel on internatsionaliseerumine ühtaegu integreerumine.¹² Mis tähtsus on siis selle kogemisel, et kirjutatakse ühtviisi «samadel teemadel». Kas on siin tegu apaatse valmisolekuga võtta vastu pakutud tekst? Vastupidi: kultuuri põhihoovuse vastuvoolus tunnetame tuska ja võimet seda verbaliseerida. Sellel taustal loeb soomlane näiteks Valtonit või Kaplinski. Eesti praegusaja luule kompaktnete vorm ja mitmekihiline semantika on, tõsi küll, tekitanud tõlkimisel omajagu probleeme.

Ootushorisoni mõju kriitikutele-lugejatele nähtub eriti ilmekalt nende kirjanike puhul, kellelt on tõlgitud rohkem kui üks teos. Tutvustades Mati Undi teost «Syystanssi» («Sügisball»), meenutasid arvustajad üha sama kirjaniku novelli «Võlg», mis ilmus juba 1968. a. kogumikus «Suomenlahden takaa». Undi teoste esimene soomekeelne tõlge oli mitmele kriitikule jätnud sügava mulje. Ka need, kes arvustasid Mats Traadi romaani «Rippusilta» («Rippusild»), ühendasid selle uue soomenduse kirjaniku varasema, külarealismiga assotsieeruva loominguga. On ilmne, et lugemiskogemusele avaldab soodsat mõju esimese tutvuse intensiivsus, mis suunab hilisemaid elamusi ja vormib ootushorizonti. Seda võib märgata ka Jaan Krossi loomingus Soome-poolsetes arvustustes. Need kriitikud, kes polnud varem süvenenud Jaan Krossi loomingusse, kasutasid näiteks «Keisri hullu» («Keisarin hullu») arvustades rohkesti ruumi selleks, et selgitada fantaasia ja fiktsiooni vahekorda teoses. Kirjaniku varasemate romaanide ja luuletustega tutvunud hindajad aga analüüsisid üksikasjalikult Krossi stiili ja vormilahendusi.

Tutvustades retseptsooniuurimise rakendusvõimalusi, esitab Rien T. Segers skeemi:

autor — tekst — vahendaja — lugeja

Selles skeemis mõeldakse vahendaja all tõlkijat, kirjastajat, kriitikut jne. — s. o. üldse isikut, kes teeb kirjandusteose lugejale mingisuguses vormis kättesaadavaks.¹³ Olen eespool käsitlenud vahendajana tutvustajat-kriitikut, kuna kasutada olnud materjal ei paku muud võimalust. Lugeja peegeldub kaudselt vaid trüki- ja läbimüügiarvudes. Kirjanduskriitiku mõju lugejate valikuprotsessile on ometi eitamatu olukorras, kus ostjale tekitab raskusi teoste rohkus. Tuleb tunnistada, et eesti ilukirjanduse tõlked võistlevad tänapäeva Soomes kõige muu soomendatud ilukirjandusega — ja praegust seisust arvestades edukalt!

Käsitlenud tõlkinud
HELDUR NIIT

¹² O. Jalonen, Kansa kulttuurien virroissa, lk. 235.

¹³ R. T. Segers, Kirja ja lukija, lk. 129.

Jaan Kaplinski

KEEL JA MÄLU

Alustuseks mõned tekstikatked.

1. «Kõige selle pärast on näitemäng üli tähtjas kunst. Tema ülem ja peatstarbe on ja peab olema *h a r i d u s e e d e n d a m i n e* ning see võim on temal. Peale selle jägab ta inimesele lõbudust ja meelelahutust ning peenendab tema hingelist ja heakombelist elu.»

2. «Kuid meie kuuleme neist (Veske «Lauludest viisidega» — J. K.) juba Eesti rahvaluule tooni, olgugi, et salmid riimitud olivad, meile tunduvad isegi tõlked nagu originalid olevat. Põhjuseks on see, on nüüd hakati Eesti kunstluules enam ja enam rahva vaimu ja iseloomu avaldama, pealegi rahva mõtlemise- ja ütlemise-viisi tarvitama, kuna seal juures mõnda uuema aja ehet, nagu lõpuriimi ja salmiehitust veel ilustuseks juure võeti.»

3. «Rahwameelsed ja sotsiaalsed aated, mis XIX aastasaja keskel paljude meelesid wangistasiwad ja mõjuwalt laiali lagunesiwad, surusiwad isiklisi, egoistlisi püüdeid hulga huwide eest kõrvale. See kõik pani waimu- aristokratide hingedes leppimata meelepaha niisuguse ühetasaseks loodimise woolu wastu mässama.»

4. «Luuletajatelt on albumis («Noor-Eesti» II — J. K.) salmikuid hulk. G. Suitsu omade juure tuled ikka jälle tagasi, olgugi albumis temast ka kõhnapoolseid värssa. Suits ei saa lihtsalt hoopis halvasti kirjutada, ikka on genialmaik juures, aga ma kardan ka, ta ei saa ka päris häid luua. Olgu mu kartus ilmaaegne! Suits on Kreeka kirjanikkude pathose meie luulesse toonud; meil valitses enne kõige lüürilisem sentimentalität.»

1. katke on Eduard Vildelt aastast 1886, 2. katke Villem Reimanilt aastast 1911, 3. katke Otto Müntherilt (Otto Minori pseudonüümi all) aastast 1910, 4. katke Juhan Luigalt aastast 1908.

Kõik silmapaistvate meeste kirjutatud tekstid, millel on Eesti kultuuri-loos kindlasti tähtsust. Mis aga on esimene mulje neid lugedes? Küllap vööristus. Vööristus ja üleolekutunne, mille tekitab Vilde, Reimani, Müntheri ja Luiga omaaegne keelepruuk. Ja kas on üldse kedagi peale kõrgesti haritud filoloogide, kes suudaksid niisuguseid tekste normaalselt lugeda?

Nagu teame, on keel, see, kuidas me räägime, niisama oluline mulje-looja meist nagu riietus, see, kuidas riides käime. Ja sajandivahetuse keel tundub matslik, vöörapärane, kohmakas. See mulje on nii tugev, et ta võib meisse sisendada põlguse mineviku kirjasõna vastu ühelt poolt ja mõnusa iseendaga rahulolu teiselt poolt. Näete nüüd, kui palju me oleme kolmveerand sajandiga edenenu! Ja paljud selle mulje juurde jäävadki, viitsimata vanaisadeaegses imelikus keeles sõnastatusse süveneda.

Tihti tunduvad sajandivahetuse tekstid meile lihtsalt naljakad. Oleme osanud sedagi efekti ajalehtedes ja raadios kasutada. Kultuurilugu saab sedasi naljanumbriks, meelelahutuseks.

Kas aga ka pärast 1911. kirjutatud tekstid ei mõju kummalistena? Tihti-peale mõjuvad küll. Olgu näiteks katke August Allelt aastast 1920:

5. «Oli kord tsaarivalitsuse surve päivil, veel mitte kaugen minevikun, kui meie haritud seltskonna-kihtiden unisteti kultuurautonoomiast, mis võimaldaks soodsamaid tingimusi luvva meie kirjanduse ja kunsti õitsenguks, Eesti tõugeeniuse ja hingelaadi väljendamiseks kauniste kunstide põllul.»

Ja katke Johannes Semperilt aastast 1933:

6. «Veelgi enam: kui nii erinevaist rahvusist uurijad nagu sakslased (Wechssler, Curtius, Klemperer jt.), hispaanlane (Madariaga) ja inglane (Nicolson) jõuavad prantslase põhiomaduste kohta ühele ja samale arvamusele, päälegi erinevailt lähtekohilt, siis peab selle arvamuse tõenäolisve aste olema küllalt suur.»

Nende katkete keele kummalisus tuleb kindlasti kasutatud keeleuenduslikkudest vormidest. Oma keeleuenduslikkuses on nad nüüd vanamoodsad ja võõrastavad. Pole ime, et Semper oma teoste uustrükis sellegi essee keelt on normaliseerinud.

Millal aga üldse kujunes lõplikult välja normaalne Eesti kirjakeel? Kas neljakümnendateks-viiekümnendateks aastateks? Või veel hiljem? Ons meie keel nüüd lõpetanud kiire muutumise? Näib, et ei. Sellest ajast, kui 1958. tegin viimased Eesti keele eksamid, on muutunud õige palju. Jätan kõrvale morfoloogia ja toon näiteid ainult leksikaalsetest muutustest. Umbes veerand sajandiga on ilmutajast saanud ilmuti, kinnitajast kinnisti, juhtivast töötajast juhtivtöötaja, toorainest toore, maavarast maare, kaasatõmbamisest kaasamine, eluolust olme, teeristist või ristteest ristmik, äraajamisest ärandamine, valjuhääldajast valjuhääldi, televiisorist teler, kõrvaklappidest kuularid, piirpääsukesest piiritaja, ussjätkest ussripik, kunstiteosest taies, fantastikast ulme, konstruktsioonist tarind, külmutuskapist külmkapp ja sellest külmik, riidehoiust rõivistu, abinõudest meetmed, vanainimestest, vanakestest või vanadest vanurid, voolumõõtjast vooluarvesti, niidumasinast niiduk, individuaalelamust või (ühe)peremajast eramu, lambist valgusti ja mida kõik veel.

Uuenduste nimekiri tuleks õige pikk ja sisaldaks mõnisada sõna, mis on igal juhul tublisti rohkem kui üks protsent keskmise haritlase emakeelsest sõnavarast (ca 20 000). Oige tihti on massikommunikatsioon uuest sõnast nagu moeasjast kinni haaranud (olme, taies, teave) ja vana sõna sellega asendanud. Nii et kui väidan, et 25 aastaga on Eesti keeles 1—3% sõnu asendatud uutega, ei liialda ma mitte. Kui aga asendamine samas tempos jätkub, on sajandi pärast välja vahetatud juba 4—12% sõnadest. Kui arvestame juurde muudatusi nimede kirjutamises ja ortograafias ning mõnede vormide juurutamist trükisõnas (lühike superlatiiv), võime öelda, et saja aastaga asendub keeles kuni 15% sõnadest ja vormidest. Praegune keele kohendamise, parandamise ja ümbertegemise tempo lubab küll niimoodi prognoosida. Ilmselt on siis illusioon uskuda, nagu oleks meie kirjakeel mingi stabiilsuse saavutanud. On ju isegi värske ÕS juba vananenud ja vajab lisandusi ja parandusi.

Võib arvata, et meie lastelaste ajal kasutatakse praegusest kirjakeelest tublisti erinevat keelt. Meie ajal kirjapandu, näiteks see artiklike siin, mõjub siis kindlasti vanamoelise, veidra ja võõrastavana, nagu meile mõjub Villem Reimani, Johannes Aaviku ja Tammsaare parandamata keel.

See tähendab, et Eesti kirjakeel erineb enamikust maailma kirjakeeltest

oluliselt. On ju kirjakeel kultuuri järjepidevuse aluseid, midagi, mis ühendab meid minevikuga. Kui meie kirjakeel jääb edasi moe ja isiklikkude ambitsioonide mõjul (tahame jäädvustada end oma tehtud sõnade läbi nagu need, kes kratsivad oma nime Taevaskoja kaljusse) kiiresti muutuvaks, nagu ta seni on olnud, ei saa ta seda kultuuri siduvat funktsiooni täita. Seeasemel, et meid minevikuga kontaktis hoida, eristab ta meid temast; seeasemel, et eelmiste põlvete loodut meile lähemale tuua, viib ta selle meist kaugemale. Jääme ikka viletsa mäluga rahvaks.

Ma arvan, et selline olukord on halb ja kultuurile kahjulik. Meie rahvuslikku mälu ähvardab erodeerumine. Selle vastu tuleks midagi ette võtta. Mida?

Hiljuti avaldas Mati Hint («Keel ja Kirjandus» 1985, nr. 9) seisukoha, et keele ümbertegemine tuleks pikemaks ajaks seisma jätta ja kuulutada välja stabiliseerumisperiood, andmaks keeletarvitajatele aega muutustega kohaneda. Minu meelest tuleks vähemalt sama kauaks igasugune olemasolevate sõnade asendamine uutega täiesti lõpetada. Ei mingeid kilbasid, mahitamisi ega tulmeid enam! Uusi sõnu võiks lubada ainult uute asjade nimetusteks (laser, sputnik, raal, laustekstiil...). Neidki tuleb küllalt palju tarvis.

Kahetsen, et olen omal ajal uute sõnade loomist positiivselt hinnanud — siin olid minu kriitikud Andres Langemets ja Joel Sang minust teravama pilguga, aimates sõnaloomismoe ohtlikkust kirjakeelele. Küllap teeks VÕK õieti, kui ta uudissõnade tegemise resoluutselt lõpetaks ja põlu alla paneks. Lehtedes-raadios võiks tarvitusele võtta ainult kõnekeeles spontaanselt tekkinud ja üldisemalt tuntuks saanud sõnu (näpupood, korvipood, makk, «kojamees» auto klaasipuhastaja tähenduses). Keel peaks saama jälle rohkem kollektiivseks, mis ta loomu poolest on. Subjektivismi eemalehoidmine keelest aitaks seda ka stabiliseerida.

Kui VÕK ja teised keele korraldajad ning valvajakad senist sõnavara uuendamist ei peata, tuleb varem või hiljem aeg, mil mõni kriitilisem vaim võib küsida, kas radikaalselt-pidevalt parandatud, uuendatud ja täiustatud Eesti keel enam üldse ongi Eesti keel ja kas ei oleks aeg asendada ta vähemalt tõsisemalt võetavas kirjasõnas põlisema ja ehedama Eesti keelega või siis — täiesti mõeldav seegi — mõne muu, vähem moejoont ja rohkem traditsiooni jälgiva keelega. Ons ikka kirjanikul mõtet kasutada pidevalt kapitaalremondis olevat keelt?

LASKEMOONATA SUURTÜKID

Mihkel Tiks: «Korvpalliromaan».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1985. 176 lk.

Otsekui kaks erisuguse kunstilise teostusega teksti on M. Tiksi «Korvpalliromaanis» ühtekokku liidetud: üks, kus protokoll-lausetega antakse edasi mõnda intsendi korvpalliväljakult ning kus on saavutatud mõnesugune psühholoogiline ja miljööline usutavus, ning teine, kus tegelased asetet igapäevastesse olukordadesse ning see usutavus minetet. Sest nende olukordade kujutamiseks laskutakse peagu lause lauselt banaalsesse sõnastusse ning banaalsesse ideedesse; põnevus ja selgejooneline tegevusliin, mis korvpallilise sündmustiku juures esineb, on ruumi teinud ebaühtlasele stiilile ning nähtava eesmärgita kuhjatud kõrvalekaldumistele romaani ainst. Näib, nagu oleks siin tegemist kahe sootuks isesugust tehnilist pindlikkust omava autoriga, kellest üks oma aines kodus, teine ei ole seda mitte, aga peab tarviliseks püüda, maksu mis maksab, saavutada samasugune veenvus kui esimesel.

Esteetilised tundmused üksinda ei anna mingisugust põhjendat õigustust halvutada asjaolu, et kirjandusteose objektiks on võetud sedavõrd väikese esteetilise sisuga asi nagu korvpall. Veelgi enam, ka spordi suhtes saab kohaldada Tuglase sõnu: «Kui o n kord avalikmaja, kui o n kord selle asutuse psühholoogiline ja ühiseluline aine vald, miks ei pea siis ka kunst neid aineid käsitlema, liiategi kui kunstnik enese neis aineis nii kompetentse arvab olevat?» (Fr. Tuglas, Kriitika IV. Tartu, 1922, lk. 61.)

Siinkirjutaja ei tunne eneses mingeid kalduvusi ühte eluavaldust teisele elistada ei kunstilistelt, ei moraalsetelt printsiipidelt lähtudes. Mida vähem on mingi ainevald kirjanduses kajastamist leidnud, mida vähem läbi uuritud, seda enam materjali ning ärakasutamata terminoloogilisi võimalusi peaks see pakkuma.

Kuid puhtalt kirjanduslikku naudingut ei ole võimalik «Korvpalliromaanist» saada — isegi raamatu sisulisi elemente puudutamata saab seda täielikult öelda.

Sest tõenäosuslikult iga esteetiline nauding algab sellest, milliseid sõnu on kirjanik pidanud vajalikuks kasutada ja mil moel need sõnad on lauseteks liidetud. M. Tiksi romaanis esineb hulgaliselt niisuguseid banaalseid sõnaühendeid nagu «vaimu triumf», «suurus ja viletsus», «antikvaarne haruldus», «püha hommikusöömaaeg», «gurmaanne haruldus», «maa rikas kultuuripärand», «lennunduse hämarad alg-aastad» jpt. Ei saa muidugi ette kirjutada, millist sõnastust võtta või millist jätta, küll aga tuleb tõdeda, et antud juhul saavad teised hädad alguse just nendest triviaalsetest sõnaliitumistest. Siin ei kajastu kirjaniku isiklik temperament; ei ole meeleolusid, mis kalduksid paremale või pahemale — sellega oleks võimalik anda raamatule ülddist emotsionaalset värvingut. Ei ole kahtlust, et iga kirjutaja loob isikliku mõistete süsteemi, kuid Tiksil seda süsteemi ei ole teigata. Tema võtab mõisted ajalehest ning esteetilisest vaatevinklist omavad need vähest tähtsust. Mingit iroonilist alatoonit, mis lubaks neid ilma tõsiduseta võtta, siin ei ole.

Häirivaks elemendiks tuleb tunnistada ka sagedased ning põhjendamatud kõrvalepõiked teksti süžeeilisest järgnevusest. Ikka ja ikka tuleb ette lauseid, mille otsarve jääb mõistetamatuks: ei arendata edasi ei psühholoogiat ega tegevust; ei ole sõnalisi mängu ega originaalseid tähelepanekuid. Näiteks paks roosa maadam (lk. 108) või kodukandi teemeistrid (lk. 81) ei seevi milgi määral romaani sisu tihendamiseks ega anna ka midagi juurde raamatu üldise mõtte tabamiseks. Mispärast aga võib need kõrvalepõikamised puuduseks lugeda, kui moodsate arusaamade kohaselt ei tekita imestust raamat, mille tekstielemendid nõrgalt seotud? Sellepärast, on vastus, et «Korvpalliromaan» on suunitluselt justnimelt psühholoogiline raamat, selle ülesehitus ja üldine toon eeldavad sisemist ühtlustust — siin on tegemist konkreetsete inimestega konkreetsetes olukordades, nende kehaliste ning vaimliste muutumistega. Vormieksperimentidele kohta ei jätku.

Stiilieksumusi on siin liiga sagedasti

kohata selleks, et neid iluvigadeks nime-
tada. Küll võiks nendesse heatahtlikult
suhtuda või need hoopistükkis tähelepanu
perifeeriasse jätta, kui autor kõigest hooli-
mata astuks meie ette peene psühholoo-
gina. Avaks ta usutavalt tegelaste elulisi
instinkte, siis jääks kahe silma vahele, et
stiili sättimisel pole võetud alustoeks ei
mõtet ega meeleolusid.

Kogu see masinavärk, mis harjumus-
pärase psühholoogilise romaani mehhanis-
mis toimib, on M. Tiksil olemas. Siin on
kahekõnesid ja seesmisi mõtteuide, siin
on loodud pilte erinevaist situatsioonest
ning protokollitud tegelaste käitumist
nendes. Imelik nähtumus: psüühika lii-
kumised ei tõuse usaldusväärset esile,
ometi kõik atribuudid selle toimumiseks
on olemas. Kuid justnimelt sellepärast ei
tõuse! Neid tehnilisi abinõusid on liiga
palju kokku kogutud ning üks hakkab
teise mõjulepääsevust takistama. Seevastu
ühe või siis paari meetodiga piirdumine
olnuks kindlasti efektiivsem ja teose ter-
vikkuse seisukohalt eelistatavam. See
leiab kinnitust, kui jälgida mõne tegelas-
kuju piirjooni spordilaagris või -väljakul.
Napid selged laused, vähe liigseid detaile.
Need leheküljed, millel Kalev Ruus heitleb
oma korvpalliheitlusi, on romaanis enim
õnnestunud. Siin ei näe küll mitmekülgset
käitumismotiivide uurimist ega emot-
sioonilisi või elujanulisi leide, mis põrbik-
sid. Ometi need episoodid veenavad luge-
misel kõige enam, sest siit õhkub aimus
millestki isiklikult läbielatud ning alg-
juurte suunas tunnetatust. Ja kui Tiks
enamati ei saavuta, siis needki naturalist-
likud ja põnevusega jälgitavad faabulad
on midagi. Vähemalt inimesed, kes spordi-
võistlustel ei käi, omandavad võimaluse
tutvuda spordilise tõelusega, tehes seda
võib-olla samamoodi, nagu mõnest eksooti-
lisest maast ettekujutust saadakse reisi-
kirjade läbilugemise teel.

Lasevad tegelased aga pallist lahti ja
astuvad tavapärasesse ümbrusesse — kohe
kaotavad ülemalesitet argumendid aluse.
Psühholoogiline edenemine on saavuta-
matu üldsõnaliste ning laialivalgvate väl-
jenduste kui ka omseütlemiste kaudu, kui
need iseeneses ammenduvad ning nendesse
ei ole pandud vihjamisi, puudutamisi ega
mitmetähenduslikkust. Sest nimetat abi-
nõuta ei kujuta hästi ette teost, milles
inimeste kannatuste ja kirgede kirjeldused
omaksid mingitki äratuntavust reaalelu-
listega võrreldes.

Tiks ei piirdu ainuüksi olustiku ning
sündmuste faktilise ülestähendusega, siin
ja seal jõuab ta mõnesugustele üldisema-
tele järeldustele. Nende ideeliste saavu-
tuste kohta võib aga öelda vähe kiitvat.

Esiteks need on niisugustest kõige üldise-
matest mõistetest, nagu elu, noorus. Nende
mõistetega paljas ümberkäiminegi tuleb
tunnistada suure enesekindluse asjaks, mis
siis veel rääkida püüetest nende olemusse
tungida. Teiseks vist ei sõltu intellektuaal-
sete üldistuste sisu mitte millestki nii palju
kui sõnalisest vormist, mis nendele üldis-
tustele antud. Kui vaibumatult meeles
pidada, et iga tarbitud sõna ümber on
võimalik paugupealt luua mõistete ning
mõttearenduste süsteemi, siis selgub, et on
oluline iga sõna üheksa korda käes hoida
enne lõplikku kirjapanemist. Tiksi romaani
aga seda tendentsi ei ole märgata. Tundub,
siin on sõnad valitud juhuslikult, need ei
kõnele jahedatest autoripoolsetest
tundmustest kirjutatava suhtes.

Kuid peale psühholoogia ja filosoofia
on Tiksi raamatus ka hulgaliselt miljöö-
lisi tähelepanekuid. Peale platside, laag-
rite ning riietusruumide puudutab tegut-
semiskohtade loetelu veel Tiigi tänava
ühiselamut, lennujaamu, restorane, hotelli-
tubasid. Kui nüüd siia lisada mitme-
kümmeliikmeline tegelaskond ja ainete ula-
tus, mida lahendatakse, siis tekitab tõeli-
ne mosaiikpilt. Ometi ükski kirjutamisviis
ei või nõuda enamati stiililist meister-
likkust ning väljapeetust kui üks niisugu-
ne mosaiik. Tuleb tehnilistes arvestamistes
olla täpne ja minna kaugemale, kaotamata see-
juures huvitavust ning ühendavaid ideid
tekstinüanssidesse ära. Kas on M. Tiksi
seda saavutanud? Ei üldsegi. Tema detailid
ei joonistu lõpuni välja ning seisavad teine-
teisest lahutatult, neile pole ühine ei emot-
sionaalne ega intellektuaalne kuma. Võt-
kem või peatükk Vanast Tiigist.

Kõige selle juures ei saa jätta esile too-
mata häid külgi, mida «Korvpalliromaan»
omab. Nendele esteetilistele printsiipidele,
millele lõppkokkuvõttes kogu Tiksi kirju-
tamisstiil taandub, ei ole midagi ette heita.
Raamatu üldine laad on kategoorilistest
suhtumistest kaugel ning ülespuhutud kir-
gedeta.

Otsustused, mida tehakse, pakuvad huvi-
tust kui niisugused. Samuti ei jää kaht-
lust, et Kalev Ruusi ning Aleksander Kar-
relli portreed on võltsimatud. Ja ometi ei
saa Tiksi lugeda psühholoogiliseks kirjani-
kuks. Tema meetod on kirjeldav-üldistav,
süvenemist teadvuse peitvõimalusisse ta ei
harrasta.

Siiamaani ei ole sõnagi räägitud ro-
maani eetilistest aspektidest. Näib, et eeti-
lised otsustused on palju enam maitsest
suunatavad kui esteetilised, seepärast pole
siin tungitud moraalsete eelistuste piir-
kondadesse.

Tagakaanel teatab autor, et «Korvpalli-
romaan» on isikuromaan, mitte dokumen-

taalteos. Samuti trükisõnas on teose algvariandi puhul väljendat arvamust, et tuleks dokumentaalseid reportaaže vähemaks võtta. Kui seda tehtud on, siis on raamat kindlasti kaotanud, sest siin just dokumentaalsena on enim õnnestunud. Jah, aga nüüd kerkib jälle küsimus, kas ühe

reportaaži koht ikka on raamatukaante vahel. Sest, ütleb Tuglas: «Oleme üle elanud aja, kus kirjanduslikku teost pidasime väärtuslikuks ainult ta aine või sihi pärast.»

Mart Susi

RETRO EESTI VARIATSIOONIS

Mats Traat: «Üksi rändan». Romaan. «Eesti Raamat», Tallinn, 1985. 304 lk.

Pärast appikarjeid aegade pimedusest ja melanhoolseid rännakuid kurvameelsuse rohu otsinguil on isegi ootamatu leida Mats Traati taas argipäeva halluses. Me tunneme ta ära. Kirjanik liigub samasugusel maastikul kus irdu elav Ollimar Arvik («Irdinimene») ja lootusetult hobusekronu taga tampiv Ruttar («Maastik õunapuu ja meiereikorstnaga»). Isegi biograafilisi rõõpsusi on Ollimar Arviku ja Kalju Soa vahel. Uus romaan on tagasitulek vanade asjade juurde, mis nähtavasti on jäänud hingele kipitama.

Teos asetub tähendusrikkasse kooskõlla V. Luige «Seitsmenda rahukevadega». Nii üks kui teine on retroromaan — termin, mida M. Traadi puhul võiks kasutada mõistetuimise sugestiooni kartmata, kui vahepeal ei tõuseks domineerima peategelase puhtisiklik liin. Aga mine tea, ehk pole vajagi karta: niikuinii ei adu me hästi teistsuguse mõistesüsteemiga kirjanduskäsitlustest meile mehaaniliselt ümberistutatud termini eripära ega mahutavust. Igatahes on sellise romaaniüübi sugenemine eesti kirjandusse kaheksakümnendail aastail, pilguteravik viiekümnendais, tunnuslik nii loomingsühholoogiliselt kui ka sotsiaalselt funktsioonilt. Asjalugu on umbes analoogiline sellega, millest kõneldi H. Kiige «Tondiõomaja» puhul, sest ka nüüdse romaani peategelane ütleb: «Aga me peame teadma, kuidas lugu tõeliselt on.» Ainult niipalju ehk veel, et ausaid retrosid ilmub harva ja vajadus nende järele pole lõppenud.

V. Luige suur kordaminek seisab selles, et ta on usaldanud kogu toimuva nägemise ja tõlgendamise lapse silmadele, kes oma arusaamist mööda võtab kõike surmotsiselt ja suure valmisolekuga jaatab. Distant tegelase hinnangute ja autori suhtumise vahel ei leia kuskil otsesõnu väljendamist, kuid ta on olemas ja lugeja tunneb seda kogu aeg. Lapse maailm «Väikeses Illimaris» ja lapsepilk «Seits-

mendas rahukevades» — kui suur vahe! M. Traadi kangelane seevastu on juba elluastuja, kelle kaudu selline murduv refleksioon pole enam võimalik. Autori lähenemine oma kangelasele on pigem lahtine, vahendamatu, ta suhe Kaljuga otsejooneline. Võiks isegi öelda, ta ei distantseeru oma kangelasest. Kui M. Traat poleks kirjanikuna see, kes ta on, kui ta ei tunneks olustikku ja inimesi nii põhjalikult, kui ta ei tahaks teada, «kuidas lugu tõeliselt on», oleks sellisel lähenemisel võinud saada ka õige lameda elupeegelduse. Autor on küll oma võimalusi piiranud, kuid ometigi ei kerki nii primitiivsel pinnal mingit küsimust. Kirjanik on oma aine suhtes lihtsalt asetunud teisiti, sest Kalju Soa pole ju enam laps, tema arusaamised pole lapse arusaamised.

Kuid ikkagi Ollimar Arviku ja Ruttari juurde tagasi tulles — kas seekordki umbne lootusetus, väljapääsutustunne, meelegeide nagu varasemal, «ägedal» Traadil? Sest kergesti võib rataste vahele sattumine mõtet sinnapoole juhtida. Või teiselt poolt, kuivõrd kirjanik on vanadele radadele tagasi läinud, kas siis ei ole tegemist lihtsalt vana kordamisega? Osalt jah — ja osalt ei. Ühelt poolt näeme sotsiaal-olustikulise läbilõike süvendamist, detailiseerimist, teiselt poolt aga on juba peategelase karakter erinev. Tema «üks rändamisega» kaasneb diskreetselt erisugune meeoleu. Inimesed ühisbarakis «külmetavad, söövad kuiva leiba, joovad külma vett peale ja mängivad pilli». Kalju Soa ilmub romaani lõhutud saatusega, kuid teda saadab lihtsameelne tundlev lauluviis. Pillile lüüakse pussiaugud sisse, Kaljule endale purskab tulist bituumenit näkku. Kuid pill mängib ka lapituna ja haavad paranevad. Jah, armid ja lapid küll jäävad, sest endaga toimunud ei saa olematuks teha ei inimene ega pill.

Ollimar Arvikul puudus kaitse ümbritseva vastu. Kaljul on see kaitse olemas — intelligentsest perekonnast, väheke kooliharidust saanud, ühiselamu «deklasseerunud elemendist» (nagu poliitilises termi-

noloogias võiks ütelda) vaimselt kõrgemal, nii et Jokkerid-Toikkad ei küüni teda alis-tama. Algul siinsest toorutsemisest ja sopast nagu ära ehmatatud, jääb ta kõigest muust otsekui mingi vaheseinaga eralda-tuks, tõepoolest «ükski rändama», hiljem ta siiski kohaneb pisut, ta loomulik intel-ligentsus paneb end maksma. Nüüd kaitseb ta ennast ironia abil. Sellega ta distant-seerub kaaskondlastest ja säilitab oma paremad alged.

Kuid see asjaolu juhatab kätte ka uudse niidi kangelase karakteris. Kui Ollimar Arvik oli vihane protestija, siis Kalju Soa on ironiline alistuja. Teadvustunud vas-tuhakuks on ta abitu. Ta on selleks liiga passiivne. Kui ta midagi üritabki, moon-dub see vaid tembutamiseks maskimängu vaimus, mida võib tõsiselt võtta vaid nii nüri inimene nagu direktor Metsberg. Passiivne ja kõhklev on ta ka isiklikes vahekordades. Kui intriig Sirjega jookseb tühja, pole vist temagi selles päris süütu. Ja pigem alistuja on ta samuti Eha kut-sele järgides. Jätame kõrvale selle, et Eha enda ettevõtlikkus uue elukaaslase otsi-misel võib mõjuda isegi pealetükkivalt; kirjanik on ta endale varunud eeskätt selleks, et peategelast päästa. Maalgi peab töökoja juhataja Kaljut lausa ninapidi hea töö ja paraja palga juurde tirima. Need aktsioonid kipuvad jätma ruttamise muljet, nagu mingi *deus ex machina* astub siin mängu, et venivale elukangale kui-dagi sõlmi peale tõmmata. Kuid ei salga: raamatu lõppedes ohkad kergendatult, sest kaob see rusuv pinge, mida isegi muusika-line saatemotiiv päriselt hajutada ei suuda.

Millegipärast puutub silma, et autor tih-tipeale ei nimeta oma tegelasi nimepidi, vaid selle järgi, mis tööd keegi teeb: lukus-sepp, plekksepp, keevitaja, elektrik. Mitte ometigi sellepärast, et ta oleks neist taht-nud teha ilmetuid tootmisüksusi, sest «tootmistemaatilisusest» on romaan kau-gel. Võib-olla siis sellepärast, et need ini-mesed peategelasele lähedaseks ei saa. Näiteks Anne ja Sirje puhul selletaolist joont silma ei puutu, aga nemad on Kal-jule ka tähtsamad Merikannu Ossidest ja Jokkeritest. See aga ei tähenda, et neil plekkseppadel-lukusseppadel puuduks oma individuaalsus. Kuidas M. Traat ilmestab oma karaktereid, seda on huvitav jälgida. Väga ökonoomselt, enamasti ainult domi-nant, üksainus lakooniline jooneke, ja ini-mesel on oma ilme olemas. Kõrvaltege-lastele kuulub romaanis harjumuspärasest öieti suurem roll, sest nemad on ju põhili-selt miljöö kujundajad. Kõigil neil pole «oma süzeed» ega «oma biograafiat», aga ehk piisab vihjetest sepp Ambrosiuse, kom-dant Sihveri või endise kolhoosiesi-

mehe minevikule. Sealjuures ei saa ütelda, et M. Traadi inimesekujutus oleks eriti plastiline. Lõunaeesti murdest või s-i šušiš-tamišest jääb ehk väheseks. Samuti ei ole Kalju esimene armastus Anne-Vissa enam kui õhuline unistus ja nende kahe vahe-korras hiilib sisse otsesõnutsi tunnete väl-jaalamist. Järsult hinnangulisi stiilikont-raste, eitavaid-jaatavaid epiteete kasutab kirjanik mõnikord katteta, nii et neid peab isegi tüpograafiliselt rõhutama. Kuid Sirje oma asjalikkuses on ehtne, Airi oma leplikus alistumises saatusele ja Marge teeseldud nipsakus on ehtsad. Eriti huvita-valt on eksponeeritud vana sepp Ambro-sius. Nimelt sellepärast, et esmakordselt leidsin kirjandusest sepa, kellele autor ei kingi oma poolehoidu. Ja miks peakski «raua ragumine, terase tagumine» ini-mese kindlasti inimeseks tegema? Kas see on teadlik hoidumine trafaretsusest või paneb ennast siin maksma «kandilise maamehe» vaist?

Kui ütelda, et romaani veriehtsus sei-sab peamiselt töömeeste kujutamises (sest töömehed nad ju on — ka Toikka, ja Jok-ker!) ja et selles on peamine roll nende veriehtsatel jutuaajamistel, siis ärgu pee-tagu seda lialduseks. Ilmselt on autor palju selliseid töö juures või suitsutundi-del aetavaid jutte kuulnud. Need jooksevad vabalt, hüpeldes kord siia, kord sinna mingite seoste kaudu, mida peenema sõ-naga, kui mõni soovib, võiks ka assotsia-tiivsuseks nimetada. Nad on täis krobedaid teravmeelsusi, vastastikku nõokeid, aasi-mist, tõgamist, irvitamist, paksu lööpi, samas pahandamist, kirumist, sõimu. Rää-gitakse igasugu asjust, oma elujuhtumis-test, räägitakse ülemusi taga, ja poolkurt sepp torkab hoopis sobimatutel juhtudel vahele oma «mis?», luues ainuüksi selle sõnakesega koomilise efekti. Siin leidub palju pärle, mis ei jää maha Eeva-Aadama burlesksetest tulevikuinimese kujutlustest, eraldajaks vaid ühel pool kare huumor, teisel pool naiivne surmtõsidus.

M. Traadil paneb ennast ka proosas maksma luuletajatemperament ja õigeusk-likku eepikat oleks temalt ülemäärane otsidagi. Siiski ei saa mööda minna sel-lestki, et kogu oma sisemisele pingestatu-sele vaatamata kipub kujutus vahel uppuma tihedalt üksteise kaela kuhjatud epi-soodidesse, sündmustesse, seikadesse, mee-leolütlendustesse, mis teisel muutub tilkhaaval, üksiksõnuti fikseerimiseks. Se-da, mida nimetatakse autorikõneks, on vähe. Pikk romaanikangas on ebaühtlane, seda muljet süvendavad just M. Traadile omased järsud kontrasteeringud ja viskle-miseni küündivad meeleoluvaheldused. Ko-hati kaob nagu kolmas mõõde, tihedamad

kohad vahelduvad hõredamatega, õhukes-
tega, läbipaistvatega nagu marlikangas.

Jah, aga paraku ei küüni kriitik näge-
ma põhjusi, millest selline ebauhtlus tuleb.
M. Traat ise on «Sirbi ja Vasara» ankeedi-
vastuses tunnistanud, et romaani on kirjas-
tuses kärbitud tervelt nelja poogna võrra.
On täiesti selge, et nii suured kärped kah-
justavad kunstiteose struktuuri, ja siin
just tema aktuaalsust, sotsiaalset tera-
vust. Armid jäävad — tulisest bituume-

nist Kalju Soa näkku, tulisest toimetami-
sest romaani tervikusse.

Niisiis retro eesti variatsioonis ja tema
konarlik tee — koos isikuteemaga ja kir-
janiku tagasitulekuga ühe oma varasema
tegelastüübi juurde. «Üksi rändan» on aus
ja avameelne tunnistus meie endi üle-
eelsest päevast, milleta me ei oleks jõudnud
tänaesse.

Olev Jõgi

KALJU SOA, LIIGNE INIMENE

*Jaani kiriku juures jään seisma. Varemeist
tõusis lendu kolm hakki ja kadus silmist
vangla suunas, mille poolt kostis tunni-
mehe rautatud saabaste kõlksuvat mütsu-
mist munakivitänaval [- - -]. Jaani kiriku
tõsised sünged varemed olid mulle alati
tekitanud tunde, nagu ei elakski ma tuhan-
de üheksasaja viiekümne esimesel aastal,
vaid hoopis kaugemal ajaloos. Kas polnud
ma mingi relikt kuskilt teisest ajast? [- - -]
Päritolu, jalad ja hing olid vajunud aja
sisse, neid ei saanud sealt enam välja;
see oli kui endasse imev savi, mis kiskus
kalossi ja lõpuks ka saapa jalast, just
nagu peaks inimlaps olema paljajalu aja-
loos ja argipäeva ees. Ning see linn, jõe-
oru servadele laiali pillatud inimpead,
kui palju ei annaks nad ka järehtlujaid,
surmakinnas käes või õnnesärk seljas, kel-
lelgi ei õnnestu end nimetamisväärselt
välja rebida ajast ja ruumist, mis on nende
sees. See väike, igalt poolt ahistatud
ruum, mida ei saa enda seest ega enda
küljest lahti raputada: Tuglase, Suitsu,
Baeri, Hurda, Parroti, Käsü Hansu, piis-
kop Blankenfeldi aegruum . . .*

(«Üksi rändan», lk. 12)

Mats Traadi teose tegevus toimub sotsiaal-
ses aegruumis, mida nüüd on hakatud
nimetama viiekümnendateks aastateks.
Toimigem samamoodi. Täpsemalt toimu-
vad teose sündmused 1951. a. septembrist
kuni 1953. a. suve hakuni Eesti NSV-s,
põhiliselt Tartu linnas. Raamatu peatege-
lane ja jutustaja on Kalju Soa, kelle pere-
konnanimi kõlab mahedasti kokku lõuna-
eestilise soe'ga. Ju võiks nimi olla vihje-
line, sest huntidest ja lammastest räägi-
vad raamatu tegelased nagu muiste ja
mullu (näit. lk. 22, 188), ehkki aastad on
viiekümnendad ja ühiskonnakord ikkagi
muutunud. Vana on rusudes ja uus murrab
vana varemteel rinnaga teed, ilma et tal

oleks mahti mõelda sõprusest ja seltsi-
mehelikkusest, vennaarmust rääkimata.

On asjaolusid, mille puhul pole imeks
panna, et inimesed on hirmul. Pingul psüü-
hika aga sünnitab kolle ja koletisi. Kar-
deti «lausa paaniliselt vargaid, röövleid
ja mõrtsukaid. Ei vaibunud kuuldused ka
inimmaterjalil töötavaist vorstivabrikuist»
(11). Nagu meile on õpetatud, peegeldab
ühiskondlik psüühika valitsevaid ühis-
kondlikke suhteid. Kelle maja on riigista-
tud (7), kes on tehtud kulakuks (13), keda
on tahetud teha spiooniks (18), kelle vane-
mad on välja saadetud (19), kelle omad
jälle üle noatera kodumaale jäänud (9).
Rätsepateel on läinud kodus töötamine või-
matuks ja nad on pidanud artelli astuma
(8); naiste tagaajamine on ainuke eraette-
võtlus, mille pärast pahandust ei tule (45).
Fokstrott kui amoraalne tants on keelatud
(109). Raudteejaamas peab korda tõmmu
näoga militsionäär (13) ja sealsamas jagab
peategelasega viimast singitükki endine
asundustalu omanik, tulevane Kohtla-
Järve öövaht. Kui aga naaberpingil ärkab
kidur mees ja hakkab rinda kõhvitsedes
vesise suuga sööjate poole vahtima, öel-
dakse talle: «Sinule ei anna ma suutäitki,
peninukk! Sina oledki meie käest kõik
ära kiskunud ja nahka pannud» (13). Need
on ainult mõned aja märgid, ent teadjale
on nad kõnekad.

Kalju Soa haridustee on katkenud üld-
haridusliku keskkooli IX klassis (teose
tegelased nimetavad keskkooli vana harju-
muse järgi gümnaasiumiks, millest näeme,
et igandid on visad kaduma) ja temast
saab tööliklassi täiendus — häbi öelda,
aga seda märgib metallitöökoja direktor
Metsberg, isik, kelle teadmised eesti verbi-
vormidest piirduvad kolmanda pöördega
(vrd. balti parunite kõnepruuki meie kir-
jandusklassikas). Kalju tutvus uue eluga
algab tööühiselamusest. Aknad on katki,
sahvris jooksevad rotid, õhtul juuakse

viina, mängitakse atskood ja tuuakse naised tuppa. Muudest vaba aja sisustamise vormidest mainigem leivavargust, töökaaslase pea sisselöömist labida või telliskiviga ja raseda naise peksmist jalaga. Seda ühiselu mudelit täiendab keegi Evald Aadam, sonides suure peaga tulevikuinimesest, kes maadleb ja tõstab pomme.

Kalju Soa on liigne inimene. Ta on sündinud vales kohas (Eestis) valel ajal (kodanlikul) valedest vanematest (haritlastest). Isa on talle õpetanud: ära valeta, ära varasta, ära peta ega tee teisele liiga, ent elu veenab poega, et nende õpetustega pole uues elus midagi peale hakata. Need on muutunud liigseks luksuseks. Liigseks on muutunud ka Kalju isa ja ema — nii liigseks, et kui Kaljult küsitakse, kus on tema vanemad, eelistab ta vastusele vaikimist. Korra läheb ta siiski äkilise

tundekihvatuse ajal endist vanematekodu küllastama. Korterist kostab võõraste tülitsemist; kui uks tehakse lahti, näeb Kalju oma isa endise kabineti seinal suurt administratiiv-poliitilist kaarti.

Ent tühja pole isa sõnad ometi jooksnud. Kalju pole enam puhas leht, mida keskkond saaks oma suva järgi täis teha. Tal on kirjad juba kindlalt peal ja neid maha kustutada ei suuda mingi vägi. Tema vaim pannakse proovile ja tema ihu tehakse sandiks, aga ta jääb elama. Üks väike aegruum jääb kestma, hoolimata suure sotsiaalse aegruumi ahistusest. «Üksi rändan» on raamat eneseksjäämisest ja edasikestmisest kõigi raskuste kiuste. Asjata pole peategelase eesnimi see, mis ta on.

Udo Uibo

KASUTAJA PILGUGA

«Vana Kannel V. Mustjala regilaulud». Koost. H. Tampere, E. Tampere. «Eesti Raamat», Tallinn, 1985. 815 lk.

Kõigepealt on hea meel järjepidevusest. «Vana Kannel V» (VK V) esitab oma materjali laulutüübiti samamoodi nagu VK III ja VK IV. Kõik laulutüübid on nummerdatud jooksvalt läbi kõite ning jooksvalt on nummerdatud ka kõik tekstid (lauluvariandid). Iga laulutüübi ees on täielikud andmed kõigi selle variantide ja liidete, samuti lauliku, üleskirjutaja, üleskirjutusaja ja -koha ning originaalkäsikirja asupaiga kohta. Tõsi, see kõik peaks olema endastmõistetav.

VK, nagu kõik «Monumenta Estoniae Antiquae» (MEA) köited, on rahvaluulekogusid täielikult publitseeriv teaduslik väljaanne. Selles trükitud tekstid peaksid kasutajale faktiliselt asendama originaalkäsikirju; vajadus viimaste järele peaks muutuma äärmiselt haruldaseks. Tekstidele viitaminegi peaks toimuma põhimõttel: originaalkäsikirjale ainult juhul, kui see pole publitseeritud MEA väljaandes.

Kogusid tühjendavalt esitav editsooniprintsip teeb MEA väljaanded eriti väärtuslikuks selle poolest, et alles pärast nende ilmumist on võimalik tuvastada ühe või teise folkloorielemendi puudumist mõnes piirkonnas/valdkonnas. Alles pärast VK V ilmumist on saanud lõplikult kontrollitud, teaduslikuks faktiks näiteks tõdemus, et Mustjalas ei ole fikseeritud

ühtki nekrutilaulu, et «Venna sõjalugu» on seal üles kirjutatud ainult ühel korral, jne. jne. Ükski teine väljaanne ei võimalda teha seda laadi järeldusi. Kui kasutada ainult käsikirjalisi kogusid, oleks midagi sellist võimalik väita alles väga põhjaliku uurimistöö tulemusena.

Mustjala köide on VK seerias küll viies, aga ta on esimene, mis tõepoolest esitab kõik ühes piirkonnas üleskirjutatud regivärsilised laulud — VK III tõi ära ju vaid Kuusalu asunduste laulud; ülejäänud köited on tõkkega *terminus ante quem*: I ja II esitavad vaid kuni 1886., IV kuni 1900. aastani üleskirjutatud materjali. Varasemate VK köidete põhjal ei ole ühegi piirkonna kohta võimalik teha selliseid teaduslikke järeldusi nagu praeguse puhul.

Mida suurem on väljaande teaduslik väärtus, seda suurem ka kasutajate nõudlikkus.

Tüpoloogiat saab alati vaidlustada ja seda on tehtudki peaaegu kõigi regilauluväljaannete puhul.

Tüpologiseerimist võiks mõnes mõttes võrrelda teksti interpreteerimisega. See tõttu ei peaks üht või teist tüpoloogiat mõõtma niivõrd tõe ja õiguse jäikade mõõdupuudega, kuivõrd tuleks hinnata materjali esitamise veenvust, kontseptuaalset selgust, kompositsioonilist terviklikkust ja tasakaalustatust, struktuurilist läbitunnetatust jne. Kui asja võtta nii, siis võib üht ja sama materjali esitada võrdse veenvuse ja selgusega mitut eri moodi.

ARVUSTUSED

Lõppude lõpuks on iga tüpologia teatud eritlustasemest alates siiski üksnes konventsioon.

Kuni puudub kogu läänemeresoome regilauluareaali hõlmav tüpologia (kuuldavasti on mõte selles suunas juba liikvel), pole ilmselt ka arukas ühe või teise väljaande interpretatsiooni erilisel õigustada või alavääristada.

Äärmiselt põnev on laulutüüpide koondregister lk. 695—709, eriti seetõttu, et vist esimest korda on seal püütud vastavusse viia VK V Mustjala laulutüüpe teiste suuremate regilauluväljaannete omadega, nagu VK I—IV, «Eesti rahvalaulud» (ER; Tartu, 1926—1932), «Eesti rahvalaulud. Antoloogia» (ER1A; Tallinn, 1969—1974), «Eesti rahvalaule viisidega» (ERIV; Tallinn, 1956—1965). Selgub, et enamikul Mustjala laulutüüpidest ja -motiividest on analooge või vasteid mujal Eestis; vaid 123 neist on senitundmatud. (Mõne puhul võiks küll selles kahelda: registrist jääb praegu mulje, nagu oleksid ka motiivid «Kolm põldu», «Oleks see mees minul» jmt. tuntud üksnes Mustjalas, ometi ju on samade motiividega laule laialdaselt, näit. ER1A tüübid 195, 2249 jm.) Kuid olgu või ligilähedasena, siit on selgunud lokaalsete ja üldiselt tuntud motiivide vahekord (29% : 71%), mida edaspidi saab kasutada juba võrdlusalusena.

Kahtlusi muidugi on. «... Regivärsilisi rahvalaule on vaja välja anda nii, et oleks võimalik hõlpsasti jälgida laulude seost rahva eluolu ja tavadega, laulude funktsiooni, temaatikat ja žanrilisi iseärasusi, nende ajaloolist ja paikkondlikku arenimist.» (Lk. 7.)

Kuidas said sellest lähtudes näiteks tööga seotud laulud laiiali paiskuda vähemalt nelja erinevasse, üksteisest kaugel asuvasse osasse («Töölaulud ja loitsud», «Laulud ühiskondlikest vahekordadest», «Laulud loodusest ja tööst», «Laulud tööst ja ühiskondlikest vahekordadest»)? Pulmalaulud on koondatud ühte ossa. Ometi nimetatakse pulmalauludeks ka paljusid mujal asuvaid tekste (näit. 1047, 1172, 1214, 1216, 1220, 1283, 1320, 1361 jne.).

Küllap ei saa laulude liigitamise põhimõtted kunagi olla täiuslikud. Põhimõtetele on nagu teadusel üldse kaldumus muutada ja areneda. Võiks ju öelda, et parem üks järjekindlalt läbiviidud, olgugi halb põhimõte kui mitu erinevat või üldse ilma, kui alternatiiv poleks siiski milleski muus — tekstide publitseerimises üldse.

Põhimõtted vananevad, tekstid ei vanane. Uurimisviisid muutuvad, uurimisobjektid jäävad endisteks. Saja aasta pärast ei huvita tõenäoliselt enam kedagi, kus asus praeguste tegijate meelest näiteks

piir lüürika ja lüroepika vahel (mis on vist üldse üks kunstlik asi). Olulised on ikkagi tekstid ise, nende kättesaadavus. A. Launise «Eesti runoviiside» või «Suomen kansan vanhat runot» väljaandmise põhimõtted ei kõlba kuhugi — ometi hindame nende väljaandmise fakti ennast. Need on nüüd olemas. Sama ei saa kahjuks öelda eesti regilaulude kohta, mille publitseerimine on juba pea terve sajandi takerdunud täiuslikumate põhimõtete otsingute taha.

Muide, ka VK III ja IV köidetest on sageli üpris raske mõnd laulu sisu järgi üles leida, seevastu ERIV (koost. H. Tampere) on märksa sõbralikum oma kasutaja vastu, samuti ER1A (toim. Ü. Tedre). See on muidugi antoloogiate üldine eelis — nende materjali saavad koostajad ju valida.

Kuid VK V ei saa pidada eriti sõbralikuks ka mõne teise külje pealt. Algab see juba ta enesetuvustusest. Unustatud on selgitada, mis üldse on «Vana Kannel» ja «Monumenta Estoniae Antiquae». Alles eessõna kolmandal leheküljel saab asjasse pühendamatu teada, et VK V «toob ära kõik ligi 100 aasta kestel Mustjala kihelkonnast kogutud regivärsilised rahvalaulud» ning ta ei pruugi üldse aimata, et VK ongi kõigi regilaulude täielik väljaanne.

Seesama veidi üleolev suhtumine laieneb osaliselt ka ainekule. Lk. 12 saame teada, et «Mustjala asetes (!) Saaremaa metsarikka keskkõrgustiku põhjaosas». Kas tõesti peab jätma mulje, nagu oleks kunagi kusagil asunud üks teine Mustjala, mitte see, mida me praegu tunneme; kas tõesti on nii väga tähtis rõhutada, et meil tolle teisega enam midagi tegemist ei ole!? Eesti keele grammatiline olevik on ju väga hästi kasutatav üldajana ning seetõttu võiks just eriti sobida jäävate olmade ütleamiseks. Ei oleks muidugi põhjust seesugusel pisiasjal siin peatuda, kui taoline minevikku lükkamine poleks üleoleva tendentsina täheldatav laiemaaltn. Meenub koomiline lause ühest rahvustoite valmistama õpetavast raamatust: «Ahjus küpsetatud kaalikas oli (!) väga maitsev» — justkui praegu ei saaks selles enam nii väga kindel olla!

Usaldamatust kasutaja vastu näitab «üksikute, äärmiselt obstsöönsete värsside» (lk. 11) väljajätmine VK V köitest. Selline teguviis on eriti kummaline teaduslikus väljaandes, mis pretendeerib täielikkusele. See on vastuolus ka juba J. Hurda poolt kogujaile korduvalt meenutatud nõudega koguda ja üles kirjutada k o i k e, ilma omapoolse hinnangu või ümbertegemiseta.

VK III pidas võimalikuks *Carmina obscena* väljaandmise piiratud tiraažis lisana, spetsiaalselt teaduslikuks tööks; VK V aga on nad täielikult elimineerinud. Uuri ja, kes kohtab VK V köites väljajätelisi tekste, peab paratamatult ikkagi pöörduma originaalkäsikirjade poole ning VK kui regilaulude täieliku väljaande maine kipub kõikuma lööma.

Arusaamatu on see, et mitmete väljajätetähtsuse [- -] taga polegi «üksikud» värsiread, vaid lausa ulatuslikud laulusad (tekstid 1011, 1199 ja 1273), kusjuures obstsöönused neis puuduvad. Väljajäetud osad ei ole küll regivärsilised, kuid siirdevormide rohkus ongi ju Mustjala repertuaari tüüpilisi jooni. Siirdevormiliste laulude seesugust publitseerimist pole aga kuskil mõõndud, liiati leidub neid VK V köites terviklikul kujul hulgaliselt.

Kahtlusi tekitavad ka redigeerimispõhimõtted. Kas poleks võimalik olnud tekste publitseerida originaalilähedasemalt?

Muidugi võiks interpunktsiooni, suurt algustähte, kokku-lahku kirjutamist jmt. pidada tähtsusetuks, kuivõrd suulises esituses nad ei kajastu. Kuid nii mõnelgi puhul oluaks siiski huvitav teada, kuhu paigutas üleskirjutaja punkti, kus alustas ja kus lõpetas otsesest kõnet tähistavad jutumärgid, kus lisas hüüumärgi jne. Juba sellepärast, et üleskirjutaja oli ju v i i m a n e, kes laulu oma kõrvaga kuulis — tema reageeringud võiksid anda praegu täielikumat teavet ka laulu esituse kohta. Tagantjärele, loogiliselt paigutatud interpunktsioon võib teinekord isegi desorienteerida.

Mida tähendab see, et «parandatud on vaid kirjavead» (lk. 11)? VK tekst 444 algab «Attimal, pereisake»; ER I (lk. 368) annab sama koha vist originaalkujul «At Imal, pereisake». Taolisi näiteid võiks tuua palju. Võib-olla oleks parem olnud loetavuse huvides vead küll parandada, kuid rohkem ja järjekindlamalt näidata allmärkustes käsikirjalist versiooni.

Veidi arusaamatuks jääb sõnaalgulise *h* asetamine sulgudesse. Sellega on tekstide graafiline pilt muudetud veidralt rahuks, lõpuks on aga üsna raske aru saada,

mida öieti milleks on redigeeritud — tekstis 1397:5 seisab «Hari seda armast (h)allikesta», kuid samas kõrval tekstis 1399:8 «(H)ari seda armast allikesta».

Võib-olla oleks ka siin õigem olnud originaali kirjaviisi säilitada — vaevalt et see pidevalt kirendav (h) kuidagi tõstab kirjapanekute murdelist täpsust.

Regilaulude publitseerimisega algab kvalitatiivselt uus etapp nende teaduslik uurimisel. VK V köite ettevalmistamisega on seotud terve rida artikleid, uurimusi, käsitlusi. Oleks olnud loomulik esitada nad eraldi nimestikus. VK V köites on aga bibliograafiline ülevaade hoopis ära unustatud. Viited antakse kord muu teksti sees (lk. 7, 8, 10, 695), kord joone all (lk. 27—50). Ülevaadetes «Mustjala ajaloo» ja «Mustjala kultuuriloo» puuduvad üldse igasugused allikaviited.

Lühendite hulka lk. 804 oleks võinud võtta ka dbl. (dublett) ja k. (küla), samuti ERIA ja ERIV, mis esinevad läbi terve köite, mitte üksnes laulutüüpide koondregistris. Lk. 695 nimetatud rahvalauluväljaannetel puuduvad ilmunisandmed.

Õnnetu topeltnumeratsioon tekstide 420—429 puhul on teinud mitmetähenduslikuks tärniga märgitud tekstinumbri üleskirjutajate registris lk. 715—719, sest tärn tähistab seal ka neid juhtumeid, kus tekst ei ole üles kirjutatud otse rahvasuust, vaid on võetud mõne teise rahvaluulekogu käsikirjast.

Kõik need asjaolud kahjuks vähendavad VK V soliidisust, jätavad mulje läbimõtlemata toimetajatööst. Eriti kahju on sellest, et mõnel juhul poleks mulje parandamine sugugi raske olnud. Kasutajat häirivad ju ikka ainult pisiasjad — suur töö ise on sedavõrd tänuväärne, et väikesed lohakused selle väärtust kuidagi vähendada ei saa.

Ei saa ka üks arvustus seda tööd kas või ligilähedaselt hinnata. Tõelise hinnangu annavad publikatsioonile ikkagi sellest väljakasvanud uurimused. Ses suhtes on VK V ammendamatu nagu meie folkloor tervikunagi.

Tõnn Sarv

KROONIKAT

12. märtsil toimus Moskvast A. Fadejevi nimelises Kirjanike Keskajas Fr. Tuglase 100. sünniaastapäeva pidustuste raames eesti luule õhtu. Avasõnad ja tervitused lausus NSVL Kirjanike Liidu j. a. eesti kirjanduse nõukogu esimees A. Turkov. Õhtul esinesid M. Traat, J. Viiding, J. Kaplinski, P.-E. Rummo, S. Semenenko ja V. Härm, samuti Moskva poetessid J. Morits ning L. Grebenštšikova, kelle tõlkes loeti mitmeid eesti kirjanduse teoseid. Kaastegevad olid näitlejad M. Klenskaja, P. Pedajas ja T. Tepandi.

19. märtsil anti Rakvere rajooni E. Vilde nim. kolhoosi kirjandusauhind kätte A. Uustulndile romaani «Tuulte tallermaa» eest. Preemia andis üle majandi esimees A. Toome.

25. märtsist 5. aprillini viibis L. Meri NSVL Kirjanike Liidu delegatsiooniga Birmas rajamas koostöösuhteid Birma Liidu Sotsialistliku Vabariigi Kirjandusassotsiatsiooni ja NSVL Kirjanike Liidu vahel. L. Meri kohtus ka eestlasest orientalisti, Birma luule tunnustatud tõlkija, *Lilac*'i kirjanduspreemia laureaadi Friedrich Lustigiga.

28. märtsil oli Kirjanike Liidu parteialgorganisatsiooni üldkoosolek, kus arutluse all oli NLKP XXVII kongress ja kirjanikekommunistide ülesanded. Kirjanikele oli külla tulnud EKP Keskkomitee büroo liige, EKP Tallinna Linnakomitee esimene sekretär M. Pedak, kes viibis parteifoorumil delegaadina. Sissejuhatava ettekande tegi kirjanike parteiorganisatsiooni büroo sekretär K. Kurg. M. Pedak vahendas koosolijatele parteikongressi muljeid. M. Pedakule esitatud küsimustes puudutati ka Tallinna sotsiaalse arengu probleeme. Sõna võtsid A. Saar, U. Laht, L. Zaitsev, V. Gross, A. Tamm, P. Kuusberg, J. Jõerüüt, O. Jõgi. Koosolekul võeti NLKP liikmeks vastu ajakirja «Keel ja Kirjandus» peatoimetaja asetäitja T. Tasa. Koosolekul osales EKP Keskkomitee kultuuriosakonna juhataja asetäitja T. Koldits.

1. aprillil oli Kirjanike Majas satiiri- ja huumoriõhtu «Puhmaskulmude varjust hõlmikpuu oksa saagima». Esinesid U. Laht, P.-E. Rummo, A. Ehin, I. Trull,

L. Leesi, K. Kass, T. Kall, V. Koržets ja P. Aimla.

4. aprillil esitasid Tallinna kutsekoolide nr. 12 ja nr. 32 õpilased ja vilistilased H. Sarapuu juhendamisel Kirjanike Majas E. Leino «Elulaeva».

4.—9. aprillini viibis sõpruslinnade Tallinna ja Kotka kultuurivahetuse raames Soomes Ü. Tuulik, kes esines Kotkas loengutega eesti nõukogude kirjandusest.

7.—9. aprillini viibis U. Laht Inglismaal osatäitjana J. Semjonovi filmi «Näost näkku» võtetel.

9. aprillil oli Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatuse presiidiumi koosolek. Arutati Kirjanike Liidu IX kongressi ettevalmistamisega seotud küsimusi. Kongressi ettevalmistamise käigust ja korraldamisega seotud praktilistest küsimustest rääkis juhatuse esimees V. Beekman. Presiidiumi liikmed avaldasid arvamust, et uus valitav juhatus tuleks valida senisest (38 liiget) märgatavalt väiksem, mis muudaks ta operatiivsemaks ja teovõimelisemaks. Koosolekul arutati läbi ja kinnitati ajakirjade «Vikerkaar» ja «Raduga» ühendtoimetuse kolleegium, kuhu kuuluvad N. Abašina, V. Bezzubov, B. Bernštein, L. Hainsalu, J. Jõerüüt, Ü. Kaevats, M. Kalda, N. Morozkina, M. Mutt, R. Raud, T. Teppe, R. Veidemann ja P. Vihalemm.

10. aprillil olid koos Kirjanike Liidu juhatus ja parteibüroo. Informatsiooni kirjanike kongressi ettevalmistustest andis juhatuse sekretär J. Jõerüüt. Edasi tutvustas juhatuse esimees V. Beekman kongressi põhiettekande peamisi teese ja ülesehitust. Ettepanekuid, arvamusi ja täiendusi esitasid H. Runnel, V. Ilus, R. Parve, J. Kross, A. Tamm, L. Meri, L. Rummelgas, A. Valton, R. Saluri ja V. Ruber. Mõlemast viimastimainitud koosolekust võttis osa EKP KK Kultuuriosakonna juhataja asetäitja T. Koldits.

Klubis «Pegasus» etendus 26. märtsil Aime Hanseni luulelavakava, 2. aprillil rääkis Sergei Stadnikov Vana-Egiptuse tsivilisatsioonist ja kultuurist, 9. aprillil jätkas Igor Smirnov tähetargajuttu, 16. aprillil oli rootsi kirjanduse õhtu, 23. aprillil Vladislav Koržetsi autoriõhtu.

JUUBILAR ON ABEL NAGELMAA

9. mail jõudis oma 60. sünnipäevani Abel Nagelmaa, tartlasest kirjandusloolane, teatrikriitik ja tekstoloog.

Juubilar on sündinud 1926 Võrumaal, tolleaegses Räpina vallas Kurekülas (praeguses Põlva rajoonis) talupidaja perekonnas. Haridust andsid Raadama algkool

(1933—1939) ja Petseri gümnaasium (1939—1943), kuni raske haigus sundis õppimise 10. kooliaastal katkestama. Juhatus nii, et 1945—1946 töötas A. Nagelmaa ise algklasside õpetajana, põhiliselt Räpina Keskkoolis, kuid unistus edasiõppimisest püsis. Sügisel 1946 õnnestuski tal elama

asuda Tartusse ja pääseda Tartu VI (praeguse V) Keskkooli eelviimasesse klassi. Pärast keskkooli lõpetamist oli A. Nagelmaa 1948—1953 TRÜ eesti filoloogia üliõpilane ja 1953—1956 kirjandusaspirant.

Veebruaris 1956, seega veel enne aspirantuuriaja lõppu, tuli A. Nagelmaa tööle Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi. Nii algas tema 16-aastane tööperiood selles asutuses. 1956—1957 oli ta käsikirjade osakonna nooremteadur, 1958—1959 muuseumi teadussekretär, 1960—1962 bibliograafia osakonna vanembibliograaf, 1962—1969 käsikirjade osakonna noorem- ja vanemteadur, lõpuks 1969—1972 sama osakonna juhataja. Kõiki ülesandeid täitis ta kohusetruult ja täpselt, paistes muu hulgas silma kirjandusnäituste ja -ekspeditsioonide võimeka korraldajana. Nende aastate töökogemusi üldistas ta konverentsiettekandes «Käsikirjade kogumise probleeme» (1971).

Kirjandusmuuseumi-aastatel ilmusid «Paari sammukese» esimeses kolmes köites (1958, 1961, 1964) A. Nagelmaa mahukad artiklid Vilde näidendite «Pisuhänd», «Side» ja «Tabamata ime» kohta. Paralleelselt nimetatutega avaldas ta uurimused Vilde ühiskondlik-poliitilistest ja teatralasest tegevusest aastail 1917—1920 («Keel ja Kirjandus» 1959), Vilde maailmavaatelistest pöördest aastail 1895—1896 («Keel ja Kirjandus» 1964), tema ühiskondlik-poliitilistest ja kunstilistest töökspidamistest Kopenhaageni-perioodil («Paar sammukest» V, 1967). A. Nagelmaast kujunes juhtivaid Vilde-uurijaid, kes E. Vilde 100. sünniaastapäeva eel ja ajal kandis märkimisväärset koormust. Ta osales oma artiklitega 1965 avaldatud kogumikes «Vaated Vilde elusse» ning «Eduard Vilde ja teater», oli koos J. Käosaare ja L. Rauaga üks Vilde-albumi (1966) koostajaid. Vildet on A. Nagelmaa käsitlenud hiljemgi, olgu mainitud konverentsiettekannet romaani «Külmale maale» saamisloost (1971; «Keel ja Kirjandus» 1976).

Peale selle on A. Nagelmaa ajakirjanduses avaldanud artikleid L. Koidula käsikirjadest ja A. Renniti kirjanduslikust pärandist, Tõnis Sanderist ja K. E. Söödist, M. Kampmaast ja A. Tammannist, samuti mitmed kirjutised kaasaegsete kirjanike ning teadlaste (M. Jürna, E. Vaigur, L. Anvelt, A. Undla, M. Lepik, A. Palm) juubelite puhul. Eraldi väärib nimetamist ulatuslik ülevaade Hans ja Jaan Leokese fondist käsikirjade osakonnas («Paar sammukest» VIII, 1974).

Aastail 1966—1971 juhatas A. Nagelmaa Eesti Teatriühingu teatrikriitika sektsiooni Tartu gruppi; tänaseni on ta Teatriühingu liige ja Tartu rahvateatri kunstinõukogu liige. 1971 ilmus tema ja A. Järve koostatud kogumik «Eesti näidendid».

SOOME KAUDU EUROOPASSE

FRIEDEBERT TUGLAS 100

17.—20. märtsini tähistati Helsingis Friedebert Tuglase 100. sünniaastapäeva. Ettevõtjate taha olid koondatud aukartust äratavad jõud: Friedebert Tuglase Selts, ühingu «Soome—Nõukogude Liit» Eesti

Osakonnajuhataja tööst tüdinenud, lahus A. Nagelmaa 1972 Kirjandusmuuseumi ametikohalt, temast sai KKI nooremteadur. Muuseumi katuse alt pole ta aga tänini lahkunud, just seal hakati tema osavõtul koostama uusi kirjaväljaandeid. Kadunud M. Lepikul oli jäänud pooleli «Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetuse» koostamine ja käsikirjade osakonna aukohus oli see töö lõpule viia. Kevadel 1972 tegidki E. Aaver, A. Nagelmaa ja L. Raud algust seni puudunud I köitega, mis ilmus 1976. Seejärel valmistasid A. Nagelmaa, E. Aaver ja H. Laanekask ette viimase, VI köite (ilmus 1979). Neis kahes köites on A. Nagelmaa kommenteerinud kokku üle 160 kirja. 1982. a. lõpul krooniti Abel Nagelmaa ja tema kolleegide hiigeltööd Eesti NSV riikliku preemiaga. Lisagem, et n.ö. pealekauba on A. Nagelmaa pidanud Kreutzwaldi-päevadel kaks põnevat ettekannet — Kreutzwaldist akadeemik P. Köppeni korrespondendina (1973) ja Kreutzwaldi ning Hurda suhetest (1978).

Veel enne, kui ilmus Kreutzwaldi kirjavahetuse lõpuköide, juba 1978, oli sama töögrupp alustanud uut monumentaalset tööd — O. W. Masingu poolt J. H. Rosenplänterile läkitatud 283 kirja publikatsioon. A. Nagelmaa ülesandeks sai seejuures originaal- ja tõlketeksti trükiks ettevalmistamine. Elu keerdkäigud tegid temast 1983. a. algul «Eesti Raamatu» teadustoimetaja, kuid ka selles ametis jätkas ta kultuuriloolise epistolograafia trükkiviimist, nimelt asudes toimetama Barbaruse—Semperi kirjavahetuse kauaoodatud väljaannet (koostaja P. Rummo). Nagelmaale alati omane olnud erakordne nõudlikkus enda ja teiste suhtes, peaaegu piiritu täiuslikkusetaotlus on faktiliselt teinud temast toimetatava väljaande kaas-koostaja ja -kommenteerija!

Nagelmaad on alati huvitanud kodukoha kultuurilugu. Ta oli kogumiku «Räpina radadel» (1984) koostamise juures ning avaldas seal ulatusliku artikli «Keele- ja kirjamehi ning kunstnikke».

Lõpuks ei või unustada bibliofiil Nagelmaad, kes kunagi algkoolipäevil pani Schilleri «Röövlite» eksemplariga aluse oma tulevasele suurele raamatukogule. Eeskätt eesti ilukirjandust ja teatralaseid ning kirjandusteaduslikke teoseid hõlmas kogus on nüüd u. 10 000 raamatut. 1982. aasta lõpust on ta Tartu Bibliofiilide Klubi esimees.

Kuigi Abel Nagelmaa juubeliarv seda lubaks, ei viita (õnneks!) miski sellele, et ta unistaks pensionäripõlvest. Seepärast on juubelari sõpradel ja kolleegidel paras võimalus soovida talle eelolevaiks aastaiks üha uusi publitseerimist vajavaid kirju, segaseid tekste ja ränkraskeid kommentaare!

M. Kahu

osakond, Nõukogude Kultuuri ja Teaduse Keskus, seminari korraldajate hulgas oli Helsingi Ülikool, fotonäituse ülespanemisel osalesid Helsingi Linnaraamatukogu, Soome Kirjanduse Selts ja Tartu Kirjan-

dusmuuseum, Tuglase mälestustahvil Oulunkyläs on tahvlipanejatena kirjas Soome Kirjanike Liit, Oulunkylä Selts ja Lions Club. Soome Haridusministeerium andis toetust nii seminarile kui fotonäituse tarvis ja korraldas seminarile järgnenud vastuvõtu Svenska Klubbenis. Oma ukseid avasid juubeldajatele Soome väarikad kirjastused WSOY ja «Otava», Rahvusteatri tutvustas eestlastele direktor K. Savola. Oleks üsna lootusetu üritada üles lugeda kõiki teadlasi, ajakirjanikke, tõlkijaid ja liht-estofiile, kelle lahke olek need päevad meeldivaks tegi.

Eesti esindus koosnes rohkem kui kolmest inimesest. Peategelased astusid üles seminaril: H. Peep, M. Kalda, H. Puhvel, S. Olesk, A. Eelmäe, V. Kruut (peale nende oli kaasas veel kaks Tuglase-uurijat — T. Liiv ja J. Undusk). Auväärsemaid kaaskondlasist olgu nimetatud L. Promet, J. Kross, E. Niit, K. Kurg, J. Jõerüüt, lisaks hulk kirjandusnimesi, ajakirjanikke, filmi- ja muid mehi.

Et SV-s on üsna põhjalik ülevaade juba ilmunud, siis keskendagem tähelepanu teaduslikul seminaril kõneldule. Enne seda ei saa midugi jätta mainimata avapäeva pressikonverentsi Nõukogude Kultuuri ja Teaduse Keskuses (kultuuriosakonna juhataja K. Liiv) ning samas paigas järgnenud kirjandusõhtut, kus kõnelesid NKTK juhataja V. Siškin, H. Peep, R. Kilpi ja T. Kuldsepp.

Järgmisel hommikul avati Oulunkyläs Alanderite maja sealn diskreetne mälestustahvel (vt. Tuglase sellest eluperioodist KK 1976, nr. 9), mälestusi jagas vanahärra Olli Alander, kes oli lapsena istunud nii Tuglase kui mõne teisegi eesti suurmehe põlvedel. Riivulist leidis allkirjutatu raamatu, kus seisib tuttava käekirjaga pühendus: «Hannelele südama. terv. Frieda». Kas Oulunkylässe tuleb ühel päeval Tuglase talo, küsiti ajalehes. Samal päeval avati Helsingi Itäkeskuses fotonäitus «Soome kaudu Euroopasse. Friedebert Tuglas ja teised sajandialguse Helsingis». Näituse brošüüris leidub rohkesti pilte ja asjakohane ülevaade.

19.—20. märtsil toimus Soome Kirjanduse Seltsis Tuglasele pühendatud teaduslik seminar. Tuglase elutööd hinnatakse ka Soomes, ütles avasõnas Haridusministeeriumi kantseleiülem Jaakko Numminen. Friedebert Tuglase nime kandev selts on siin aktiivselt tegutsenud juba mitu aastat. Oma tegevusega toetab see kirjanduslike ringkondade ja rahva algatusel sündinud selts väarikalt seda tähtsat tööd, mida ühing «Soome—Nõukogude Liit» teeb naabermaa ja selle paljude kirjanduste ning üleüldse Nõukogude Liidu ja tema rahvaste kultuuri tutvustamisel Soomes. 1931. aastal lausus Tuglas tänuõnu Soome Kirjanduse Seltsile, kust tema ja ta aatekaaslased leidsid paguluspäevadel ikka kaitset ja abi. Tuglase juubeliseminar SKS-is on siis õieti vanade traditsioonide jätkamine.

Esimene oli Seppo Suhoneni ettekanne «Tuglas ja Aleksis Kivi keel». On tuntud tõsiasi, et «Seitsmes vennas» leidub ohtlalt sellist sõnavara, mida tänapäeva soomlane ei pruugi tunda. Vaadatagu Tuglase tõlget! Tuglas on kasutanud selget ja üldiselt üsna tavalist eesti keelt. Vahel on tulnud pikemalt ümber öelda ja ainult harva on tarvitatud erandlikke sõnu

(näit. *fläättälä* = vaabameister, *kavun napu* = vurriluu). Sõimusõnu on tõlgitud nii meisterlikult, et sel teemal võiks teha eraldi uurimuse. Toodud näide kõlas nõnda: Juhani praalis kõvasti ja nimetas Venlat «pläraläraks», kuid Aapeli, juhm mees, arvates õige hästi tegevast, nimetas teda veel «loogardiks», «koogardiks» ning «lobudikuks».

Tuglas on tõlkinud täpselt, lubades endale vaid harva väikesi vabadusi. Eestindamist soodustas Kivi keele läänemurdeline taust. «Seitsme venna» süvimat eripära, selle võluvast arhailisust pole siiski ilma kadudeta võimalik tõlkida. Kõiki nüansse polegi Tuglas üritanud vahendada (näit. Kivi süntaks). Murdesõnu kasutas tõlkija vähe, kuigi Kivi stiil toetub otseselt rahvakeelele. Mõnevõrra on lahenduste leidmist mõjutanud ka keeleuuenus. Kivi arhailisust esindavad tõlkes vana kirja-keele elemendid. Erilist tähelepanu väärivad laulude tõlkimine, nõudlik töö kas või instrumentatsiooni silmas pidades (NB! Tuglas luuletõlkijana).

Harald Peep kõneles Tuglase kultuuri-elu organisaatorina. Tuglas sattus kohe nooruses esteetilise uuenduslaine harjale, see dikteeris konkreetseid samme. Tuglas tegutses ühtaegu ilukirjaniku ja esseistina, oma ringkonna koondajana ja isegi kirjutajana. «Noor-Eesti», «Siuru», «Odamees», «Ilo», «Tarapita» tähistavad sihikindla tegevuse eri tahke ja rõhuasetusi. Tuglas oli läbematu algataja ja katsetaja, kes otsis uusi ja paremaid variante kirjanduselu korraldamiseks. Eesti Kirjanikkude Liidu ja «Loomingu» asutamine märgib sihisaavutust, otsingute etapi lõppu. Aga ka edaspidi jätkas Tuglas tarmukalt. H. Peebu kokkuvõte: enne Teist maailmasõda oli kõigis kirjanduselu vormides otseselt või kaudselt tuntav Tuglase mõju. Kirjanduselu organisaatorina on Tuglas kirjanduse ajalukku jätnud sügavama jälje kui ükski teine eesti kirjanik.

Maie Kalda ettekanne «Tuglas kirjandusuurijana» seisukohad leiab lugeja «Loomingust» nr. 2.

Pärast vaheajaga jätkas Eesti pool jõuliselt — Heino Puhvel kõneles teemal «Friedebert Tuglas ja eesti novell». Tuglase esindusvalimiku 40 novelli on andnud talle eesti suurima, täiuslikkusele pürgiva novellisti maine. Ta novellide sisuks on tegelaste hingeline kriis, murrang. Novell on inimese psühhika valgustamine. Teine tähtis komponent on tegevuse sümbolne taust, kujutatud perspektiiv. Tuglas kuulub psühholoogiliste sümbolistide hulka. Erinevad mõjutused sulatata originaalsesse süsteemi, teda ei saa pidada otseselt kellegi või millegi õpilaseks. Tuglases oli ka realisti, aga domineeris romantik. Tuglase ja Vilde vahekorras võib näha realisti ja romantiku igavest vastuolu. Vilde oli Sancho Panza, Tuglas oli Don Quijote. «Nad istusid hääletult tule juures. Selle leek tõusis ja laskus tuulehoos. Kui Sancho nägi tules vaid leeke ja suitsu, siis Don Quijote suuri elu sümboleid. Aga õõ oli ühte viisi nende ümber.»

Muidugi on Tuglas loonud novelle, mida ei saa seletada ainult üksi uusromantilise psühholoogilise sümbolismiga. Tuleb arvestada kogu kultuurisituatsiooni, maalikunsti ja arhitektuuri mõjutusi, tihedat sidet Lääne-Euroopa kultuuritraditsioonidega (eriti novellis «Androgüüni päev»).

Tuglase loomelaadile on lähedane Hiilgava Fantaseerija August Gailiti looming, ent viimane on sageli kerglasemalt mänglev ja ilma vägeva filosoofilise tagamõtteta. Pärast Tuglast tähendab novell eesti kirjanikule kõrget kunstilist ülesannet. Tuglas on eesti Maupassant, meie Tšehhov.

Sirje Olesk andis ülevaate Tuglase materjalidest Tartu Kirjandusmuuseumis. Tuglase fond on eesti kirjanikefondide seas suurim, «põhjatü aardeit», mida on veel vähe uuritud. Tuglas seadis oma pärandi ise arhiivikorda, suur osa loovutati muuseumile 1965. aastal, hiljem tuli lisa. Fond 245 sisaldab umbes 2500 säilikut (300 erilaadseid käsikirju, 70 Tuglase enese kirju ja 1200 isikute või organisatsioonide kirju Tuglasele). Muidugi leidub Tuglasega seotud materjale veel teisteski fondides. Praegu on talle Tuglase kirju umbes saajale isikule või organisatsioonile.

Huvipakkuv on Tuglase käsikiri «Elu-loomis märkmeid» (1906–1959), millest pagulusaastate osa valmistatakse praegu ette trükiks «Litteraria»-sarjas. Isikulugu valgustavad veel kirjad vanematele (1904–1945) ja Elope (1917–1970). Tähtsad kultuuriloolised dokumendid on säilinud kirjavahetused A. Adsoni (1917–1944), E. Hubeli (1906–1940), J. Barbaruse (1918–1941), A. Kalda (1909–1942) ja L. Toomiga (1940–1971). Arvukate Tuglasele saadetud kirjadega on esindatud Gustav ja Aino Suits (ainukesed, mis täielikult publitseeritud, vt. «Paar sammukest...» IX, Tartu, 1976), J. Semper, J. Aavik, M. Heiberg, H. Visnapuu, A. Gailit, H. Adamson. Peaaegu kõik eesti kirjanikud on pidanud vajalikuks Tuglasele kirjutada — alates K. E. Söödist ja lõpetades P.-E. Rummoga.

Soomlasi on Tuglase kirjakogus rohkesti, mainitagu nimesid, nagu A. Anttila, E. Enäjärvi-Haavio, I. Harmas, U. Kailas, L. Kettunen, J. Lehtonen, E. Leino, E. Niini-vaara, V. Tarkiainen, A. Turtiainen, Ålanderid. Sõjajärgsetel aastatel on suurim kirjutaja olnud R. Kilpi.

Isikliku ainese kõrval on Tuglase kogus rohkesti muid materjale, näiteks «Noor-Eesti», «Siuru» ja «Loomingu» päevilt. J. Oksa, M. Heibergi, H. Adamsoni uurimine on mõeldamatult ilma Tuglase fondi tundmata. Paradoks — see, et Tuglase elust ja loomingust pole veel täielikku monograafilist ülevaadet, tuleneb materjali üliküllusest. Siin on elutöö rohkem kui ühele inimesele.

Hannu-Pekka Lappalainen vaatles lähemalt Tuglase viimast taideteksti, miniatuuri «Täheudu» (1966). Tuglas teeb jälle juttu «kosmilisest kogemusest», mida võib täheldada ka mitmetes hoopis varasemates tekstides. Taoline kogemus näitab inimesele kätte ta õiged moodsud. Tuglasele tüüpiline unistusse vaibumus ja loodusega kokkusulamise motiiv ei väljendu «Täheudu» seisatumisena, kutsutakse kaugeemale täheplejaadide alla. Ja ikkagi asetab miniatuuri viimane, vastamata jääv küsimus inimpürgimustele piirid; samuti kui novellis «Kuldne rõngas» vilksatab siin teine, müütilis-intuitiivne maailm, Tuglase sõnakunsti põhielement.

Raili Kilpi jätkas juttu tõlkija vaatenurgast. Eesti ja soome keele näiline sarnasus võib tegelikult osutada vägagi suureks erinevuseks. E. Lille öelnud, et rootsi keelest tõlkimine olevat lausa puhkus eesti

keelest tõlkimisega võrreldes. Ometi on tõlkijad suuremalt jaolt entusiastid-harrastajad, elukutselisi on vähem. Eluvõit tekitas avastus, et Tuglast on soomlastele vahendanud peamiselt naised. Selle traditsiooni jätkuvust kinnitavad ka juubeliväljanded: R. Kilpi tõlgitud Tuglase «Mälestused» (SKS) ja noore tõlkija Johanna Laakso vahendatud «Marginaalia» (Pohjoinen, Oulu).

Ka järgmise päeva neli esimest ettekannet käsitlesid kõik omal moel soomeeesti kultuuri ühisosa. August Eelmäe rääkis Tuglasest soome kirjanduse vahendajana. Kivi ja Kalda üldtuntud eestinduste kõrval on Tuglas vähemal määral tõlkinud V. Kilpi, J. Aho, A. Järnefelti, J. Lehtoni, A.-M. Tallgreni, K. Bergrothi, M. Jotuni, E. Ståhlbergi tekste. Omaaegne kriitika tervitas J. V. Lehtoni «Victor Hugo» (1929), W. Söderhjelm «Itaalia renessansi» (1933) ja A. Anttila «Sissejuhatuse uus-aja kirjanduse peavooludesse» (1938) eestindusi. Tuglas suhtus oma tõlgetesse sama kriitiliselt nagu algupärasesse loominguusse, üha parandades ja ajakohastades mõlemat. Seepärast pole Tuglase tõlkeid tänini vananenud.

Valter Kruut tutvustas soome kirjandust Tuglase raamatukogus. Soomekeelne kirjavara (kokku 1012 nimetust) on huvitav ja mitmekesine. Eriti hinnatavaks tuleb lugeda küllaltki arvukat soome ilukirjanduse osa, mis oma 333 teose ja 103 autorinimega annab hea läbilõike soome kirjanduse arengust Juhani Ahoist kuni 1970. aastate aastateni. Ilukirjandus ja kirjandusteadus (205 väljannet, 94 autorit) moodustavad üle poole Tuglase soomekeelsest raamatukogust. Väljapaistvaid teoseid pakub maailmakirjanduse klassika, folkloori, ajaloo, keeleteaduse ja kujutava kunsti valdkond. Eriline koht on pühendus- teostel (kokku 194) paljude soome tuntud kultuuritegelaste autograafidega (E. Leino, L. Posti, A. O. Väisänen, A. R. Cedberg jt.).

Monograafia «Tulenkantajat» autor Kerttu Saarenheimo vaatles tulekandjate seoseid Tuglasega. Endine pagulane sai Soomes laiemalt tuntuks alles iseseisvuse ajal. Sellele rajas teed A. Kalda tõlgitud novellikogu «Kohtalo» (1919). Et kirjanik-konna noorimal põlvil oli Eesti-huvi, siis tuli ka Tuglas aeg-ajalt kõneks, tähelepanu äratades tema vihmavarju meenutav kaabu ning paatoslikult värisev hää. Side- meid tugevdasid vastastikused külas- käigid. O. Paavolainen ja L. Viljanen vaimustusid hõimlaste eurooplusest sedavõrd, et veetsid 1930. aasta suvel koguni kaks nädalat Eestis.

Kõige mõjuvamaks osutus Tuglase «kalmistu fantaasia» ja õudusromantika (K. Vala, M. Waltari), eksootika oli moes (O. Paavolainen, E. Vaara). Nõnda esines Tuglas tulekandjate teadvuses mõnevõrra ühekülgse, aga seda atraktiivsemana. M. Waltari nimetanud Tuglast koos E. A. Poe'ga.

Toivo Kuldsepa üksikasjalik ülevaade Tuglase teoste vastuvõtust Soome kriitika osil on ilmunud «Keeles ja Kirjanduss» (1986, nr. 3).

Anja Pihlajaniemi andis hästi süstematiseeritud ülevaate Tuglasest ja «Noor-Eestist». Seminarsi väärrikaks lõppakordiks oli Kai Laitineni ettekanne Tuglase reisikirjadest «Teekond Hispaania» (1918) ja «Tee-

kond Põhja-Aafrika» (1928—1930). Mõlemas teoses on eristatavad neli tasandit. Teksti hoiab koos reismise kirjeldus — saabumised ja lahkumised, päevased ja öised pildid, kiirvaated rongiaknast ja jalutaja saadud muljed. Teise tasandi moodustavad geograafiat ja ajalugu, kunsti ja kultuuri käsitlevad kõrvalepoiked (näit. ülevaade Prado muuseumist, Cervantese eluloost, islami põhimõtetest jne.). Need osutuvad vajalikeks, sest kes mäletakski tänapäeval enam Rooma impeeriumi sõjaretki äärealadele või Prantsuse koloniaalsõdu? Kolmandaks eristuvad üllatavad, peaaegu uskumatud juhtumused (näit. Ernesto Barki otsimine, mis on omaette põnevusnovell). Neljandal tasandil valitseb esseistlik, mõtisklev alge, maastikukirjeldustes domineerib kunstipärane, sümbolistlik alatoon. Reisikiri, tõsiasjade fikseerimine on ühtlasi fantaasiaretk, kus segunevad uni ja müüt. Tõelisus hakkab meenutama kunsti, selle ilmingud on vastu võetavad esteetilise elamustena.

Tuglase vaatepunkt ajas vaheldub kiiresti, olevik on minevikuga seotud. Erilist tähelepanu pöörab kirjutaja väikeste rahvaste ja hõimude vabadusvõitlusele. Neilgi rahvastel on olnud oma ajalugu, mis on jäänud suurriikide ajaloo varju. Ajalugu on korduv, laineline protsess. «Kord lehvitasi siin foorumil rooma leegionide kottad oma tiibu. Nüüd seisab Place Nemours'i nurgal sammam gallia kukega. Kuid lõpuks on vahest seegi niisama ajutine.» Tuglase reisikirjad talletavad pilte ja muljeid kadunud aegadest ja oludest, see on eilne maailm, *die Welt von gestern*.

Kõigil seminaris osalejatel oli võimalus kaasa võtta ettekannete täielikud tekstid, et vajaduse korral uuesti süveneda, olulist meenutada. Seevastu Tallinnas Keele ja Kirjanduse Instituudis toimunud teaduslikul konverentsil räägitu hakkab juba lõplikult haihtuma, sest välja ei antud isegi ettekannete teese. Meie foorumite korraldajatel on soomlastelt mõndagi õppida.

19. märtsil toimus Helsingi Ülikooli aulas Friedebert Tuglase Seltsi korraldatud pidulik aktus, meeleoluline kõrgpunkt. Publiku seas oli ülikooli kantsler prof. Nils Oker-Blom, Haridusministeeriumi

kantseleiülem ja «Kalevala» juubelikomisjoni esimees J. Numminen, ühingu «Soome—Nõukogude Liit» peasekretär Herki Kivimäki, palju väljapaistvaid kultuuriinimesi (akadeemikud Aale Tynni ja Lauri Posti, prof. Tuomas Anhava jne.). Esitati V. Tormise, J. Liivi, G. Suitsu, L. Onerva, J. Lehtoni, M. Underi, E. Leino, L. Viljaneni, A. Kalda ja Fr. Tuglase loomingut, kõnelesid Jaan Kross ja Juhani Salokannel. K. Laitinen tegi teatavaks Friedebert Tuglase Seltsi esimesed auliikmed (akad. L. Posti, E. Niinivaara, A. Kaasinen, R. Kilpi ja K. Mustonen-Hukki).

Tuglase-päevi saatis silmatorkav *publlicity* Soome ajakirjanduses. Jüudmata siinkohal anda ülevaadet nendest kümnetest ja kümnetest kirjutistest, mis päevast päeva ajalehtedes ilmusid, piirdugem valikuga pealkirjadest: «Friedebert Tuglas, juhliitu virolainen», «Tuglas on nyt kaikkien huulilla», «Oulunkylän pakolainen saapuu jälleen Suomeen», «Silta yli Suomenlahden», «Tuglas oli Suomen ystävä» ja mõistagi — «Tuglaksen tuli palaa». Muidugi tutvustati peamiselt Tuglase Soome-aastaid ja isegi feministid mainisid Tuglase-nimelist meesisikut. T. Kuldsepa Soome—Eesti kultuurisuhteid käsitlevast artiklist selgus olulisim: «Parimad ajad eesti keelest soome keelde tõlgitud raamatute avaldamisel on olnud 1929—1936 (8 raamatut), 1941—1946 (8), 1961—1965 (7) ja 1976 — 1985 (26)». Viimane periood on mitmes mõttes tähelepanuväärsem: see on kestnud juba kümme aastat ja sel ajal on tõlgitud rohkem kui kunagi varem, keskmiselt 2,5 raamatut aastas (1983 isegi 6 raamatut).» Pärast Tuglase-päevi Helsingis (tõsi, T. Liiv ja M. Kalda viisid Tuglase tuld ka Tamperele) peaks tõusujoon üha jätkuma. Praegu lõpetagem katkendiga Tuglase kirjust A. Kivimaa, mille Friedebert Tuglase Selts oli trükinud juubelitähistuse lõpuõhtu kutsekaardile: «Nyt on Eestissä mitä ihanin kevään alku ja kun olette täällä, niin kukki jo kaikki. Toivottavasti voimme tehdä yhteisen huviretken myös maaseudulle, nimittäin Etelä-Viroon. Sydäm. terveisiä Teille ja yhteisille tuttavillemme Helsingissä!»

T. H.

AJALOOLASTE PÄEVAD TARTUS

28. märtsil tähistas TRÜ Üliõpilaste Teadusliku Ühingu ajalooring oma 40. aastapäeva. Tõnis Lukase ja Urmas Esna tähtpäevaettekandest tuli selgelt esile, et üliõpilasringi ettevõtmistes on omal ajal kaasa löönud suur osa neist, kes kujundavad meie ajalooteadust nüüdishetkel. Ajalooring pole olnud mitte ainult teaduslike huvide arendamise koht, vaid on täitnud teatud määral ka ajaloolaste akadeemilise ühenduse funktsioone (ettekandekoosolekud, vilistlaskollokviumid, õppeekskursionid).

Harry Rootsi ettekanne sotsialismiperioodi ajaloo uurimise seisust ja ülesannetest Eestis oli küllap esimene selline kokkuvõtte uusima ajaloo uurimisest, mis paljudes küsimustes nõuab arvestamist ja koostööd naaberteadustega nagu sotsioloogia ja majandusteadus. Mati Mandeli kokkuvõtte arheoloogilisest uurimistööst Lää-

ne-Eestis näitas, et see regioon on Eestis muiststerikkamaid (Haapsalu rajoonis on praegu teada 80 muistset asulakohta). Priit Raudkivi rääkis Vana-Liivimaa poliitilise ajaloo uurimise olukorrast ning puudutas hella kohta. Sotsiaal-majandusliku ja isearanis agraarajaloo innuka uurimise kõrval on poliitiline ajalugu (välja arvatud Jüriöö ja 1560. a. ülestõus) meie sõjajärgses historiograafias sootuks tagaplaanile jäänud ning baltisaksa käsitusist pole suudetud kaugemale minna. Tiit Rosenbergi ettekanne oli pühendatud tööjõuküsimusele Eesti põllumajanduses 19. saj. lõpust Esimese maailmasõjani. Elköige oli jutt tööjõupuudusest Lõuna-Eesti enamarenenud mõisates, mille põhjusteks olid väljarändamine ja hoogne linnastumine. Mõisnikud püüdsid tööjõudu mujalt sisse tuua (sealhulgas saksa koloniste Voilõoniast), mis aga ei andnud loodetud

tulemusi. T. Rosenberg leidis, et tööjõupuudus siiski ei takistanud tollal põllumajanduse arengut.

Läbirääkimistel kõneldi asjadest, mis väärinuks laiematki arutelu: nii tõstatas Vello Lõugas ajaloolase eriajakirja väljandmise küsimuse (selline soov on ajaloolaste kokkutulemistel varemgi kõlanud), Karl Laigna aga tegi juttu nimetuste *Liivimaa* ja *Liivi* kasutamisest ajaloolises oskussõnavaras.

29. märtsil TRÜ aulas peetud konverents oli iga viie aasta järel toimuva ajaloolaste suurokkutuleku põhiüritus. Dekaan Allan Liim andis avaettekandes «TRÜ ajalooteaduskond XI viisaastakul ning ülesanded XII viisaastakuks» detailise ülevaate õppejõudude koosseisust ja kvalifikatsioonist, üliõpilaskonnast, õppe- ja teadustööst. Ajaloolasi on vaja rohkem, kui ülikool on suutnud ette valmistada, mistõttu kavandatakse vastuvõttu märgatavalt suurendada. Õppetöö kõrval peab õppejõududel aega leiduma uurimistöök ja kirjutamiseks ning kuigi saak pole kesine (3 köidet TRÜ ajalugu, Skandinaavia kogumikud, menukas kooliraamat «Meie kaugemast minevikust», Sindi ajalugu), oodatakse enam, seda TRÜ-s kirjastamise raskuste kiuste. Sotsiaalne tellimus ajaloolastele on praegu suur. Akadeemik Juhan Kahki ettekanne ajalooteaduse olemusest ja ajaloo mõistmisest möönas, et kuigi meie ajaloolased on saavutanud terves reas küsimustes hinnatavaid tulemusi, tuleb ometi üritada uurida valdkondi, mis seni täielikult kõrvale jäetud, sealhulgas eriti nn. argipäeva ajalugu (sks. *Alltaggeschichte*): mida inimesed minevikus sõid, jõid ja mõtlesid. Ning kui vahepeal inimene kippus ajalooteaduse kuiva viidete ja diagrammide rägistikku ära kaduma, on ta viimasel ajal ajaloo keskmes taas ausse tõstetud. Ühtlasi kritiseeris J. Kahk Arvo Valtonit, heites talle ette ajaloo ilustamist. Prof. Jüri Andi ettekanne «1975.—1985. aastate emigrant-

lik ajalookäsitlus kodanlikust Eestist ja 1940. a. sotsialistlikust revolutsioonist» väitis, et 1970. aastal hakkasid mitmed pagulasteadlased (eriti Tõnu Parming, osalt ka Evald Uustalu ja Rein Taagepera) kriitilisemalt suhtuma Eesti Vabariigi sise- ja välispoliitikasse, seevastu 1940. a. sündmuste tõlgendamisel jäidi endiselt nõukogudevastastele seisukohtadele. Prof. Herbert Ligi nentis ettekandes «Ajalooteadus ja ilukirjandus», et vaatamata ajaloo populaarsusele pole ajalooteaduse prestiiž paraku nii kõrge, kui kiputakse arvama, mida tõestavat asjaolu, et rahvas hangib põhiosa informatsioonist ajaloo proosast, mis on adresseeritud lugeja rahvustundele ja mis levib ülisuurtes tiraažides (Meri, Tšivilihhin). H. Ligi arvas, et meie kirjanikud ilmselt ei vaevu ajaloolaste töid lugema. Lembit Jaanits andis lõpuettekandes «Esiajalugu pärast «Eesti esiajaloo» ilmumist» faktirohke ülevaate arheoloogide argipäevast. Esiajaloo käsikirja valmimisest (1976; ilmunud 1982) saati on muinasteadus saanud rohkem uusi andmeid, on tunduvalt (puhast, kirjutamise teadust lausa hukutaval määral) kasvanud päästekaevamiste arv ja maht ning on Tallinnas valminud ca 75% Arheoloogiakeskusest. Pikemas sõnavõtus vaidles Sergei Stadnikov vastu prof. H. Ligi.

Kokkutuleku lõppedes võeti vastu resolutsioon, mis muu hulgas puudutas publitseerimisküsimusi (kateedrite kogumikud, sarja «Mineviku võitlusradadelt» jätkamine, erialase ajakirja taotlemine). Kui aga mõelda, et aastal 1945—1985 on TRÜ lõpetanud 1746 ajaloolast ning et neil inimestel on täita oluline roll Eesti teadus-, kultuuri-, haridus- ja ideoloogiaelus, siis on mõneti kummuline, et kõnealune kokkutulek täidab ühtaegu ainsa üle-eestilise ajaloolaste konverentsi funktsiooni.

J. Kivimäe

ARHIIVIDE ELUST

Viimastel aastakümnetel on retrospektiivse informatsiooni vajadus kogu maailmas kasvanud ja seetõttu kasutatakse arhiive üha rohkem. Paljudel juhtudel ei suuda aga ühe riigi arhiivid vajalikku informatsiooni piisavalt anda, sest aegade vältel on osa arhiividokumente hävinud, osa erinevatel põhjustel (territooriumi administratiivse kuuluvuse muutumine, sõjategevus ja okupatsioon, uute riikide moodustamine, emigratsioon, dekoloniseerimine jne.) kandunud oma päritolukohast piiritagustesse hoidlatesse.

Euroopas sattus palju väärtuslikke ajaloodokumente nende päritolumaalt teistesse riikidesse viimase maailmasõja ajal, ning suur hulk arhiivimaterjale muidugi ka hävis. Arvestades tohutut kahju, mida sõda siin tekitas ja et seda edaspidi ära hoida, loodi 1948 UNESCO egiidi all Rahvusvaheline Arhiivinõukogu (*International Council on Archives*), mille üheks põhiülesandeks jäi ka rahvusvaheliste arhiivisuhete korraldamine. Viimasel selle organisatsiooni poolt kokkukutsutud rahvusvahelisel X arhiivikongressil septembris 1984 Bonnis väljendati taas poolehoidu

põhimõttele, et kõik dokumendid ja arhiivid peavad kuuluma säilitamisele selle riigi territooriumil, mille rahvusliku kultuuripärandi hulka nad kuuluvad. Kui materjalid pakuvad huvi mitmele riigile, siis saab nende retrospektiivse informatsiooni vajadust rahuldada mikrokoopiote vahetamise teel (vt. «Советские архивы» 1985, nr. 1, lk. 22).

Teine maailmasõda tekitas ka Eesti arhiivindusele suurt kahju — ligikaudu 15% arhiividesse koondatud materjalidest hävis või läks kaduma (vt. Eesti NSV Arhiivid, Tallinn, 1963, lk. 61). Kui aga siia juurde arvata muud mööda maailma laiali kandunud või hävinud dokumendid, samuti isiklikud materjalid, siis on kahju tunduvalt suurem.

Viimastel aastatel on ajakirjanduses mitmel korral juttu olnud Tallinna Linna Arhiivist, mille fondidest 1944 viidi Ida-Preisimaale ja seal edasi Saksamaale 175 kasti väärtuslike arhiivimaterjalidega, mille hulgas kõige varesamad pärinevad XIII sajandist. 1979 Eestis viibinud ja ka Tallinna Riiklikku Keskarhiivi külastanud Saksamaa LV ajaloolane dr. Klaus Fried-

land arvas ajalehele «Kodumaa» (1. VIII 1979) antud intervjuus: «Mis puutub üldse arhiividesse, siis on mitmeid neist mõõdunud sõja keerises võõrsile veetud, kus neist on vähe tulu. Olen arvamisel, et ajalooliste dokumentide arhiivil on teaduslik väärtus ainult emamaal.» Järgmisel aastal külastas Eestit Koblenzis asuva Saksamaa LV Liiduarhiivi (*Bundesarchiv*) referent Wilhelm Lenz. Kõneluses Tallinna arhiivi probleemidest, mis edastati ajalehes «Kodumaa» 28. V 1980, arvas ta, et küsimus on omamoodi komplitseeritud: pärast sõda praeguse Saksa DV territooriumil asuvast kaevandusest leitud hansalinnade Lüübecki, Breemeni ja Hamburgi arhiivimaterjalid asuvad osaliselt tänaseni NSV Liidus. Küsimusele, kas Tallinna linnaarhiiv jõuab peatselt kodulinna tagasi, vastas Wilhelm Lenz: «Kahtlemata on selleks vaja mõlemapoolseid jõupingutusi, kuid nende tulemustes ma ei kahtle.» Ajalehes «Sovetskaja Estonia» (26. ja 27. IV 1983) ilmus Mihhail Korsunski järjejutt «Võõral aadressil. Tallinna arhiivi saatus» (vt. ka «Ohtuleht» 20., 21., 23., 24. V 1983; «Maailma ja Me» 1983, nr. 8 ja 9), mis räägib Tallinna arhiivi evakueerimisest, kadumisest, otsimisest ning kõige sellega seotud isikutest. Ka Saksamaa LV ajakirjanduses on Tallinna arhiivi tagastamist mitmeid kordi arutatud. Näiteks väljaandes «Baltische Briefe» (1984, nr. 9 ja 12) tehakse teatavaks Baltisaksa maiskonna eestseisuse otsus arhiivi tagastamist mitte toetada, viidates sellele, et Saksamaa LV ei tunnista Balti vabariiki kuulumist NSV Liidu koosseisu, et hansalinnade arhiivimaterjalid asuvad Moskvast ja saksa teadlastel on raskusi nende ligipääsemisel, jne. Neid Saksamaa LV ringkondi, kes on Tallinna arhiivi tagastamise vastu, kritiseerib A. Viktorov 9. V 1985 «Literaturnaja Gazetas» ilmunud artiklis «Aegumistähtajata. Tallinna Arhiivi peab asuma Tallinnas» («Ohtulehes» 14. V 1985).

20.—23. V 1985 viibis Nõukogude Liidus Rahvusvahelise Arhiivinõukogu president Hans Booms, kes on ühtlasi ka Saksamaa LV Liiduarhiivi president. Saksamaa LV Liiduarhiivi ja NSV Liidu Arhiivide Peavalitsuse läbirääkimistel arutati ka praegu Koblenzis asuvas Liiduarhiivis säilitatavate Tallinna Riikliku Keskarhiivi fondide tagastamist. Nõukogude pool on korduvalt tõstatanud nende fondide tagastamise küsimuse, kuid seni tagajärjeta. H. Booms lubas omalt poolt asja kiirele lahendamisele kaasa aidata. Pärast dokumentide tagastamist Tallinna arhiivile vaatab Nõukogude pool omakorda läbi praegu Moskvast Vanade Aktide Riiklikus Keskarhiivis (Центральный государственный архив древних актов) säilitatavate Lüübecki, Breemeni ja Hamburgi arhiivimaterjalide Saksamaa Liitvabariigile üleandmise küsimuse (vt. «Советские архивы» 1985, nr. 5, lk. 74—75).

Silmas pidades põhimõtet, et arhiivimaterjalid omavad kõige suuremat teaduslikku väärtust oma emamaal, saatsid Poola RV arhiivaarid Eestisse seni Torunis säilitatud materjalid. 16. X 1985 toimus Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riikliku Keskarhiivi lugemissaalis pidulik tseremoonia, kus Torun'i Riikliku Arhiivi direktor dr. M. Grzegorz andis Eesti NSV Arhiivide

Peavalitsuse juhatajale L. Laksile üle Otto Freymuthi arhiivifondi (vt. «Советская Эстония» ja «Ohtuleht» 17. X 1985).

Otto Freymuth sündis Tartus 12. XII 1892. Lõpetanud gümnaasiumi, õppis ta 1912—1917 Tartu Ülikoolis klassikalist filoloogiat, slaavi keeli ja ajalugu. Alates 1917 töötas O. Freymuth Tartus ajaloolisfiloloogia seminariraamatukogus ja 1919. aastast ülikooli raamatukogus biblioteekaarina. 1919—1920 tegutses ta Opetatud Eesti Seltsi sekretärina ning 1920—1933 seltsi raamatukoguhoidjana. 1926 määrati Otto Freymuth Tartu Ülikooli raamatukogu direktori asetäitjaks. Sellel kohal töötas ta kuni 1933. aastani, millest alates oli *Baltica* osakonna juhataja. 1927 valiti Freymuth Eesti Kirjanduse Seltsi korrespondentliikmeks. Pärast Eestist lahkumist 1939 töötas Freymuth kõigepealt Danzigi (Gdanski) raamatukogus ja oli seejärel 1940—1945 Thorni (Toruńi) linnaraamatukogu juhataja. 1945 asus ta elama Holsteini, hiljem Goslarisse, kus suri 28. IV 1953.

Otto Freymuthi arhiivifondis on olulisel kohal arhitektuuriajaloolised materjalid. Suvel 1922 uuris O. Freymuth Tartu Toomkiriku müüristikku, mille tulemusel ilmus «Tartu doomkiriku ehitamisluгу» («Ajalooline Ajakiri» 1923, lk. 46—53). 1924. ja 1925. aasta suvel teostas ta Toomkiriku varemeis juba arheoloogilisi kaevamistöid (vt. «Ajalooline Ajakiri» 1926, lk. 20—36). Uurimistöe jätkudes ilmus «Lõpuaruanne kaevamiste kohta Tartu Doomvaremete pikihoones» («Ajalooline Ajakiri» 1927, lk. 90—111). Arvestades eelseisvaid ennistustöid Toomkiriku varemetes, pakuvad kindlasti huvi põhiliselt ehitustehnik N. Paulseni poolt tehtud erinevates mõõtetes originaaljoonised, mis kujutavad Tartu Toomkiriku üldvaateid ja detaile, konstruktsioonielemente, läbilõikeid ning arheoloogiliste kaevamistööde plaane. Tehnilise dokumentatsiooni 27 säiliku hulka kuuluvad ka Pärnu Nikolai kiriku joonised (põles 1944, varem lammutati 1954) ning 1929 muinsuskaitse komisjoni ülesandel Palamusel uurimistöe tulemusel valminud kiriku restaureerimisprojekt. Kogus on ka mõned fotod kaevamistöödest Tartu Toomkiriku varemetes, samuti fotod Palamuse kirikust. Arhitektuuriajaloo alased käsikirjad ja märkmed puudutavad põhiliselt Eesti, aga ka Läti ja Poola sakraalarhitektuuri ajalugu. Põhjalikes retsensioonides käsitleb Freymuth kaht H. Kjellini tööd sakraalarhitektuurist.

Otto Freymuth tundis elavat huvi kodulinna Tartu ajaloo vastu. Ta kirjutas Tartu linna-uurimise toimkonna poolt väljaantud koguteose «Tartu» (1927) ajaloolise osa kolm peatükki: «Tartu välisilme kujunemine», «Tartu linn orduajal» ja «Tartu linn aastail 1558—1625». Freymuthi fondis leiame väljakirjutusi ja märkmeid mitmetest arhiividest ja publikatsioonidest Tartu ajaloo kohta.

1937 Elbingis toimunud Hansa Ajaloo Seltsi 60. aastakoosolekule sõites peatus O. Freymuth Braunsbergis. Sealse Riikliku Akadeemia raamatukogus avastas ta 1622. aastal Braunsbergis väljaantud «Agenda Parva», mis sisaldab 89 rida eestikeelseid tekste — seega vanuselt teise säilinud eestikeelse trükise. Fondis on ainult 650 nummerdatud eksemplaris il-

munud väljaande «Agenda Parva Braunschweigae MDCXXIII. Eestikeelseid tekste vastureformatsiooniegeest katoliku preestrite käsiraamatust» (Tartu, 1938) käsikiri, aga ka materjalid I. G. Krügeri firma hilisematest rahalistest pretensoonidest Freymuthi vastu.

O. Freymuthi fond sisaldas palju huvitavat muusikaajaloolist materjali. Selles on noodikogu, rohkesti kontserdiprogramme ja ajaleheväljalõikeid kontserdiarvustustega selle sajandi algusest kuni kolmekümnendate aastateni. O. Freymuth, kes alates 1918. aastast oli Tartu Ülikooli kiriku organist, esines ka ise mitmel kontsertidel. Samuti on fondis mõned muusikateoreetiliste tööde käsikirjad, sealhulgas ettekanne «J. S. Bach'i 250. sünniaastapäevaks» (*Zum 250. Geburtstage Johann Sebastian Bachs*), «Sissejuhatus Leonhard Lechneri Johannese Passioonile» (*Zur Einführung in Leonhard Lechners Johannes-Passion*) ja arutlus kirikumuusika olukorrast kaasajal.

Otto Freymuth on «Eesti Biograafilise Leksikoni» ja selle täiendusköitesse kirjutanud mitu põhjalikku artiklit (L. A. v. Schroeder, G. v. Bergmann, W. Stieda, E. F. Liphart, H. Pirang jt.), samuti Balthasar Russowi biograafia (*Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Ge-*

sellschaft, Tartu, 1921, lk. 89—128). 18. I 1922 pidas O. Freymuth Õpetatud Eesti Seltsis ettekande Tartu Ülikooli ajalooprofessori Richard Hausmanni (1842—1918) elust ja tegevusest (*Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft*, Tartu, 1922, lk. 5—25). Fondis leiame Hausmanni poolt mõeldud sajandi viimasel kahel aastakümnel kogutud demograafilisi materjale: väljakirjutusi, pastorite poolt saadetud andmeid kiriku- raamatutest ja ajaleheväljalõikeid.

Freymuthi fond sisaldab veel paarkümmend fotot ülikooli raamatukogust ja raamatukogu töötajatest, väljavõtted Rudolf Kallase kirjadest Jakob Hurdale aastast 1900—1901, Riia Peetri kiriku arve- raamatu aastast 1890—1897. Freymuthi 1940. aastate esimese poole (põhiliselt finantsiselooga) kirjavehetuse põhjal on võimalik saada mõningane ettekujutus Eestist lahkunud baltisakslaste eluolust.

Otto Freymuthi fond on alaliseks säilitamiseks üle antud tema sünnilinnas Tartus asuvalle Eesti NSV Riiklikule Ajaloo Keskarhiivile, kus materjalid ümber korastatakse, ja seejärel on kultuuriajalooliselt huvitavad arhiividokumendid uuri- jate päralt.

P. Pillak

PUDEMEID POOLA KIRJANDUSELUST

Ajaleht «Życie Literackie» teatel oli 1984. aastal Poola Rahvavabariigis ilmunud raamatute kogutiraaž üle 200 miljoni, mis teeb 4—5 raamatut iga elaniku kohta ennesõjaaegse ühe vastu. Kõnekad arvud, kuid kirjandusest rääkimiseks on arvudest vähe. Täna poola kirjandusest rääkimiseks on isegi kirjandusest endast vähe. Alustama peaks hoopis kaugelt, hoopis muust. 1956., 1968., 1970. ja 1976. aasta ühiskondlikest vapustustest ja kriisidest, majandusest, juhtimisvigadest, korrupsioonist, sõjaseisukorrast, stabilisatsioonist, sest see kõik on üle käinud ka poola kirjandusest ja poola kirjanikest ja viinud nad sinna, kus nad praegu on — kahele poole barrikaadi. Vana kirjanike liit on laiali saadetud, osa kirjanikke on valinud välis- või ka nn. siseemigratsiooni, osa aga uue kirjanike-parteilaste (PÜTP liikmete) liidu, kuid nende kahe vahele mahub veel palju teisigi variante. Olukord on muidugi selgem kui mõned aastad tagasi, kuid sellest ammendavat ülevaadet anda käib eemalseisjal siiski üle jõu. Pole ju poolakad isegi suutnud kõike paika panna, selgeks rääkida. Kuigi sellega aina tegeldakse. Nii ajakirjanduses kui kõnetoolis. Üks olulisemaid sellesuunalisi katseid oli kindlasti PÜTP KK kultuuriosakonna ja uue kirjanike liidu initsiatiivil korraldatud konverents «Poola Rahvavabariigi kirjandus. Hinnangud ja prognoosid», mis toimus 14.—15. veebruaril 1985. a. Foorum oli väga esinduslik — peale kirjanike liidu (seega ühtlasi PÜTP) liikmete oli osavõtjaid ka Ühendatud Talurahvaparteist, Demokraatlikust Parteist, katoliiklaste organisatsioonist PAX, samuti parteituid; lisaks sulemeestele endile kirjastajaid, toimetajaid, teatri, filmi, kujutava kunsti esindajaid, kultuuritegelasi. Konverentsi

eesistuja oli PÜTP KK sekretär Walde- mar Świrgoń.

Kõneldi teemadel: «Rahvas ja riik kriisi- ajajärgul» (Andrzej Wasilewski), «Tähele- panekuid aktuaalsest kultuuripoliitikast» (Jacek Kajtoch), «Kultuuripoliitika eile ja täna» (Zbigniew Saffjan), «Noore proosa ümber» (Tadeusz Blazejewski), «Noorte kirjanduslik liikumine — institutsioonid ja struktuur» (Andrzej Waśkiewicz), «Poola kirjandus saksa keele maades» (Jan Koprowski), «Poola-nõukogude kirjandus- kontakte mõningatest aspektidest» (Marek Wawrzkiwicz, kes muu hulgas meenu- tas hea sõnaga ka Aleksander Kurtnat), «Poola proosa kaotatud šansid» (Stanisław Stanuch) jne.

Teemad räägivad mingil määral ise enda eest. Püüti teha kokkuvõtteid mõeldud 40 aastast, analüüsida vigu, seada uusi sihte. Korduvalt puudutati küsimusi, kas on olemas üks või mitu poola kirjandust (üks ja ainus, mida on ikka tehtud ja tehakse suure Norwidi keeles, või vähe- malt kaks — üks Poolas ja teine raja taga), kas poola kirjandus on piisavalt poliitiline (pole kunagi olnud poliitilisem kui praegu, see ei olenegi enam sisust, teose teeb poliitiliseks juba fakt, kus ta sünnib), kas poola kirjanikud on olnud oma ülesannete kõrgusel (nenditi, et näiteks nii olulistel 1970. aastatel pole neil olnud oma rahvale suurt midagi öelda, toimuva ees pigistati lihtsalt silmad kinni, ei osatud või ei tahetud seda poliitiliselt õigesti lahti mõtestada), millised on kirjaniku õigused ja kohustused, mida tähendab loominguvabadus jne.

Põhiettekande «Neljakümne aasta kirjandusmaastik» pidas PÜTP KK kultuuri- osakonna juhataja professor Witold Nawrocki. See oli pikk ja põhjalik ning kohati

üsnagi terav (nagu muide paljud teisedki esinemised). Professor Nawrocki rõhutas muu hulgas, et kirjandus, mis tahab püsima jääda kui üldrahvalik kirjandus, peab selgelt eralduma opositsioonist. Ei tohi hoiduda kõrvale nn. rasketest probleemidest (näiteks 1970. aastad, võimu teostamine, isiklik moraalne ja poliitiline vastutus ühiskondliku tähtsusega küsimustes, proühiskondlik või antiühiskondlik tegevus, propatriootlik või antipatriootlik tegevus). Lubamatu on teha nägu, et seda, millest ei kirjutata, pole olnudki. Peab laiendama ilukirjanduse, publitsistika, esseistika õigust alustada tõelist vaidlust nii möödajani kui tänapäeva valusate probleemide üle, avalikku poleemikat vastasega, kes on seni harjunud mugava puutumatusena. Mingil juhul ei tohi korduda situatsioon, mis on olnud iseloomulik viimasele 25 aastale ja seisneb selles, et kirjanikel-liitlastel on õigus vaid tegelikkust ülistada, kirjanikud-opositsionäärid aga esitavad kriitiliselt selle probleeme ja konflikte.

On teada, kellele tulevikus loota. Sotsialistlikku suunda poola kirjanduses esindavad Roman Bratny, Zbigniew Zaluzki («Teed veendumuseni» — *Drogi do pewności*), Tadeusz Siejak, Władysław Lech Terlecki («Itk» — *Lament*), Wiesław Myśliwski, Jerzy Adamski («Silma põhi» — *Dno oka*), Jerzy Urban, Halina Auderska, Bohdan Czeszko. See suund väljendub kriitilises ja poleemilises suhtumises tegelikkusesse, selle hoolikas ja õiglases analüüsimises, dramaatiliste pöörete ja konfliktide valgustamiseks, ähmaste või varjujäänud ajaloo-probleemide selgitamises (Zaluzki nimetatud raamat, Andrzej Kuśniewiczzi «Hübriid» — *Mieszanin*, Jerzy Krysztoni nn. Siberi jutud jne.)

Barrikaadi vastaspoolel seisev grupp ei ole eriti arvukas ega ka kunstiliselt oluline, arvas Nawrocki, nende teosed on enamasti madalal kunstilisel tasemel, sageli täis hüsteerilist vihkamist: Kazimierz Brandys («Kuud» — *Miesiące*), Andrzej Szczypiorski, Adam Zagajewski, Kazimierz Orłoś («Gobi kõrb» — *Pustynia Gobi*), Marek Nowakowski («Raport sõjaseisukorrast» — *Raport o stanie wojennym*, «Ülestähendusi argipäevast» — *Zapiski z codziennosci*), Jarosław Marek Rymkiewicz («Poola kõnelused suvel 1983» — *Rozmowy polskie latem 1983*). Nende mitteolemine poola kirjanduses on küll teatud kaotus, kuid mitte katastroof.

Ja isegi sellest grupist on alanud tagasivool (näiteks Tadeusz Konwicki). Kirjanikud annavad endale aru, et opositsiooni ridadesse kuulumine ähvardab nende kunsti degradeerumisega, lugejatest ilmajäämisega. Selline mõistlik suhtumine peab kasvama, seda tuleb igati toetada.

Esineb ka lausa «skisofreenilist» käitumist — ideoloogiliselt täiesti vastandlike tekstide avaldamist ametlikes ja illegaalses (või välismaa) väljaannetes (näit. Kazimierz Orłósi mõningad katsetid).

Erilist lähenemist nõuab nende autorite looming, kes on mänginud poola kirjanduses tõesti olulist osa, kuid nüüd kirjutavad odavaid, kirjandusliku väärtuseta lookesi välismaiste propaganda- ja diversioonikeskuste tellimusel, märkis Nawrocki. See, mis kuulub juba kirjanduse klassikasse, peab sinna kuuluma ka edaspidi — näiteks

Slawomir Mrozeki draamateosed, mida tuleb vaadata lahus tema madalatasemelisest publitsistikast, mida avaldatakse Pariisis.

Witold Nawrocki rõhutas, et loominguvabadus, mille üle on nii palju vaieldud, ei saa mingil juhul tähendada anarhiat, veel vähem sotsialismivaenulike ideede propageerimist. Loominguvabaduse piirid määrab ära sotsialismi põhitõdede austamine (ühiskondliku omandi idee, tööklassi huvide primaarsus, partei juhtiv osa jne.). Kirjanik peab leidma tasakaalu vabaduste ja kohustuste vahel.

Diskussiooni käigus tuldi välja väga paljude üsna ühekülgsede hinnangutega ja nõuti «rangete abinõude» tarvituselevõtmist. Seda tendentsi leevendasid partei- ja kultuurijuhtide sõnavõttud, milles toonitati mitmekesise, erilisel kirjanduse vajalikkust ja kinnitati, et riiklikud kirjastused ja ajakirjad jäävad avatuks kõigile, kes tõesti tahavad nende juurde tagasi tulla. Lõpetuseks nenditi, et konverentsil ei olnud küll võimalik kõigile küsimustele vastust leida, kuid loodetavasti andis see algtõuke edasimõtlemiseks, diskussiooniks kirjanduse kohast ja funktsioonist sotsialistlikus ühiskonnas.

Kohe pärast konverentsi võttis ajalehe «Życie Literackie» veergudel sõna Leszek Bugajski (keda parteilised kirjanikud muide süüdistavad kahtlase väärtusega raamatute trükkisokutamises). Ta kirjutab, et konverents oli rohkem pidulik kui tõine (mis on ka arusaadav, kui mõelda, et see toimus vahetult enne võidu 40. aastapäeva). Vähe oli ettekandeid, mis oleksid puudutanud puhtkirjanduslikke probleeme. Arutleti, kui täpselt peegeldab kirjandus tegelikkust, räägiti, mis oli ja on poola kirjandus, aga mitte sellest, milline ta on. Kirjanduse väärtuse peamine mõõdupuu oli poliitiline suunitus, ideoloogiline õigus, mitte kunstilisus. Eitamata poola kirjanduse seotust poliitikaga, ütleb Bugajski, et raske on siiski mõelda või rääkida kirjandusest, vaatlemata muudatusi keeles, kujutusviisis, vormis. Kirjandus pole ju ainult mõte, vaid ka sõna, millesse see mõte on rüütatud. Alles nende kahe koostisosa harmoonia puhul võime öelda, et tegemist on kirjandusteosega. Seda ei tohi kirjandusega tegedes unustada. Vastasel juhul on kirjanduse üle arupidamine ainult ettekäänd, et tegelda hoopis muude asjadega. Praegune situatsioon on kirjandusele äärmiselt ebasoodus, viib paratamatult taseme languseni, sest kirjandusest on saanud poliitilise võitluse tööriist.

Diskussioon jätkub, võitlus jätkub. Selle varjus elab ka kirjandus, muu hulgas noor kirjandus. Anti välja järjekordsed Krakóvi kirjanduspreemiad. Andrzej Bursa nimeline luulepreemia, mis on mõeldud noorele poeedile, kel on juba olulisi saavutusi ja selgelt väljakujunenud individuaalsus, kellele on omane nooruslik protestivaim, kuid kes oskab seda valada rafineeritud vormi, määrati Aleksander Migole (hiljuti ilmus tema teine kogu «Pime tuba» — *Ciemny pokój*). Üks tema populaarsemaid ja sagedamini tsiteeritavaid luuletusi kõlab eesti keeles umbes nii:

ütlesin maapan linnu
õeldi tapa
ütlesin ma teen seda tõesti

õeldi me ootame
ütlesin mul pole teist väljapääsu
õeldi tõepoolest ei ole
ütlesin kas ma pean ta tapma
õeldi jah nüüd juba pead
sa lubasid seda meile ammu

Võib-olla pretendeerib ta luuletroonile, mis kirjanike konverentsil õeldi olevat tühi, olgugi et luuleraamatuid ilmub ja ilmub.

Bursa-nimelise proosapreemia sai Dariusz Bitner, kelle arvel on juba 3 raamatut. Nagu väidab kriitika, on tema proosa kangelastele omane pidev ohutunne, maailma ründab neid, nad pelgavad seda maailma, otsivad kaitset. Nad tahavad elada täisverelist elu, kuid keegi ega miski ei anna neile selleks võimalust. Nad mässava-

vad, kuid nende mäss on hale ja jõuetu. Nad tahavad elada kooskõlas iseendaga, kuid ei tea tött iseendast.

Ja lõpuks kõige kaalukam — Kazimierz Wyka nimeline preemia, mis antakse kirjandusloolasele või kriitikule. Seekord pälvis selle professor Marian Stępień, aktiivne poola kirjanduse pahempoolsete traditsioonide ja ka kaasaegse emigrantliku poola kirjanduse uurija. Viimasel, tabu-maigulisel alal on Stępień omamoodi pioneer. Huviga oodatakse tema selleteemaliste tööde ilmumist, sest «on ilmselge, et kõike peab uurima, kõigele peab vajalikul määral tähelepanu pöörama, ainult nii on võimalik taastada purustatud väärtusskaala» (Marian Brzeszczyński).

H. Loik

POOLA NÄITEKIRJANDUSEST JA TEATRIST

Manalameeste kilda minnes jättis Aleksander Kurtna meie tõlkekultuuri üsna tuntava augu. Poola kirjandust ju ikka tõlgitakse, aga inimest, kes oleks hästi kursis poola uuema näitekirjanduse ning ka teatrisituatsiooniga, meil pole (või siis ei taha ta oma teadmisi avalikustada). Püüan Poola ajakirjandusele (peamiselt ajakirjale «Teatr») toetudes anda ülevaate Poola teatrielust paaril viimasel aastal.

Viimase aja parimaks näidendiks on kriitika tunnistanud Tadeusz Różewiczi «Püünise» («Pulapka»). Różewicz sai selle eest Poola kaasaegse dramaturgia festivalil Wrocławis 1984. aasta novembris I preemia (II autoripreemia jäeti üldse välja andmata). Muuseas, kolmest I lavastajapreemiast anti Wrocławis kaks «Püünise» lavastuste eest.

«Püünise» on Różewicz kirjutanud Franz Kafka eluloo fakte kasutades. Nii et näidend Kafkast. Aga mitte ainult. Arvustus on öelnud — siin ei saa kirjandust biograafiast eraldada. Kafka ise on öelnud: olen kirjandus. Paljud arvustajad peavad «Püünist» Różewiczi parimaks näidendiks. Mainitakse ka, et mingil määral on tegemist Różewiczi seni üheks parimaks näidendiks peetud «Kartoteegi» (e. k. 1973) teisendiga. Kindlasti on «Püünis» teos, millega ka Eesti teatril tutvuda tuleks. «Püünis» esietendus 15. X 1983 Norras, Bergenis. Lavastas Varssavi Teatr Narodowy peanäitejuht Krzystyna Skuszanka. Poolas esietendus näidend jaanuaris 1984 kahes teatris. Mullu oli teos Poolas nelja teatri mängukavas. Esimese poola lavastuse puhul mainis kriitika, et «Püünist» on parem lugeda kui vaadata, et näidendi mitmekihilisust-tähenduslikkust konkretiseerides on teater langenud triviaalsusse. Ühesõnaga — teater on näidendile alla jäänud. Różewicz ise on kirjutanud, et lavastamise fakt on temale teisejärguline, tähtsaim tema jaoks on draama läbimängimine paberil.

Kui püüda teose kontseptsiooni lühidalt väljendada, siis võiks öelda, et see on näidend humanisti rõõmutust eksistentsist kaasaegses maailmas. Üks arvustaja kirjutab: ««Püünis» on sügav tõde meie kohta. Aga kas kogu tõde? Kas inimene ongi vaid hirmu täis olend?»

Wrocławis sai III preemia noor drama-

turg Władysław Zawistowski näidendi «Wysocki» eest. Selle peategelane on Novembriülestõusu (1830–1831) kangelane, kellest juba eluajal saanud «ausammas». Rahvale on Wysocki patriotismi sümbol, kuid inimesena on ta unustatud, ta tunneb end üksikuna. Zawistowski näitab Wysockit komplekside käes kannatava resigneerunud erakuna, kes pahane kaasmaalaste ja kogu maailma peale. Näidendi tegevusaeg on Jaanuariülestõusu (1863) esimene faas. Ülestõusuga seoses leiab Wysocki ka võimaluse tagasi pöörduda poliitilise võitluse juurde. Zawistowski näidend ei ole pelgalt ajaloo illustratsioon, vaid tänase päeva positsioonilt heidetud kriitiline pilk minevikku. Konflikt on legendi ja tegeliku elu vastuolus. Näidend on muu hulgas arutus poliitilisest romantismist ja poliitilisest realismist, ta demütologiseerib legende ja deheroiseerib Jaanuariülestõusu. On ka silmavaatamist kaasajale ja küsimustele, mida aeg meie ette seab. Kammerliku näidendi puudusteks loevad kriitikud mõningat retoorilisust ja ajalehepublitsistlikkust. Aga teoses peituv sügav kodanikumõte, moraalse ja poliitilise valiku probleemi olulisus varjutab konarusi.

Kolmas näidend, millest juttu võiks teha, on Tomasz Łubiński «Komandöri surm» («Śmierć Komandora»). Tegemist on järjekordse variatsiooniga don Juani teemal. Tegevus toimub Teise maailmasõja eelses Itaalias, väikeses mereäärse linnas, kus must- ja pruunsärklaste aktsioonid on halvanud normaalse elu. Totalitaarse riigi salateenistuse ohvitser Don Juan viibib siin suvitaja sildi all, tegelikult aga täidab eriülesandeid. Rõhud on üle kantud armastuselt poliitikale. Łubiński esitab terrori ja vägivalda aja Don Juani, kelle mehisus ja jultumus on kuritegelikud, armastus naiste vastu vaid julmuse mask, ratsionaalselt ühendab ta erootikat (poliitisei) poliitikaga. Łubiński Don Juani tegevus ei ole kohanematu inimese mäss maailma vastu, temas pole väarikust, on vaid põlgus kõigi ja kõige vastu, Don Juanist on saanud palgaline tapja, julm mängur. Łubiński versioonis on Don Juan kaotanud oma suuruse, kuid muutunud ohtlikumaks. Don Juani vabadus on muutunud ketikoera vabaduseks.

Lubienski kasutab oma näidendis Mo-lière'i faabula atraktiivsust, ei karda tegevuse ebausutavust, loob elavaid teat-raalseid situatsioone, andes näidendile kohati filmiliku rütmi.

Poola teatril on viimastel aastatel olnud rõõmustavaid kunstilisi saavutusi. Ega see asjaga kursis olijaid eriti ei üllata — teame ju (mõned on ka näinud) Poola teatri kõrget taset.

Suvel 1984 rahvaste teatri festivalilt Nancy's toodi ära Grand Prix, mille võitis 35-aastane Janusz Wiśniewski oma autorilavastustega (tekstid ja lavakujundus samuti Wiśniewskilt) — «Panopticum à la madame Tussaud» (1982) ja «Euroopa lõpp» («Koniec Europy», 1983). Lavastused on valminud Poznańis, Teatr Nowy's. «Euroopa lõpp» on ka BITEF-i Belgradi 1983. a. festivali laureaat. Wiśniewski on juba viies Poola lavastaja, kes Belgradist Grand Prix' ära toonud. Eelmised olid Jerzy Grotowski (1967), Konrad Swinarski (1974), Tadeusz Kantor (1977), Jerzy Jarocki (1981). Kui püüda Wiśniewski lavastuslaadi lühidalt iseloomustada, siis võiks kasutada selliseid mõis- teid nagu visuaalne ekspresjonism, sür- reaalne agressiivsus. Wiśniewskile on täht- tis lavapilt, seejuures vähendab ta oluliselt sõna osakaalu. Wiśniewski eitab teatrit kui konventsionaalset kunsti, tema lavas- tustes on laadateatri, tsirkuse, kabaree elemente. Wiśniewski viimased lavastused on varieerinud üht teemat — inimeksis- tents ohuolukorras (piirsituatsioon), sur- ma tähendus. Wiśniewski teatrist on kir- jutatud ka kui pessimistlikust ja deka- dentlikust (esteetiline nihilism), teised ar- vavad, et just sellise tõelise kunsti nimel tasub elada. Poola kriitikud võrdlevad Wiśniewski teatrit Tadeusz Kantori oma- ga (kellele on samuti tähtis lavapilt, kes on samuti oma lavastuste kujundaja ning enamasti tekstiloojagi), kuid siiski tunni- tavad kummagi erinäolisust.

Tadeusz Kantor ja tema teater Cricot-2 ongi praegu maailmale Poola teatri visiit- kaart. Ka Cricot-2 iseloomustab groteskne lavajoonis ning mis paljudele kriitikutele meeltemööda — ääretu mitmetähendus- likkus, interpretatsioonivõimalused. Kan- tor isegi on öelnud, et hoidub ühetähend- duslikkusest. 1984 andis Cricot-2 etendusi Hispaanias, Argentiinas, Prantsusmaal, Itaalias, USA-s, Rootsis ja Soomes. Lavas- tust «Surnud klass» («Umaria klasa»), mida viimast korda esitati augustis 1984 Hollywoodi TV-studios, mängiti kokku üle 1300 korra 22 riigis. 1984—1985 näitas Cricot-2 gastrollidel peamiselt lavastust «Wielopole, Wielopole». Kantori seni vii- mane lavastus «Las surevad artistid» («Niech zczeszna artyści») esietendus juu- nis 1985 Saksamaa LV-s. Suvel nägid eten-

dust ka New Yorgi ja Pariisi vaatajad. Teenete eest maailmateatri arendamisel anti Prantsusmaal Kantori teatril üle Auleegioni Ohvitseririst. Kodumaal anti Tadeusz Kantorile seoses 70. sünnipäeva- ga aprillis 1985 Poola Rahvavabariigi 40. aastapäeva medal.

Kuid loomulikult pole need kaks lavas- tajat ja nende trupid Poola teatri ainuke- sed tipud. Palju lavastavad sellised tun- tud mehed nagu Adam Hanuszkiewicz (1984—1985 külalislavastajana ka Soomes ja Saksamaa LV-s) ning Kazimierz Dejmek. Andrzej Wajdal valmisid 1984 Sophoklese «Antigone» ning Dostojevski «Kuritöö ja karistus», sügisel 1985 veel üks Dostojevski lavastus — «Tasane».

Novembris 1984 Wrocławis toimunud Poola kaasaegse dramaturgia festivali preemiatest oli juba juttu. Kolm I lavasta- japreemiat anti Krzysztof Babickile («Püü- nis», Gdański Teatr Wybrzeże), Jerzy Grze- gorzewskile («Püünis», Varssavi Teatr Studio) ja Andrzej Pawlowskile (Witold Gombrowiczi «Pornograafia», Varssavi Teatr Ateneum). Märkimist väärib, et üks auhinnatuist — Babicki — oli vaid 29-aas- tane. 1980. aastatel on esile kerkinud mit- meid noori andekaid lavastajaid. Peale Wiśniewski ja Babicki ootavad kriitikud huviga ka Ryszard Majori, Pawel Dangeli, Krzysztof Zaleski, Eugeniusz Korini lavas- tusi. Ent mõned noored lavastajad on aval- danud arvamust, et neil puuduvad mõtte- kaaslastest kriitikud, kes suudaksid nende loomingut yastu võtta samal lainepikku- sel.

1984. aasta parimaks TV-lavastuseks hinnati Shakespeare'i «Othello» (lavastaja Andrzej Chranowski, peaosas Daniel Olb- rynchski).

31. VIII 1984, täpselt 25 aastat pärast tegutsemise algust, otsustas oma eksis- teerimise lõpetada Wrocław Teater-Labo- ratoorium, tuntud ka oma kunagise kaua- aegse juhi Grotowski teatri nime all. Tea- ter-Laboratooriumi otsese jätkuna võib vaadelda Teist Wrocław Stuidiot, mis asutati septembris 1984 ja mida juhendab Grotowskiga pikka aega koos töötanud Zbigniew Cynkutis.

1985 oli Poola teatril Stanislaw Ignacy Witkiewicz'i (pseudonüüm Witkacy) aasta, 24. veebruaril möödus 100 aastat selle poola kirjaniku (ligi 30 näidendit, mitmed romaanid), maalikunstniku ja filosoofi sünnist. Maailmas loetakse teda avangar- distliku ja absurditeatri rajajate hulka. Witkiewicz poldas «puhast kunsti», kui kõnelda kulunud terminitega. Loomulikult lavastati Poola teatrites tähtpäevaks mit- meid Witkiewicz'i näidendeid. «Teatri» 1985. aasta juuninumber oli tervenisti Witkiewiczile pühendatud.

H. Lindepuu

KASUUBI KIRJANDUS

Väike slaavi rahvas tänini lahtimõtesta- mata nimega «kašuubid» on suure maa- ilma silmis üsna tundmatu. Meie puhul on see õieti imekspandavgi, on ju kašuubid läänemere rahvas.

Kašuubid on lääneslaavi päritolu iid- sete pomoraani hõimude idaharu järel-

tulijad. Pomoraanide põline asustusala on olnud Pomorze — praegune Poola RV Balti merele avanev territoorium. X—XI saj. algasid saksa feodaalide rünnakud pomoraani hõimude maadele ja XII sajandiks oli kogu väikesteks vürstiriikideks killus- tatud Pomorze lääneosa Elbest Oderi alam-

jooksuni sakslaste ülemvõimu all. Tartu ülikooli kasvandiku ja hilisema eradotsendi M. Bretškevitši uurimus Lääne-Pomorze ajaloost («Введение в социальную историю княжества Славии, или Западного Поморье» 1911) tõdeb läänepomoraanid lõplikult ja pöördumatult germaniseerunuks. Ida-Pomorze hõivas aastail 1308—1309 Teutooni ordu. Üö varjus linna tunginud ristirüütlid tapsid Gdański slaavlastest elanikud peaaegu viimseni. Hävimisohust päästis pomoraani rahva Toruüni rahu (1466), mis andis Pomorze idaalad Poola valdusse. Poola jagamisega 18. saj. lõpul algas pomoraanide uus vägivaldse germaniseerimise periood Preisi võimu all. Alles Versailles' leping (1919) tagastas suurema osa kašuubi Pomorzet Poolale. 1945. aastast on kašuubid Poola RV alamad.

Idapomoraanide järeltulijad kašuubid asustavad tänapäeval kolme Poola RV vojevoodkonda — Gdański, Koszalin ja Bydgoszci. Poola «Suur üldentsüklopeedia» annab 1963. a. seisuga kašuubide rahvaarvuks 200 000, värskem R. Ostrowska ja I. Trojanowska «Kašuubi teatmik» (1974) 300 000. Sajandivahetuse suur migratsiooniline Poolast Lääne-Euroopa riikidesse ja edasi Uude maailma viis võõrsile ka hulga kašuube. Tänni on assimileerumata poola-kašuubi emigratsioonikolooniad säilinud peamiselt USA-s ja Kanadas, mõned Austraalias ning Uus-Meremaal. Kahe maailmasõja vahelistel aastatel pretendeerisid kašuubi kultuurikeskuse nimele kolm Pomorze linna — Kartuzy, Kościerzyna ja Wejherowo, nüüdse ajal on kašuubide «pealinn» Gdańsk.

Kaasaja Pomorze kašuubi rahvastik jaguneb mitmeks etnilis-territoriaalseks rühmaks, poola keelega lähedalt suguluses kašuubi keel aga hõlmab 76 murret ja murrakut. Ajalooliselt kuuluvad Pomorze väikerahvaste hulka ka slovintsid, kelle päritolu suhtes etnograafid on lahkarvamusel, käsitledes neid kord kašuubidena, kord iseseisva hõimuna. Oigupoolest ei saagi slovintsi rahvast enam kõnelda, sest tänaseks on see lõplikult assimileerunud. Erialakirjanduse andmeil elas viimane emakeelt pisut valdav slovintsi 1979. a. Saksamaa Liitvabariigis.

Rahvuskirjandusest kui sellisest võib kašuubide puhul kõnelda alates 19. saj. teisest poolest, varasemat vaimuelu oli vaheldumisi valitsenud kas poola või saksa kultuuritraditsioon. Rahvusteadvuse esmailmindugud pärinevad siiski juba 16. sajandist. Esimene kašuubikeelne trükis oli 1586 Gdańskis ilmunud M. Lutheri laulu- raamat, mille tõlkis ja varakate rahvuskaslaste toetusel ka kirjastas Szymon Krofey. 1643 järgnes Lutheri «Väike katekismus» Michał Mostniki (Pontanuse) tõlgituna, kordustrükkid ilmusid 1758 ja 1828 (protestantism Pomorzes siiski ei juurdunud). 17.—18. saj. koostatakse Lääne-Pomorzes hulganisti religioosse sisuga kašuubikeelseid tekste, kuid kõik nad jäid käsikirja. Mõõdunud sajandi lõpul uuris ning osalt ka avaldas vanu kašuubi käsikirju saksa slavist, kašuubi keele eriteadlane F. Lorentz. Kirjasõnas viljeldav kašuubi keel oli esialgu tugevasti poloniiseeritud.

19. saj. algul hoogustunud germaniseerimine andis soovituks sootuks vastupidise tulemuse: kašuubides tõstis pead rahvus-

tunne, mida suuresti õhutas teiste slaavi maade ärksamate ringkondade moraalne toetus. Vene teadlased olid esimesed, kes panid tähele assimilatsiooniohust tillukest sugulasrahvast. Mõõdunud sajandi keskel korraldasid kašuubide juurde teaduslikke ekspeditsioone vene slavistid P. Preis ja A. Hilferding, kašuubi küsimusega tegelesid akadeemik I. Sreznovski ja Peterburi Teaduste Akadeemia.

Kašuubi kirjanduse isaks loetakse Florian Ceynowat (1817—1881), kuigi ühtki ilukirjanduslikku teost tema arvel pole. Seda kaalukam on Ceynowa kui rahvaalgustaja ning kašuubide keele- ja kirjandusteadvuse ärataja osa. Wrocław ülikooli meditsiinitudengina sattus ta rahva teenimise ideedest haaratud slaavi noorte ringi ning innustus hääbuva rahvuse kultuurielule virgutamise mõttest. Esimese samuna hakkas ta omal käel välja andma ühiskondlik-poliitilisi, ajaloo- ja meditsiinalaseid rahvaraamatuid ning õpikuid. 1850 esitas F. Ceynowa artiklis «Kašuubid poolakate juurde» rahvusliku taassünni programmi, kus sarjas poola võimude hoolimatut suhtumist väikerahvasse ning põhjendas vajadust rajada kašuubi kirjakeel, rahvuskeelne haridussüsteem ja kultuur. Kirgliku raevuga püüdis ta rahvuskaslasti sajanditepikkusest tardumusest üles raputada: «On lõpuks jõudnud aeg, mil kašuub ei tohiks hääbeneda kõnelemast kašuubi keelt. Kes seda ometi teeb, pole ilmselt kunagi mõelnud, et on oma vaariseade, õdede-vendade, omaste ja lapseõlvõsõprade mõrtsukas, ühesõnaga — oma rahva mõrtsukas...» Avaldus pörkus poola šljahta jäisele vastuseisule, Ceynowat süüdistati separatistlikus kihutustöös. Sotsiaalne opositsioon rahvaalgustajat ei heidutanud: 1866 asutas ta esimese kašuubi ajakirja ilmeka nimega «Kašuubi-slovintsi Keele Kaitsja». 1879 valmis kašuubi keele grammatika. Lisaks jõudis Ceynowa koguda ning trükis jäänud hulga väärtuslikku folkloorset ja etnograafilist materjali. Ceynowa kirjandusharrastuse tulemusena ilmusid kašuubi keeles Puškini «Muinasjutt kalakesest ja kalamehest» ning üks Tjutševi luuletus.

Massilist rahvuslikumist Ceynowal paraku äratada ei õnnestunud, sest kašuubi intelligentsi ei eksisteerinud ja kirjaoskamatu maarahva seas olid kõik üleskutsed määratud jääma hüüdjaks hääleks kõrbes. Ometi suutis rahvaalgustaja ihuüksigi palju ära teha: kašuubidest saadi teadlikuks Poolas ja kogu slaavi maailmas ning mis tähtsaim, oli kohendatud vaimupinna rahvuskirjanduse esiklapse ilmumiseks.

Esimene kašuubi kirjanik ja tänni loetuim luuleklassik on Hieronim Derdowski (1852—1902). Et Derdowskist sai kašuubi rahvuskirjanik, on omamoodi paradoks. Vaadetelt poolameelne Derdowski taunis Ceynowa tegevust, väitis, et «kašuubid oma kirjandust ei vaja» ja et kašuubi keel sünnib kõige enam ilmestama lihtrahva elu humoristlikke kirjeldusi. Pomorze rahvakeel olevat lihtsalt poola keele väänamine ja selle asemel et ärgitada kašuubide keeleuhkust, tuleks neile õpetada õiget poola keelt. Kummati rääkis looja sisehäääl hoopis muud ja osutus teoreetilistest kaalutlustest tugevamaks. Derdowski kuulus poem «Pan Szórliniscist, kes Puckist võrke toomas käis» on kašuubi rahvuslik eepos, sama mis poolakatele

A. Mickiewicz *«Pan Tadeusz»*. «Pole Kašuubimaad Poolata, ja Poolat — Kašuubi-maata,» kõlab Derdowski kreedo nüüd. 1883 järgnes ajalooaineline poeem «Kašuubid Viini all». 1885 emigreeris Derdowski Ameerikasse ja kirjutas edaspidi rohkem poola keeles, ent ta oli tõestanud — enesele ja teistele — oma emakeele kunstilist väljendusjõudu ning valutas võõrsilgi südant kašuubi kirjakeele korraldamatuse pärast.

Ainsa rahvuskirjaniku lahkumisega kodumaalt näis kašuubi kirjandus hääbuvat enne kui öieti tekkidagi jõudis. See osutus aga vaikuseks enne tormi: 20. saj. algul puhkes Pomorzes esmakordselt tõesti massiline rahvusliikumine, mille eesotsas seisis end noorkašubideks nimetav rühmitus. Sotsiaal-poliitiliselt kujutas noorkašubide liikumine rahvuslikku opositsiooni Preisi germaniseerimispoliitikale. Noorkašubide ideoloogi kirjanik Aleksander Majkowski (1876—1938) sõnastatud rahvusliku taassünni programm kõlas: vastuseis germaniseerimisele, koostöö arendamine poolakatega ja rahvuskultuuri rajamine. 1908 asutati oma häälekandja «Gryf» ('greif', keskaegse kašuubi-pomoraani värsiriigi vapiloom, mille kujutis ehiv tänini Gdański raekoja torni). Erinevalt rahvaalgustuslikust «Kašuubi-slovintsi Keele Kaitsjast» oli see üldkultuurilise suunitlusega kirjandusajakiri tiraažiga 700—1000. Ajakiri koondas noore rahvuskirjanduse loomingulised jõud ning tema osat omaaegses Pomorze vaimuelus annab ettekujutust fakt, et valik «Gryfi» numbreid esitati 1919 Versaille' rahukonverentsile kašuubide poola kuuluvust tõendava materjali hulgas.

Noorkašubide liidri A. Majkowski sulest pärineb kašuubi kirjanduse silmapaistvaim proosateos, romaan «Remusi elu ja juhtumused» (1938). Remus on kašuubide vabadusevaimu sümbol. Romaani tegevus areneb 19. saj. teisel poolel. Ärksameelse noore päevilise Remusi elu pöördepunktiks saab kohtumine Preisi ülemvõimu vastu tõusnud «mässulise» pan Jozvaga tolle surivoodil. Odavate rahvaamatute kandamiga asub Remus rändama külast külla, sundides rahvaskaaslasti meenutama kadunud priiust ja avama silmi praegusele viletsusele. Remusi teele astub kurjusevaimu kehastus Czernjik, rahvas ei kuule Remusit. Siiski kohtab ta noormeest, kes pärast Remusi surma tema missiooni jätkab.

Lidse rahvakeele ehe poeetiline ilu löi särke andekate noorkašubide luuletajate loomingus. Omaäoline poeet, prosaist ja näitekirjanik oli Jan Karnowski (1886—1939). 1910 ilmus tema debüütluulekogu «Uued värsid», hiljem avaldas ta mitu ajaloolist draamat («Swantewiti poeg», 1932 jmt.) ning 1939 kašuubi muinasjuttude kogumiku. Karnowski oli ka esimene kašuubi kirjandusteoreetik ja kriitik. Leon Heyke (1885—1939) nimetas oma esikogu «Kašuubi luuletusteks» (1927), järgnes ajalooline poeem «Dobrogast ja Miłosfawa» (1923—1939) ning mitu näidendit. Franciszek Sędzicki (1882—1957) oli keelekõsimustes Derdowski mõttekaaslane, tema kirjutiste keel on rõhutatult poolapäranane. Sędzicki sulest pärinevad poeem «Legend Janusz Skwierkist» (1923) ja luuleraamat «Laulud Kašuubimaa väljaldelt» (1911). Jan Patocki (1886—1940)

looming elustab traditsioonilised rahvaluulevormid. Keeleteadlane Bernard Sychta (s. 1907) on paljude näidendite ja 7-kõitelise kašuubi murdesõnastiku (1967—1976) autor.

Noorkašuubi ajalooaineline kirjandus on ülistuslaul kuldsel priiusepõlvele. Rühmituse poliitiline juhtmöte — kašubide kokkukuuluvus poolakatega — kajastub ka kirjandusloomingus; nõnda heroiseerib J. Karnowski viimast Gdański vürsti Mestwinit, kes ühendas Pomorze Poolaga. Luule üks meelisteemasid on meri kui kašubide igipõline elutaust. Ühtset kirja-keelt noorkašubidel luua ei õnnestunud: iga teos peegeldas enamasti autori kodukandi kõnepruuki, mille kirjapanekuks oli sageli kasutatud omaloodud kirjamärke.

Pilt sõjaeelsest kašuubi kirjandusest poleks täielik, kui jääksid mainimata teised toonased kultuurierakonnad. Ühiskondlik-poliitilistelt vaadetelt vahel vastandlikud, olid nad ühtviisi innukad rahvuskirjandust edendama. 1920. aastatel moodustati Kartuzys Kašubide Piirkondlik Liit, mille liikmeid kutsuti zšešentsideks, liitlasteks. Rühmituse silmapaistvamad tegelased olid kirjanik Aleksander Labuda (s. 1902), dramaturg Jan Rompski (1913—1969) ja luuletaja Jan Trepczyk (s. 1907). Liit pidas oma vaimseks isaks F. Ceynowat ja esindas separatistlikult meelestatud ringkondi. Zšešentsidele vastandas end poolasõbralik kašuubi noorharitlaste rühmitus Wejherowos, kuhu kuulusid kirjanikud Leon Roppel (1912—1978), Józef Cejnowa, Paweł Szeffka ja Klemens Derc.

Fašistlik okupatsioon laastas halastamatult verinoort rahvuskultuuri. Sõja esimestel nädalatel panid fašistid Piašnica küla lähedal toime tapatalgud, mille 12 000 ohvri hulgas oli suur osa kašuubi kultuuriintelligentsi.

Pärast sõda sai kašuubi kirjanduselu kiiresti jalad alla. Esimestena annavad endast märku zšešentsid, kes juba 1940. aastate lõpul hakkasid uuesti välja andma ajakirja «Zrzesz Kaszëbskô» («Kašuubi Liit») koos kirjandusliku lisaga. 1950 ilmus A. Bukowskilt kašuubi rahvusliikumise ajalugu üldistav mahukas monograafia «Kašuubi regionalism», mis ajendas Poola Kirjanike Liidu Gdański osakonda 1952 korraldama kaht spetsiaalselt kašuubi keele ja kirjanduse probleemidele pühendatud nõupidamist. 1955 ilmus esimene sõja-järgne ilukirjandusteos — L. Roppeli ja J. Piepka ühine luule- ja proosakogu «Kodukant». Filoloogiharidusega L. Roppelist sai asendamatu inimene kašuubi kirjanduselus, tema käe alt jõudsid lugejateni A. Majkowski, F. Sędzicki, H. Derdowski, J. Karnowski jt. autorite looming uusväljaanded. Roppel koostas mitmed kašuubi kirjanduse antoloogiad ning tema eestvedamisel hakati Gdynias välja andma sarja «Kašuubi Raamatukogu». Ta uuris kašuubi kirjanduse ajalugu, kogus materjale kašubide sidemete kohta teiste slaavi rahvastega ning kohalikku merendus-terminoloogiat, olles ühtaegu ka silmapaistev luuletaja ja prosaist. Roppeli esimese raamatu «Merevaigurannal» (1939) olid sakslased omal ajal põletanud Wejherowo linnaväljakul. Kirjandussündmuseks kujunes 1956 avaldatud F. Sędzicki teoste valikkogu «Ma olen kašuub». Tõelise hoo saab kašuubi kirjanduselu sisse aga Ka-

šuubi Ühenduse moodustamisega 1956 Gdańskis (aastast 1964 kannab organisatsioon nime Kašuubi-Pomoraani Ühendus — Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie). Praegu kuulub Ühendusse üle 2500 liikme ning see koordineerib kultuurielu kogu Pomorzes. Ühenduse häälekandja oli algul üle kahe nädala ilmuv «Kaszëbë» («Kašuubid»), 1963. aastast aga «Kašuubi-Pomoraani Ühenduse Bülletään», mis 1969 muudeti kultuuri- ja kirjandusajakirjaks ning nimetati ümber «Pomeraniaks». Kui esialgne trükiarv oli kõigest 300, siis nüüd on see keskmiselt 2000, vahel koguni 4000. Ühenduse eestvedamisel on käima pandud hulk kohalikku kultuurielu ilmestavaid klubisid ja ringe, korraldatakse rahvustegelaste tähtpäevaüritusi ja regulaarseid kirjanduskonkurse. Kašuubid on innukad rahvateatri harrastajad, tugevad isetegevuslikud trupid töötavad Wdzydzys ja Gniezdżewos. Suure töö on Ühendus ära teinud rahvusliku vanavara säilitamiseks: Wdzydzys on avatud Kašuubi Etnograafiapark. Wejherowos Kašuubi-Pomoraani Kirjandus- ja Muuseum, Klukis Slovintsi Rahvuspark, Kartuzys Kašuubi muuseum. 1975 Gdańskis ilmunud kataloogi andmeil on Kašuubi-Pomoraani Ühendus aastatel 1957—1974 välja andnud 79 erinevat kašuubikeelset trükist, kusjuures 1979 tõeline kirjastamisbuum alles algas. Raamatute tiraaž on tavaliselt 300—500 või 2000—3000.

Täie loomeküpsuse saavutasid sõjajärgsel perioodil paljud vanema põlvkonna kirjanikud — S. Beszk, F. Sedzicki, B. Sychta, K. Derc, P. Szeffka, J. Rompski, A. Labuda, L. Roppel, J. Trepczyk jt. Kõige agaramalt on uumas kirjanduses kaasa rääkinud A. Labuda ja J. Trepczyk. A. Labuda oli kašuubi kultuurielus silmapaistev isiksus juba enne sõda. 1939 ilmus temalt «Kašuubi keele ortograafia alused», mille trükk sõjakeerises paraku hävis. 1960 avaldati tema «Kašuubi (lühisõnastik», mis oli mõeldud eelkõige kooliõpetajatele. Üleüldiseks lemmikuks on aga kirjanik saanud följetonikogumikega «Guczow Mack pajatab», mille tohutut lugejamenü kriitikud seletavad sellega, et Labuda huumor on väga kašuubilik. J. Trepczyki luuletajasulge ei väsi ülistamast kodukandi looduse ilu. Kõrgeim rahvusväärts on tema jaoks emakeel, «kõigi ajalooliste vapustuste, sajanditepikkuste kannatuste ja puuduse, meie vere ja pisarate peegel, meie jõud ja valgus». Rahva ajaloo ja tema keele seotuse motiiv läbib tervet Trepczyki luulekogu «Minu rajad» (1970), mille üks kaunimaid luuletusi on «Kašuubi keel».

Noorema põlvkonna luuletajaist, kelle loometee viljakam osa langeb aastaisse 1950—1970, tõstab kriitika üksmeelselt esile kaht nime — Alojzy Nagel (s. 1930) ja Jan Zbrzyca (s. 1929). Juba A. Nageli esikkogu «Üö vastu» (1970) osutas, et tegemist on omapärase luuletajaga, järgnesid «Cassubia fidelis» (1971) ja «Astrid» (1975), luuletaja uued teosed ilmuvad pidevalt «Pomerania» veergudel. Nagel pärineb Põhja-Kašuubiast ja inimene on tema luulemaailmas otseku maa ja mere vahele ristilöödu. Esimese kašuubi lastejuttude autorina võitis A. Nageli kohe ka noore kirjanduspubliku poolehoidu, hiljuti avaldas ta veel lasteluuletuste kogu «Salku

Wlady» (1983). J. Zbrzyca seni ainukest luuleraamatut «Löunahaldjas» (1976) peetakse tähelepanuväärseks hilisdebüüdiks. Zbrzyca eriline keeletunnetus, oskus avastada tuttavas sõnas värskeid tähendusvarjundeid on ajendanud kriitikat nime-tama tema loomingut «lingvistiliseks luuleks». Sooja vastuvõttu leidis kirjandus-teadlase ja -kriitikuna tuntud J. Dżeżdżoni 1974 ilmunud luulekogu. Mitmeid huvitavaid luuletajaisiksusi on tutvustanud pisi-formaadis «Bibliofiili Sari», nimetagem Anton Pieplińskit, Bolesław Faci ja Zygmunt Narskit.

Proosa on kaasaegses kašuubi kirjanduses esindatud nõrgemalt. Peale mainitud A. Labuda satiirikogumiku ning J. Trepczyki ja A. Nageli lastejuttude on ilmunud lühinovellikogud Józef Bruski ja muinasjuturaamat Józef Cejnowalt. Proosažanri näib viimasel ajal eelistavat J. Dżeżdżoni, eraldi raamatuna on ilmunud tema jutustustekogu, samuti leiab tema uuemaid proosatöid alatihti «Pomeraniast». Kašuubi prosaistide hulka võib ehk arvata ka Anna Laimingi, kes kasutab omapärast kunstilist võtet — autorikõne on poola-, dialoog kašuubikeelne. Ühtki mahukamat proosateost praeguses kašuubi kirjanduses seni pole, ainus romaan on tänini «Remusi elu ja juhtumused», mis hõlmab hiljuti lugejate kätte jõudnud A. Majkowski viiekõitelise teostekogu kolm köidet.

Kašuubikeelse luule paremiku tutvustab mitu mahukat antoloogiat: 1963 avaldatud kogumik «Me olame mere kaldal» sisaldab näiteid klassikast uema luuleni; L. Roppeli «Valik kašuubi nüüdisluulet» esitab 17 noorpoedi loomingut, kel oma raamat veel ilmumata. Kõige täielikumana valiku kašuubi luulet pakub 1973 väljaantud «Helesinine pillikeel». Värskeim on austria slavisti F. Neureiteri koostatud luule- ja proosaantoloogia, mis hõlmab 22 kašuubi kirjaniku loomingut. Sama autori põhjalikus «Kašuubi kirjanduse ajaloo» («Geschichte der Kaschubischen Literatur», München, 1978) vaadeldakse 78 kašuubi literaadi loometeed.

Kašuubi kirjanduse tõusev arengujoon on silmanähtav. Sellele viitab huvi väikerahva loominguga vastu Poolas ja rahvusvaheliselgi kirjandusturul. Poola keeles on kättesaadav peaaegu kogu kašuubi kirjanduse paremik. Esimese sõjajärgse «Kašuubi kirjandusajaloo ülevaate» (1959) autori, kirjanduskriitik L. Bądkowski tõlgitud «Remusi elu ja juhtumused» pole ülikkalliku poola kirjanduse taustal sugugi varju jäänud, mida tõendab kaks kordstrükk. Näiteid kašuubi kirjandusest on tõlgitud rohkem kui 10 võõrkeelde, kõige enam A. Nageli luulet — tema teoseid on ilmunud saksa, sloveeni, ukraina ja valgevene keeles. 1980 ilmus A. Tojanovski vahendusel kašuubi luule antoloogia valgevene keeles, esindatud on rahvaluule ja 28 poeti. Mõned L. Roppeli luuletused on jõudnud saksa, inglise ja jaapani lugejani. Kašuubi kirjanduse kunstiküpsust tunnistab mitme kašuubi kirjaniku kuulumine Poola Kirjanike Liitu (L. Roppel, A. Lajming, A. Labuda, J. Dżeżdżon, A. Nagel, J. Piepka jt.). Päevakorral on kašuubi keele õpetamise alustamine Gdański ülikoolis, kašuubi biograafilise leksikoni ja kašuubi entsüklopeedia ettevalmistamine.

A. Dulitšenko

Toimetuse kolleegium:
V. BEEKMAN, V. ILUS,
J. KROSS, K. KURG
P. KUUSBERG,
R. PARVE, J. PEEGEL,
L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO,
E. VETEMAA.

Peatoimetaja
KALLE KURG
tel. 44 07 81

Vastutav sekretär
VALEERIA VILLANDI
tel. 44 07 81

Ilukirjanduse osakond
JAAN KRUSVALL
MIHKEL MUTT
tel. 44 07 82

Publitsistika osakond
OTT RAUN
tel. 44 07 80

Kriitika, kirjandusteaduse
ja informatsiooni osakond
TOOMAS HAUG
REIN KRUS
tel. 44 13 65

Keeletoimetaja
AIME RAMMUS
Korrektor
LINDA UUSTALU
tel. 44 07 80

Tehniline toimetaja
VAIKE KANN
Sekretär
AINO TENNOV
tel. 44 13 65

Toimetuse aadress:
200001, Tallinn, Harju tn. 1,
Kirjastus «Perioodika».
Tallinn, Pärnu mnt. 8.
Ladumisele antud 02. 04. 1986.
Trükkimisele antud 07. 05. 1986.

Trükiarv 21 500.
Ofsetpaber, 60×70/8.
Trükipoognaid 18,0.
Tingtrükipoognaid 14,04.
Arvestuspoognaid 14,94.
MB-03454.
Tellimise nr. 1370.

EKP Keskkomitee Kirjastuse
trükikoda,
Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.

«Looming» nr. 5,
mai, 1986.

Hind 70 kop.

На эстонском языке.
Орган Союза писателей
ЭССР.

«Лoomинг» («Творчество»)
№ 5, май 1986.

Адрес редакции: 200001,
Таллин, ул. Харью, 1,
Издательство «Периодика»,
Таллин, Пярну маantee 8.

- 579 E. VETEMAA
Tuul Olümposelt tuhka tõi...
602 R. RIMMEL
Ring läbi aastate
605 E. MIHKELSON
Luulet
608 M. LUIGE
Maakuulaja
* Irdhing
* Maapõhjas sügavas jt. luuletusi
612 T. LEHTMETS
Metsatohter
628 A. LINTROP
Kodu teeristil
Kirg
630 Valgevene luulet
634 A. KITZBERG
Pihtimus
639 Klassikaepost tänapäevakeeles. «Kalevala»
646 A. SAAR
Dialog iseendaga
650 I. RAIG
Varimajandus
661 V. PINN
Ekstensiivpedagoogika ja tulevikuharidus
670 A. PÖLDMÄE
Eesti lastekirjandus 1981—1985
678 E. SOOSAAR
Meie tõlkekirjanduse tänane päev
684 T. LIIV
Arno Vihalemm luuletajana
690 H. ILOMÄKI
«Nüüdisaegne vaim» ja «Irooniline eurooplane»
695 J. KAPLINSKI
Keel ja mälu
698 M. SUSI
Laskemoonata suurtükid
700 O. JÕGI
Retro eesti variatsioonid
702 U. UIBO
Kalju Soa, liigne inimene
703 T. SARV
Kasutaja pilguga
706 RINGVAADE
611 J. OKAS. Maastik VI
(Sügavtrükk) 1985
J. OKAS. Maastik VII
(Sügavtrükk) 1985
644 E. ALLSALU. Paul Ariste
(Õli) 1985
645 E. PÖLDROOS. Jaak Kangilaski portree
(Õli) 1985

Esikaane siseküljel:
M. ÜKSINE. Rändliind
(Koloreeritud lito) 1985

Tagakaane siseküljel:
M. VARIK. Favoriit
(Pronks) 1985

MATTI VARIK. Favoriit

(Pronks) 1985

Looming

76 KOP.

78 174